Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FREDERIK POULSEN

URTIDENS KUNST

UDGIVET AF

STUDENTERSAMFUNDETS
OPLYSNINGSFORENING

V. PIOS BOGHANDEL · POVL BRANNER
NØRREGADE · KØBENHAVN
MCMXXIII

INDHOLD

		Side
I.	Arkæologien og Menneskets Urtid	5
II.	Den ældre Stenalder	17
III.	Kunstens Begyndelse	25
IV.	Altamiragrotten	37
V.	Andre franske og spanske Vægmalerier	49
VI.	Den yngre Stenalder	59

Klicheerne er bekostede af Ny Carlsbergfondet.

I.

ARKÆOLOGIEN OG MENNESKETS URTID

DET var baade i Oldtiden og Middelalderen den almindelige Anskuelse, at Verden var ung og skabt omtrent samtidig med Mennesket. Indtil for faa Aar siden havde vi en Rest af denne Tro bevaret i vore Almanakers Beregning af Aarstallet for Verdens Skabelse, der skyldtes Christian IV's Hofastrolog Longomontanus og byggede paa, at Verden var skabt nøjagtig 4000 Aar før Kristi Død. Idet Kristi Alder ansattes til 33 Aar, vilde man f. Eks. finde, at Aaret 1923 var det 5890de Aar efter Verdens Skabelse.

Verden var skabt i 6 Dage og Mennesket paa den sidste Dag. Thi Mennesket var Tilværelsens Midtpunkt, hvori det Skabtes Mening fuldbyrdedes, hvorom Guddommens Interesse samlede sig, paa samme Maade som Jorden ifølge en Tro, der var fælles for Oldtidens Folk, og som Aristoteles havde sat i System og præget med Videnskabens Stempel, var Universets Midte, Himmelkuglens Centrum, omkring hvilket Sol,

Maane, Planeter og Stjerner bevægede sig i regelmæssige Baner, foreskrevne og beherskede af den guddommelige Fornuft.

Men denne Tro, der er et Udslag af menneskelig Stolthed og bunder i Følelsen af, at vi er denne Jords kloge og dygtige Herskere, brydes i Oldtiden mod en anden, der sætter Fuldkommenheden ved Tingenes Begyndelse og opfatter de følgende Perioder som en stadig Forværring af Menneskehedens Kaar og Kunnen. Adams og Evas Paradis og Patriarkernes fantastisk høje Alder er Udslag af denne Tro, som Grækeren Hesiodos satte i System i sin Skildring af Menneskehedens Udvikling fra en Guldalder gennem Sølv- og Kobberalderen til Nutidens haarde og onde Jernalder. Denne Tankekonstruktion bunder i gamle Folks Livssyn, deres Lovprisning af den Tid, de selv var unge, deres Følelse af, at Verden ældes med dem og bliver sørgelig som selve Alderdommen. Gamle Folks Ord staar til Troende, især naar Skjalden adler dem og gør dem til Slægternes vise Overlevering.

Kun glimtvis møder vi i Oldtiden en Opfattelse, der minder om Nutidens. Den græske Filosof Xenofanes (6te Aarh. f. Kr.) var ved Betragtning af Stenbruddene i Syrakus bleven klar over Jordens gradvise Omdannelse og Udvikling, og i Overensstemmelse hermed forkyndte han: „Guderne har ikke vist Menneskene alt fra Begyndelsen af, men under deres Søgen

fandt Menneskene efterhaanden det bedre". Og i et Digtersted fra 4de Aarh. f. Kr. finder vi den mærkelige Udtalelse, at de ældste Mennesker var Huleboere, der ikke kendte Plove eller Jern.

Først i den nyere Tid har Videnskaben kunnet besvare de Spørgsmaal om Jordens og Menneskets Udvikling, som allerede Oldtidens Folk grundede over og troede at forstaa. Geologiens Skaber, Franskmanden Georges Cuvier kom gennem Studier af Kalklagene paa Montmartre til Klarhed over, at Jorden havde haft en lang Udvikling gennem forskellige Perioder, hver Periode med nye Dyreformer, førend Mennesket traadte ind i Tilværelsen. Men Cuvier, hvis Undersøgelser offentliggjordes fra 1798 til 1812, tænkte sig disse Perioder adskilte ved Naturkatastrofer, der dog kun ramte en Del af Jorden, saaledes at de ødelagte Egne blev befolkede med nye Dyreformer fra de skaanede Steder, og hans Elever tænkte sig endog nye Skabelsesakter i hver Periode. Saa mægtig var Cuviers Indflydelse, at man i Frankrig meget længe vægrede sig ved at godkende Udviklingslæren, der, antydet af Lionardo og af Goethe, var fremsat af Lamarck, men først vandt den videnskabelige Verdens Opmærksomhed, da Darwin i 1859 begrundede den i sit ypperlig skrevne Værk om Arternes Oprindelse. Her var i Stedet for Skabelsen eller Skabelsernes Rækkefølge den inderlige Sammenhæng i alt Liv belyst. Selve

Teorien om Menneskets Afstamning fra Dyrene vakte en Modstand, der, som Naturforskeren Broca rigtig har udtalt, kan forklares af det Hovmod, der er et Grundtræk i den menneskelige Natur. „Vi ligner hine romerske Kejsere, der, berusede af deres Almagt, endte med at nægte, at de var Mennesker, og lod sig kalde Guder. Paa samme Maade vil Mennesket nødig have noget tilfælles med Dyrene. Abens Nærhed og Lighed generer det. Mennesket ønsker, at en umaadelig Afstand skiller ham fra hans Undersaatter Dyrene. Men Anatomien ligner de ubønhørlige romerske Soldater, der raabte til den triumferende Kejser: Husk, du er et Menneske! Anatomien findeler Mennesket og viser, at ethvert af dets Lemmer, hver eneste lille Aare og Sene har sit Sidestykke indenfor Dyrenes Verden".

Anatomernes Iagttagelser har faaet en uventet og ejendommelig Bekræftelse gennem den nyere Tids Serumbiologi. Det viser sig nemlig, at Serum fra en med Menneskeblod behandlet Kanin slaar an foruden paa Mennesket kun paa Aber og ellers ikke paa et eneste levende Pattedyr. Og Blodfællesskabets Grader er bevist gennem Eksperimenterne. Stærkest slaar det an hos Menneskeaberne, svagere hos de andre Abearter, svagest hos de amerikanske Aber.

Den historiske Undersøgelse af Menneskets Alder falder ind under Arkæologien, Videnskaben om Menneskets første Optræden og ældste

Udvikling. Det videnskabelige Studium af Menneskets Urtid er kun godt og vel 100 Aar gammelt. Ved 19de Aarhundredes Begyndelse var Skandinaviens Forskere, først og fremmest den danske Museumsmand Chr. Thomsen, naaet til en videnskabelig begrundet Deling af den forhistoriske Periode i en Sten-, en Bronce- og en Jernalder. Ejendommelig nok var ogsaa denne Tredeling, der blev Grundlaget for alle senere Forskninger, bleven antydet af en af Oldtidens Forfattere, nemlig den romerske Digter Lucretius, der sikkert efter en græsk Kilde etsteds siger: „De ældste Menneskers Vaaben var Hænder, Negle og Tænder og Stene og Skovens Grene. Men siden man lærte den luende Ild at kende, opdagedes Jernet og Kobberet. Tidligere end Brugen af Jern var imidlertid Brugen af Kobber".

Denne vage Opfattelse om de tre Menneskealdre blev senere ofte gentaget, oftest i 18de Aarhundrede, men til Vished blev denne Udviklingens Gang først i 19de Aarhundrede. I 1859 paaviste Danskeren Worsaae, at der havde været to Stenalderperioder: Køkkenmøddingernes og Stengravenes. Men i de mellemliggende Aar havde franske Arkæologer begyndt et Studium af deres Lands Fortidsminder, der førte Udviklingen tilbage til langt fjernere Tider end de skandinaviske Fund. Det begynder med Gravninger og Forskninger i 1828 i Languedoc, i 1833—34 i Liège og fortsættes i 1837—38 med

Edouard Lartets og Marcel de Serres' Undersøgelser af Fundlagene paa forskellige Pladser i Midt- og Sydfrankrig. Omkring 1850 er Boucher de Perthes det førende Navn indenfor fransk Arkæologi, og paa hans Tilskyndelse oprettede senere Napoleon III det forhistoriske Museum i St. Germain, hvis Leder blev Gabriel de Mortillet, efterat de Perthes var død i 1868. Gennem et halvt Aarhundrede var Mortillet dette Museums Leder, og ude i de franske Provinser arbejdede da og senere andre Forskere som Cartailhac og den i Verdenskrigen faldne Déchelette efter de samme Linier og bidrog til at bringe Klarhed og System i den forhistoriske Videnskab.

Meget véd vi nu, som vore Fædre ikke vidste, om Menneskets første Optræden paa Jorden, men alligevel er den forhistoriske Videnskab endnu i sin Barndom, og vi maa vente, at vore Efterkommere om 100 Aar vil smile overbærende ad vor Tids mangelfulde Indsigt. Thi selv med Anvendelse af alle til Raadighed staaende Videnskaber: Geologi, Zoologi, Botanik, Klimatologi, Anthropologi og Etnografi foruden Arkæologien selv, er Urtiden endnu dunkel og gaadefuld. Værst er det, at de videnskabelige Undersøgelser af de ældste Kulturlag kun er foretaget paa et begrænset Omraade: Nord- og Vesteuropa, Nordafrika, enkelte Steder af Forasien og af Nordamerika. Dermed kan vi ikke naa til et samlet Billede af Menneskehedens Liv

i Urtiden paa vor Klode, og vi er fristede til at drage almindelige Slutninger af de lokale Forhold, f. Eks. af de franske Fund, at Frankrig har været Foregangslandet i Menneskehedens Barndom, hvor de første Fremskridt er gjort, og hvorfra de har spredt sig. Men vi kan meget vel vente en Dag at finde andre Hjemsteder for den ældste Kulturudvikling. Ganske dunkle er de ældste Tiders Befolkningsforhold, Stammernes Vandring, ja endog Spørgsmaalet om en samtidig Udvikling fra Dyr til Menneske paa flere forskellige Steder af Jordkloden. Vi maa regne med hidsige Krige i Tidernes Morgen, med fuldkommen Udslettelse af svagere Stammer, dengang da den brutale Kraft var alt. Selv i historisk Tid har vi set store Kulturfolk forsvinde fra Jordens Overflade, Frygerne, Hittiterne, Elamiterne, Eteokreterne, Ibererne, Etruskerne. Hvor langt hyppigere er det ikke sket i Urtiden, at en stærkere Stamme opsugede en svagere i sig, dengang ingen Kultur løftede Folkene til national Selvhævdelse. Om alt dette siger Stensager og Maaltidsrester os intet. Sprogstudier fører heller ikke langt. Kun saa meget ser vi, at Europa i Nutiden er langt mere ensartet end i Oldtiden. Nu vidner kun Baskerne i Pyrenæerne og Kaukasusfolkene om den oprindelige Brogethed, og disse kan hverken forbindes indbyrdes eller med Etruskerne eller Kretas ældste Befolkning til sproglige Helheder. Hinsides den ariske Races Erobrings-

togt skimter vi et Europa, der var af en forvirrende Uensartethed i folkelig Henseende, og Enheden bag alt dette, Urstammen og Ursproget, er det ganske umuligt at faa Øje paa.

Det er i den Jordperiode, Geologerne betegner som Tertiærtiden, at Menneskets første Udviklingsstadier falder, men sandt at sige kender vi ikke meget til disse. Det eneste Knokkelfund fra Tertiærtiden er stadigvæk det, Hollænderen Dubois i 1894 gjorde i Nærheden af Byen Trinil paa Java. Her fandtes i et Lag fra Pliocæntiden, Tertiærtidens sidste Afsnit, en Hjerneskal, et Laarben og to Tænder. Men Fundet var ikke samlet, saa ingen kunde sige, om disse Dele hørte sammen, og af Hovedet var kun det øverste, selve Kranietaget bevaret. Det viste en ejendommelig Mellemform mellem Abens og Menneskets Hjerneskal, men kunde jo ogsaa stamme fra en uddød, højtstaaende Abeart. Fra Kvartærtiden, den følgende Jordperiodes Begyndelse, haves derimod en sikker Menneskerest, en Underkæbe, fundet i 1907 i en Grusgrav ved den lille Flod Mauer ved Heidelberg og nu indlemmet i Universitetsmuseet i Heidelberg. Kæben er fundet 24 Meter under den nuværende Jordoverflade i et Lag, der gennem Dyrerester — af Huleløven, Auvergnebjørnen, Kæmpenæsehornet og Urelefanten — er sikret som tilhørende Kvartærtidens Begyndelse, den allerførste Istid. Ingen vilde have vovet at bestemme denne Underkæbe som menneskelig, hvis ikke Tænderne

havde afgivet Bevis derfor. Thi Kæben var ganske dyrisk. Bagude var Kæbegrenene omtrent dobbelt saa brede som hos Nutidens Mennesker, og bageste Kæbegren var højere end den forreste, ganske som hos de fleste Aber. Kæbens underste Rand var svunget i en let Bue opefter som hos enkelte Arter af Menneskeaberne, særlig hos Gorillaen. En Hage fandtes ikke, idet Underkæben gik abeagtig skraat tilbage.

Men Tænderne var ikke større end hos Nutidens Mennesker, skønt Underkæben gav dem større Plads, og der var de karakteristiske lave Hjørnetænder, der tydeligst skiller Menneskets fra Abens Tandsæt. Hos alle Menneskeaber er Hjørnetænderne kraftig udviklede og Underkæben tilsvarende forstærket, og denne Udvikling er allerede stærkt fremskreden hos Tertiærtidens Menneskeabe. Heidelbergkæben staar herved Aben lige saa fjernt som Nutidens Menneske, og da Udviklingen af Hjørnetanden allerede er begyndt hos de sydamerikanske Aber, kan man ikke engang aflede Mennesket fra dem, men maa helt tilbage til Eocæntiden, Tertiærperiodens første Afsnit, for i Urhalvabernes Tandbygning at finde det fælles, primitive Udgangspunkt, som Mennesket har bevaret. Slægtskabet med Aben er sikkert nok, men Mennesket har lige saa gamle Ahner som Aben. Endnu er der dog ingen Skeletfund gjort, der tydeliggør Udviklingen igennem den lange Tertiærperiodes forskellige Afsnit.

Men vi kan allerede nu hævde, at Mennesket har levet i Tertiærtiden og i Kvartærtidens Begyndelse, og det bliver herved sandsynligt, at de Lag af formløse Stenflækker, der kendes baade fra Tertiærtiden og de første Istider, virkelig stammer fra menneskelige Bopladser, skønt de lige saa godt kan være Naturprodukter som Artefakter (d. e. behandlede af menneskelige Hænder). Udover en raat tilhugget Eg har de nemlig ingen Form, og Urstenalderen, den saakaldte eolitiske Periode, som den franske Forsker Rutot var den første til at gøre opmærksom paa, var derfor længe et Stridsspørgsmaal mellem Arkæologerne. Nu er den en Realitet.

I Tertiærperioden er ikke alene Mennesket i Udvikling, men hele Dyreverdenen, navnlig Pattedyrene i Drift opefter. De foregaaende Perioders fantastiske Dyreformer havde alle meget smaa Hjerner og Kranier i Forhold til deres Størrelse. I Tertiærtiden vokser Hjernemassen, og da Hovedskallen ikke udvikler sig med tilsvarende Hurtighed, lægger Hjernen sig i Folder og Læg. Hvoraf kommer denne pludselige Fart i Udviklingen? Geologerne kan kun pege paa, at Tertiærtiden er den første Jordperiode med virkelige Aarstider, med Aarstider, hvor Frugter og Løv forsvinder. Dyrene faar haardere Levevilkaar, tvinges til at samle Forraad for den døde Aarstid, til at spare paa disse Forraad og organisere sig. Det er i denne Ud-

vikling, at Mennesket er forrest, men endnu kan vi kun drømme om, hvorledes dets Hjerne og Hænder tog Form og forfinedes gennem de lange Tidsrum. Haanden blev Menneskets første Adelsmærke, Haanden, der griber og undersøger, der kan sønderrive Føden og derved gøre en god Del Kæbearbejde overflødigt. Hovedets vigtigste Funktioner bliver da Tænkning og Tale, Tygningen er ikke længer den prægende Akt.

Om dette Stykke Udvikling kan fremtidige Fund meget vel tænkes at give Oplysninger, naar en Gang Tertiærtidens Lag bliver bedre udgravede og undersøgte. Men vort Billede af de første menneskelige Opfindelser vil sikkert til alle Tider forblive ufuldkomment. Naar forlængedes Arm og Haand med Grenen, naar skærpedes denne, det første Vaaben, med et Stykke Flint? Naar førte Iagttagelsen af den bøjede Grens Svingkraft til Opfindelsen af Buen? Vi staar Ansigt til Ansigt med Urstenalderens raa Flækker og stiller forgæves disse og lignende Spørgsmaal.

Hvad betyder nu disse Perioder udtrykt i Tal? Den tyske Geolog Penck ansætter Kvartærtidens Begyndelse til 1 Million Aar forud for vor Tid og lader Tertiærperioden spænde over flere Millioner Aar. Selv om disse Tal er alt andet end præcise, bliver dog den Sandhed tilbage, at Menneskets Levetid omfatter ganske anderledes Tidsrum, end vore Fædre troede. Mod den for-

historiske Periodes Aarmillioner er det, vi kalder den historiske Tid, kun som et Minut af et Døgn. Men i Forhold til Jordens Liv er Menneskehedens hele Tilværelse kun som 2 mod 1000. Forud for Silurperioden, i hvilken de første Hvirveldyr viser sig, ligger en Række Perioder, da kun Leddyr og Bløddyr var til, og de tidligste Spor af Dyreliv, som Amerikaneren Matthew har paavist i præcambriske Lag i Rocky Mountains, viser allerede saa mange Variationer af Skaldyr, Orme og Trilobiter, at det ikke kan være Livets Begyndelse. Men i Gnejsen, Urfjeldet, er Livssporene tilintetgjorte ved Jordildens Virkning.

Saaledes er Mennesket en Senfødning i Forhold til Jordens andre levende Væsener og endnu mere i Forhold til Verdensaltet. Mere nødvendige er vi ikke, end at Jorden har kunnet rulle ad sin vante Bane i Aarhundredmillioner uden at have Skabningens Herre paa sin Ryg.

II.

DEN ÆLDRE STENALDER

To vigtige Fremskridt betegner Overgangen fra Urstenalderen til den ældre Stenalder, den saakaldte palæolitiske Tid, nemlig Stenredskabernes Tilhugning og Sporene af Ild. Arkæologerne inddeler den palæolitiske Tid i en Række Perioder, opkaldte efter franske Byer eller Steder, hvor de første eller vigtigste Fund er gjort.

Den første kaldes Chelléenperioden efter Landsbyen Chelles i Departementet Seine et Marne, altsaa ikke langt fra Paris. Grove Flækker og spidst tilhugne Flintredskaber (Fig. 1) er her fundet sammen med forhistoriske Dyrerester — det merckske Næsehorn, Urelefanten, Sabelkatten, Hulebjørnen, Hulehyænen og forskellige Hestearter — der tillader en præcis geologisk Bestemmelse. Lignende Redskaber og Dyrerester er fundet paa mange andre Bopladser i Frankrig, endvidere i Belgien, Sydengland, Taubach i Sachsen-Weimar, i Grimaldihulen i Nærheden af Mentona i Norditalien, i Spanien, Ungarn, Tunis, Ægypten, Palæstina, Indien, Nordamerika og Mexiko. Derimod kendes denne Fundtype hver-

ken fra Skandinavien, Skotland eller Rusland. Datidens Dyreverden tyder paa varmt Klima, og dette bekræftes af den samtidige Flora. I Celle-sous-Moret i Nordfrankrig er fundet Rester af Ceder-, Figen- og Laurbærtræer og andre sydlige Træarter i samme Lag. I Overensstemmelse hermed har Menneskene levet ved Flodbredderne, aabenbart i Hytter eller under aaben Himmel, og ernæret sig ved Jagt, som Knokkelfundene viser. Ildspor røber, at de i Modsætning til Urstenalderens Halvmennesker har forstaaet at stege Kødet. Ilden er tæmmet og taget i Menneskets Tjeneste, og vi tør tro, at det første Haandværk — Tildannelsen af Træredskaber — har udnyttet den. Men har de dalevende Mennesker kun kendt den

Fig. 1. Stenredskab fra Chelles-Tiden.

naturlige Ild, hentet fra Skovbrande og Vulkaner og omhyggelig værnet som hellig, eller har de allerede forstaaet at frembringe kunstig Ild ved Slag mod Flint eller Gnidning af Træ? Derom siger Fundene os intet. Derimod viser de høje Fundlag, at Menneskene har levet i Flokke, i Stammer. Det var, hvad vi turde forudsætte allerede for Urstenalderens Folk. Mennesket er som Enkeltvæsen svagt, næsten værgeløst overfor Rovdyr, og alene Barnets uhyre langsomme Udvikling har nødvendiggjort Stammelivet lige fra Tidernes Morgen. Et Par Forældre vilde ikke alene kunne beskytte Afkommet og skaffe Føde. For at sikre sig selv og sine Børn maa den enkelte tilhøre Stammen. Dermed bortfalder Myten om det første Menneskepar. Stammen er ældre end Mennesket, og kun i Ly af Samfundslivet er Mennesket blevet, hvad det er. Det virker ind paa Menneskets Bevidsthedsliv og Moral. Foruden ens eget Jeg stiller ogsaa Stammen. Krav til den Enkelte. Der skabes herved en Stammens Moral, der er stærkere end Individets egen Lyst og i givne Tilfælde tvinger det til at ofre sin Eksistens for Stammens. Men samtidig gror Menneskets Snille og Opfindsomhed i Stammens Ly, her foregaar hele den intellektuelle Udvikling, det har løftet Mennesket over Dyrene.

Denne Udvikling kan kun anes, men det maa hævdes, at Stenredskaberne ikke giver nogen sikker Maalestok for Udviklingen. Vi véd fra

historisk Tid, at Stilstand i Redskabernes Form kan være samtidig med rig indre eller kulturel Udvikling. Tænk paa Buen og Pilen, hvor de i Aarhundreder var ens, lige til Krudtvaabnene kom! Eller paa Vognen, hvis Hurtighed først blev øget ved Automobilen! En Oldtids Ægypter skød lige saa langt som en Kriger i Middelalderen, og Farao kørte lige saa hurtigt som Napoleon, men hvilken Udvikling i Samfunds- og Kulturlivet ligger der ikke imellem!

Ogsaa den anden Periode af den palæolitiske Tid, Acheuléen, opkaldt efter St. Acheul ved Amiens, falder i en varm Tid, og mange mener nu, at den er samtidig med Chellesperioden, og at de noget bedre Stenredskaber kun skyldes lokal Dygtighed. Kvartærperioden var saaledes ikke nogen fortsat Kuldetid, men havde flere Istider med varme Mellemrum mellem hver Isperiode. Om Isperiodernes Antal er der ikke opnaaet Enighed mellem Geologerne — der nævnes tre, fire og seks Istider — og heller ikke om, i hvilken Mellemistid Chellesperioden faldt. Penck, der antager fire Istider, henlægger Chellesperioden til Mellemrummet mellem første og anden Istid, mens Obermayer, der omhyggelig har studeret Kvartærlagene i Pyrenæerne, vil henføre Chellesperioden til sidste Mellemistid og gøre den betydelig senere end før antaget.

Mens Mortillet daterede Chellestiden til 240.000 Aar forud for vor Tid, ansætter Penck den en halv Million Aar tilbage. Atter maa Tallenes

Usikkerhed betones. Selv i historisk Tid er Lagdannelsernes Højde en usikker Maalestok. I Susa i Persien er der 6000 Aar gamle Jordlag af 30 Meters Højde, mens de lige saa gamle i Ægypten ofte kun er 9 Meter høje, og i Kairos Nærhed ligger der Kulturlag paa 12—15 Meters Tykkelse, skabte af Araberne i faa Aarhundreder i Middelalderen. Kun et er sikkert, at det stadig, ogsaa for Chellestidens Vedkommende, drejer sig om store Tal, sandsynligvis Aarhundredtusinder.

Den følgende Kulturperiode, *Moustérien,* opkaldt efter Le Moustier i Dordogne, hvor Arkæologerne Lartet og Christy i 1863 aabnede en uhyre Hule, falder sammen med en Istid. Kulden var saa stærk, at Isen dækkede store Dele af Nordeuropa og fra Alperne rakte langt ned i Lavlandet. Dyreverdenen skifter nu Karakter, idet selv Sydfrankrig og Spanien befolkes af nordiske Dyrearter som Rensdyr, Bison og den lodne Mammutelefant. Men samtidig lever det store tvehornede Næsehorn, Løver, Hyæner og Leoparder i Europa, hvilket tyder paa stærke Svingninger i Temperaturen, Varmeperioder, der holdt ved.

Det er i Moustérientiden, at Mennesket bliver Huleboer. Paradislivet i Løvhytterne ved Flodbredderne er forbi, den vedholdende Kulde tvinger Mennesket til at søge Ly i lukkede Rum, og solidere Husbygning var endnu ikke kendt. Hvor naturlige Huler manglede, gravede man sig ind i Bjergsiderne. Kendtest er Grotterne

ved Vézèredalen i Sydfrankrig, hvor man ofte kan spore Kampen mellem Dyr og Mennesker

Fig. 2. Stenredskaber fra Moustérientiden.

om Hulen i Lagene, idet der underst er Dyreknogler af Bjørne, Løver og Hyæner, derover

menneskelige Lag med Stenredskaber og Maaltidsrester, kendelige paa, at kun visse Knogler findes — af de kødrige Dele, som man slæbte til Hulen, mens Resten fik Lov at ligge paa Fangstpladsen — og at disse Knogler ofte er flækkede for Marvens Skyld. Tit bliver Dyrene igen de sejrende og fortrænger Menneskene fra Hulerne.

Alt tyder paa haarde Levevilkaar. Ildspor i Hulen viser dog, at man har forstaaet at lune Reden, og blandt Stenredskaberne findes en ny Form, Skrabere, der formodentlig har fundet Anvendelse ved Bearbejdelsen af de Dyrehuder, i hvilke Kulden tvang Mennesket til at hylle sin Krop. Endvidere kan man paavise runde Stenkugler til Slyngekast og enkelte Benredskaber mellem Stenflækkerne (Fig. 2). Alt dette tyder paa, at Vanskelighederne har skærpet den menneskelige Energi og Opfindsomhed.

Og at Kærligheden til Livet snarere er styrket end forringet, derom vidner de første Gravanlæg. I Aaret 1908 fandtes i Vézèredalen to Gravanlæg, et ved Svejtseren Otto Hauser i Nærheden af selve Le Moustier, et andet ved tre franske Gejstlige nær Landsbyen La Chapelle aux Saints, 50 Kilometer fra Le Moustier. Disse Grave var af største Interesse ved for det første at give hele Skeletfund i Stedet for tidligere Knokkelrester og saaledes oplyse, hvorledes Datidens Europæer saa ud. Der er i Underkæbens Bygning tydelig Fremgang fra Heidelbergkæben

i Retning af Menneskelighed, skønt Kæbegrenene endnu er sværere end hos Nutidens Mennesker og Hagen stærkt vigende. Panden er lav og vigende som Abens, Næsen bred som Negerens og Kraniebygningen primitivere end Australierens. Halsen er kort og tyk og har aabenbart været lidet bøjelig. Armene er snarere lidt kortere end hos Nutidens Mennesker og ikke abeagtig lange, som man gerne tillægger Urmennesket dem. Benene var efter Bygningen at dømme stærkt krummede, og Individerne synes ikke at have traadt lige paa Fodsaalen, men at have gaaet mere paa Fodens Yderkant i Lighed med Menneskeaben.

Men ikke mindre Interesse havde disse Grave religionshistorisk set. Ligene — det drejer sig om en 16-aarig Knøs og en meget gammel Mand — var gravlagte med en vis Omhu i gravede Gruber i Siden af Høje, og Flintvaaben var medgivet. Ligene laa paa Siden med optrukne Ben, altsaa i den Stilling, som primitive Folk, der ikke har Senge, hyppigst indtager under Søvnen for at holde sammen paa Legemets Varme. Alt dette leder Tanken hen paa Dødsklager og Gravkult, i hvert Fald i de første Dage efter Bisættelsen. Den Døde sover og kan vaagne igen — man har maaske set ham i Drømme — og kræver da sine Vaaben og Mad for at leve sit vante Liv. Det er det ældste sikre Vidnesbyrd om Religion.

III.

KUNSTENS BEGYNDELSE

I alle de nævnte Perioder er der ikke det svageste Spor af Billedkunst i Fundene, intet der tyder paa, at Mennesket har forsøgt at forme et Ornament eller en Figur. Saavidt Fundene tillader en Bestemmelse, synes Kunsten at træde senere ind i Menneskehedens Liv end Religionen, og det var, hvad vi paa Forhaand kunde vente.

Men i den anden Halvdel af den palæolitiske Tid bliver Forholdet anderledes, og vi kan nu begynde vort egentlige Forehavende: at skrive Urtidens Kunsthistorie. Den Tid, der hermed indledes, kaldes nuomstunder ofte den arkæolitiske, til Forskel fra den palæolitiske, som man lader omfatte Tiden fra Chelléen- til Moustérienperioden, og den deles siden 1870 almindelig i tre Perioder: Aurignacien, Solutréen og Magdalénien. Fundene viser, at den stærke Udvikling er ret lokal, begrænset til Frankrig og Spanien, mens andre Lande er tilbage, enkelte endog bliver staaende paa Moustérienperiodens Kulturtrin, lige til den yngre Stenalder bryder frem. Det gælder f. Eks. Italien og Ægypten.

Vi nærmer os nu Istidens Ophør. Isen trækker sig tilbage, og vældige Sletter, gennemskaarne af Floder og med store Søer og Moradser, klædes snart af friskt Græs og bliver herlige Jagtdistrikter. Lidt efter lidt rykker ogsaa Skovene frem, først nordiske Naaleskove, efterhaanden, som Isens kolde Aande mildnes, de Træarter, der den Dag i Dag vokser i Mellemeuropa. Udover Sletterne og i Skovenes Tykninger vrimlede det med Rensdyr, Heste og Bisonokser, endnu — lige til Midten af Magdalénienperioden — trampede Mammuten over Frankrigs Jord, og opad Bjergsiderne steg Gederne, følgende Sneens Vigen. Endnu levede Menneskene i Huler, men det er, som om Mørket og Kulden er veget for Dagen under aaben Himmel, hvor Jagten skænker Livet Indhold, Spænding og Glæde. Jagtredskaberne forfines, og Benspidser afløser Flintflækkerne mere og mere. I Aurignacienperioden er Benindustrien endnu i sin Begyndelse, Formerne grove, og i Solutréen arbejdes der stadig med Held paa at gøre Flintspidserne fuldkomne og smukke. Men i Madeleineperioden er Stenredskaberne nærmest forringede, Benpilene talrige, og deres Spinkelhed kunde tyde paa, at man har lært at forgifte Jagtvaabnet, muligt ogsaa lært at fange Dyrene i Fælder. Det ses heraf, hvor daarligt et Maal for Kulturhøjden Stenredskaberne i sig selv giver. Thi Madeleineperioden er Jægerkulturens Blomstringstid.

I Aurignacientiden, opkaldt efter Aurignac i

Departementet Haute-Garonne, er Klimaet endnu koldt og Steppen større end Skovegnene. Den vilde Hest er Tidens vigtigste Jagtdyr; alene ved Solutré i Østfrankrig, efter hvilket den følgende Periode har faaet Navn, er fundet Knogler af henved 100.000 Vildheste. Men ved Siden deraf jages Rensdyr, Mammut, Næsehorn, Hulebjørn og Hulehyæne. La Madeleine ligger i Departementet Dordogne, ikke langt fra Le Moustier, og efter denne Landsby er den sidste Periode, Magdalénien, opkaldt, hvorunder Rensdyret bliver hyppigere end Hesten og jages tilligemed Blaaræv, graa Bjørn, Lemming og Moskusokser. Madeleinekulturen findes foruden i hele Frankrig og Nordspanien tillige i Syd- og Midtengland, Belgien, Midttyskland, Østrig, Ungarn, Polen og Rusland, og Spor af den er paavist i Syrien. Men intet Steds naar dog Kunsten en saadan Højde som i Frankrig og Spanien. Med denne Udbredelse bliver det forstaaeligt, at vi nu kan paavise de første Spor af Handelssamkvem. Allerede i Aurignacienperioden forefindes de første Udslag af menneskelig Forfængelighed i Form af Smykker, Halsbaand af gennemborede Dyretænder eller smaa Benperler eller gennemhullede Muslinger. I Madeleineperioden finder vi i samme Halsbaand Muslinger fra Atlanterhav og Middelhav, hvad der tyder paa Handel ved vandrende Bissekræmmere mellem Stammer og Folk.

Et andet Vidnesbyrd om Forfængelighedens

Vækst er Farvefundene i Grotterne. Allerede i Hulerne fra Moustérientiden er der stundom fundet Farvestof, der sagtens har været anvendt til Tatovering og Bemaling af Dyrehuder og selve den menneskelige Krop. Nu bliver Farverne hyppigere og talrigere, i en enkelt Hule fra Madeleinetiden er der fundet 17 Farveprøver, gul og især rød Okker, Jernoksyd, Lerfarver, Jernmineraler, Magnesium o. s. v. Disse Farver, der blev revet med Flint og blandet med Fedt eller fortyndede med Vand, kunde anvendes ikke alene til personlig Udsmykning som hos Nutidens Vilde, men ogsaa til Fremstilling af Kunstværker. Disse falder i to Grupper: 1) de smaa bevægelige Værker i Rundplastik, Relief eller Omridstegning, udførte i Elfenben, Dyretænder, Rensdyr- eller Hjortetakker, Dyreknogler eller Sten, i Reglen Skifer og 2) Vægbillederne i Hulerne. Ialt kendes der nu Kunstværker af begge Arter fra over 120 Huler alene i Frankrig. De smaa, bevægelige Kunstværker plejer at optræde sparsomt i Hulerne med Vægbilleder, og i de billedløse Huler er deres Antal højst varierende. I visse Huler vrimler de smaa Kunstværker af Sten og Ben i den Grad, at man næsten tør tale om en Slags kunstnerisk Besættelse.

I Lagene fra Aurignacienperioden er det især Kvindefigurer, i Rundplastik eller i Tegning, der dominerer; Dyrefigurerne er navnlig i denne Periodes første Del sparsomme. Mennesket er

altsaa begyndt med at skildre sig selv eller rettere den attraaværdigere Del af Menneskeheden, Kvinden. Og Skildringen er ikke til at misforstaa. En Kalkstensfigur fra Willendorf i i Nedreøstrig (Fig. 3—6) viser et Hoved, overgroet med Haar og uden udarbejdet Ansigt — Ansigtet er oftest lidet karakteriseret og synes ikke at have interesseret Urmennesket — og en

Fig. 3—6. Kalkstensfigur af en Kvinde fra Willendorf.

Krop af uhyggelig Fedme, med kraftig og raa Karakteristik af Bryst, Bug og Bag. Denne Figur har talrige Søstre i Rundskulptur og i Relief, som f. Eks. den lille Kalkstensplade fra Abri de Laussel i Frankrig, der fremstiller en nøgen Kvinde med et Drikkehorn i højre Haand (Fig. 7). For mange Aar siden gav de første Fund af den Art Anledning til den Tro, at Europas Urbefolkning havde været af en særlig fedtbaget (steatopygos) Race. Nu har man forstaaet, at dette Indtryk beror paa de primitive

Kunstneres Overdrivelser i Formgivningen. Det gælder her som overalt, at Kunstværket er et Stykke Natur, set gennem et Temperament. Og her taler Temperamentet om Mandens vilde Begær efter Kvinden, hvad enten Kunstværket er ment som et Minde om den Elskede, et Forsøg paa at fastholde Besiddelsen og Nydelsen, eller der ligger Magi bagved, idet „Kunstneren" gennem Billedet forsøger at sætte sig i Besiddelse af den genstridige Kvinde, en Tankegang, der ikke er Nutidens Vilde fremmed.

Fig. 7. Stenplade med Kvindefigur.

Hvis Aurignacientiden har haft en Lyrik, der var paa Højde med denne Plastik, er det vist godt, at den er gaaet sporløst tabt, thi den vilde have skurret fælt i Nutidens sarte Øren.

For et Nutidsmenneske føles det næsten som en Befrielse, naar ved et Tilfælde blot Hovedet er bevaret, som i det fire Centimeter høje Kvindehoved

af Elfenben fra en Grotte ved Les Landes, der med sin fine Paryk er Aurignacientidens bedste Skulpturværk (Fig. 8) og endog tør sidestilles visse gode Arbejder af tidlig ægyptisk Skulptur. Vi faar gennem dette og Statuetten fra Willendorf at vide, at allerede Datidens Kvinder har anvendt stor Omhu paa deres Haar, som de formodentlig har gnedet ind i Dyrefedt, flettet og findelt i kugle- eller terningformede Lokkeafsnit ved Indsnøringer med brogede Baand.

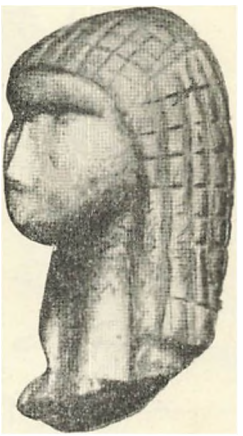

Fig. 8. Kvindehoved. Les Landes.

I Solutréenperioden og endnu mere i Magdalénientiden er Dyrefigurerne i Overtal, mere end fire Femtedel af de bevarede Værker, mens Menneskefigurerne bliver baade sjeldnere og slettere. Nu er det Jægeren, der har Ordet i Kunsten og fortæller om sit kære Vildt. Bison, den vilde Hest, Rensdyr og Mammut er de hyppigst fremstillede Dyr, sjeldnere er andre Hjortearter, Næsehorn, Moskusokse, Stenbuk, Gemse og Elsdyr, endnu sjeldnere er Rovdyrene afbildede. Fuglefigurerne er heller ikke hyppige og slet tegnede, saa deres Arter daarlig kan bestemmes; derimod er Fiskene bedre karakteriserede, nemlig Laks, Foreller,

Fig. 9. Benstykke fra Lortet-Grotten.

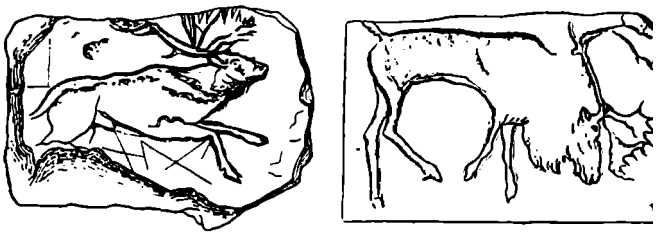

Fig. 10 og 11. Løbende Rensdyr og Elsdyr.

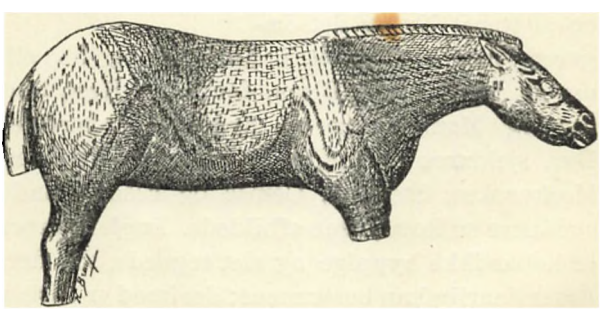

Fig. 12. Hest, skaaret i Ben.

Gedder og Aal. Dyrene gengives i Profil, staaende eller løbende, først mod Magdalénienperiodens Slutning nu og da liggende. Forbausende er Forekomsten af Dyr, der drejer Hovedet tilbage, et Motiv der først plejer at optræde i højt udviklet Kunst, men kendes i 8 Billeder fra Magdalénientiden. Et af de skønneste er et Benstykke fra Lortetgrotten med Hjorte og Fisk, der er anvendt som Fyld i Fladen mellem Hjortenes Ben (Fig. 9). Dyrefigurerne er ofte udført med forbløffende Naturtroskab (Fig. 10-12), og selv om det er overdrevent at sammenstille Hestehovedet fra Mas d'Azil (Fig. 13) med Hestehovedet fra Parthenons Østgavl, bliver der dog den Sandhed tilbage, at der mellem Urtiden og Parthenon ikke er udført noget bedre Dyreskulpturværk paa europæisk Grund end dette og de bedste af Ridstegningerne paa Ben- og Stenplader.

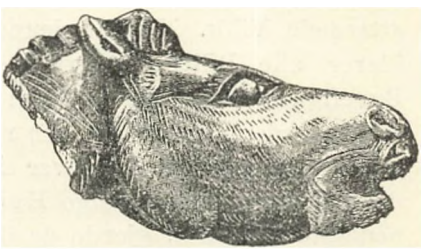

Fig. 13. Hestehovede af Ben.

Den Sikkerhed, hvormed Dyrene er tegnede eller skaarne, beror paa Jægerens uafladelige Iagttagelse af Vildtets Bevægelser for at sikre sig Fangst. Ogsaa moderne Jægere kender til Hallucinationer efter en anstrengende Jagtdag:

med lukkede Øjne tror man at se Dyrene galloppere uafladeligt forbi, og helt ind i Søvnen bliver Synerne ved: Dyr standser, springer til Siden eller sætter afsted i vildt Løb. Den arkæolitiske Tids Kunst er som en Udløsning af hine Fantasier efter anstrengende Jagter og kræver i og for sig ikke anden Forklaring. Muligt har dog ogsaa magiske Hensyn virket i en Række Tilfælde. Endnu tror mange Vilde, at de kan sikre sig god Jagt ved forinden at afbilde det attraaede Vildt. Men at denne Magi ikke forklarer alle Billederne, viser Forekomsten af Dyrefigurer, der ser ud som flaaede, næsten skeletterede. Her er det den rene Interesse for Dyret som saadant, der giver sig tilkende. Naar disse Jægere med blodige Hænder flaaede det nedlagte Storvildt, gjorde de deres Iagttagelser om Dyrets indre Bygning, og disse første Studier i Anatomi er sikkert kommen hele Kunsten tilgode.

Men lige saa uforbeholdent vi kan beundre den enkelte vellykkede Dyrefigur, lige saa meget forundres vi over denne Kunsts Mangel paa Komposition. Aldrig et helt Billede, ikke engang en Dyrerække! Aldrig en virkelig Jagtskildring, kun det enkelte Jagtdyr eller flere paa samme Plade uden indbyrdes Sammenhæng, uden afpassede Størrelsesforhold! Denne Kunst savner episk Evne, den fortæller os intet, det er Lyrik og endda en primitiv Lyrik, der begrænser sig til korte Udbrud. I Aurignacien lyder Strofen:

den fede Kvinde, den lækre Kvinde, muligt med et Par Detailtræk, i Magdalénien: det gode Jagtdyr, det lækre Jagtdyr, det hurtige Jagtdyr, og saaledes videre i en evig Monotoni. Set mod denne Baggrund forstaar man, hvad Ægyptens og senere Grækenlands Kunst betyder: den fortløbende Skildring i en fast Ramme, som Arkitekturen har skabt, og som der tages Hen-

Fig. 14. Benstykker med Ornamentik.

syn til ved Gruppernes og de enkelte Figurers Størrelse og Stilling. Alt det er ukendt i den ældre Stenalders Jægerkunst, der smykker raa Sten eller tarvelige Redskaber eller Naturgrotters Lofter og Vægge, men hverken har Templer, Huse eller Vaser til at give Kunsten Fasthed eller Fantasien Begrænsning og Lovmæssighed.

I Forbindelse hermed staar det, at det rene Ornament optræder saa sparsomt og betyder saa lidt i denne Kunst. Bortset fra flygtige og skematiske Dyretegninger kendes der kun faa Redskaber, smykkede med de simpleste lineære

Mønstre: Vinkellinier, Zigzag, Trekanter, Rhomber, Spiraler. Og selve denne geometriske Ornamentik er uden System, uden Regelbundethed (Fig. 14).

En særlig Plads indtager nogle faa Redskaber med stiliserede Plantetegninger (Fig. 15). Vort Kendskab til Nutidens Vilde forbyder os at tænke paa virkelige Blomsterdekorationer i Lighed med Ægyptens Lotos. Den Vilde respekterer ikke Blomsten, der saa hurtig visner, og foretrækker at smykke sig med holdbarere Ting, Ben- eller Muslingehalsbaand. Blomsterkærligheden vaagner med Agerbruget. Ved Høstfester kan man smykke sig med Korn eller med Kranse af Løv og Blomster. Men i den ældre Stenalder kendtes Agerbruget ikke, derimod maaske Forløberen derfor: Kvinderne, der samler velsmagende Urter som Tilsætning til Kødspiserne, og som maaske gaar endnu et Skridt videre ved at sanke Frø af disse og saa dem i Hulens Nærhed. Muligt er det disse Næringsplanter, vi en sjelden Gang finder afbildet paa Redskaberne, og som Samlingen af dem endnu hos Nutidens Vilde paahviler Kvinderne, er disse Tegninger velsagtens Kvinders Værk, mens Mændene ellers overalt fører Ordet i den ældre Stenalders Kunst.

Fig. 15. Benstykke med Plantetegning.

IV.

ALTAMIRAGROTTEN

Paa Spaniens Nordkyst, ikke langt fra Santandér, ved den lille By Santillana del Mar, ligger Altamiragrotten, som man med Rette har kaldt: „den præhistoriske Tids sikstinske Kapel", og hvis Opdagelse er som en hel Roman, der maa fortælles, skønt den ikke stiller Fagvidenskaben i et helt gunstigt Lys.

Den første, der trængte ind i Hulen og banede sig Vej over Aabningens nedstyrtede Klippestykker, var en Jægersmand i 1868. Han saá imidlertid ingen Ting, men en spansk Adelsmand, Marcelino de Sautuola, der havde en Ejendom i Nærheden, trængte i 1875 ind i Hulen og foretog en flygtig Undersøgelse af de paa Jorden liggende Redskaber. Da Sautuola i 1878 besøgte Verdensudstillingen i Paris, blev han stærkt interesseret i de udstillede Genstande og Redskaber fra de franske Hulefund, og ved sin Tilbagekomst aflagde han flere Besøg i Altamirahulen og fandt lignende Ting ved at rydde op i Jordlagene. Da han en Dag i 1879 foretog en saadan mindre Udgravning, havde han taget

Fig. 16. Det store Loft i Altamiragrotten.

sin lille Datter med, og Barnet stolprede paa egen Haand ind i de indre Rum, hvorfra hun pludselig med et Raab hidkaldte Faderen: hun havde opdaget et Dyrebillede, malet paa Klippens Loft. Sautuola fik Lys bragt hid og opdagede nu en Række Dyrefigurer, navnlig Bisonokser, i sorte og røde Farver paa de lave Klippehvælv. Billederne fandtes i et fuldkommen mørkt Galeri og maatte altsaa være malede ved kunstigt Lys. Dyrenes Størrelse varierede fra 1,25 m til 2,20 m Længde. Senere opdagedes flere Galerier med Billeder i Hulen, ialt 5, men det først opdagede er og bliver det vigtigste ved sit prægtig malede Loft (Fig. 16). Sautuola forstod straks, at disse Malerier var forhistoriske, og henvendte sig til Professoren i Geologi ved Madrids Universitet, Vilanova, der gav ham Ret efter et Besøg i Grotten. Sagen vakte uhyre Opsigt og blev meget omtalt i den spanske Presse. Kong Alphonso XII tog til Santandér og besøgte Hulen, ved hvilken Lejlighed en loyal Idiot indbrændte Kongens Navn med et Lys paa det skønneste af de malede Lofter. Ved den anthropologiske Kongres i Lissabon i 1880, hvor Berømtheder som Tyskeren Virchow, Franskmanden Mortillet, Englænderen Evans, Italieneren Pigorini og Svenskeren Hildebrand var tilstede, forelagde Vilanova Opdagelsen og blev modtaget med kølige Smil fra alle Sider.

Noget senere besøgte den arkæologisk interesserede franske Ingeniør Edouard Harlé Alta-

mirahulen, rigt væbnet med Skepsis overfor disse naive Spaniere. Han indrømmede, at selve Hulefundene var palæolitiske, han opdagede, at et af Billederne var dækket af et Stalaktitlag og altsaa kunde være gammelt, men ikke desto mindre hævdede han i sin Redegørelse, at Billederne var moderne, malede af en Spøgefugl mellem 1875 og 1879 og vel at mærke af en Maler, der aldrig havde set en Urokse. Et Bevis herfor saa han i Farvernes Skrøbelighed, uden at betænke, at dette kunde forklares ved, at Fugtigheden efter Hulens Aabning havde faaet uhindret Adgang til de gamle Grotterum.

Harlés vise Dom blev i de følgende 20 Aar Videnskabens sidste Ord. Sautuola tav dertil, Vilanova fnøs af Haan i sin næste Redegørelse og forløb sig med Hensyn til et enkelt Billede, som han erklærede kun eksisterede i Harlés Fantasi, en Forløbelse, der dækkede Fagvidenskaben Tilbagetoget og tillod Franskmændene at behandle Harlé med en ganske ufortjent Høflighed, da Sandheden endelig kom for Dagen. I deres store Værker forbigik de franske Præhistorikere i Firserne den spanske Hypotese, og i 1889 optraadte Vilanova ved Præhistorikerkongressen i Paris og talte om alt andet end Altamiragrotten, skønt han ikke havde tabt Troen.

Da fandt den franske Præhistoriker Emile Rivière i 1895 Vægmalerier i La Mouthe-Grotten i Dordogne og blev som kyndig Fagmand straks

troet. Grundig undersøgt blev denne Grotte først i 1900 og 1902, men den første Undersogelse gav allerede Anledning til, at Altamiragrotten blev nævnet igen, og i de følgende Aar fandt man Malerier i en hel Række franske Huler, saaledes at Franskmændene Cartailhac og Breuil i 1902 blev enige om, at Altamirahulen burde undersøges paany. Der blev skaffet Penge fra det franske Akademi, og i September samme Aar begyndte de en Udgravning i Altamiragrotten, der ikke som ventet blev paa 4 Dage, men varede en Maaned med Arbejde fra Gry til Kvæld i Hulens kolde og fugtige Luft, der især efter Regntidens Begyndelse var meget ubehageligt. Det store Loft (Fig. 16), der er 40 m langt og 10 m bredt, hænger saa lavt over Jorden, at man maatte studere Billederne liggende paa Ryggen med en Sæk under til Værn mod Fugtigheden, mens Arbejderne kravlede omkring og holdt Lysene, saa Billederne kunde ses.

Hulens samlede Længde er nu 280 m, men den har oprindelig været større, før Indgangen styrtede sammen. Hulen er snart bred, snart smal og drejet i forskellige Retninger. I de første Rum er der ingen Malerier, derimod Maaltidsrester og Røgspor paa Væggene. Længere inde, hvor Billederne findes, hører Køkkenmøddingerne og Ildsporene op. Man kan altsaa tale om et Allerhelligste. Kun paa det store Loft (Fig. 16) er Malerierne omhyggeligt ud-

førte og tydelige og klare; i de andre Rum er Dyrebillederne ofte kun ridsede i Klippen, flygtig udførte og tilsyneladende farveløse. Man kan her enten tænke paa en oprindelig hvid Farve, der ikke har kunnet holde sig, eller paa Malerier med Dyreblod, der ogsaa kun har været kortvarige.

Paa Hovedloftet, der er fuldt af Revner og sagtens en Dag vil styrte ned, er Malerierne udførte i Rødt, Sort og Variationer af Brunt. De tidligst malede Dyr er ganske smaa og udelukkende i sort Farve, men de er næsten alle ødelagte af røde Dyr, det andet Stadium. Det er tredie Stadiums mangefarvede (polykrome) Dyrebilleder, der betegner Højdepunktet af al præhistorisk Kunst. Ogsaa disse kan findes i flere Lag, det ene Dyr malet ovenpaa det andet, og der er aldrig Tale om nogen Komposition blot af to Dyr, malede med Henblik paa hinanden. Konturlinierne er i disse Dyrebilleder stadig trukne op i Sort, men Indertegningens henrivende Detaljer, navnlig Haarlaget, er udførte i en Mængde Nuancer, og Sporene tyder paa Afvaskning og Afskrabninger, naar man vilde rette en Detalje. Da der aldrig er fundet Skiferpaletter som i de franske Huler, synes Farverne at være revet ud paa Skind. Selve Haandelaget viser, at flere Kunstnere af meget forskellig Dygtighed har arbejdet her. Beundringsværdig er den ren fysiske Præstation: der er arbejdet i bælgmørke Rum ved kunstigt

Lys, og Kunstneren har maattet ligge snart paa Ryggen, snart paa Maven, mens han førte Penslen, samtidig med, at Loftet selv var knudret og revnet og ru. De Moderne har haft lignende Vanskeligheder, da de skulde reproducere Billederne i Farver, men de havde dog glat Papir at tegne paa. Det har paa den anden Side medført, at Reproduktionerne ikke kunde blive helt paalidelige; baade Konturer og Kulører fik en anden Karakter paa Papiret, end Originalerne viste. Det er saa meget uheldigere, som Originalerne taber sig Aar for Aar under Luftens og Fugtighedens Indflydelse og kun holder sig godt i afsides Kroge, hvor Luften saa at sige staar stille. I Nærheden af Indgangen er Klippevæggen saa sprød, at ingen Maling kan hænge ved, og selv længere inde vilde Forfalskninger af rent tekniske Grunde være yderst vanskelige.

I de primitive Sort-Malerier er Heste og Bukke i Overvægt, i Rød-Perioden dominerer Hjorten, i Blomstringstiden Bison og Vildsvin, og denne Udvikling stemmer med de franske Hulemaleriers og med Lagdannelserne selv. 6—7 Billeder viser daarligt tegnede Menneskefigurer.

For Malerienes Datering er Bisonoksen vigtig, thi den var helt forsvunden i Vesteuropa i den yngre Stenalder, mens Vildokser holdt sig her helt op i Middelalderen. Dermed er altsaa sikret, at Malerierne er fra ældre Stenalder, er arkæolitiske, og ved Sammenligning

med selve Maaltidsresterne i Altamiragrotten kan man yderligere begrænse Tiden til Solu-

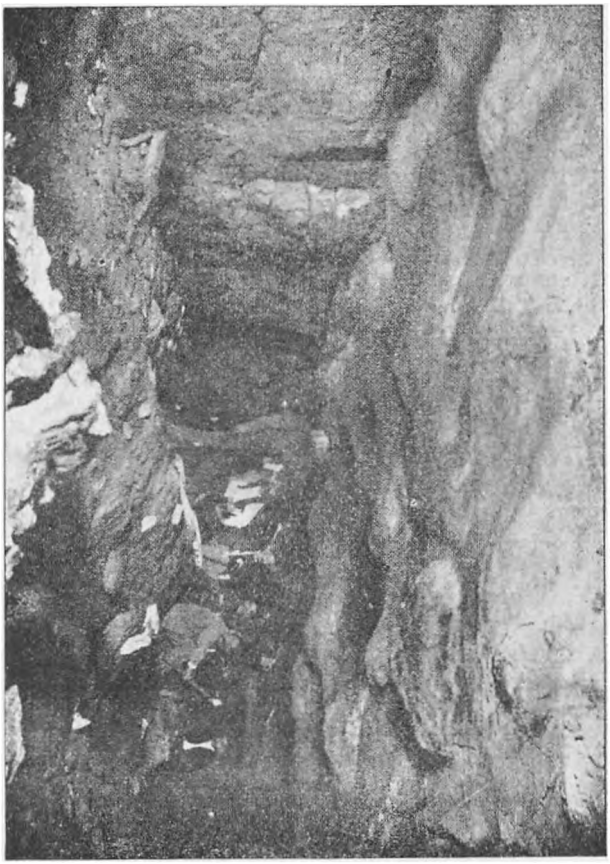

Fig. 17. „Kapellet" i Altamiragrotten.

tréen- og Magdalénienperioderne, med Hovedvægten paa den sidste.

I denne Hule har Jægertidens Kunst naaet

et Højdepunkt. Billederne er malede af Folk, der levede omtrent som Tschukterne i vore Dages Sibirien og som Eskimoerne et friskt og ingenlunde farefrit Udendørsliv og et Indendørsliv i stadig kunstig Belysning fra Tranlamper med Plantevæger, der som Eskimoernes formodentlig har brændt, lige til Vægen var fortæret, har givet liden Røg, men udsendt en kvalmende Lugt, der i Forbindelse med Dunsterne fra Madresterne maa have gjort Opholdet i Hulen uudholdeligt for finere Næser.

Inde i Kapellet (Fig. 17), hvor Loftsbillederne fandtes, var man i hvert Fald fri for Maaltidslevninger. Her maa vi tænke os Huleboerne krybe sammen før Jagten, mens Maleren med sin Pensel fremtryllede det Dyr, som man haabede at nedlægge, maaske under Ledsagelse af primitive Besværgelsesformularer. Men ligesom Shamanens Trylleformler hos de hedenske Eskimoer kan hæve sig til Poesi, bliver Billedet, der oprindelig kun har et nyttigt Formaal: Sikringen af Jagtdyret, ved øvede Hænder og skarpe Iagttagelser til Kunst. Saa forunderligt er Mennesket, at det saa at sige mod sin Vilje bliver genialt. Men ligesom Grænserne mellem Haandværksrutine og Kunst er flydende, saaledes tør vi naturligvis heller ikke paastaa, at ethvert Billede har et magisk Formaal. Navnlig udenfor Kapellets berømte Loft kan selve Trangen til Udsmykning eller til Tidsfordriv have fostret Billede efter Billede.

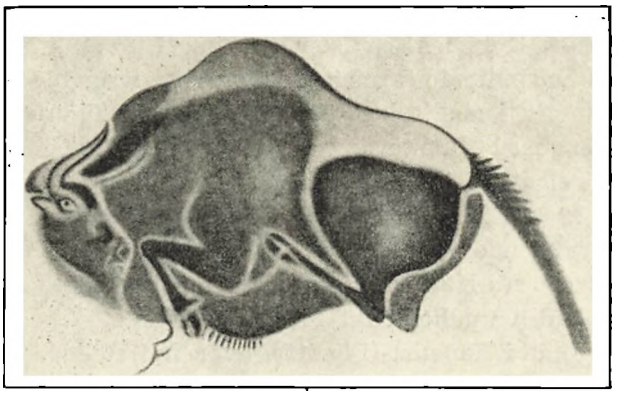

Fig. 18. Den hvilende Bison.

Fig. 19. Bisontyr i Altamiragrotten.

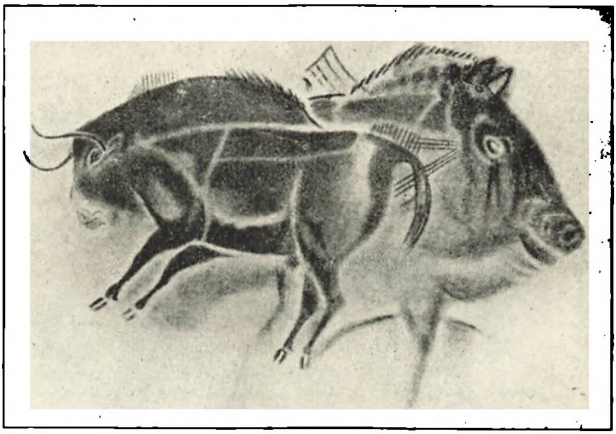

Fig. 20. Bison og Vildsvinehoved.

Fig. 21. Den saakaldte springende Bison.

De bedste af Malerierne taler iøvrigt for sig selv. Den hvilende Bison (Fig. 18), den staaende, ondt skulende Bison (Fig. 19), den løbende Bison (Fig. 20), i hvis Sider et helligt Tegn udtrykker Jægerens Ønske om Bytte, og som er Nabo til et Vildsvinehoved, det ejendommelige Dyr

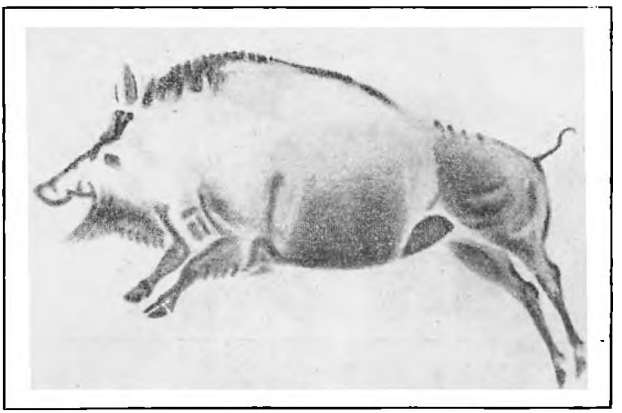

Fig. 22. Løbende Vildsvin.

(Fig. 21), der oprindelig gik under Navnet: den springende Bison, men vel alligevel kun er ment som en hvilende Bisontyr, og endelig det løbende Vildsvin (Fig. 22)! En Forestilling om de anvendte Farver giver vor Reproduktion af den bedst bevarede af alle Bisontyrene (Fig. 23).

Fig. 23. Bisontyr i Altamiragrotten.

V.

ANDRE FRANSKE OG SPANSKE VÆGMALERIER

DER kendes nu ialt 18 Huler i Frankrig og 16 i Nordspanien med Vægmalerier, hvortil kommer en noget tvivlsom Hule fra Syditalien og Spor af Vægmalerier i en Hule i det sydlige Wales, og Materialet øges stadig ved nye Fund. Her kan kun nævnes enkelte, de mest berømte af Hulerne.

De primitiveste Vægbilleder er fundne i Pair-non-Pair-Grotten i Departementet Gironde og kan ved selve Lagene i Hulen dateres til Aurignacien- og Solutréenperioderne. Dyrebillederne — Heste og Geder — er meget barnlige og fremstillede ved rød Okkerfarve uden Nuancer.

Af større kunstnerisk Interesse er Billederne i Combarelleshulen (Dordogne). Hulen selv er 284 m lang og saa snæver, at man maa krybe igennem den. Dyrebillederne begynder paa begge Vægge 118 m fra Indgangen og bedækker tilsammen 200 m Vægflade. Der er ialt 109 Dyr, deraf 40 Heste og 14 Mammutelefanter, mange af dem ypperligt tegnede (Fig. 24); vi

ser Urtidens lodne vilde Hest, som ingen endnu havde tænkt paa at tæmme — ikke engang Hunden var paa den Tid Husdyr — og den langhaarede Mammut og Bjørnen i det for den karakteristiske Trav. Der skelnes i Billederne mellem ældre og yngre Eksemplarer af Mam-

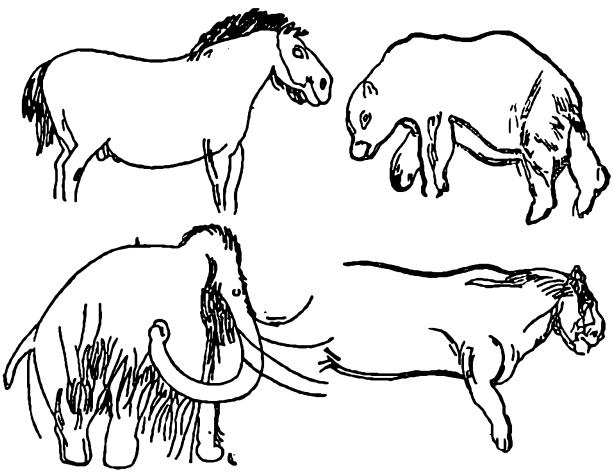

Fig. 24. Dyrebilleder fra Combarelleshulen.

muten; de sidste har kortere Haarlag, og Mammutungerne er glathaarede og kuglerunde.

I samme Departement ligger den 123 m lange Font-de-Gaume-Grotte, hvis Dyrebilleder begynder 65 m fra Indgangen. Skønnest i denne Hule er de to ludende Rensdyr (Fig. 25), der gør Indtryk af at være en Komposition, i saa Fald den ældste i Kunstens Historie. Farverne

er rødt, sort og brunt i flere Blandinger. Der er ialt 80 Figurer af meget vekslende Størrelse fra 0,50 til 2,50 m, og af disse er 58 Bisoner, 4 Rensdyr, 1 Hjort, 3 Antiloper, 3 Mammuter og 11 ubestemmelige Dyr. I de to sidstnævnte Huler finder man ligesom i Altamiragrotten flere tagformede Tegninger, der tydes som Straahytter. I Sommertiden har man da formodentlig forladt Hulerne og bygget sig lette Hytter, som Menneskene havde det i den varme Chelles-Periode, da Klimaet endnu ikke havde drevet dem ind i underjordiske Boliger. Ogsaa det minder om Eskimoliv i Sommertelte og i Vinterens Snehytter, der gør det af for Huler.

Fig. 25. Rener i Font-de-Gaume-Grotten.

Niauxgrotten nærved Tarascon i Sydfrankrig, der blev grundig undersøgt af Cartailhac i 1903 og har en Længde af 1400 Meter, er kun sparsomt dekoreret med Dyrebilleder i de lange

Gange, hvor Maaltidsresterne findes, men har som Altamiragrotten et „Kapel", „den sorte

Fig. 26. Væg i Niaux-Grotten.

Sal", der afslutter et Sidegalleri tilhøjre ved Hulens Midte og som er rigt smykket med Dyrebilleder: Heste, Bisoner, Hjorte og Stenbukke,

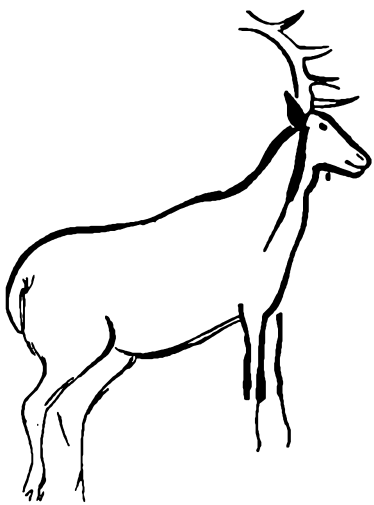

Fig. 27. Hjort i Niaux-Grotten.

snart i Hulrelief, snart i ophøjet Relief mejslede ud af Klippefladerne. Farverne er mindre velbevarede end i Altamira. Paa en af Klipperne findes en Række Udkast til Hestebilleder og forneden til højre en pragtfuld Hjort (Fig. 26), som vi gengiver for sig i Omrids (Fig. 27). Paa en anden Klippe findes en brillant lille Hest (Fig. 28). Af særlig Interesse er en Bisontyr (Fig. 29—30) med tre Spyd eller Pilespidser i Siden. Dyret er ramt, og der kendes flere lignende Billeder af saarede Dyr, der bekræfter Tydningen af Billederne som magiske, til Sikring af Jagtheld. De tre Saar i Bisontyrens Side er naturlige Hul-

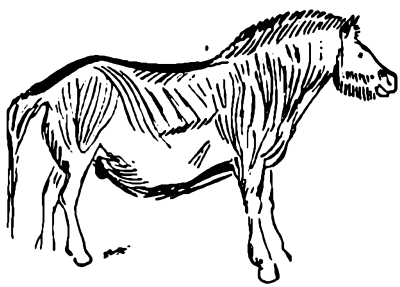

Fig. 28. Hest i Niaux-Grotten.

ler i Klippen, som Kunstneren altsaa har udnyttet. Paa en tredie Klippeflade er afbildet Fisk, tydelig nok Ørreder (Fig. 31).

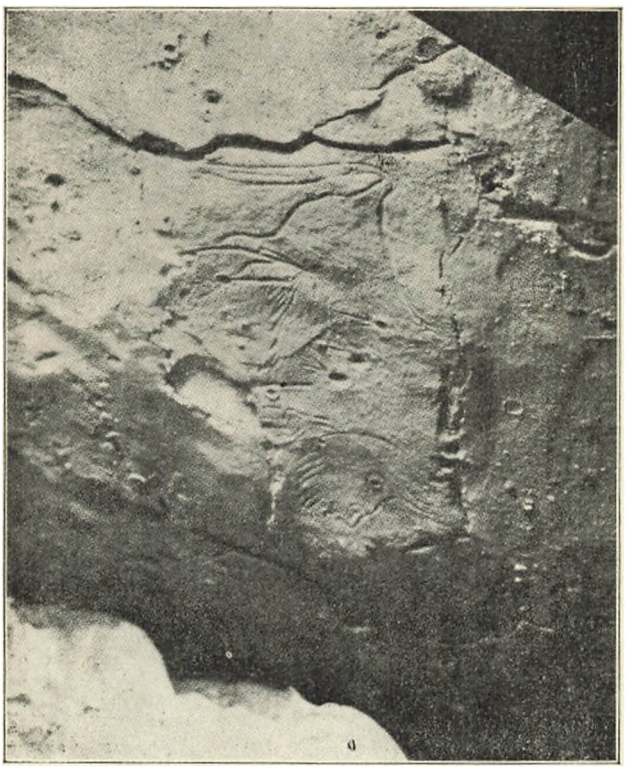

Fig. 29. Væg i Niaux-Grotten.

En Særstilling indtager en Gruppe Klippemalerier fra det midterste og sydlige Spanien, der ikke findes i Huler, men paa fritstaaende Klippeflader og er fremstillede i de tre sædvanlige

Farver, sort, brunt og rødt. De har ikke været kendt ret længe, først fra 1907, da Sognepræsten i Cogul, en Landsby 18 Kilometer syd for Lerida i Katalonien, opdagede nogle mærkelige Billeder paa en Klippe i Nærheden, der i 1908—9 blev studerede af Breuil sammen med to spanske Lærde. Den bemalede Overflade paa Klippen (Fig. 32) er kun to Meter bred og Figurerne ganske smaa, fordelte i flere Scener, men det virkede overraskende, at man her kunde tale om Scener, om samlede Fremstillinger og om Komposition. Nogle af Scenerne er raa og primitive som nordiske Helleristninger, men andre er bedre, uden dog at være fremragende. Kompositionerne viser en Mand i Kamp med en Tyr eller (Fig. 33) to Figurer syslende med en Okse; det er Kvinder i lange Kjortler, og de synes ikke at jage Dyret, men at klappe det fredeligt. Det kunde tyde paa, at disse Billeder tilhører en Tid, hvor Oksen var tæmmet, altsaa den yngre Stenalder. Men endnu vover de Lærde ikke nogen bestemt Datering.

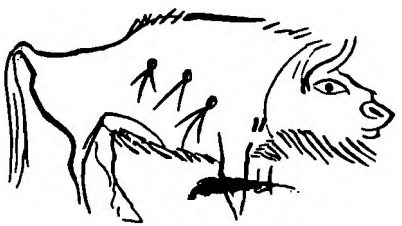

Fig. 30. Bisontyren i Fig. 29.

Af religionshistorisk Interesse er et Billede (Fig. 34) med 9 Kvinder dansende omkring en Mandsling med et kraftigt Kønsorgan. Billedet

er kun 68 cm bredt. Manden er malet i brun, Kvinderne i sorte, brune og røde Farver. De sidste er i lange Kjoler, men Brysterne er ma-

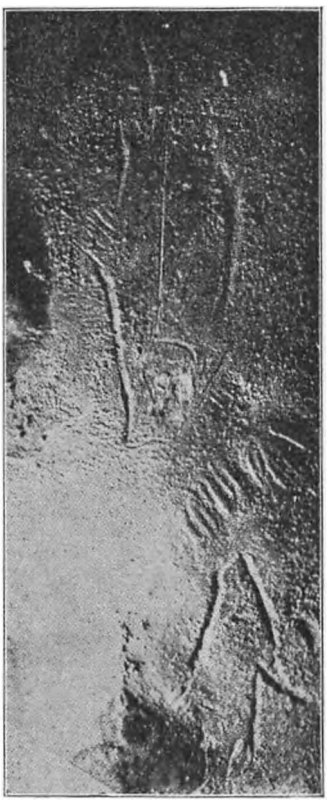

Fig. 31. Vægbillede fra Niaux-Grotten.

lede for Anskuelighedens Skyld. Deres Hoveder synes snart at sværve frit i Luften, snart hviler de tæt paa Skuldrene uden Hals. En af dem

Fig. 32. Klippen i Cogul.

Fig. 33. Billeder fra Cogul.

har flagrende Haar, og alle har de Hvepsetalje og er slanke, et Vidnesbyrd om mere forfinet Smag end i Aurignactiden.

Lignende Billeder — af Jægere, der skyder med Buer paa Hjorte o. a. — er fundet i Calapata i Aragonien, i Albarracin og andetsteds, og nye Fund kan sikkert ventes, der forhaabentlig engang vil muliggøre en nøjagtig Tidsbestemmelse af disse foreløbig gaadefulde Billeder.

Fig. 34. Vægbillede fra Cogul.

VI.

DEN YNGRE STENALDER

JÆGERTIDENS Kultur, der endog havde frembragt et Skriftsystem og vel at mærke ikke nogen ren Billedskrift, men tydelig nok rigtige Skrifttegn, gik tilgrunde ved Kvartærperiodens Slutning uden at sætte Spor i Europas senere Kultur- og Kunstudvikling. Thi selv om man vil betragte de spanske Klippemalerier, vi behandlede i foregaaende Kapitels Slutning, som lokale Udløbere og datere dem til den yngre Stenalder, saa blev jo ogsaa disse Værker betydningsløse for Europa, der først langt senere, under Paavirkning fra Ægypten og Orienten, naaede at frembringe Kunst, der kunde staa Maal med Jægertidens.

Betyder dette Brud i Udviklingen Indvandring af nye Stammer? Er det vor egen, den ariske Race, der paa denne Vis træder ind i Verdensudviklingen og fortrænger en ældre Befolkning fra Bopladserne? Er Baskerne i Pyrenæerne, hint Folk med det gaadefulde Sprog, Efterkommere af Madeleine-Tidens kunstnerisk begavede Jægerfolk? Og holdt denne Kultur sig længere i

Midt- og Sydspanien, fordi den ariske Folkevandring ikke foreløbig naaede saa langt? Alt dette er Spørgsmaal, Videnskaben kan stille, men foreløbig ikke besvare.

Kendetegnet paa den neolitiske Tids Indtræden er, at Stenvaabene nu ikke alene tildannes i bestemte Former, men ogsaa slibes. Men der er en Overgangstid, som man har kaldet den mesolitiske (Mellemstenalderen), i hvilken de gamle Redskabsformer endnu er bevarede og de nye Former, der senere blev de fremherskende, endnu er uslebne. Allerede i den Periode er alle Istidens Eftervirkninger forsvundne, Europas Klima er som vore Dages, Mammuten og Bisonoksen dør ud i Vest- og Sydeuropa, og Rensdyret drager mod nordlige Egne. Det er i disse dunkle Aartusinder, at den gamle Jægerkunst forsvinder, Hulerne forlades og bliver senere kun anvendt som Grave, som Boliger for de Døde. Tydeligst ses Udviklingen i Mas d'Azil-Grotten (Departementet Ariège), efter hvilken man har villet kalde denne Overgangstid Azilien. Her ligger nederst to Lag Magdalénienkultur, derover et Lag gult Flodler og øverst et Lag med uslebne Stenredskaber, blandt hvilke der endnu ses en Del Magdalénientyper, med talrige Benredskaber, der dog er raaere end den foregaaende Tids, og med Maaltidsrester, i hvilke en ny Fauna møder os: Hjorte, Geder, Bjørne, Vildsvin, Bæver, men ikke hverken Rensdyr eller Bison. I dette Lag findes ogsaa Far-

verester, navnlig rød Okker, men ingen Vægmalerier; Farverne har da formodentlig kun tjent til Tatovering og Farvning af Skindene.

Efter denne Mellemkultur, der ogsaa kendes fra Sydfrankrig og Skotland, følger Køkkenmøddingernes Tidsalder, der særlig for Danmarks Vedkommende er godt oplyst, men som ogsaa kendes fra andre Lande i Europa, endvidere fra Ægypten, Japan, Brasilien, Chile, Patagonien og Nordamerika. Det er en Jægertid uden Kunst, men ikke uden Kulturerobringer: Hunden tæmmes, Stenredskaberne slibes, raa Lerpotter laves. Keramikken synes dog allerede at være repræsenteret i enkelte belgiske Huler fra Magdalénientiden, men almen kendt bliver den først i denne Periode.

Ganske anderledes rig paa Fremskridt er den egentlige neolitiske Periode, Stendyssernes og Jættestuernes Tid. De store Gravanlæg vidner om en stærk Tro paa det hinsides Liv og om Stammens Samling om fælles Opgaver og stigende Styrke, og det hænger igen sammen med de nye Næringsveje: Agerbrug og Kvægavl, der lærer Menneskene at løfte i Flok og skærper den Samfundsaand, der allerede, som vi har set, fandtes i de menneskelige Ursamfund og betingede Overgangen fra Dyr til Menneske. Samkvemmet mellem Stammerne bliver livligere og afføder Vognens Opfindelse og den første Søfart i Baade.

Selve Stenmaterialet fremskaffes fra Flodseng

og Gruber og giver Anledning til den første, primitive Minedrift, og Stenene behandles med Hugning og Slibning og formes navnlig i Ægypten og Skandinavien til rene Kunstværker, ikke alene til Redskaber, men ogsaa til fine og tynde

Fig. 35. Stenalderkeramik.

Armringe. Og de haandlavede Kar bliver bedre brændt end tidligere og ornamenteres. Det er lineære Ornamenter, der anvendes, men de er sirligere tegnede og der er System i Dekorationen (Fig. 35). Sandsynligvis er det Kvindearbejde som Keramikken i Nutidens vilde Stam-

mer, og det forklarer baade Sirligheden og Fantasiløsheden i Dekorationen. Først med Drejeskivens og Brændeovnens Opfindelse bliver Keramikken Mandsarbejde, for vanskelig for Kvindehænder, og med Karmaleriet træder andre mandlige Specialister i Virksomhed, hvorved en Udvikling overhovedet bliver mulig. Kvindens voksende Betydning spores ogsaa i Vævekunsten; der væves i Plantefibre og i Uld, der syes og sømmes for at smykke de fine, nye Tøjer, der afløser Jægertidens Skinddragter, men ogsaa her har Dekorationen indskrænket sig til sirligt ordnede, lineære Mønstre.

Særlig fine Stenalderkulturer findes foruden i Skandinavien i Ægypten og Elam (Irans Højslette). I disse to Lande tog man tidligt Metallet i Brug, Guldet og Kobberet maaske allerede i 6te, i hvert Fald i 5te Aartusind f. Kr., mens Broncealderen først begynder i 4de Aartusind. I 3^{dje} Aartusinds Begyndelse er Broncealderen naaet frem til de græske Øer, i Gallien og Svejts begynder den ca. 2500, i Skandinavien i 2^{det} Aartusinde, og i Finland har man Stenalder lige til 5te Aarh. f. Kr. og gaar fra den lige over i Jernalderen. Der er primitive Folk i andre Verdensdele, der har levet i Stenalder lige til nu, saaledes i Polynesien, hvor Befolkningen gik fra Stenvaaben til Nutidens Ildvaaben uden Mellemtrin. Og selv i Metaltiden vedblev Stenvaabnet længe at være helligt. I Ægypten maatte kun Stenknive benyttes ved

Mumiernes Præparering, i den asiatiske Orient ved Omskærelsen o. s. v.

Et interessant Vidnesbyrd om Stenalderkulturens Højde giver de svejtsiske Pælelandsbyer, byggede ude i de svejtsiske Søer for at undgaa Overfald af Røvere og vilde Dyr (Fig. 36). Med deres Stenøkser har Befolkningen fældet Træer,

Fig. 36. Rekonstruktion af en Pælelandsby.

spidset dem til og rammet Pæle ned i Dyndet. Paa Pælene lagdes Gulvplanker og paa disse igen Hytter, Lader og Stalde. I Robenhausen laa Landsbyen 3000 Skridt ude i Søen og omfattede et Fladeindhold af $1\,^1/_2$ Hektar. Gennem Fund i Søbunden kan det konstateres, at Befolkningen havde tæmmet Hund, Svin, Hest, Okse, Ged og Faar — derimod var Katten endnu vild og kun Jagtdyr —, og at man dyrkede Hirse

og Byg, hver i to Arter, Rug i tre, Havre, Nødder, Blommer, Jordbær, Æbler, Pærer, Kastanier. Olden, Agern og Druer. Kornet blev mejet med Stensegle. Jagten betød i denne Tid endnu et nødvendigt Arbejde for at øge Vinterforraadene, og Dyrebestanden var rig lige til Metallernes Indførelse. Man nøjedes med at slæbe de lækreste Stykker af Vildtet hjem, og derved kan Vildt og Husdyr skelnes, idet der af det første kun findes visse Knogler, ikke hele Skeletter.

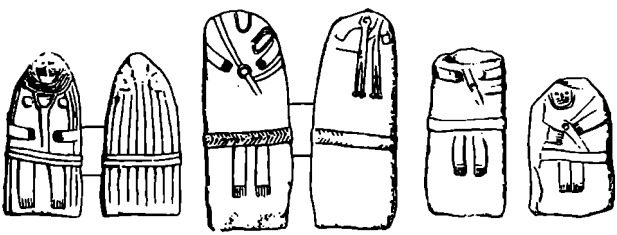

Fig. 37. Stenalderskulpturer fra Frankrig.

Menneskeheden blev dygtigere og arbejdssommere end i Jægertiden, men den megen Alvor og den strenge Tugt skadede Kunsten. Vi beundrer den tekniske Dygtighed i Transporten af kæmpemæssige Blokke og Rejsningen af de store Høvdingegrave og de skrift- og billedløse Bautasten, der særlig i Bretagnes „Menhirs" naar imponerende Dimensioner. Men hverken Dekorationen eller Plastiken, der dog nu har det bløde Ler til Raadighed, naar ud over det Primitive. Og hvor grotesk Billedhuggerværker i Sten gengiver den menneskelige Skik-

kelse, viser de raa Gravmæler fra Frankrigs neolitiske Fund (Fig. 37); de forste to Figurer t. v. forestiller en Kvinde med Halsbaand og lange Fletninger set forfra og fra Ryggen. Det, der ligner et Bælte med Frynseender, er vistnok ment som Kjolens nedre Rand og Ben med Fødder og Tæer. Den næste Figur har mistet Hovedet; det er en Mand med Bue ved venstre Arm og Brystbaand og paa Ryggen to Fletninger. I Figuren yderst t. h. er Hovedet indridset i Blokken: Øjne og Næse og Tatoverestreger i Ansigtet ligesom hos Damen yderst tilvenstre.

Ved egen Kraft kunde denne Bondekultur aabenbart ikke have frembragt skønne Kunstværker. Men fra Ægypten og Orienten kom der snart Impulser, der bragte Europas Kunst ind i et nyt og rigere Foraar.

LITTERATUR

DEN vigtigste Litteratur er samlet i *Erik Westerbyes* Afhandling i: Fra Naturens Verden 1922 S. 213 f. Nyere Værker er:

Gattefosse: L'homme tertiaire. Lyon 1920.

O. Hauser: Ins Paradies des Urmenschen. Hamburg 1920.

„ Urmensch und Wilder. Berlin 1921.

H. Klaatsch: Der Werdegang der Menschheit und die Entstehung der Kultur. Berlin 1920.

Schuchhardt: Alteuropa. Strassburg—Berlin 1919.

Herbert Kühn: Die Malerei der Eiszeit. Delphin Verlag, München 1922.

En god Oversigt over Udviklingslæren fra Goethe til Darwin findes i:

Ch. Depéret: Les transformations du monde animal. Paris 1908.

Den bedste Haandbog i Urtidens Kunsthistorie er:

M. Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. 2den Udgave. Wien 1915.

FREDERIK POULSEN

ÆGYPTENS KUNST

MED 63 AFBILDNINGER

UDGIVET AF

STUDENTERSAMFUNDETS
OPLYSNINGSFORENING

V. PIOS BOGHANDEL · POVL BRANNER
NØRREGADE · KØBENHAVN
MCMXXIV

INDHOLD

		Side
I.	Ægyptens Kronologi. Urtiden. De to første Dynastiers Kunst	5
II.	Ægyptisk Arkitektur og Dekoration	29
III.	Det gamle Riges Plastik	44
IV.	Det mellemste Riges Kunst	68
V.	Det 18de Dynastis Kunst	81
VI.	Ramsestiden. Den saïtiske Tid. Undergangen	110

Klicheerne er bekostede af Ny Carlsbergfondet og udførte i Bernh. Middelboes Reproduktionsanstalt.

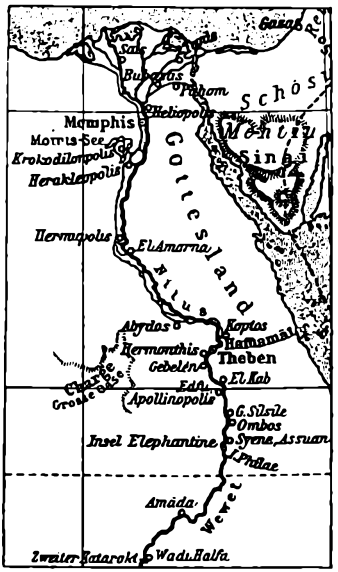

Kort over det gamle Ægypten.

I.

ÆGYPTENS KRONOLOGI URTIDEN – DE TO FØRSTE DYNASTIERS KUNST

ÆGYPTENS SKØNHED beror paa Naturens særegne Blanding af Nord og Syd, dets Ejendommelighed paa Modsætningen mellem Liv og Død. Gaar man en Januardag fra Stationen Bedrachin, der ligger nogle faa Kilometer syd for Kairo, ud mod Sakkharahs Grave, saa minder Luft og Landskab om en nordisk Sommerdag. Lærker synger over flade, grønne Vange, hvor Kornet bølger, halvlangt og nyskredent, Kløveren fylder Vinden med sød Duft og lokker til Hvile og Drømme. Men pludselig veksler Billedet: man træder ind i den dystre Palmeskov, der ligger paa det gamle Memfis' Grund; sagte vugger de store Bladvifter over ens Hoved og sender ved hver Bevægelse Kaskader af Sol ned over den sorte Jord. Det er en Skiften af blændende Sollys og sorteblaa Skygger, som Nordens Lande ikke kender.

Vi naar igen ud af Skoven, til en Majsmark, hvor Ildfinken, en lille flammende rød Fugl,

synger, gyngende paa et Straa, og oppe paa den høje Dæmning drager en Skare Dromedarer, fuldt læssede og sindige, forbi mod den dybblaa Himmel.

Da — alt mens man skrider sorgløs fremad — standser man pludselig og studser: foran én ligger Saharas gule Sandhøje. Knivskarp er Grænsen mellem Dal og Ørken, mellem Liv og Død. Ikke en Tomme højere oppe, end Nilens velsignede Vande naar hen, kan et Straa løfte sit Hoved.

Stiger man saa op i Sandhavet og vender sig og ser tilbage, da toner hinsides Dalen en ny Ørken frem, ikke gul og sandet som den libyske, men graa og med udprægede Klippeformationer. Det er den lige saa øde arabiske Ørken. Begge følger de Nildalen mod Syd, idet de stadig rykker hinanden nærmere. Neden for Luksor kan Vinden blæse graat Sand over i den libyske Ørk og danne gule Sanddynger i den arabiske. Tilsidst skyder Ørkenhøjderne ved Philæ fra begge Sider ned mod Floden, og der følger en lang livløs Strækning, som det tog Ægypterne Aarhundreder at stage sig forbi.

Af denne Modsætning mellem Dal og Ørk bestemmes Karakteren af Ægyptens Kultur. Ubønhørlig staar Sandheden hver enkelt for Øje: der gives kun etsteds sandt Liv og virkelig Lykke, i Nildalen. Hvor skal den misfornøjede ty hen, hvis Samfundslivet bliver ham en Plage? Hvorhen skal Slaven fly? Det hjælper ikke at

drage paalangs gennem Dalen. Dèr er alle ens. Og udenfor venter kun Døden i Sandhavet.

Sproget selv giver klart Udtryk for Ægypterens Opfattelse. Navnet, vi bruger om Landet, har vi laant fra Grækerne, der kaldte det Aigyptos. Paa Ægyptisk hed det simpelthen kêmet, d. e. det sorte Land, i Modsætning til „det røde Land", Ørkenen. Sig selv kaldte Ægypterne romez (Mennesker).

Dermed er alt sagt om Folkets Selvfølelse og om Trygheden ved at bo langs Nilens Bredder.

Men denne Tryghed var vundet gennem Arbejde og Kampe. Det er forkert at tro, at Flodlande som Nildalen og Mesopotamien med Naturnødvendighed maatte skabe Kultur og ordnede Forhold. Der findes ogsaa andetsteds i Afrika vidunderlige Flodgebeter, der lige saa godt vilde egne sig for rationel Opdyrkning og afgive Rammen om Kultursamfund. Men Negrene har aldrig udnyttet Chancerne, ligesaa lidt som Amazonfloden eller Missisippi nogensinde har gjort Indianerne til Kulturfolk.

Det skyldes da først og fremmest den menneskelige Energi, at de enkelte Flodlande er bleven tæmmede og opdyrkede. Ja, de nyere geologiske Undersøgelser har endog vist, at Nildalen ingenlunde har været indbydende for de første Nybyggere. Den var et Sumpland, der i Oversvømmelsestiden blev ganske utilgængeligt. Vildt groede Siv og Krat, og bag hver Busk kunde man møde vilde Dyr og Slanger. De

ældste Bopladser laa derfor over Dalen paa de Højdedrag, der nu er dækkede af Sandet, fordi Skovene, der dannede Læbælte mod Ørkenen, er fældede. Heroppe findes, især paa Højderne vest for Theben, talrige Flintredskaber fra Urstenalderen og den ældre Stenalder. Herfra drog Jægerne ud og jagede nede i Dalen og vandt den Fortrolighed med Dyrenes Liv og Færden, af hvilken en Mindelse er bevaret i Ægyptens dyrevrimlende Gudeverden.

Den alene knytter Ægyptens Kultur til Jægertiden, thi af Jægertidens Kunst, som vi kender den fra Frankrig og Spanien, er der i Ægypten ikke fundet Spor.

Heroppe fra Højderne er Angrebet paa Nildalen ført, da Menneskeheden i den yngre Stenalder vendte sig fra Jagtens Syssel til Agerbrug og Kvægavl. Den Koncentration af Samfundets Kræfter, den Evne til at løfte i Flok, der, betinget af de nye Næringsveje, præger den yngre Stenalders Kultur, kom i den ægyptiske Kultur til særlig rig Udfoldelse. Betydningen af Kvægets Røgt for Kulturlivets Trivsel ved at tvinge Individerne til fælles, omhyggeligt Arbejde glemte Ægypterne aldrig. Deres Dyrkelse af Nut, den himmelske Ko, af Hathorkoen og af Apistyren var Udslag af deres Taknemmelighed mod det gode Kreatur.

Men langt større Krav stillede dog Agerbruget til Folket og den Enkelte. Hver Gang et Stykke Nildal skulde vindes for Dyrkningen, maatte

Krat ryddes, Dyr fældes, Dæmninger, paa hvilke man i Oversvømmelsestiden kunde færdes, opkastes, og Landsbyerne maatte anlægges, som de ligger i Ægypten den Dag i Dag, paa kunstige Høje med tæt samlede Huse, for at Nilvandet, naar det pludselig steg, ikke skulde rive Boliger og Mennesker i Dybet. Et kraftigt, maalbevidst Bondefolk har omdannet denne Sump til dejligt, dyrket Land, og det er intet Under, at man holdt fast ved det en Gang vundne, da Maalet var naaet, og ikke taalte agrariske Eksperimenter.

Livet vedblev at være strengt, selv da hele Dalen var lagt under Dyrkning. Det gjaldt om at iagttage Nilens Rytme, at saa og høste i rette Tid, at passe de knirkende Vandhjul, naar Markerne skulde overrisles. Dagene, Aarene, Livet selv gik rundt som store, ensformigt knirkende Hjul. Kun et formaaede at bringe Afveksling og Uro: naar Flodens skummende Vande rev Markskel bort og slettede Grænsen mellem mit og dit. Da vaktes der Kiv mellem Naboer, og Opmænd maatte tilkaldes. Af dette Forhold har den ægyptiske Øvrighed hentet sin Kraft. Idelig maatte Embedsmænd eller Præster gribe ind og stifte Fred, og de gjorde det ikke gratis. I Tidens Løb kom de til at sidde inde med Retten og den sande, uransagelige Visdom. Ægypten blev de haarde Herskeres og de kuede Trælles Land. Jorden gik over paa faa Hænder, Folket sled og udpintes af de store Godsejere

og de rige Præsteskaber, og øverst sad Farao og holdt Landet fra Nord til Syd under sit Scepter. Aldrig hører vi om nogen secessio plebis (Folkeudvandring), thi alle Livsformer havde Aartusinders Hævd. Ogsaa det græske Dynasti, Ptolemæerne, fortsatte Faraonernes Despoti, og i Romertiden var Ægypten underlagt Kejseren privat og havde ikke som de andre Provinser et Slags Selvstyre. Selv i vore Dage er den menige Ægypter sløv og lydig, tidlig ældet af Livets Ensformighed og Tvang.

Hvad var Ægypterne for et Folk? Var det ægte Afrikanere eller en fra Asien indvandret Stamme? Ægypternes Sprog hører til den hamitiske Sproggruppe, der, i Følge nogle, langt ude er beslægtet med de semitiske Stammers, efter andres Mening ingen Lighed viser med de semitiske Sprog. I hvert Fald har dette Slægtskab ingen Betydning for Ægypterne som Kulturfolk. Thi et Urslægtskab mellem Jægerstammerne paa Nildalens Skrænter og Asiens Semiter berører ikke Kernepunktet: var den ældste Nilkultur afrikansk eller ej?

Af langt større Betydning er Slægtskabet mellem Ægypterne og de libyske Stammer i Nordafrika, baade de libysk-mauriske Stammer i Saharas Oaser og langs Afrikas Nordkyst og de libyske Nomader i Landene sydøst for Ægypten. Slægtskabet ytrer sig i Sprog, i Sæder og Dragt. Visse Enkeltheder i Klædedragten, der holdt sig hos Konger og Præster, er fælles for Ægypterne

i Urtiden og for Libyerne (se Side 17, Fig. 4 og 6), og disse sidste foretrak ligeledes Ægteskabet mellem Søskende, et af de ejendommeligste Kulturfænomener i Ægypten. Det synes da at være en ægte afrikansk Stamme, der i sin Tid har gjort sig Ægypten underdanig.

Denne Formodning er bleven bekræftet ved Franskmanden Lortets Studier af Dyremumierne. Mens der paa de ægyptiske Relieffer fra historisk Tid ses to Faareracer, en afrikansk og en asiatisk, er mellem alle de balsamerede Væddere kun den afrikanske Race repræsenteret. Paa samme Maade med Okserne. Reliefferne kender ogsaa korthornede asiatiske Tyre, men Apismumierne er alle af den langhornede afrikanske Race, der endnu lever i vild Tilstand ved den øvre Nil. Følgelig var Ægypterne Afrikanere, da de gjorde deres første Forsøg som Kvægopdrættere.

For tredive Aar siden var Pyramiderne praktisk talt de ældste ægyptiske Mindesmærker, Forskerne kendte, som de havde været det allerede for Grækeren Herodot i det 5te Aarh. f. Kr. Disse store Kongegrave, der tilhørte 4de og 5te Dynasti, ligesom spærrede for Udsigten til fjernere Tidsrum, fra hvilke der kun var bevaret Navne paa de første Dynastiers Herskere.

De første samlede Fund fra Ægyptens forhistoriske Tid blev gjort i 1894 af Englænderen *Flinders Petrie* ved den lille By Negada, der ligger noget nord for Theben. Disse Fund var saa ejendommelige, at Petrie først antog, at de

hidrørte fra en „ny Race", Libyere, der i en Svaghedsperiode var trængt ind i Ægypten. Det var Franskmanden *de Morgan,* der som den første blev klar over, at det drejede sig om Kulturrester fra de første Dynastier og den nærmest forudgaaende Periode. Beviset herfor blev ført i 1897, da Petrie aabnede Kongegravene i Abydos, nordvest for Negada, og Tyskeren *Sethe* tydede Indskrifterne herfra som de ældste Dynasters Navne. Senere er andre Fund kommet til, særlig i Hierakonpolis, der har øget vort Kendskab til det forhistoriske Ægypten.

Hvor langt rækker de ældste Fund tilbage? Den ægyptiske Præst Manetho, der levede i Begyndelsen af 3die Aarh. f. Kr., havde med Benyttelse af ægyptiske Kilder skrevet Ægyptens Historie paa Græsk, men af dette Værk er kun Fragmenter bevarede i Citater hos andre Oldtidsforfattere. Han havde ordnet de ægyptiske Herskere i Dynastier, ialt 31, naar det persiske Herredømme over Ægypten medregnedes, og som Rigets Samler og første Konge af første Dynasti nævnede han Menes. Læsningen af de ægyptiske Hieroglyfer, der begyndte for 100 Aar siden med Franskmanden Champollions første Tydninger, har tilladt Forskerne at konstatere Rigtigheden af mange af Manethos Beretninger og supplere med Oplysninger om Kongernes virkelige ægyptiske Navne og vigtige Begivenheder under deres Regeringer. Paa Tempelvæggene i Karnak og Abydos er indridset ægyp-

tiske Kongelister, og andre findes i en Papyros i Turin.

En vigtig Kilde til nærmere Bestemmelser er det ægyptiske Kalenderaar. Det begyndte teoretisk hvert Aar den 19de Juli med Nilens Oversvømmelse og Hundestjernens (Sirius') Opgang over Memfis. Det ægyptiske Aar havde tolv Maaneder, hver paa 30 Dage, og ved Aarets Slutning heftedes 5 Dage til som særlige Festdage. Men alligevel blev dette Sirius-Aar et kvart Døgn kortere end det astronomiske Aar eller Solaaret. Hvert fjerde Aar kom Sirius' Opgang til at falde en Dag tidligere, og først efter en Cyklus paa 1460 Aar kom Sirius-Aar og Sol-Aar igen til at stemme. Nu omtales Sirius-Opgangen ikke sjældent med Tilføjelse af Maanedsdagen i de ægyptiske Kongeindskrifter, og ved Afstanden fra det astronomiske Datum kan da ofte Aaret beregnes, saaledes f. Eks. ved et Datum i en Papyros det 9de Aar i Amenophis I's Regering i 18de Dynasti til Tidsrummet 1550—1546, et Aar under Thutmosis III af samme Dynasti til Tidsrummet 1474—1470 f. K. o. s. v.

Men hinsides 18de Dynasti, vi kan endog sige hinsides Aarstallet 1580 f. Kr., hersker der større Usikkerhed. Det er Dateringen af 12te Dynasti, der volder Vanskelighed, og Meningerne afviger med en hel Sirius-Cyklus, altsaa 1460 Aar. Den tyske Historiker *Eduard Meyer* regnede ud, at første Sirius-Cyklus begyndte i 4241 f. Kr. og

ansatte Kong Menes' Regeringstid til ca. 3300 f. Kr. Hans Landsmand Borchhardt forkastede (i 1917) denne Bestemmelse og rykkede Kong Menes op til 4186 f. Kr. Flinders Petrie gaar endnu videre, til 5510 f. Kr. Endnu er Striden om den korte eller den lange Kronologi ikke afgjort, men maaske kan Fund af nye Konge-

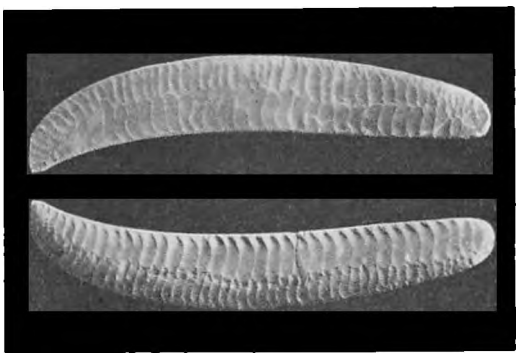

Fig. 1. Ægyptiske Flintknive. Kairo.

lister en Dag bringe Klarhed. Hvis den lange Kronologi er den rigtige, faar Ægypten som Kulturrige et Forspring paa 1000 eller 2000 Aar for Mesopotamien. Hvis den korte er det, bliver Forskellen mellem tidlig ægyptisk og sumerisk Tidsbegyndelse ikke stor.

Den forhistoriske ægyptiske Kultur begynder som en ren Stenalder, med Redskaber, der er lige saa fint forarbejdede som Flintknivene og Flintøkserne i den skandinaviske Stenalders Blomstringstid (Fig. 1). Guldet er det tidligst

anvendte Metal og benyttes ofte til Haandtag for de fineste Stenknive (Fig. 2). Dekorationen bestaar paa det afbildede Haandtag af to dekorativt slyngede Slanger med Rosetter som Fyld og af Dyre- og Griffigurer, altsammen uden egentlig Komposition.

Allerede før den første Kongetid kommer Kobberet i Brug og anvendes rent. Broncen, d. v. s. Legeringen af Kobber og Tin, bliver først almindelig ved Midten af 3die Aartusinde, selv om den kendes allerede i Pyramidetiden.

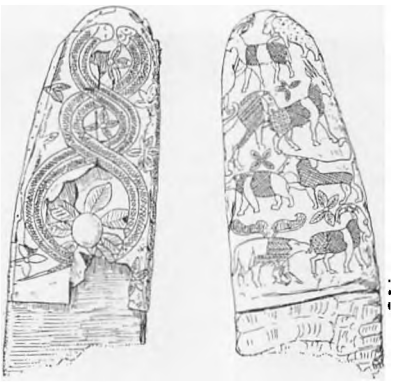

Fig. 2. Guldhaandtag til en Flintkniv. Kairo.

Landsbyerne bestod i den forhistoriske Tid af Hytter, rejste af Fletværk af Palmegrene og Siv; Væggene klinedes med Dynd, Taget dækkedes med Maatter og Skind. De mere velstaaende Folks Huse var byggede af lufttørrede Lersten med et Bindingsværk af Træbjælker og med Træstolper som Støtte af Loftet i Hovedrummet. Omkring Landsbyerne laa Begravelsespladserne, hvor Ligene var bisatte i smaa firkantede eller runde Gruber, liggende paa Siden

og med optrukne Ben. De fornemmere Familiegrave var huggede ind i Klipperne og dækkede med et Tag af Fletværk eller Bjælker. Den Døde var bisat med Skifertavlen i Haanden, paa hvilken Farverne til Sminkning eller Tatovering blev revet, og var omgivet af Gravgodset: Lerkar med Levnedsmidler, Salvedaaser af Alabast,

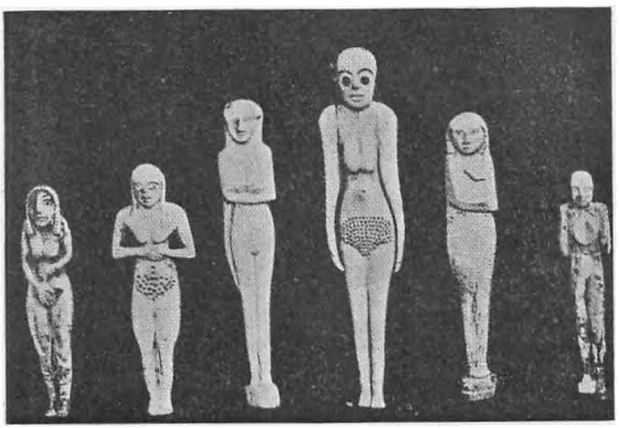

Fig. 3. Elfenbensfigurer fra det forhistoriske Ægypten.

Knive, Naale, Brætspil, stundom Miniaturhuse og Miniaturborde af Ler. De rige Døde fik et Tjenerskab med af Figurer af Ler, Sten eller Elfenben. De træder i Stedet for Menneskeofre, som de ellers finder Sted i primitive Stammer ved Høvdinges Død, og vidner om Ægypternes Humanitet. Gennem disse Figurer lærer vi den ældste ægyptiske Plastik at kende, der i intet adskiller sig fra andre primitive Folks. Der er

Kvindefigurer af Elfenben — et særligt yndet Materiale i Ægypten ved al Slags Husflidsarbejde —, og disse Figurer i deres groteske Nøgenhed og med de tæt til Kroppen liggende Arme og Hænder er lige saa stilløse som andre Naturfolks Kunst (Fig. 3). Paafaldende hyppigt er Fødderne brækkede af, maaske for at hindre Kvinderne i at løbe deres Vej, et mærkeligt tidligt Udslag af Skepsis overfor Kvindekønnet. Mere fremskreden er en Statuette af Basalt, der forestiller en langskægget Mand med Bælte om Livet og Phallosfoderal (Fig. 4). Skæg og Dragt er fællesægyptisk-libysk. Om nogen udpræget Stil er der endnu ikke Tale, men beundringsværdig er allerede Behandlingen af den haarde Stenart. Senere tumlede de ægyptiske Kunstnere med endnu vanskeligere Materialer, f. Eks. forstenet Træ og den næsten diamanthaarde Diorit, og bestandig overvandt de de tekniske Vanskeligheder med forbavsende Dygtighed og Udholdenhed. Paa de bemalede Kar fra Urtiden finder vi samlede Figurscener, f. Eks. Baade med teltagtig Overbygning og Menneske- og Dyrefigurer, der dog i ingen Henseende staar højere end f. Eks. de forhistoriske Klippemalerier

Fig. 4. Forhistorisk Mandsfigur. Tidligere i Mac Gregors Samling, London.

fra Katalonien (Fig. 5). En lignende Primitivitet finder vi i de samtidige Sminketavler af Skifer, hvis Menneske- og Dyrefigurer tumler rundt mellem hverandre uden nogen Terrænangivelse, uden nogen Komposition eller nogen prægnant Formgivning af den enkelte Figur (Fig. 6). Billedet forestiller aabenbart en Konge i en Løves Skikkelse, sønderrivende en Fjende, der krummer sig under dens Gab. Tilhøjre derfor ligger en bagbunden Fjende, hvis ene Øje en

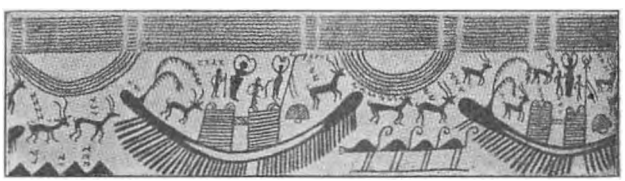

Fig. 5. Forhistorisk ægyptisk Vasemaleri.

Rovfugl er i Færd med at hakke ud. Andre Rovfugle delikaterer sig med faldne eller — tilsyneladende — flygtende Fjender eller kommer flyvende hid. Motivet kendes kun fra Ægyptens forhistoriske Tid, men forsvinder for dets Raaheds Skyld fra den senere klassiske Kunst. Derimod var Motivet altid yndet i Mesopotamiens Krigsbilleder, en meget betegnende Modsætning. Af kulturhistorisk Interesse er det, at Fjenderne er Libyere og bærer det Hageskæg, der i senere ægyptisk Tid var Guders og Kongers Pryd. Paafaldende nok findes der næsten aldrig Vaaben i Gravene. Ægypterne var et fredeligt Folk lige-

som Kineserne og lod hvervede Tropper kæmpe for deres Land. Og dog har der sikkert staaet blodige Kampe i Urtiden, baade da Bystaterne samledes til større Rigsenheder, og da tilsidst Nord- og Sydriget, „det hvide og det røde Rige", blev lagt under samme Scepter. Det var en

Fig. 6. Fragment af en Sminketavle fra det forhistoriske Ægypten. Kairo.

Konge i Sydriget, der forenede dem, og her nævner Overleveringen Menes, men endnu under Kong Menes' Efterfølgere har nye Krigstog mod Nordriget aabenbart været nødvendige for at gøre Erobringen varig.

Herom fortæller det ældste historiske Mindesmærke, vi besidder fra Ægypten, Kong Narmers eller, som Navnet rigtigere læses, Budjaus Sminke-

tavle (Fig. 7—8). Den er funden i Hierakonpolis, der var Sydrigets religiøse Centrum, mens det nærliggende This eller Thinis under de to første Dynastier var Ægyptens egentlige Hovedstad, og man mente til at begynde med at kunne identificere Narmer med Menes, hvilket dog nu er opgivet. Kongenavnet læses i Hieroglyfskrift foroven paa begge Sider. Skrifttegnet er mejslet mellem to Menneskehoveder med Oksehorn og Okseøren, Gudinden Hathors Symbol. Billedfladen er paa begge Palettens Sider leddelt i Zoner, og Figurerne bevæger sig saaledes for første Gang paa fast Grund og danner samlede Kompositioner. I første Zone paa Forsiden er Erobrerkongens Triumftog forherliget. Kongen bærer Nordægyptens Krone, en Slags Baret med høj Nakkeskærm og spiralsnoet Opstander over Issen. Om Livet har han et Skørt med Dyrehale, oprindelig den almindelige Dragt i Ægypten og Libyen, senere Ceremonidragt, og han holder i venstre Haand Erobrerens Kølle, i højre Herskerens Pisk. Bag ham gaar en Hofmand med Kongens Sandaler og en Kande, hvoraf en Læskedrik kan iskænkes Herskerens Bæger, og foran vandrer Storvesiren og fire mindre Skikkelser, bærende paa høje Stænger de erobrede Byers Vaabenmærker eller Totems: to Rovfugle, en Ulv eller Sjakal og en Sæk. Tilhøjre ligger de faldne Fjender med de afhuggede Hoveder mellem Benene. De to nederste Døde i Rækken tilvenstre har begge Fødderne i Profil vendt opefter, alle

Fig. 7—8. Narmers Palet. Kairo.

de andre har Fødderne drejede mod hinanden for at anskueliggøre, at det er virkelig Døde, ikke Gaaende. Ved dette lille Træk opdager vi, at der endnu savnes Tradition i den ægyptiske Kunst. Vi ser Kunstneren uvis og famlende og hvorledes han lærer under Arbejdet.

I Scenen derunder danner to Rovdyrs fantastiske lange Halse Sminkeskaalen; de aves af to Slaver ved Reb og Halsbaand. I nederste Zone er den sejrrige Konge fremstillet som en Tyr, der med Hornene sprænger en Fæstningsmur, mens Fjenderne flygter, en paa Forsiden, to forneden paa Bagsiden. Disse tre løbende Skikkelser minder i deres kejtede Stillinger og udviskede Konturer endnu om de ældre, primitive Paletters Figurer (sml. Fig. 6).

Bagsidens Hovedbillede fremstiller endnu en Gang den sejrende Hersker, denne Gang med sit Hjemland, Sydægyptens spidse Krone paa Hovedet. Han svinger den knusende Kølle i højre Haand, mens venstre har grebet en knælende Fjende i Haartoppen. Denne Fremstilling blev senere klassisk i ægyptiske Faraoners Sejrsscener. Bag Kongen ses igen Sandalbæreren, foroven tilhøjre Horusfalken, Kongemagtens Symbol, svævende over et Papyroskrat og med en Snor, trukken gennem Overlæben i en Fjendes afhuggede Hoved, i den som Haand formede Fod, mens det andet Ben ender i en rigtig Fuglefod. Er dette Symbolik eller Billedskrift? Det sidste mener Ægyptologerne og læser med Henblik paa

de 6 Papyrosstængler: „Kongen tog 6000 Fanger". I selve den store Kongefigur er der endnu Svagheder; Skikkelsen staar daarligt paa Benene, den virker flad, ligesom skaaret ud i Træ, og Bevægelsen er søvnig, uden Kraft. Betegnende nok griber Kongen Køllen midtpaa, hvad der unægtelig gør Slaget mod Fjendens Hoved mindre virkningsfuldt. Den foregaaende Tids Kunst var larmende og ivrig efter at berette; nu kræves der Stil og Værdighed, men det er saa Nyt, Kunstnerhaanden er endnu uvant med at gribe. Og dog er der i den slanke, elegant byggede Hersker allerede gennem Konturvirkningen sagt en Del og antydet et Ideal, der i den følgende Generation fik fastere Form. Det er ikke først og fremmest Kronen, heller ikke det falske Hageskæg, der fra nu af blev Kongers og Guders Prydelse, som karakteriserer Majestæten, men Skikkelsen selv har trods alle Mangler Myndighed og Storhed. Sammenligner man med Urtidens raa Menneskefigurer eller med Ægyptens tidligere Billedværker, forstaar man, hvad der er sket: Menneskeskikkelsens Adel er for første Gang opdaget og skildret.

Med denne Figur som Udgangspunkt kan den ægyptiske Reliefstils Ejendommeligheder allerede nu nærmere bestemmes. Primitive Kunstnere har Tilbøjelighed til at opfatte og gengive Tingene fra den Side, hvor de bedst udfolder sig. Hund og Hest tegnes i Profil, Krokodille og Firben set ovenfra. Mennesket er en mere kompliceret

Mekanisme. For Næsens Skyld, for at den kan komme til Udfoldelse og ikke virke som en Klump i Ansigtet, tegnes Hovedet i Profil, men Øjet lægges i dette Profilhoved, som om man saa det forfra i fuld Længde. Overkroppens Stilling bestemmes af Skuldrene, som man lige saa lidt som Næsen ønsker set i Forkortning, og den drejes derfor fremefter. Fødderne, der skal ses i fuld Størrelse, bevirker derimod, at Underkroppen drejes i samme Profilretning som Hovedet. Stillingen er i Virkeligheden ganske unaturlig, men Ægypterne har gentaget den saa hyppigt i deres Relieffer og Malerier og adlet den ved deres Tegnings Ynde saaledes, at de Fleste godkender den uden nærmere Prøvelse. Det maa dog bemærkes, at Ægypterne allerede i det gamle Riges Tid meget vel kan gengive et Ansigt naturtro set forfra og ligeledes Fødderne, men de har aabenbart anset det for uskønt.

Et virkeligt Mesterværk fra de første Dynastiers Tid er den 12 cm høje Elfenbensstatuette af en Konge, funden i en af Abydos' Kongegrave (Fig. 9). Ogsaa denne Hersker bærer Øvreægyptens spidse Krone. Hans Dragt er en fint ornamenteret Kjortel. Kongen er en ældre, duknakket Mand med fyldig, karakterfuld Mund og lang, spids Hage, meget levende i Holdning og Udtryk, et mærkeligt Eksempel paa den Sikkerhed, hvormed tidlig Kunst ofte formaar at karakterisere det Individuelle. Man vilde antage

ham for en Renaissanceprælat med Bispehue, ikke en ægyptisk Konge fra 4de Aartusinde f. Kr., hvis ikke Fundomstændighederne sikrede Bestemmelsen. I Narmers Palet var det Stil og Idealisering, Kunstneren tilstræbte. Elfenbenskongen fra Abydos er det fineste Stykke ægyptisk Naturalisme, der kendes fra den tidlige Tid.

Fig. 9. Elfenbensfigur fra Abydos.

Det første fuldkomne Værk i ægyptisk Kunst, i hvilket Stil og Natur harmonisk forenes, er en Gravsten over en ægyptisk Konge fra 1ste Dynasti, efter nogles Mening den tredie Konge efter Menes (Fig. 10). Stenen, der i sin nuværende Tilstand er 1,45 m høj, befinder sig i Louvre. Relieffet fremstiller Kongens Navn, gengivet i Billedskrift ved en Slange, foroven og forneden omgivet af Symboler. Forneden ses Paladsets Façade med to Porte, Dobbeltpaladset, der symboliserer Magten over de to Riger, og af hvilket Ordet Farao (ægyptisk: per-ao, d. e. det store, dobbelte Hus) er dannet. Façaden og Porten er den Dag

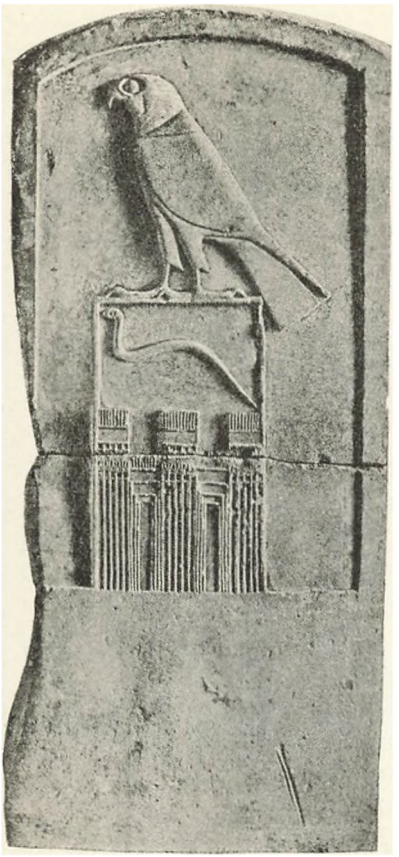

Fig. 10. Kong „Slanges" Stele. Louvre. Paris.

i Dag i Ægypten det eneste, den menige Mand faar at se af Herskerens eller Stormandens Palads. Foran Porten samles de Bønfaldende eller de, der kives om Markskel og Kvæg, og venter fra den tidlige Morgenstund paa den store Herres Tilsynekomst. Foran Porten fælder Dommeren sin Afgørelse, og udenfor den giver Godsejeren sine Ordrer. Porten er Magten og Rigdommen, „den høje Port" var Regeringsmagtens Symbol allerede i det gamle Ægypten, som den er det i Nutidens Tyrki.

Over Paladsfaçadens spinkle, vertikale Linier

skyder Slangen hvislende tilvejrs, et Navnetegn fra den Tid, da Bogstavskriften var levende, var Billede og Tegn, endnu ikke Stavelse eller Lyd I Kongenavne eller Offerformler holdt denne gamle Billed- og Tegnskrift, der indtager samme Trin i Skriftsystemernes Rækkefølge som den kinesiske, sig langt ned i Tiden, men under de første Dynastier fuldbyrdedes allerede Overgangen til en virkelig Skrift, der skyldtes en af Menneskets fineste Iagttagelser, nemlig at al vor Tale bestaar af et forholdsvis ringe Antal Lyde, saaledes at det er tilstrækkeligt at skabe et Tegn for hver af dem. Ægypterne gjorde aldrig Skridtet helt ud, naaede aldrig en virkelig Bogstavskrift. Men de var langt fremme paa den rigtige Vej.

Og øverst i „Kong Slanges" Stele troner saa Kongesymbolet, den mægtige Horusfalk. Dens Dimensioner er vældigere end selve Paladsfaçadens, dens Liv er overnaturligt i Sammenligning med den spinkle Slanges. Den har faa Flader, brede, stille Flader uden Detaillering. Øverst et Øje med hemmelighedsfuld Gløden, nederst fjerklædte Ben med mægtige Klør. Pragtfuld er Dybden i Relieffet, Skyggen under Næb og Bryst og det ligesom luftfyldte Rum langs Vinger og Halefjer. Det er en Vaabenstil, i hvilken Livet endnu ikke er udslukt. Rovfuglen har Blod og Pulsslag trods Stiliseringen.

Et Værk som dette skabes ikke ad Naturstudiets Vej, ikke heller gennem fortsatte, frie

Forsøg. En saadan Formens Simpelhed, en saadan Følelse for Kontraster og for monumental Virkningsform kan Skulpturen ikke naa paa egen Haand. Her har Bygningskunsten været Læremesteren og skænket Kunstneraanden Indsigt og Fasthed. Udenom Ægyptens Arkitektur kommer ingen, der vil forstaa de følgende Dynastiers store Kunst.

II.

ÆGYPTISK ARKITEKTUR OG DEKORATION

De moderne Ægyptologer deler Ægyptens Historie i 4 Perioder: det gamle, mellemste og nye Rige og Nedgangstiden. Det gamle Rige regner nogle fra 1ste til 10de, andre fra 1ste til 8de, andre igen fra 3die til 11te Dynasti. Denne Usikkerhed hænger sammen med, at Tiden fra 8de til 11te Dynasti ikke alene er en Nedgangstid, men foreløbig ogsaa en af de dunkleste Perioder i Ægyptens Historie.

Det gamle Riges Blomstringstid falder under 3die, 4de og 5te Dynasti, da Memfis i Nedreægypten var kongelig Residens. 4de og 5te Dynasti er tillige Pyramidetiden.

I den forhistoriske Tid var Graven en Grube, hugget ind i Jorden eller i en Klippeside. Medens denne Form holdt sig for Menigmands Grave, anlagde de Rige og Fornemme Gravhuse oppe i Ørkenplateauet, men stadig bisattes Ligene selv nede i Dybet i en utilgængelig Gravskakt. Gravhuset kaldes af de Lærde med et arabisk Navn: mastaba, d. e. Bænk, idet Byg-

ningen med sine veltilhugne Kvadre har Form som en kæmpemæssig Bænk eller Skammel (Fig. 11). Araberne i vore Dage bruger om det gamle Riges Gravbygninger Ordet: kénîsé, d. e. Kirke og røber dermed Forstaaelse af, at disse Huse har haft et religiøst Formaal. Gravhuset har en anden Karakter end Beboelseshuset, ligner mere en stor Stensætning, og dets Rum

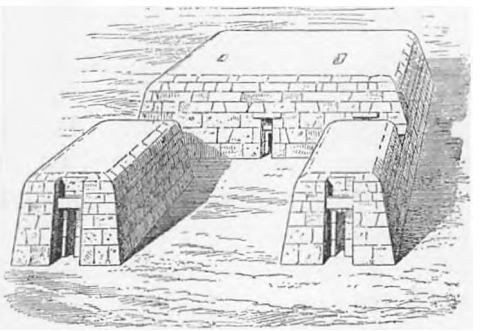

Fig. 11. Mastabaer (Rekonstruktion).

var dels tilgængelige for Slægtens Medlemmer, naar de bragte den døde Offergaver, dels aflaasede Magasinrum, hvor Gravgodset fra Bisættelsesdagen hobede sig op.

Det ægyptiske Beboelseshus, som vi kender det fra Gravenes Lermodeller og fra Ruinfund, ser helt anderledes ud. Det bestaar af en indhegnet Gaardsplads, langs hvis ene Side en Pille- eller Søjlehal formidler Overgangen til Boligens Hovedrum, en langstrakt Hal, der aabner sig

med Bredsiden mod Søjlehal og Gaard. Bag dette rektangulære Rum ligger i de Velhavendes Huse ofte et mindre kvadratisk Værelse, Herskabets Soverum (Fig. 12). Hele Bygningen er dækket af et fladt Tag, paa hvilket Familien kan sole sig paa kølige Dage og nyde Aftenens Luftning efter en hed Dag, tilbragt i Søjlehallens Skygge. Det er en Hustype, der passer for varmt Klima og derfor almindelig i Ægypten den Dag i Dag. Nu som for Aartusinder siden mødes de to Hustyper: det sydlandske aabne Hus med det flade Tag og Indgangen paa Bredsiden og den nordiske lukkede Bolig med Sadeltaget og Indgangen paa Smalsiden paa Kreta og de græske Øer.

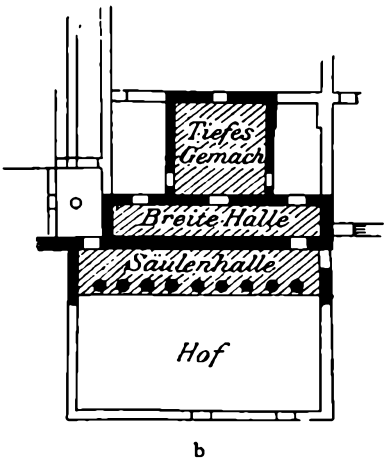

b

Fig. 12. Plan af et ægyptisk Privathus.

Af Mastabaen har Pyramiden udviklet sig. Mastabaen førtes højt op, og det blev da praktisk at give dens Sider Afsatser til Formidling af Overgangen fra Jord til Tag for Stenblokkene, der skulde løftes. I Kong Zosers Gravbygning i Sakkhara, der tilhører det 3die Dynasti, har

vi Mellemformen bevaret: Trinpyramiden af rektangulær Form med skraanende Afsatser. I Pyramiderne i Dashur fra 4de Dynastis Begyndelse er Overgangen sket til det kvadratiske Grundrids, som Ægypterne allerede i forhistorisk Tid anvendte i deres Bygningskunst, f. Eks. i deres Fæstningsanlæg, og altid bevarede en

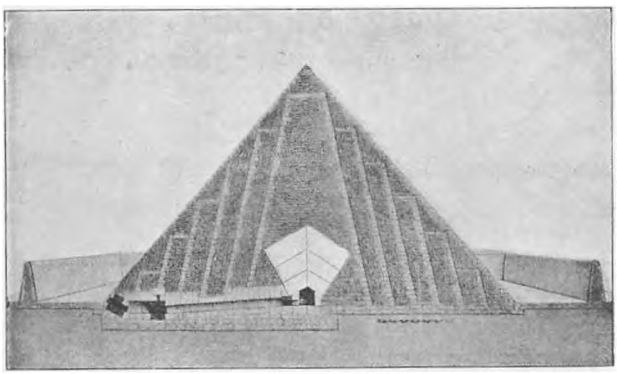

Fig. 13. Tværsnit af en Pyramide i Dashur.

stor Forkærlighed for, og her finder vi, efter at den ønskede Højde er naaet, Trinene fyldt ud og hele Bygningen jevnet med glatte skraanende Sider og kronet af en Spids. Pyramiden er skabt (Fig. 13).

Pyramiden er Kongegrav. Kongen i Ægypten er en Gud, Solgudens Inkarnation. Hans Palads er Horisonten. Naar han viser sig for Undersaatterne, er det Solen, der gaar op, forsvinder han, gaar Solen ned. Hans Diadem er Solgudens ildspyende Slange, der tilintetgør

Fjenderne, naar den ses i hans Pande; han er Horus, Solfalken, og bærer som den Dobbeltkronen for Nord- og Sydægypten. Han er evig som Solen; i Henvendelser til ham ønsker hans Undersaatter ham Millioner af Aar, altsaa noget nær guddommelig Udødelighed. I Indskrifter kaldes Kongen „den gode Gud", men alle de andre Guder fører Titlen: „den store Gud", og nogen egentlig Gudsdyrkelse vies heller ikke Kongen i levende Live. Og Pyramiden viser, at Kongen selv forstaar, at han er et Menneske og skal dø. Gennem den søger han at sikre sig mod „den anden Død", den fuldkomne Udslettelse, der er værre end Døden. Større er Kongen ikke, end at han efter Døden har Brug for en Gravbolig, Magasinrum og de efterlevendes Kultus, for at ikke Nød eller Tilintetgørelse skal blive hans Lod.

Kendtest af alle Pyramider er de tre store ved Gize nær Kairo, byggede af tre Herskere af 4de Dynasti: Chufu (græsk: Cheops), Chafra (Chefren) og Menkere (Mykerinos). Der er ingen Grund til af betvivle Overleveringens Rigtighed, saa meget mindre som Turistindskrifter paa Pyramiderne allerede fra mellemste Riges Tid bekræfter Herodots Udsagn. Ægypterne havde deres historiske Kilder i Orden og vidste f. Eks. Aartusinder senere ikke saa lidt om Imuthes, Bygmesteren af Kong Zosers Trinpyramide, altsaa en Arkitekt fra 3die Dynasti.

Den største af de tre, Cheopspyramiden, var

oprindelig 146 m høj, men Brud og Ødelæggelse har formindsket Højden til 137 m. Længden af de skraanende Sider er 186 m. Murværket rummer 2.521.000 Kubikmeter, og der er anvendt henved 2.300.000 Kalkstensblokke til Bygningens Opførelse, hver paa 1 m 10 Kubikmeter. Pyramidens Fladerum er 54.300 Kvadratmeter, hvilket vil sige mere end tre Gange Peterskirkens. Da Peterskirken er 133 m høj, kunde Cheopspyramiden godt anvendes som Glasklokke over den. Napoleon den Store, der var en fin Matematiker, regnede ud, at med Murværket fra de tre Pyramider kunde man bygge en Mur om hele Frankrig, der var ti Fod høj og en Fod tyk. Herodot beretter, at 100.000 Mennesker hvert Aar arbejdede i 3 Maaneder paa Cheopspyramiden, saalænge Herskeren levede. Det lyder troligt nok, da Markarbejdet i Ægypten netop hviler i tre Maaneder under Nilens Oversvømmelser. De menige Bønder er da bleven kommanderede ud til dette Hoveriarbejde for Kongen, mens Stenhuggerne naturligvis har været i Virksomhed ogsaa i den mellemliggende Tid. Herodot fortæller endvidere, at der blev arbejdet i 20 Aar paa denne Pyramide, og hermed staar vi overfor et gaadefuldt Spørgsmaal: hvorledes kunde en Konge vide noget om sin Regeringstids Længde og anlægge sin Pyramide derefter? Thi hans Efterfølger havde jo sin egen Pyramide at tænke paa. Tyskeren *Lepsius* mente, at man begyndte med en lille Kerne-

bygning, der Aar for Aar blev udvidet lige til Kongens Død. Denne Teori var forlængst opgivet, men er nu kommen til Ære igen ved hans Landsmand *Borchhardts* Undersøgelser. Denne Lærde har i Gize paavist to Byggestadier for de 2 mindre og i det mindste tre for

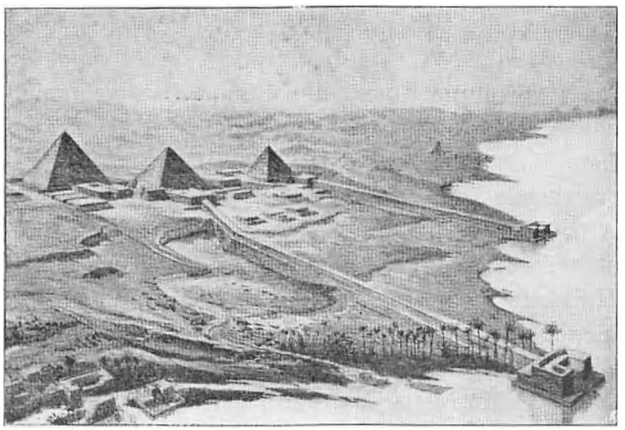

Fig. 14. Rekonstruktion af Pyramidekomplekserne ved Abusir.

Cheopspyramidens Vedkommende. Altsaa har Kongens lange Regeringstid to Gange givet ham Mod til at øge sin Gravs Dimensioner.

Kalksten er anvendt i alle tre Pyramider. I Chefrens Pyramide er de 2 nederste Skifter af Granit, i Mykerinos' ikke mindre end 16. Dermed er de tre Pyramiders historiske Rækkefølge givet. Men Pyramiden husede kun Gravrummet. Til Gravgods og til den fortsatte

Gravkultus rejstes der særlige Bygninger, Pyramidetemplerne, som vi først ved de sidste Tiaars tyske og amerikanske Udgravninger har lært at kende. Templerne begyndte baade i Gize og i Abusir (Fig. 14) nede ved Nilbredden med Pavilloner, foran hvilke Nilbaadene kunde lægge til, og herfra drog først Ligtoget, senere paa Festdage de Ofrende ad lange, lukkede Vandrehaller op til Templet, der ligesom Pyramiden laa i Ørkenplateauet, sikret mod Oversvømmelserne. Templet ved Pyramidens Fod var et helt Kompleks af brede og smalle Haller, Statuegaarde og Statuekamre, Magasiner og et Allerhelligste, i hvilket den døde Monarks Præster foretog de rituelle Bønner og Ofringer. I Hallerne dyngedes Forraad op, og mellem Pillerne stod talrige Statuer af Kongen og hans Slægt, der sikrede den dødes Velfærd selv i Tilfælde af Mumiens Undergang. Alene i Chefrens Pyramidetempel har man beregnet, at der har været over 100 Statuer af Kongen, hvoraf Rester af nogle og tyve er fundne.

I disse Gravtempler fra 4de Dynasti var Arkitekturen endnu af grandios Simpelhed (Fig. 15). I Forhallen i Chefrens Pyramidetempel, som Tyskeren *Steindorff* har udgravet og Arkitekten *Hölscher* efter fundne Rester rekonstrueret, bar mægtige, kvadratiske Murpiller et Bjælkeværk af tilsvarende Karakter. Ingen Forsiringer, ingen vekslende Rytme, men overalt den samme gediegne Kraft, der minder om den

nyeste Nutids konstruktive, usmykkede Bygningsstil! I det Allerhelligste var anvendt Blokke paa indtil 470.000 Kilograms Vægt.

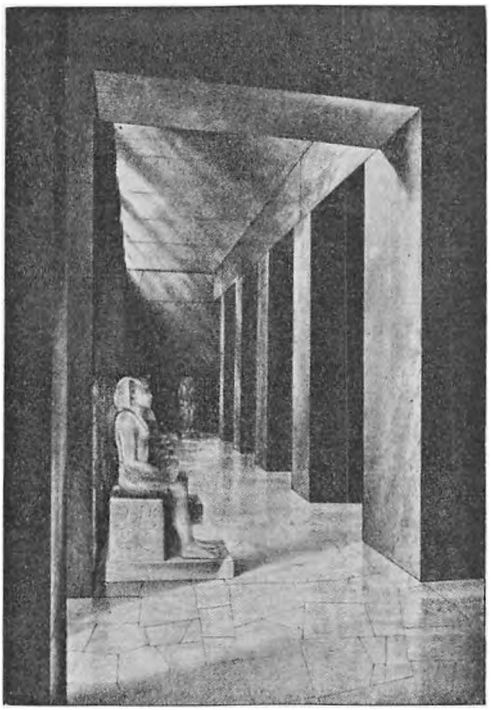

Fig. 15. Rekonstruktion af en Hal i Chefrens Pyramidetempel.

Pyramiden og Pyramidetemplet giver Udtryk for den ene Side af den ægyptiske Kunstkarakter, Glæden ved at overvinde tekniske Vanskeligheder, ved Kræfternes Koncentration og ved

Bygningsmassernes Vægt. Vi kender det samme fra de senere ægyptiske Tempelanlæg og fra Kolossalstatuerne, med hvilke Ægypterne tog Kampen op med deres Lands store Linier, Dalens og Højderyggenes Flugt, der kan følges saa langt

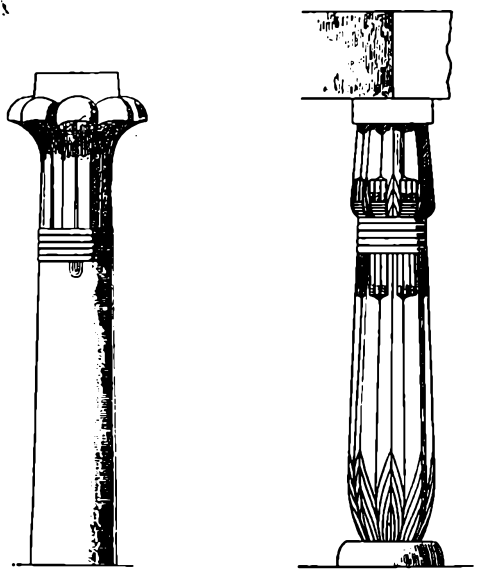

Fig. 16. Palme- og Papyrossøjle.

i dette solklare Land. Ægypterne har i Beherskelsen af Stenmasserne overgaaet deres Samtidige og Efterfølgere i den neolitiske Tid. Thi hvad er Nordens Jættestuer mod Pyramiderne, hvad er Bretagnes Menhirs mod Ægyptens Obelisker? Men det er dette Kulturfolks Fortjeneste, at det ikke over det Gigantiske glemte de smaa

Ting. Ægypterne har, som vi skal se, skabt Verdens dejligste „Kleinkunst", og deres intime Kunstværker overgaar i Friskhed og Ynde det skønneste i den ældre Stenalders Jægerkunst.

Det ægyptiske Tempel er en Videreudvikling af det ægyptiske Hus og bestaar af Gaardspladser med tilliggende Søjlehaller, bag hvilke rektangulære Rum, dækkede af flade Tage, aab-

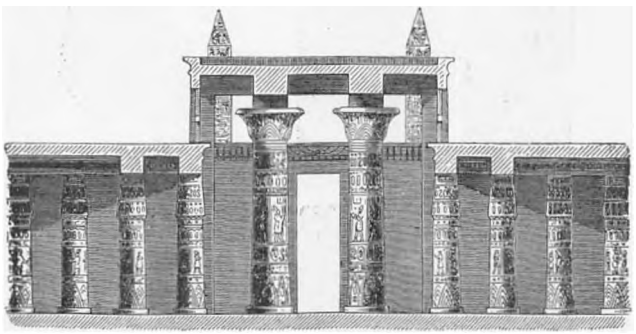

Fig. 17. Tværsnit af den store Søjlehal i Karnaktemplet.

ner sig med Bredsiden og stundom fortsættes i et kvadratisk Allerhelligste. Ved de uhyre Dimensioner bliver det nødvendigt at støtte Rummenes Lofter med Stenpiller eller Stensøjler. Den ottekantede Pille forekommer allerede under 5te Dynasti, men bliver først i 11te Dynasti almindelig. I en Grav i Benihassan fra 12te Dynasti finder vi tolvkantede Piller og i Bygninger fra det nye Rige sekstenkantede, der kan minde om de doriske Templers Søjler.

Lige fra 5te Dynasti begynder Ægypterne at

anvende Plantesøjler. Papyrossøjler er de hyppigst forekommende, men ogsaa Palme- og Liliesøjler er almindelige, sjældnere derimod Lotossøjler (Fig. 16). Snart er hele Søjlen, snart kun Kapitælet (Søjlehovedet) som et Bundt af Planter eller Blomster. Den ægyptiske Plantesøjle

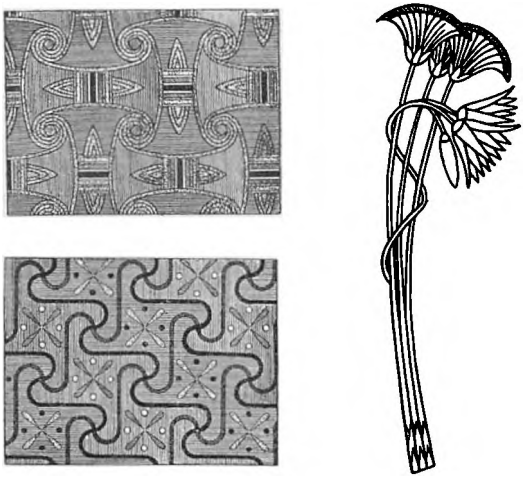

Fig. 18. Ægyptiske Linieornamenter og Papyros og Lotos.

er ikke som den græske konstruktiv. Man sporer ikke, at den bærer. Den er naivt naturalistisk, et ureflekteret Udslag af Ægypternes Blomsterglæde. Dertil kommer Templernes og Søjlernes Dimensioner. Forkærligheden for det Kolossale bliver navnlig i det nye Riges Kunst skæbnesvanger for Skønhedsvirkningen. Vældigst er den store Søjlehal i Karnaktemplet fra

19de Dynasti, der med sine 134, 27 Meter høje, tætstillede Søjler aldeles tager Vejret fra Beskueren (Fig. 17). Man har selv nu, da Taget er styrtet ned og Lys og Luft leger mellem Stenene, en Følelse af at blive traadt ned af disse Mammutsøjler eller at være lukket inde i en Lund af tætstaaende Kæmpetræer. Oprindelig var Salen, der er 103×52 m $= 5356$ m^2 stor, d. v. s. større end hele Notre Dame i Paris, langt skumlere, selv om Arkitekten ved at hæve dens Midtparti skaffede Plads for en Del Lysaabninger, der minder om de højtsiddende Vinduer i en kristen Kirkes Midtskib. Men selv denne Konstruktion — med 12 større Midtsøjler, hvis Diameter er 3 m 57 og hvis Omkreds er over 10 m — der blev betydningsfuld for senere Tiders Arkitektur, formaaede ikke at svække Indtrykket af Skummelhed. De ægyptiske Templers religiøse Romantik er af en egen uhyggelig Karakter, men heldigvis havde Hellenerne for god en Smag til at fortsætte disse Traditioner.

I deres senere Templer har Ægypterne tillige ved de talrige Relieffigurer og Hieroglyftekster, der i Hulrelief dækker Flader og Søjler, sat deres egen Fortids Tradition: Respekten for den glatte, skønne Stenflade overstyr. Det er da kun i Pyramidetemplerne, at Nutidens Arkitekt kan søge Inspiration; kun her finder han den Klarhed, Orden og monumentale Skønhed, der er Ægyptens Indsats i Kunsten. I denne velordnede Verden

træder Ornamentiken og Plastiken ind som tjenende Aander. De undergives den samme strenge Lovgivning som Bygningskunsten. Den lineære Tegning faar Fasthed (Fig. 18). Urtidskunstens Lovløshed (sml. Fig. 2) er forbi, og selv det geometriske Ornament kultiveres og præges af Symmetri og Eurytmi. Det samme gælder Plantemotivet (Fig. 18).

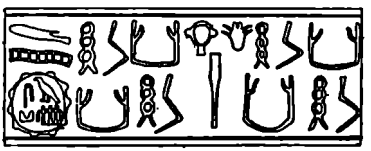

Fig. 19. Indskrift fra 1ste Dynasti.

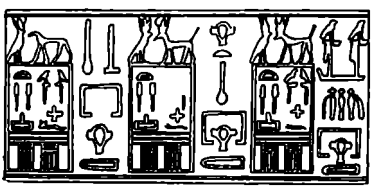

Fig. 20. Indskrift fra 2det Dynasti.

Pyramidetiden synes endnu ikke at have haft megen Naturfølelse, men i 5te Dynastis Relieffer møder vi allerede Blomster i Menneskers Hænder, og fra da af bryder Lotos-, Papyros- og Lilieornamentikken frem i de dekorative Mønstre. De stiliseres fra første Færd og fornyes kun gennem lineære Variationer, aldrig gennem nogen Tilbagevenden til Naturen.

Denne Udvikling fra barbarisk Løshed til kultiveret Systematisering har fundet Sted mellem 1ste og 2det Dynasti, der derfor maa betegnes som et af de betydningsfuldeste Tidsrum i Kunstens Historie. Beviset herfor har vi i

Hieroglyfskriften. En Sammenligning af en Indskrift fra 1ste (Fig. 19) og én fra 2det Dynasti (Fig. 20) fortæller tydeligere end nogen historisk Tekst, hvorledes Overgangen til Kulturen er fuldbyrdet.

III.

DET GAMLE RIGES PLASTIK

I det gamle Ægypten eksisterer hverken Relieffet eller Statuen som noget for sig selv, som et ved kunstnerisk Lune skabt Stykke Kunst, der faar Plads i et tilfældigt Rum. Men baade i Grav og Tempel har det ægyptiske Kunstværk sin forud bestemte Plads og formes derefter, faar Holdning deraf. Gravboligen stiller én Opgave, den aabne Søjlegaard en anden, Tempelfaçaden og Templets Indre en tredie og fjerde. Kunstneren bøjer sig for Rummets Krav og føjer sig samtidig efter de religiøse Fordringer, der bestemmer over Værkets Indhold og over andre Sider af Formen. Men Tradition og Tvang hindrer ikke hans Fantasi i at arbejde for at finde den bedst mulige Løsning, et Arbejde under hvilket ogsaa hans Smag og hans Følelse kan gøre sig gældende. Han er upersonlig, for saa vidt som han aldrig søger at isolere hverken sit Værk eller sig selv. Den individuelle Daad, der er det stadige Krav til Nutidskunstneren, og som kan føre til mægtige, personlighedsprægede Enkeltværker, men lige saa hyppigt giver

sig Udslag i krampagtig Eksperimentering eller Sensationsjageri, er den ægyptiske Kunstner ligegyldig. Han er navnløs og stille som de middelalderlige Katedralers Mestre. Vi kender næppe 6 Navne paa ægyptiske Billedhuggere, og hver Gang ved en ren Tilfældighed. Thi det er ikke Kunstneren, men Bestilleren, der for den ægyptiske Bevidsthed præger Kunstværket. Selve Farao var den billedlige Traditions officielle Bærer. Paa en Stele fra det mellemste Rige fortælles om Kong Neferhotep, at han søger i gamle Skrifter for at vinde Klarhed over, hvilke Former man bør give Gudebilleder. Kongen gaar selv ind i de gejstlige Biblioteker for at granske de gamle Bøger og befaler, at Statuerne skal udføres efter deres Anvisninger.

Side om Side arbejder den dygtige Stræber og den benaadede Kunstner, og den sidste skaber Værker, der lyser af Sjæl og Skønhed, uden at nogen giver synderlig Agt derpaa. Nutiden er fortrolig med den Kunst, der reflekterer over sig selv. Gennem det gamle Ægypten lærer vi en Kunst at kende, der som uskyldig Ungdom ikke synes at ane, hvor skøn og god den er.

Og dog var Billedhuggeren paa en vis Maade en mægtig og anset Mand i det gamle Ægypten, som allerede Sprogbrugen viser. Han kaldes se'enech, d. e. den, der skaber Liv. For Ægypteren var Ordet helligt og underfuldt, den liturgiske Bøn, fremsagt med de rigtige Betoninger, havde Magt over Guder og Skæbne. Og beslægtet

hermed er Kunstværkets underfulde Kraft. Det hedder om Guden Ptah, Kunstneren blandt Ægyptens Guder: „Han har givet Guderne Helligdomme, han har modelleret deres Legemer til deres Hjerters Tilfredshed, og Guderne er gaaet ind i deres Legemer af enhver Art, af Træ, af Stene og Metaller". Statuen kaldes „Ligheden, der aander", og gennem magiske Ord fik den „Øjnene aabne mod Lyset, Munden aaben til kvægende Føde, Ørerne aabne til at høre de Levendes Bønner og Magt over sine Lemmer og Indvolde". Statuen kunde glæde sig over smukke Gaver og harmes over Forsømmelser. Kongestatuerne havde Særnavne og eksisterede paa en Maade uafhængigt af Kongen. Statuerne gav, naar de opstilledes i Templerne, Konger og Stormænd Delagtighed i Gudsdyrkelsen og Ofringerne selv efter Døden. De gjorde Kongen allestedsnærværende i Liv som i Død. Og man forstaar, at kun en kongelig Befaling gav Stormanden samme Rettighed: Tempelstatuen, der værnede mod Undergang.

Saa mægtig var altsaa Kunsten. Og her melder sig nu Spørgsmaalet: skulde Statuerne ligne den Fremstillede for at virke efter deres Hensigt? Svaret paa dette Spørgsmaal giver Gravstatuerne. I en Stormands Grav fandtes mindst to Statuer af den Døde, en der fremstillede ham i officiel Dragt med Ceremoniskørt og fin Paryk og med Stav i Haanden, og en anden, der viste ham i Hjemmedragt, uden Paryk, i Reglen uden Stok

og med Armene hængende ned langs Siderne. Stundom ligner de to Statuer ikke hinanden det mindste. Ofte var Graven fyldt af Statuer af forskellige Materialer: Træ, Alabast, Kalksten, Granit o. s. v. Disse Figurer leveredes fra forskellige Ateliers, idet Kunsten var stærkt specialiseret i det gamle Ægypten, og vi faar det Indtryk, at der var talrige Ateliers, der havde Statuer færdige til Aflevering, altsaa uden Hensyn til Portrætlighed med de Døde. Paa den anden Side lærer Reliefferne, at Gravstatuer kunde udføres samtidig med Gravens øvrige Udstyr af Møbler, Redskaber o. a. Da kan Stormanden altsaa meget vel have siddet Model for Kunstneren.

Alt dette vidner om, at Portrætligheden ikke var betydningsfuld for Statuens magiske Kraft, og da forstaar vi ogsaa bedre, at navnlig Kongerne kunde bemægtige sig deres Forgængeres Statuer og uden anden Ændring end Navnets lade dem tjene deres Formaal. Indskriften var stærkere end Ligheden. Ja, vi er ikke engang sikre paa, at selv den mest livagtige Statue lignede den, som den forestiller. Det Individuelle kan skyldes Kunstnerens Afhængighed af det levende Liv omkring ham. Vi kender det samme i tidlig græsk Kunst. Mange af Kvindestatuerne (Korerne) fra Athens Akropolis ser ud som livagtige Portrætter, men vi finder lige saa individuelle Ansigter i de arkaiske Sfinxer, der ikke var ment som Portrætfigurer.

Et saadant Udslag af ægyptisk Naturalisme er f. Eks. den berømte Træfigur „Scheik-el-Beled", funden i en Mastaba i Sakkharah og nu i Kairo (Fig. 21). Hans virkelige Navn er Ka-aper, og han var „Overlæsepræst". I samme Grav er fundet en anden Træfigur uden ringeste Portrætkarakter. Men „Scheiken" er livagtig, en Fortsættelse af den Tradition, vi første Gang har mødt i Elfenbenskongen (Fig. 9). Han er i Hjemmedragten og har derfor ikke baaret Paryk og viser kun sit eget naturlige Haar. Lændeskørtet har været hvidt, Kroppen var dækket med Stuk og malet rødbrun, men Farverne er forsvundne og Træet har slaaet talrige Revner. Alligevel er Figurens Virkning grandios. Det er en fedladen Mand, tykbuget og noget kortarmet, Typen paa den ægyptiske Embedsmand, hvis Liv var sikret ved et velorganiseret Politi. Men Aristokrat er han, med smaa, fine Øren, kort Næse med en bøjet, fintformet Spids og ligesom vibrerende Næsebor. Hovedet er kastet tilbage, Munden er fastlukket og bevidst, og Øjnene har straalende Glans, takket være de tekniske Virkemidler: mellem Øjenvipper, fremstillede af Bronceblade, er Senehinden indlagt i Kvarts, Hornhinden i Bjergkrystal og Pupillerne ved Ibentræsstifter. Der er en henrivende Detaillering af Dobbelthagen og af den lille karakteristiske Fedtsvulst paa hver Side af Næsen, ligesaa af Underarmens Former, mens andre Partier, Hals, Knæ og Fod er flygtig behandlede. For-

Fig. 21. Scheik-el-Beled. Træ. Kairo.

underligt at tænke sig, at denne Figur er bestemt til at skjules i en Grav lige fra første Færd! Ogsaa det er Nutiden en Gaade, at saa mange af de bedste ægyptiske Værker var viede til de Dødes Rige og aldrig skulde ses eller glæde Menneskers Øjne. I en Mastaba i Gize er et smukt Relief af den Døde foran Offerbordet bleven dækket af en stor Stenblok for at værne det mod Ødelæggelse. Dette var vigtigere end at bevare Synet af det. Ruinfund har vist, at Ægypterne overhovedet ikke opstillede Statuer i deres Paladser eller Privathuse. Der nøjedes de med Vægmalerier. Man kan altsaa hævde, at de gamle Ægyptere ikke kendte til Opstilling af Statuer af æstetiske Grunde. Statuen havde et bestemt, nyttigt Formaal: at være Sjælens, Kas Tilflugt, hvis Mumien led Overlast. Den Skønhed, det Liv, vi nu beundrer i de bedste Værker, var da paa en Maade ufrivillige Udslag af kunstnerisk Genialitet.

„Scheiken" tilhører 5te Dynasti, og fra samme Tid stammer det andet Mesterværk af tidlig ægyptisk Plastik, „Skriveren" i Louvre (Fig. 22—23). Materialet er Kalksten, og Bemalingen er her glimrende bevaret, baade Skørtets hvide og Legemets solbrændte, rødbrune Farve, Haarets og Soklens sorte og Papyrosrullens lysegule. Ogsaa her er Øjnene indlagte, Pupillen er en Metalstift, det øvrige som hos „Scheiken".

„Skriveren", der fandtes i Memfis selv, har sikkert været høj Embedsmand, men han er

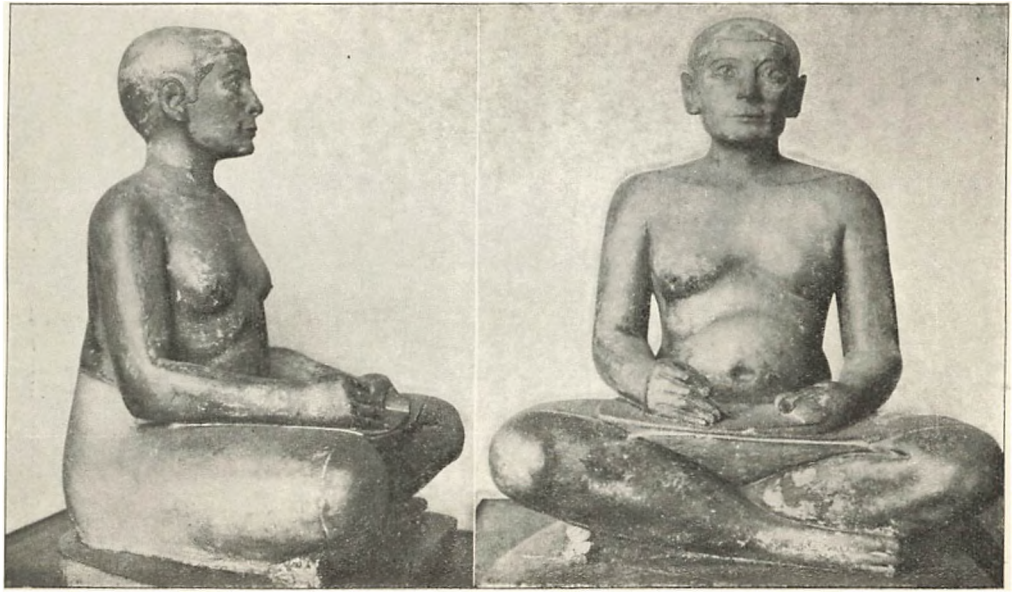

Fig. 22—23. Skriveren. Louvre. Paris.

kraftig og lavstammet, og hans lave Pande og store, grove, lidt udstaaende Øren karakteriserer ham som en Folkets Søn. Pragtfuld er Stramheden i dette Legeme, Aarvaagenheden i Hovedet med det lysende Blik og den fastlukkede Mund. Legemsformerne er bløde, Navlen ligger dybt, men der er en kraftig Betoning af Overgangen fra Bryst til Bug, af Sidernes Konturer, af Halsens Muskler og Strubehoved, men navnlig af de fint differentierede Fingre og af hvert eneste Træk i det vidunderligt byggede Ansigt. Her er mere end Type, mere end Portrætlighed, her er Karakter og Aand. „Scheiken" og „Skriveren" er Portrætkunstens to første Storværker.

Mindre individuelle er Kalkstensstatuerne fra Medum af Rahotep og Nofret (Fig. 24), nu i Kairo-Museet. De tilhører endnu 4de Dynasti, og begge er typiske for deres Tid. Han, rødbrun, sværlemmet og bredskuldret, ligner en ung Bondekarl trods sin høje Rang, og hans Holdning med de knugede Hænder og det godmodige, opadvendte Ansigt med det stirrende Blik minder om en Rekruts. Hun er af finere Type end han, hendes Hud er gulligbleg som den fornemme Sydlænderindes den Dag i Dag, og den tynde hvide Linneddragt røber hendes sarte Bygning. Hendes Kvindelighed er udtrykt i den elegante Hofparyk med det blomstersmykkede Diadem og i den blide Haand, der ligger fladt under Brystet og har fint behandlede Negle. Hendes Blik er lidt søvnigt, lidt sanseligt, lidt

Fig. 24. Rahotep og Nofret. Kairo.

udvisket. Hun er en Haremsblomst, der ikke tænker dybere, end den djærve Godsejer ved hendes Side skotter om.

Paafaldende ved de ægyptiske Statuer allerede

i det gamle Riges Tid er Sikkerheden i Formanlægget. Selv om Enkeltformen til Tider er flygtigt behandlet, er Helheden altid rigtig. Ægypterne har haft en Proportionslære, som vi kender ret nøje fra ufuldendte Relieffer og fra Billedhuggerværkstedernes Modelstykker. I det gamle Riges Tid deltes Legemet i 18 Kvadrater, af hvilke det sidste endte ved Pandens øverste Linie, saaledes at Kranie, Haar og Hovedtøj faldt udenfor Systemet. Knæet laa i 6te Kvadrat, Benenes Begyndelse i 9ende, Skuldrene i 16de, Næsen i 17de Kvadrat. Hovedet omfattede to Kvadrater og var altsaa en Niendedel af Legemets Højde. Den siddende Figur deltes derimod kun i 15 Kvadrater. I senægyptisk Kunst bliver Legemerne slankere og inddeles nu i 21 Kvadrater. Gennem sligt forstaar man den ægyptiske Kunsts Stilsikkerhed. Den spores selv i daarlig Kunst, f. Eks. i Loftsdekorationerne i Sennofers Grav ved Luksor. Men man blev heller ikke Kunstner uden efter en streng Skole. Ved Synet af de ægyptiske Skolearbejder kan man føle sig erindret om de kinesiske Kunstelever, der begynder med at kopiere et Græsstraa og ikke faar Lov at gaa videre, før de er helt sikre i Gengivelsen.

Som Prøve paa Ægypternes Arbejder i haardt Materiale kan vi tage Granitgruppen af Kong Menkere (Mykerinos) og hans Hustru, fundet i 1909 i Kongens Pyramidetempel ved Gize sammen med fire Alabaststatuer af Kongen og andre

værdifulde Skulpturer og nu i Metropolitan-Museet i New York (Fig. 25). I denne Gruppe er Kongeidealet, der allerede var antydet i Narmers Palet (Fig. 7), gennemført. Den slanke Skikkelse med de smalle Hofter og de brede Skuldre røber trods den hvilende Ro en latent Styrke og Smidighed, der karakteriserer Magtens Indehaver bedre end de ydre Kendetegn: det linnede Hovedtøj (Klaft) og det lille falske Hageskæg. Og lige saa slank er Dronningen ved Herskerens Side. Ægypterne er ikke Orientalere i deres Opfattelse af Kvindelighed. Mens Orientens Folk i Oldtiden som i vore Dage har bevaret Urtidens Forkærlighed for den fede Kvinde — „saa fed skal Kvinden være, at Klæderne revner paa hendes Krop", siger et arabisk Ordsprog —, saa har Ægypterne foretrukket lansesmækre Kvinder, hvad enten det gjaldt Dronninger eller Danserinder. De ægyptiske Damer kender heller intet til Orientens Blu. Deres Dragter er tyndere og gennemsigtigere end selv de mest raffinerede Damedragter i Nutidens Europa. Og endelig er hele denne Gruppes Stemning lidet orientalsk, denne Dronning, der bekender sin Kærlighed ved at lægge venstre Haand paa Gemalens Arm og højre Arm om hans Liv. I senere ægyptisk Kunst skal vi møde endnu mere udprægede kongelige Kærlighedsscener. Gruppen af Menkere og Hustru kan minde lidt om de brave Ægtepar i flamsk og hollandsk Maleri. Men i Orienten lader ingen Fyrste, ingen Mand overhovedet sig

Fig. 25. Kong Menkere og hans Hustru.

afbilde sammen med sin Hustru, i hvert Fald ikke saaledes, at de to Ægtefæller fremtræder som ligeberettigede Skikkelser.

En Far med sin Søn er fremstillet i de to Broncestatuer af Kong Piupi og Kronprins Merenre (Fig. 26). Statuerne er fundne i Hierakonpolis og tilhører 6te Dynasti. De er nu i Kairomuseet, og deres Interesse beror paa, at de er Verdens ældste legemsstore Bronceværker. I begge Figurer er Legemet, Armene, Benene og Fødderne hamrede ud i Metallet og har sandsynligvis oprindelig været befæstede paa en indre Kerne af Træ. Hoved og Hænder er støbte og vel at mærke ikke massive (helstøbte), men hulstøbte ved Voksudsmeltning (en cire perdue), en Fremgangsmaade ingen vilde have tænkt sig saa tidlig anvendt i ægyptisk Kunst. Spor paa Broncens Overflade tyder paa oprindelig Forgyldning, og i hvert Fald har Figurerne sikkert oprindelig baaret et forgyldt Lændeskørt. Haaret har ogsaa været tilsat af kostbart Materiale, maaske af Lapislazuli. Interessant er den forskellige Karakteristik af de to: Faderen rolig, majestætisk, med finbøjet Næse og høj, klog Pande, Sønnen ganske barnlig, med Stumpnæse og et lidt grumt Træk om Munden, som det ofte ses hos forkælede, sydlandske Børn, naar de morer sig med at pine et Dyr (Fig. 27).

Reliefkunsten staar i det gamle Riges Tid neppe saa højt som Rundskulpturen, og skønt der kendes Tempelrelieffer allerede fra 5te Dy-

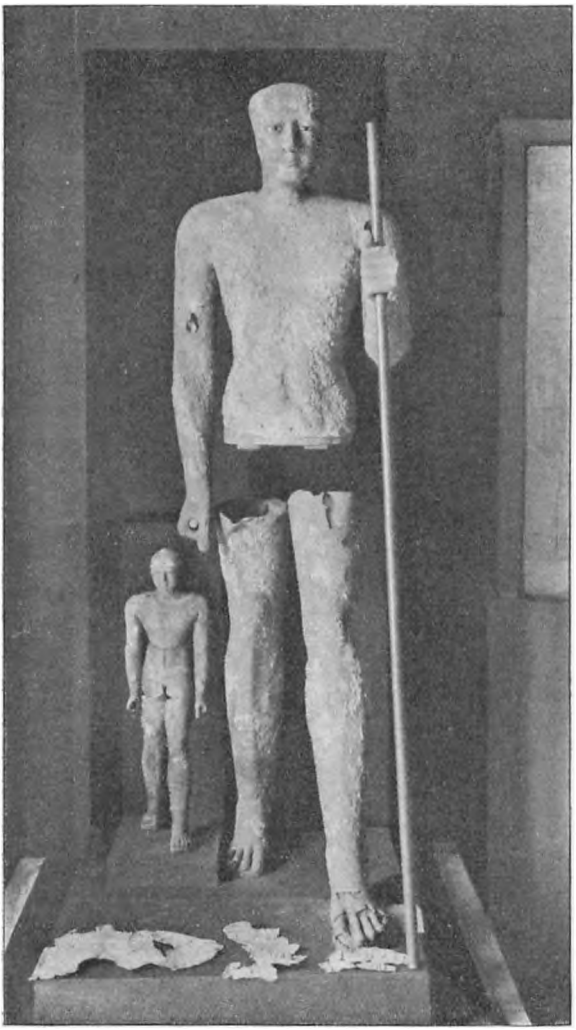

Fig. 26. Broncestatuer af Kong Piupi og hans Son. Kairo.

nasti, er det dog særlig Gravreliefferne, der i stort Tal er bevaret til vor Tid.

Formaalet med Gravrelieffet er at tilfreds-

Fig. 27. Kronprins Merenre. Kairo.

stille den Døde. Reliefvæggene var som Æventyrets Ønskeduge, der stod til Sjælens Raadighed, naarsomhelst den ønskede det. Men Kunstnerne gik langt videre, end denne nøgterne Nyttemoral

krævede. Først har Motiverne sprængt Rammen, thi hvad Glæde havde den døde Ægypter strengt taget af, at Æslerne, der skulde tærske hans Korn i fredelig Sløvhed, lavede Halløj paa Tærskepladsen, at Gæssene, han skulde fortære, løftede Hovederne og gækkede eller bøjede dem og snadrede i Pytterne, at Skibsfolkene, der skulde ro for ham, kom i Slagsmaal, saa Baadshager og Aarer hvinede gennem Luften? Men netop ved denne Skildringens Fylde er Gravenes Reliefriser bleven et mægtigt Epos om gammelægyptisk Liv, snart stemningsfuldt og alvorligt, snart rigt paa kernesund Humor. Det er en Haandbog i Sten om det gamle Ægypten, hvis Rigdom vi forstaar ved Sammenligning med f. Eks. de ensidige, politisk-historisk orienterede assyriske Relieffer, der handler om Hofliv, Krigstog og Jagter, men intet fortæller om Menigmands Liv og Arbejde. I de ægyptiske Relieffer er der en sund Glæde over Mennesket, der har gjort sig Jorden underdanig. Hverken Konger eller Guder griber forstyrrende ind i Menneskers Færden. Disse Billeder aflægger Bekendelse om en ufordærvet Fryd over Tilværelsen og en tryg Tro paa, at alt dette skal fortsættes i det Hinsides, uden at Guderne blander sig i det med Lov og Dom. Thi selv om en enkelt Gravskrift fortæller om „den store Gud, Dommens Herre", saa er Osirisdommen i hvert Fald endnu ikke, som i senere Tid, et nødvendigt Stykke Dogmatik i Gravens Billeder.

Over Relieffernes Rigdom og Glæde maa Begrænsningen ikke glemmes. Det er i disse Billeder Stormændene og Rigmændene alene, der har Ordet og lovpriser den bedste af alle Verdener. Om Smaamanden og Trællen spørger ingen. De lægges i et Hul i Jorden med en Skaal Mad ved Siden og maa bjerge sig i det andet Liv, som de kan.

Fig. 28. Trærelief fra Hosis Grav. Kairo.

Nogle af de bedste Relieffer fra det gamle Riges Tid er de tre Trærelieffer fra Hosis Grav, nu i Kairos Museum. Vi afbilder et af dem (Fig. 28), der viser den Døde vandrende med Stav og Scepter, kun iført Lændeskørtet, saaledes at den pragtfulde Legemsbygning helt aabenbares. Tiden er 3die Dynasti, men en Sammenligning med Narmers Palet (Fig. 7) viser, hvilke mægtige Fremskridt den ægyptiske Reliefkunst har gjort i den mellemliggende, sikkert ret korte Periode, Fremskridt baade i Udtrykkets Kraft og Konturliniernes Udtryksfuldhed. Var Udviklingen bleven fortsat, som den her er begyndt, i 4de og 5te Dynasti,

vilde den ægyptiske Reliefkunst have frembragt lignende Storværker som „Scheiken" og „Skriveren".

Vi afbilder som Prøver paa Stil og Indhold i 4de og 5te Dynastis Gravkunst et Par af Reliefscenerne fra Tis Mastaba i Sakkarah, idet vi bemærker, at den stærkt formindskede Maalestok i høj Grad skader Figurernes Virkning. I en Zone (Fig. 29) ses Kornets Mejning. Med krumme Segle afskæres Kornet omtrent midtpaa af skørteklædte, rødbrune Bondekarle. En Forkarl staar med den lange Stok presset mod Munden og modtager Rapport af en Bonde, der taler, mens han med venstre Haand holder sig for Øret for at samle Sindet om den Besked, han skal afgive. I nedre Zone tilvenstre slider to Bønder med skrævende Ben og en Fod sat paa Kornsækken for at faa denne snøret til, og fra højre Side drives Æsler hid af hujende hvøvtende Bønder for at modtage de færdige Sække. I den tredie Zone tilvenstre er et Æsel bleven uvan og tugtes: en Mand har grebet det i Forben og Øre, mens bagved en anden tærsker løs med en Stok. Næste Æsel bærer allerede Kornsæk og derover Neg, det tredie faar de tunge Byrder læsset paa Ryggen og hindres samtidig i at knibe ud af nidkære Arbejdere; der er hele fire Mand om Æslet. Tilhøjre igen staar et færdigpakket Æsel, ledsaget af sit Føl. I nederste Zone stables Kornet i Hæs.

Andre Relieffer fra samme Grav viser Scener

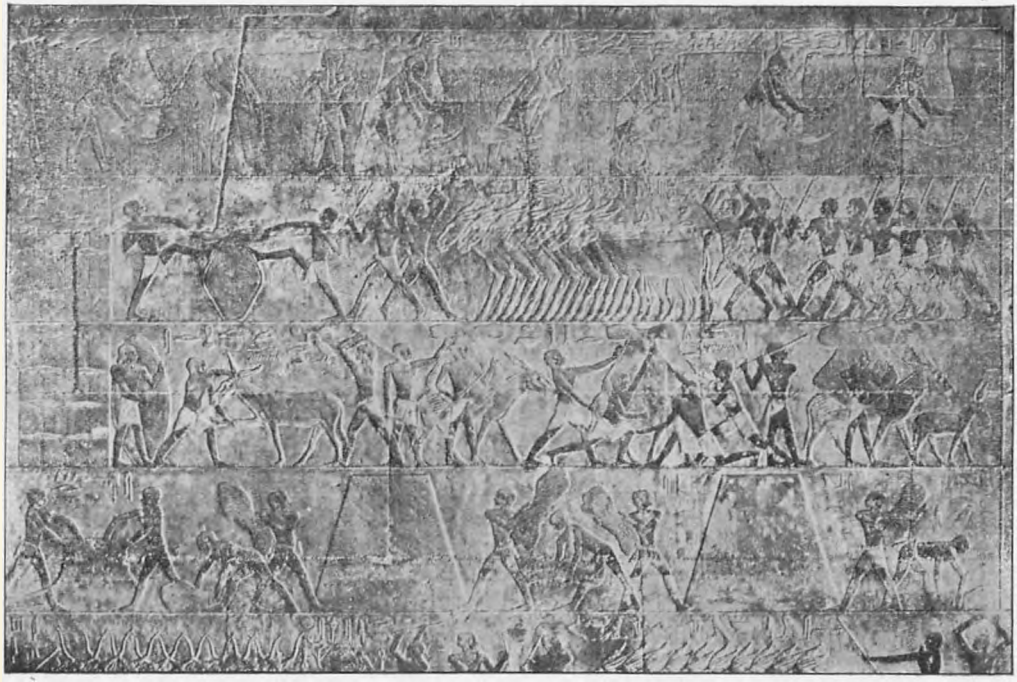

Fig. 29. Relieffer fra Tis Mastaba.

af Haandværk og Handel (Fig. 30). I øverste Zone er Snedkere i Arbejde. Tilvenstre gennemsaver en Mand en Planke, til hvilken en Støttestolpe er fastbunden. I Rebet, der fastholder de to Træstykker, er en Stav med vedhængende Reb og Sten stukket ned. Meningen er at forhindre, at Planken, der gennemsaves, svajer og svirrer under Savens Pres. Næste Snedker bearbejder en Træflade med et Tængsel, Ægypternes Erstatning for Høvlen, der var dem ubekendt. Saa følger en knælende Mand, der gennemsaver et Brædt. To Snedkere polerer et Bord med Pimpsten, og længst tilhøjre borer en Snedker Hul i en Kiste med et Drilbor, der drejes af en Fiolbue.

I nederste Zone tilvenstre sidder en Stempelskærer med en Sæk paa Ryggen. Med højre Haand fører han et Instrument henimod Signetet, han holder i venstre. Manden, der staar foran ham, har ogsaa sin Madpose med sig og holder i venstre Haand et Stempel med Haandtag, formodentlig til Indbrænding af Mærker paa Dyr. Saa følger en Oliesælger med Læderflaske, Krus og Læderpose i højre Arm og et Maalekrus i den fremstrakte venstre Haand. Næste Scene skildrer Tuskhandel: en Mand med noget i en Pose handler med en, der sælger Sandaler. To Mænd vandrer afsted, den ene med et Brød og en Palmevifte til at live op i Gløderne, den anden med et Brød og et Kornmaal, og endelig afsluttes Zonen af to Mænd der vil bytte Stokke

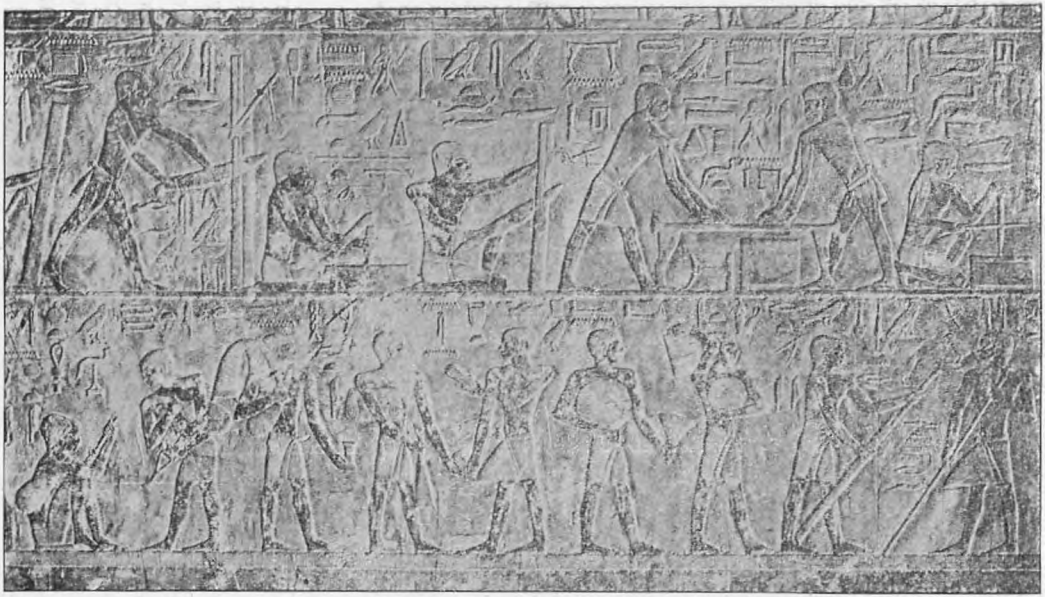

Fig. 30. Relieffer fra Tis Mastaba.

og — i Indskrifterne — lovpriser deres Stokkes Fortræffelighed.

Saaledes fortæller Gravrelieffferne os alt, hvad vi kan ønske at vide om det gamle Ægypten. Skipperen, Bryggeren, Snedkeren, Glaspusteren, Guldsmeden, Skomageren, Metalarbejderen og

Fig. 31. Relieffer fra Atotis Grav. Kairo.

Billedhuggeren gaar aldrig forgæves, naar han ønsker at lære sit Fags Oprindelse at kende og gerne vil kende de tidligste Redskabsformer. Denne Bogs begrænsede Omfang tillader ikke at uddybe dette nærmere, men man tager ikke en Haandbog om et eller andet Haandværks Historie for sig uden at finde, at dens første Kapitel bringer et eller flere Billeder fra det gamle Riges Gravrelieffer.

Men ogsaa Forlystelseslivet mindes, Dagenes glade Timer tilbragte ved Sang og Spil og det liflige Syn af smækre Danserinder (Fig. 31), der svinger sig til Taktklap fra to langkjolede Korførerinder, mens Musikanterne i øverste Zone i det virkelige Liv har siddet i Kreds omkring dem, en spillende paa Harpe, to paa forskellige Slags Fløjter, fire syngende, mens Fingrene ligesom aftæller Stroferne. Paa Gravens Vægge som i Livet skifter Fest og Arbejde med rytmisk Vekslen, saa de aldrig trætter.

IV.

DET MELLEMSTE RIGES KUNST

ALLEREDE det 6te Dynasti betegner en Trætheds- og Nedgangsperiode i ægyptisk Kultur og Kunst, og derefter følger en Række Dynastier, der er blandt de ukendteste i Ægyptens Historie. Fremmedfolk falder ind i Landet, Smaakonger splitter Riget og bekæmper hinanden, men medens i Nordægypten Kongerne i Herakleopolis bekæmper Kongerne i den gamle Residensstad Memfis, styrkes Sydens Magt, og under det 11te Dynasti er Theben bleven Hovedstad, og Kongerne af Navnene Mentuhotep og Entef samler paany hele Ægypten under deres Scepter. Med dem begynder det saakaldte mellemste Rige, hvis Blomstring falder under det 12te Dynasti, der almindelig dateres til 2000—1800 f. Kr. En Række mægtige Herskere af Navnene Amenemhet og Usertasen (eller Senwosret, som det rigtigere læses) nøjes ikke med at befæste Enevælden i Ægypten selv, men undertvinger Nubien hinsides Nilens anden Katarakt. Mægtige Fæstningsruiner i Nubien vidner endnu om denne Kriger- og Heltetid.

Ellers er lidet bevaret af det mellemste Riges Bygninger, idet Templerne næsten alle er ødelagte af fremmede Folkeslag, navnlig det syriske Hyksosfolk, der hærgede Ægypten i den følgende Mellemtid før det nye Rige. Kongegravene er Smaapyramider af lufttørrede Lersten med en Beklædning af Kalkstensblokke, men i sidste Halvdel af 12te Dynasti anlægger Kongerne tillige Grave af Form som lange Korridorer, huggede ind i Klipperne, saaledes at den døde Konge havde en veludstyret Reservegrav i det Tilfælde, at Pyramidegraven blev plyndret eller ødelagt. Lignende underjordiske Korridorgrave har Datidens Stormænd anlagt, og dette tyder paa en voksende Usikkerhed og Utryghed. Ikke engang i Graven var Mennesket sikkert.

Det er et Udtryk af den derved skabte Sindstilstand, der kommer til Orde i en Papyrostekst fra denne Tid, hvor en Sjæl taler med sig selv og siger:

„Naar du tænker paa Begravelsen, saa er det kun hjertelig Bedrøvelse, kun Taareofre, der gør Mennesket elendigt. Et Krav til Mennesket i hans Hus er det, der slynger ham op paa Højlandet (nl. Ørkenplateauet, hvor Gravene ligger). Ikke kommer de ud til Himlen og ser Solen. De, der byggede af Granit, de, der byggede sig et Værelse i Gravbygningen, de, der var skønne ved skønt Byggearbejde og blev afbildede som Guder, deres Offerborde er tomme foran Graven som de Dødtrættes, der omkom

paa Stranden uden at have en Efterlevende paa Jorden. Bølgen tog sin Del, Solgløden sin, Fiskene talte med dem paa Vandets Bred".

Denne gribende Melankoli, der sidestiller den rige Døde og den ukendte Strandvasker, hvis Opløsning skildres med uhyggelig Detaillering, viser, at den gamle naive Gravtro er død, og at Sjælen ikke engang har fundet Fred i de Anskuelser, som vi allerede kender fra Pyramideteksterne, og som den senere Tid har udformet systematisk: at den Døde rejser fra Grav til Dødsrige, farer til Himmels paa Guden Thots Vinge eller klavrer op ad Himmelstigen, eller sættes over det hemmelighedsfulde Vand til Dødsriget af en Færgemand, der beherskes ved Trylleformler, eller vandrer forbi rædsomme Dødsuhyrer trøstigt frem til Jarumarkerne (egl. Sivmarkerne) i det fjerne Vesterland. I den omtalte Tekst fra mellemste Rige overskygger Tvivlen og Haabløsheden alt. Mennesket, selv det udvalgte Menneske, Stormanden er tørnet imod Tilværelsen og har faaet sin Tro til Livets og Dødens Magter rokket. Jo stærkere et Menneskesamfunds Vilje til Liv og Magt er, des dybere er Skuffelsen, des voldsommere Pessimismen.

Ogsaa i Kunsten raader denne Stemning. Det 11te Dynastis Skulptur er endnu usikker og raa, men i 12te Dynasti er det gamle kunstneriske Herredømme genvundet. Paa en 3 m 15 høj Granitstatue af Kong Usertasen I, funden i

Karnak og nu i Kairo, sidder der et Herskerhoved af utæmmelig Kraft (Fig. 32). Hagens Linie og den krængede Underlæbe vidner om

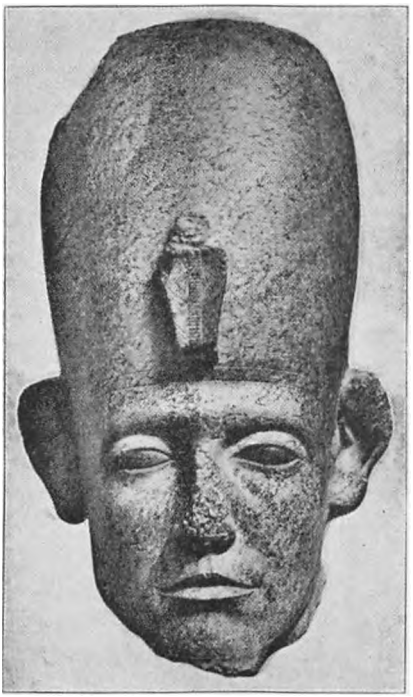

Fig. 32. Kong Usertasen I. Kairo.

Viljens Styrke og om Menneskeforagt. Men Hovedet af den samme Hersker fra Abydos (Fig. 33) viser det stolte Aasyn stivnet af Smerte og Bitterhed. Betragt disse hvælvede Øjne under de tunge Laag, de furede Kinder, den kummerfulde

Mund, der minder om Rembrandts Oldingemund, og man vil forstaa, at i dette Hoved er mere end et nyt Udtryk givet: Alderdommens og

Fig. 33. Kong Usertasen I. Kairo.

Sorgens. Her er en helt ny Kunst skabt, ikke simpelthen en ny Naturalisme, der er grummere og dybere end det gamle Riges, men en ny dramatisk Formgivning, der udtrykker sig gen-

nem Folder og Furer, gennem Lys og Skygge, ja endog — som i Mundpartiet — gennem det tilsyneladende Formløse. I ubarmhjærtig Sanddruhed staar f. Eks. den romerske Portrætkunst eller visse Renaissancebuster ikke tilbage. Men Ægypterne har større Magt over Formen og kan derfor tale stærkere til Syn og Hjerte. Vi staar Ansigt til Ansigt med en Sjæl, der har loddet Smertens Dyb, og vort Sind bevæges derved som ved et Digtersted af Shakespeare.

At Ægypterne lige saa lidt i Kunsten som i Religionen kaster noget gammelt over Bord, siger sig selv, og vi forundres derfor ikke over at finde andre Billeder af Kong Usertasen, f. Eks. en Række Statuer fra hans Gravpyramide i Licht, der viser hans Aasyn idealiseret og endnu mindre individuelt end Statuerne af de store Pyramidekonger. Det er aabenbart den gamle Memfisskole, der fortsætter i det vante Spor, ubekymret om den nye Thebenstil. Ogsaa af den anden store Hersker af 12te Dynasti, Amenemhet III findes der memfitiske Statuer fra hans Pyramide i Hawara, der dog gengiver visse individuelle Ejendommeligheder ved Kongens Underansigt. Men vil man kende Kongen, maa man studere hans Træk i den 1 m 10 høje, sorte Granitstatue i Kairo, der er et Mesterværk af den nye Stil (Fig. 34). Kongen bærer Klaft og et Ceremoniskørt, mod hvis stivede, strittende Spidser Hænderne ligger fladt udbredte. I Legemets Anatomi er intet nyt — her har sikkert

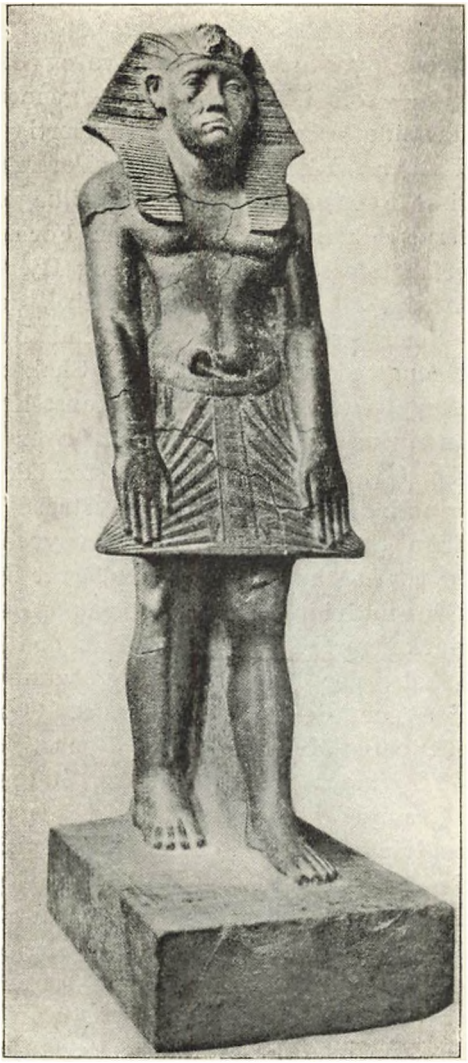

Fig. 34. Amenemhet III. Granit. Kairo.

flere Hænder været virksomme for at mejsle de traditionelle Former — men Hovedet er uforglemmeligt og en enkelt genial Kunstners Værk. Det er et lavpandet Ansigt med kraftige Kindben og en lille indsunken Stumpnæse. Om Læberne samler sig det væsentlige Udtryk, den uhyre Fortrædelighed eller Fortrydelse, der har et let Skær af Komik, minder om en vred Drengs trodsige Mund. De romerske Kejsere er tit taget paa Kornet i al deres Grimhed, f. Eks. Vespasian, men et saadant Udtryk af borneret Surhed findes der ikke Mage til i noget Herskerportræt i nogensomhelst Tidsalder. Det er et kunstnerisk Frisprog, der forundrer. Var Farao saa dum, at han intet saá og begreb? Eller var han saa overlegen, at han ikke øvede Kritik eller Kontrol?

Maaske er den samme Konge fremstillet i de to saakaldte Hyksossfinxer af sort Granit i Kairo (Fig. 35). Sfinxen er i Ægypten altid mandlig og Udtryk for Kongemagtens Idé: Løvekroppen symboliserer Styrken og Menneskehovedet Visdommen, og begge Dele er lige uundværlige for den store Hersker. I Sfinxerne, der har faaet deres Hyksosnavn paa Grund af det fremmedartede, naturalistiske Præg, er en af de kraftige Herskere fra 12te Dynasti skildret. Paa Løvens Forkrop sidder et Ansigt, i hvilket Dyrets Kraft synes præget. En mægtig Halskrave og en lodden Hætte formidler Overgangen fra Menneskeaasynet til Løvens store Øren og svulmende

Manke, og Ansigtstrækkene er saa storslaaede i deres Trods og Patos, at de kan taale Dyre-

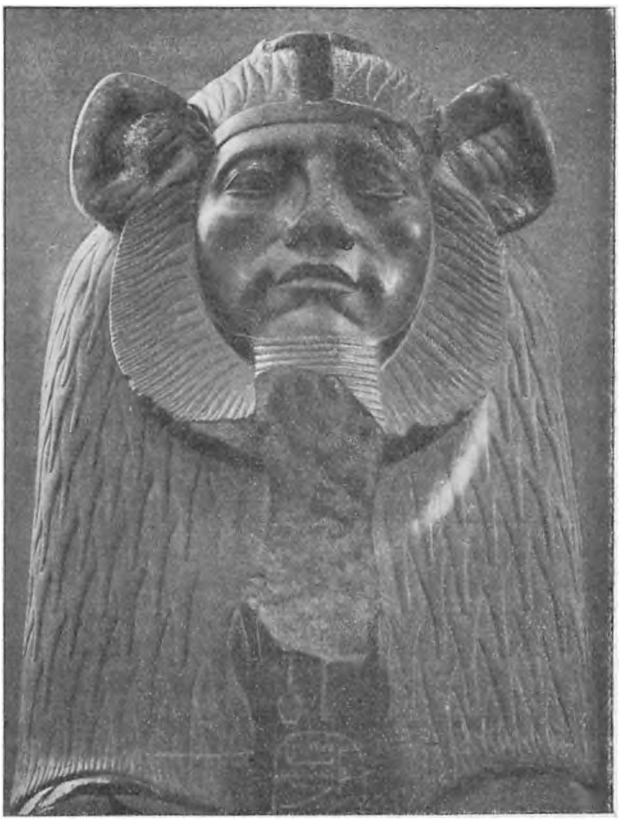

Fig. 35. Hyksossfinx. Kairo.

legemets umiddelbare Nærhed. I dette Hoved har hver Linie i Øjenlaagene, hver Runding og

Sænkning ved Kindben og Mund sin Opgave i Formernes enestaaende Sammenspil. Det er et Heltedrapa i Sten, alvorligt, strengt, uden Glimt af Mildhed eller Humor, men af en Vælde, der kun naas af den højeste kunstneriske Villen og Evne.

Fig. 36. Brydergruppe. Kalksten.

Der kunde fremdrages endnu mange andre mærkelige Værker fra denne Tid, f. Eks. en Træstatuette i en engelsk Privatsamling af en gammel, runken Mand af Folket. De talrige Billeder af Ælde i mellemste Rige er endnu forunderligere end Sorgpræget i Ansigterne, thi hvad Goethe har sagt i Anledning af Winckelmann, „at i den Skikkelse,

Mennesket forlader Jorden, skal det vandre i Skyggeriget", gælder i bogstavelig Forstand i ægyptisk Tro. Men denne tyngende Lov kunde brydes ved Statuens Magi. En ung Statue kunde forynge den Døde og give ham Ungdommens Magt over Sind og Lemmer. Saa meget mærkeligere er disse gamle, lidende Ansigter i 12te Dynastis Kunst. De vidner ligesom Sjælens Enetale med sig selv om Troens Forfald.

Af ligesaa stor Interesse som Vidnesbyrd om den kunstneriske Fornyelse i mellemste Rige er en lille Kalkstensgruppe, kun 9 cm høj, der tidligere var i Friherre v. Bissings Samling i München (Fig. 36). Den forestiller to Brydere i Virksomhed. Den ene, der har bedst fat, har grebet sin Modstander om Livet og om Laaret og søger at vælte ham, men den anden sætter Fødderne kraftigt imod, maser Hovedet ind i Modstanderen og søger at rykke det ene Ben bort under ham. Der er brillante Drejninger i Skuldre og Hofter, og skønt det hele er flygtigt Miniaturarbejde, er Gruppen rig paa Overraskelser i Bevægelsesmotiverne og ikke mindst ved Bruddet paa Frontalitetens Lov, den danske Kunsthistoriker Julius Langes Fund, der gaar ud paa, at Midtplanet fra Issen gennem Legemet i en Figur ikke forrykkes til nogen Side. Denne Lov gælder for næsten al primitiv Skulptur, ogsaa for den ægyptiske, men Lange havde allerede set, at den nu og da brydes i ægyptisk Kunst, f. Eks. i de obskøne Grupper. I denne lille Bryder-

gruppe er der en Frihed, der viser, at Frontaliteten i ægyptisk Skulptur er bevidst, ikke nogen Brist paa Evner.

Saavidt det mellemste Riges Reliefkunst kendes, viser den intet Spor af en lignende Fornyelse som Friskulpturen. Derimod er der et og andet

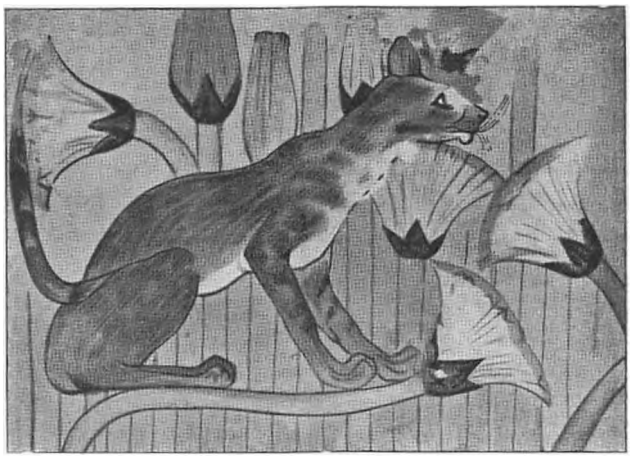

Fig. 37. Detail fra Chnemhoteps Grav i Benihasan.

Freskobillede i Gravene, der taler om en ny Aand, som f. Eks. hint Billede af en lurende Kat, der findes i Fyrsten Chnemhoteps Grav i Benihasan (Fig. 37). I det gamle Ægypten dresseredes Kattene til at apportere Fuglevildt, og den afbildede Kat er en Del af et Jagtbillede. Paa en vuggende Papyrosstængel sidder Dyret parat, med Halen, svunget ind under Laaret, strittende opad i Spænding, med den spinkle

Krop krummet, Ørerne rejste og Øjet trods Tegningens faa Linier ligefrem straalende af Viljekraft, idet det rettes opad mod det flyvende Vildt. Det er igen den dramatiske Udtryksfuldhed, der her fængsler, og ligesaa lidt som Katten ligner nogen Kat i det gamle Riges Kunst, ligesaa lidt finder man der Paralleller til de urolige Papyrosstængler, der vuggende krydser hinanden og ligesom markerer Dyrets indre Sitren.

Det er ikke Fortællingen selv, der for det 12te Dynastis bedste Kunstnere er Hovedsagen. Men det, de tilstræbte, var den aandelige Karakteristik, Sjælelivet udtrykt i den synlige Form.

V.

DET 18de DYNASTIS KUNST

UNDER 13de og 14de Dynasti bevarede Ægypten nogenlunde sin Magt, men 15de og 16de Dynastis Tid er en Ulykkestid for Nillandet, der oversvømmes af „Hyrdefolket", Hyksos, en syrisk Stamme, enten Hettiter eller Kananiter, der gjorde sig til Rigets Herrer, paa samme Maade som Vandalerne i Folkevandringstiden blev Herskere i Spanien og Nordafrika. Saalidt som Vandalernes Fremmedherredømme medførte nogen Ændring i disse Landes Kulturliv, gjorde Hyksos det i Ægypten; dertil var den ægyptiske Kultur for solidt forankret. Og da Hyksos under 17de Dynasti igen var fordrevet, gav Frigørelsen Anledning til en ny Kraftudfoldelse, og dermed begynder den tredie Blomstring i Ægyptens Kultur, det nye Riges, hvis Glanstid falder under det 18de Dynasti.

Kong Thutmosis I (1545—1515) var Dynastiets første Personlighed og en stor Krigerkonge, der genoprettede Herredømmet over Nubien og Sudan og skød Rigets Sydgrænse frem til den 4de Katarakt. Efter hans Død regerede først hans

Søn og Datter som Ægtefæller, men da Sønnen, Thutmosis II døde, forstod Datteren en Tidlang at hævde sig som Rigets Eneherskerinde, idet hun udelukkede sin næste Ægtefælle, Broderen Thutmosis III, fra Magten. Denne Dronning Makere-Hatshepsowet er den første store Kvindeskikkelse i Verdenshistorien, og hun har grundlagt et af de skønneste Templer i Ægypten, Klippetemplet i Der-el-Bahari, hvis Relieffer forherliger en Ekspedition, Dronningen udrustede til Landet Punt, Jødernes Ophir, det nuværende Somaliland, ved den sydlige Del af det røde Hav. Ægyptiske Kunstnere skildrer her det fremmede Lands Mærkværdigheder, de egenartede Folketyper, blandt hvilke Puntlandets fede Dronning repræsenterer Negeridealet for kvindelig Skønhed den Dag i Dag og er gengivet med Humor af den ægyptiske Billedhugger. Andre Relieffer skildrer Dronning Hatshepsowet selv, der i de højtidelige Ceremoniscener optræder med det lange, falske Hageskæg, der var Faraonernes Privilegium, vel nok det tidligste Udslag af Kvindens Emancipation.

Først efter Dronningens Død blev Broderen Thutmosis III Regent og herskede til 1461 f. Kr. Han har ikke uden Grund faaet Tilnavnet: den store. Thi han foretog ikke mindre end 17 Felttog gennem Syrien til Eufrat og undertvang Syrien, Palæstina og Fønikien, saaledes at Riget nu strakte sig fra Eufrat til Sudan.

Ægypten var fra at være et lukket Land

blevet et Verdensrige. Men der er i Billederne af Kong Thutmosis III intet af Verdenserobreren. I Indskrifterne praler han af sine Sejre og opregner alle de Folk, der lige fra Øerne i Havet, Kreta og Kypros bringer ham Tribut, men i Billedkunsten er der intet af den Herskerbrynde, vi sporede i det mellemste Riges Herskerportrætter, snarere noget af det gamle Riges lyse Optimisme, tilsat en Forfinelse og en Charme, der er ny i ægyptisk Kunst og gør den til en Verdenskunst, forstaaeligere for os end nogen tidligere Tidsalders og derfor sikkert ogsaa i Stand til at fortrylle de østlige Kulturfolk, der blev Ægyptens Vasaller. I Thutmosis III's 2 m høje Basaltstatue i Kairo, hvis øverste Del vi afbilder (Fig. 38), er allerede Behandlingen af Legemet af en Finhed, der er ukendt i ældre Tid — man føler, at Kunstnerne begynder at glæde sig ved Formernes Svulmen og Dalen, nyder Liniespillet paa en ny Maade. Og i Ansigtet er det Individuelle akcentueret i det mellemste Riges dramatiske Stil: den store krumme Næse og den korte Hage, den smalle Pande og de brede Kindben danner Kontrastvirkninger, der taler til os i et allerede kendt Formsprog. Men det mellemste Riges Herskere virker som Bønder og Bryggerknægte mod denne Herre med den aandfulde Profil, det kloge og rene Blik og den faste Mund, hvis Udtryk er en Blanding af Bestemthed og et forsonende Smil. Der er Lys over Ansigtet, en ny Forædling, Menneskets

Adel er endnu engang formuleret i ægyptisk Kunst med en kunstnerisk Viden, der ogsaa om-

Fig. 38. Thutmosis III. Kairo.

fatter det sjælelige. Og dog viser en Sammenligning med Kongens velbevarede Mumie i Kairo,

at der ikke heller her er Tale om Portrætlighed, thi Kongen har i Virkeligheden haft et uædelt, lavpandet Drengeansigt med en svær grov Underkæbe. Hans Portrætbilleder er altsaa Idealbilleder i Tidens Aand.

Det gamle Riges Kunst fængsler og glæder os, det mellemste Riges griber os ved sin Patos og taler til vort Hjerte ved sin Alvor. Under det 18de Dynasti er det, at Ægypteren har fundet Frelsen fra sjælelig Fortabelse i Sorg og Smerte gennem en Sensualisme, der foruden den ydre Form omfatter Sindet, foruden Ægypteren Barbaren, foruden Mennesket Dyret og Planten.

Et Par Eksempler vil vise den nye Aand og den nye Stil. Et Relieffragment i Bologna (Fig. 39) fremstiller et Slavemarked. Negerslaverne sidder paa Hug, og foran dem staar en Opsynshavende, der giver Ordre til en anden Ægypter om at tildele en Neger Bastonnade. En Skriver fører Regnskab i en Papyrosrulle, og yderst staar endnu en Ægypter med Stok. Negrene er hæslige, herkulisk byggede, deres rynkede Ansigter er ganske dyriske, deres Hud læderagtig og dog — navnlig hos den skrigende Neger — stærkt foldet. Haaret er glat og staar højt tilvejrs over Panden, det karakteristiske Negerkrøl maa have været anskueliggjort ved Bemaling. Deres Stillinger er varierede og altid meget karakterfulde, og der er intetsteds nogen Karikatur som i Negerfremstillingerne fra det mellemste Rige eller fra de senere Dynastier. Der er baade

Fig. 39. Relief i Bologna. Slavemarked. 18de Dynasti.

Studium og Opdagerglæde i Fremstillingen, netop hin Interesse for Fremmedfolk, som vi senere skal lære at kende i ægyptisk Poesi.

Hvad Dyrebillederne angaar, er det ikke Ligheden, der mest overrasker, men den Omstæn-

Fig. 40. Relief med Hestehoved. Tidl. i v. Bissings Samling.

dighed, at Naturen ligesom besjæles indefra. Dyret er følsomt ligesom Mennesket, men gøres ikke som f. Eks. Hesten i græsk Kunst og i Renaissancekunsten til Menneskets aandelige Stalbroder. Den ægyptiske Kunstner tager Hesten, som den er (Fig. 40), aflurer Dyret dets særlige Udtryk for fyrigt Liv eller pludselig Frygt og skaber derved et Kunstværk, der er mindre he-

roisk end Hestehovedet fra Parthenon, men mere individuelt og sandfærdigt.

Eller tag den berømte Ko fra Der-el-Bahari (Fig. 41-42), der i 1906 blev fundet i et Kapel og fremstiller selve den guddommelige Hathorko med Uræusslange, Solskive og Strudsfjer mellem Hornene. Mellem dens Forben staar Kong Thutmosis III i jordisk Dragt og med Dødens sorte Farve. Men gennem de høje Lotosstængler, der læner sig til Koens Sider og indrammer Hoved og Horn, er Kongen derefter trængt frem til Koens Yver, hvor vi i Relieffet ser ham sidde diende, og nu har hans Legeme ved den himmelske Mælk faaet Livets røde Farve: Udødeligheden er sikret, og Kongen kan vandre lige ind i Osiris' Paradis.

Koen er i naturlig Størrelse, af lys Kalksten og rigt bemalet, saaledes at dens Ryg og Sider er rødbrune, Bugen lidt lysere og hele Skindet med isprængte sorte Pletter som hos Nutidens Sudankvæg. Dertil svarer de lyresvungne Horn; det er den gamle ægyptiske Kvægrace. I det fine Hoved (Fig. 42) er Iris malet. Blikket, der synes at følge én overalt, har det Udtryk af Blidhed og lidt døsig Tænksomhed, der er saa karakteristisk hos Koen. Øjnene ligger i rigtig Dybde under den brede, kraftige Pande og begrænses foroven af en Hudfold, der nedefter glider over i Kindernes Sener. Hvilken Forstaaelse af Dyrets Bygning røber ikke Modelleringen af de fine Kæber, der synes at bevæge

Fig. 41. Koen fra Der-el-Bahari. Kairo.

sig, og af Mulens kraftige Runding, i hvilken de smaa, stramme Næsebor sitrende drager Aande!

Fig. 42. Hovedet af Der-el-Baharikoen.

Ogsaa Kroppen med de magre Sider er et Mesterværk, særlig Bagkrop og Kryds, men som

sædvanligt naar den ægyptiske Billedhugger højst i Hovedet, i det blide, levende, snusende Koansigt.

Vi betegnede Kongeskikkelsen foran den som Thutmosis III, fordi Kapellets Vægge bærer hans Navn. Men Skikkelsen selv bærer hans Søn, Amenhotep II's Navn. Denne har da bemægtiget sig Værket og slettet Faderens Navn, et Vidnesbyrd om de daarlige Familieforhold under det 18de Dynasti.

Som Prøve paa Opdagelsen af Planten vil vi tage et af Reliefferne fra Der-el-Bahari (Fig. 43). Det forestiller Røgelsetræer, der er emballerede sammen med andre Mærkværdigheder fra Landet Punt for at forsendes til Ægypten og plantes ud i Dronning Makeres Parker. Det er det ældste Eksempel, der kendes paa Eksport af Planter og Træer. Greneværket i disse Myrrhatræer er ikke tegnet med Ægypternes sædvanlige Skematisering, men Grenene svajer og skælver i yndefuld Naturlighed og Uregelmæssighed, saa selv en Japaner kunde glæde sig derved.

Det 18de Dynastis Kunst opfordrer mere end nogen anden Tids Kunst til Revision af det fladtraadte Stilbegreb Naturalismen. Thi det er ikke dens Naturtroskab, der imponerer, men den kunstneriske Indleven i Naturen, en Slags kunstnerisk Pantheisme, som er i Slægt med den samtidige Naturdekoration paa Øen Kreta.

Paa to Steder af Jorden var altsaa Mennesket omkring 1500 modnet til en ren og uselvisk

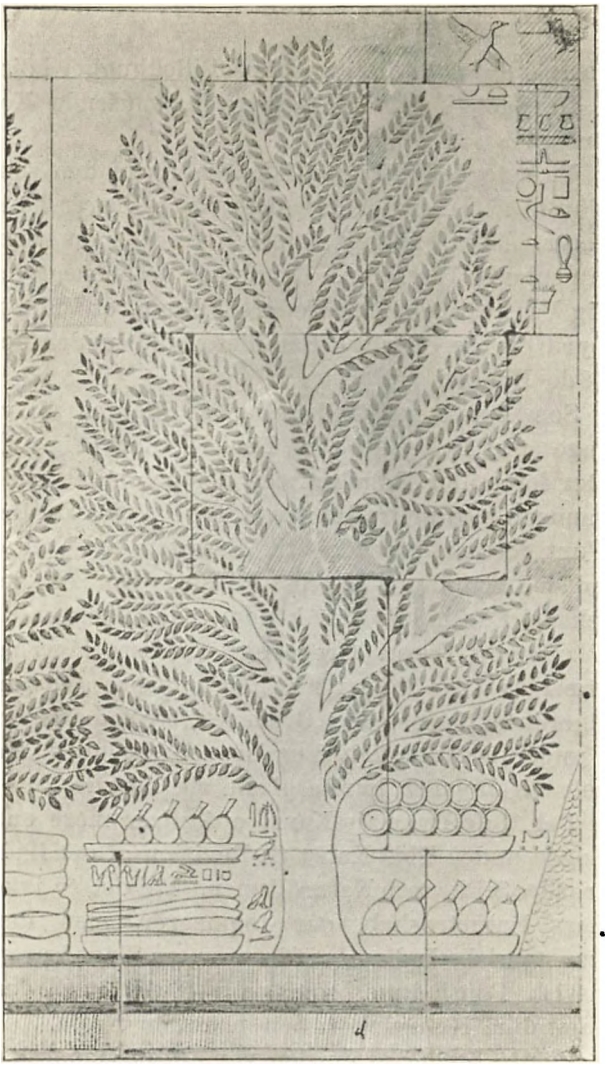

Fig. 43. Røgelsetræer fra Punt. I Der-el-Bahari Templet.

Hengivelse i Naturindtrykkene, thi kun derved kunde den ægyptiske Verdenskunst øve sin Paavirkning paa Kreta, mens Orientens Riger forblev uberørte.

Men selv under det 18de Dynasti er den kunstneriske Tradition for stærk til, at den ægyptiske Kunstner tør hengive sig til Eksperimenter, ja blot trække Vejret frit som Grækenlands eller Renaissancens Kunstnere. Denne stille og stærke Tvang giver de ægyptiske Værker en lignende Storhed og Ynde som Dantes Vers, som hine strænge, dæmpede Terziner, der behersker, men aldrig helt kan kue Digterens stærke Lidenskabelighed.

Af de senere Konger af 18de Dynasti er der Grund til at nævne Amenhotep III (1411—1375), Bygherre af talrige Templer. Hans Hovedtempel i Thebens Nærhed er forsvundet, men de to kæmpestore Portrætstatuer af Kongen, der flankerede Indgangen, er endnu tilbage. Det er de berømte Memnonkolosser, der oprindelig var 21 Meter høje, men nu har mistet Kronerne og kun naar en Højde af godt 16 Meter. Denne Hersker var fredselskende og nød Livet i sit pragtfulde Palads i Theben, hvor Rigdomme hobede sig op. Alene Nubien leverede 600—800 Pund Guld om Aaret i Skat. Om hans Herredømme over Syrien og hans Forbindelse med Babylonien, Assyrien og Mitanniriget hører vi gennem den store Korrespondance paa Lertavler, der er fundet i Tell-el-Amarna, hans Søns nye Hovedstad.

Denne Søn, Amenhotep IV (1375—1350) er en af Verdenshistoriens ejendommeligste Skikkelser. Som 13aarig Dreng kommer han paa Tronen, og faa Aar efter er han i Konflikt med Amons mægtige Præsteskab i Theben og beslutter at bygge en ny Hovedstad noget nordligere, 320 km syd for Kairo paa det Sted, der nu hedder Tell-el-Amarna. Bevarede Indskrifter skildrer Paladsernes Opførelse, Havernes Anlæggelse paa kunstig opdynget Jord, Indretningen af Brønde, Damme og Lysthuse og frem for alt af Templer og Altre til den nye Gud. Kongen tager ivrigt og personligt Del i det altsammen. Udgravninger, først tyske, senere engelske, har lært os denne mærkelige Ruinby at kende: Templerne, Husene og Haverne, ja endog et interessant Kvarter med regelmæssig anlagte Arbejderboliger. I denne By gennemførte Kongen sin store religiøse Reform, Indførelsen af Solgudens Kultus som Enereligion i Ægypten. Ubarmhjertig blev de gamle Guder og deres Præster forfulgte, særlig Amon, hvis Navn blev mejslet ud overalt, hvor det forekom, og Kongen skiftede selv Navn, fordi hans oprindelige Navn betød: Amon er tilfreds, og kaldte sig Achnaton, d. e. den, der behager Aton (Solskiven).

I Stormændenes Grave er fundet herlige Hymner, som den unge Konge har digtet; de hører til det skønneste i ægyptisk Poesi og kan maale sig med Davids Salmer. Saaledes taler Digterkongen om Solens Pragt:

„Fager at skue stiger du i Himmelranden,
levende Sol, Livets Førstefødte!
Naar du staar op i den østlige Horisont,
saa fylder du alle Lande med din Skønhed.

Naar du ved Daggry straaler i Horisonten
og skinner som Aton ved Dagen,
saa er de to Lande i Fest,
man vaagner og staar paa sine Fødder,
man tvætter sine Lemmer og griber sine Klæder,
deres Hænder tilbeder din Tilsynekomst,
hele Jorden udfører sit Arbejde.
Alt Kvæg er tilfreds med sin Græsgang,
Træer og Urter grønnes,
Fuglene flagrer ud af deres Reder,
deres Vinger tilbeder din Ka.
Alle Dyr springer paa deres Ben,
alt flyvende og flagrende lever...
Fiskene i Floden springer op imod dig,
dine Straaler er endog nede i Oceanet.

Naar Kyllingen i Ægget pipper i Skallen,
saa giver du den Livsaande....."

Der er i denne Digtning en lignende blid Pantheisme som i den samtidige Kunst, en Naturkærlighed, der rækker fra Solens Baner til Kyllingen i Ægget. Og i Omtalen af de fremmede Lande er der en Sidestilling med Ægypten, der betegner et formeligt Brud med gammel Tradition. Thi i Fortidens og forøvrigt ogsaa i de senere Tekster tales der altid om de „elendige" Fremmedfolk. Og Kongens Liv er i Overensstemmelse med hans Digtning. Brevene i Tell-el-Amarna fra de syriske Fyrster viser, hvor lidt

Kongen bekymrede sig om Krig og Erobrerpolitik; han lader de undertvungne Folk skøtte sig selv, og Frafald af Folk og Byer bliver Følgen. Kongen glemmer det altsammen i sin Families Kreds, ved Siden af Dronningen Nefertiti og de allerkæreste Døtre, som Reliefferne viser legende mellem Forældrenes Knæ eller kærtegnede af Far og Mor. Eller vi ser Familien paa en Balkon (Fig. 44); Kongen og Dronningen uddelende Halsbaand til bukkende Stormænd, den ægyptiske Form for Ordensvæsenet, mens to af Døtrene hjælper med, og kun det mindste Barn er uinteresseret og kærtegner Dronningen. Over dem alle lyser Solskiven, hvis Straaler ender i velsignende Hænder. For første Gang i Religionernes Historie fremtræder her en ulegemlig Gud, en Gud der hverken er i Dyreham eller Menneskeskikkelse. Alle de

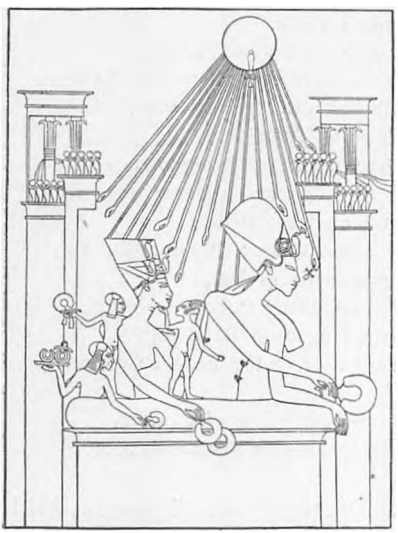

Fig. 44. Relief af Amenophis IV og hans Familie.

fremstillede Personer er tynde og krumryggede, med lange Hængehager og Blærekranier. Det er Monarkens Træk, der som saa ofte i den ægyptiske Kunst overføres paa hele Familien. Thi Kong Achnaton har været sygelig og haft Vand

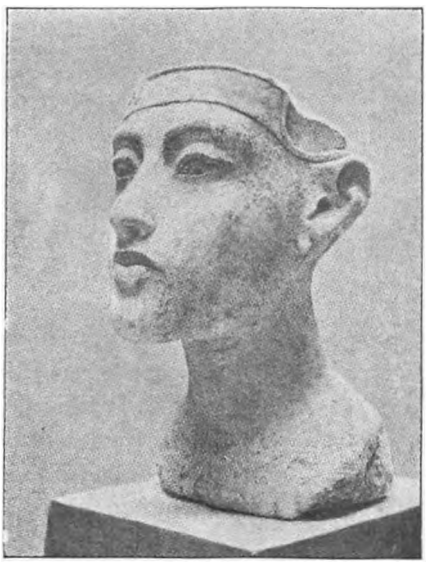

Fig. 45. Amenophis IV. Berlin.

i Hovedet, og denne legemlige Svaghed har sikkert øget hans Hang til Drømmerier.

Skønne Portrætter af Kongen og hans Slægt er fundne i Tell-el-Amarna. I et Privathus fandtes det fine Sandstenshoved af Kongen som ung, et Hoved af en næsten ungpigeagtig Sødme (Fig. 45). Det bagover bøjede Hoved har Kongens sæd-

vanlige Træk; den vigende Pande, den lille, blødt rundede Næse, den lange, noget hængende Hage og de vemodige Mundvige. I andre Portrætter ser vi Kongen som tidlig ældet — ved sin Død var han kun 31 Aar — med Rynker og hæslig slappe Hudfolder (Fig. 46). Der er i denne Skildring af det Ydres Forkrænkelighed et Træk af Ydmyghed, der minder om de hellige Hymner. Thi uden Kongens Tilladelse vilde slig Sanddruhed ikke være mulig.

Fig. 46. Modelstykke fra Tell-el-Amarna med Kong Amenophis IV som gammel.

Langt finere nuancerede er Billederne af Dronningen. Vi begynder med det bemalede Sandstenshoved (Fig. 47), der oprindelig var forbundet med Paryk og Legeme af et andet Materiale, henholdsvis vel Lapislazuli og Alabast. I hendes Ansigt er en rig og yndig Kvindesjæl skildret, menneskelig og inderlig Kultur og stor aandelig Frihed og Lykke er her forenet med en gammel Billedhuggerkunsts høje Tradition og aldrig hvilende, kunstneriske Aarvaagenhed, og Resultatet er blevet denne Strofe i Stenen om Ungdom, Sødme,

Renhed og Hjertensgodhed. Hovedet er individuelt og langtfra billedskønt ved sin Bredde,

Fig. 47. Dronning Nefertiti. Berlin.

sine stærke Kindben, den korte, runde Næse under den stærktbyggede Pande, den knappe, kødfulde Mund og den lille Hage. Navnlig

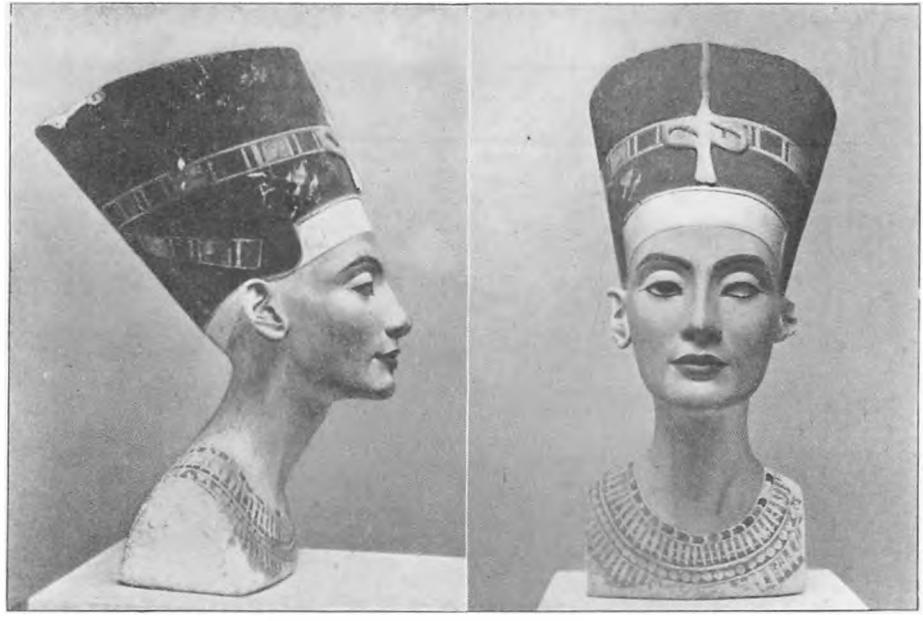

Fig. 48. Portrætbuste af Dronning Nefertiti. Træ. Berlin.

Ørerne er nærmest uskønne. Saa objektivt vilde en græsk Billedhugger aldrig karakterisere en Kvinde. Han vilde have heroiseret Forbilledet og vilde i hvert Fald ikke magte at skildre denne Forening af Ungpigeagtighed og moden Kvindelighed uden Patos og med Bevaring af det individuelt karakteristiske. I Gotiken kunde vel Stemningen være naaet, men Traditionen vilde mangle, Instrumenteringen derfor være mindre sikker.

I en Portrætbuste af malet Træ (Fig. 48) er Dronningen modnet og myndigere, Ansigtet lidt skarpere i Trækkene, mere bevidst og dog stadig mildt som den fornemme Kvindes med det gode Hjerte. Det er Damen, der her holder sit Indtog i Verdenskunsten, og en Sammenligning med Prinsesse Nofret fra det gamle Rige (Fig. 24) vil vise Modsætningen mellem før og nu, mellem Haremskvinden og den kultiverede Verdensdame, og dermed karakterisere den betydningsfulde Udvikling, der er foregaaet indenfor Ægyptens tilsyneladende stillestaaende Samfundsliv. Ogsaa andre Kvindebilleder i ægyptisk Kunst viser en tilsvarende Forædling. I Nachts Grav ved Theben er tre nøgne Harpespillersker afbildede, tre Glædespiger, som Malerens Pensel ligesom har aandeliggjort; de er gennem Farver og Liniespil en Fryd for Øjet, selv Kurtisanen er her forfinet, og deri ligger et af de sikreste Vidnesbyrd om høj Kultur.

Den lille Kunst, navnlig Træskæreriet, i hvilket

Ægypterne til alle Tider var Mestre, naar under det 18de Dynasti et Højdepunkt i Ynde og Finhed i Karakteristiken. To Statuetter af Akazietræ i

Fig. 49. Træstatuette. Kairo.

Fig. 50. Træfigur. Kairo.

Kairo vil illustrere det. En Præst (Fig. 49), $17^1/_2$ cm høj, skaldet, barfodet, skørteklædt og i en Kjortel med lange, folderige Ærmer! Hvor naturtro

virker ikke de lidt kejtede Bevægelser, den store, til Siden svingende Skørtefold, hele Modsætningen mellem det strammede og det løse Gevandt! Ansigtet er spinkelt bygget, af en næsten sygelig Sarthed. Den anden Figur (Fig. 50) er 22 cm høj og gengiver en vis Fru Honittavi i hendes straalende Elegance, med den lange, fintsnoede Paryk kronet af et bredt Diadem, i hvis midterste Hul Salvekeglen oprindelig var befæstet, fra hvilken Parfumen draabevis sivede ned i Haaret, hver Gang Damen bevægede Hovedet. Hun holder en Buket mod Brystet, og den gennemsigtige Dragt viser den spinkle Kvindekrop med de lidt tynde Arme. Hænderne er fine og velplejede, Fødderne smaa, med stejle Vrister. Læg Mærke til hendes Gang, den svingende Arm, Drejningen i Hofterne og den modgaaende Drejning af Overkroppen! Heller ikke denne Figur er frontal.

Som Modstykke til denne muntre Fugl vil vi tage Kalkstensstatuen af en klog, modnet Kvinde, af hvilken Overdelen er bevaret i Museet i Florens (Fig. 51). Hun er ligesaa fin i Klæderne som den lille Træfrue, har blomstersmykket Diadem, mægtig Paryk, bred Halskrave og Buket ved Brystet, og hun er dameagtig som Dronning Nefertiti. Det er den fornemme, erfarne, smertelig erfarne Verdensdame. Ansigtets store, lidt skarpe Flader virker stærkere ved Parykkens fine Lokker med deres Zigzagstilisering og fremhæves af den dybe Skygge over Halspartiet,

Fig. 51. Kvindefigur fra 18de Dynasti. Florens.

fremkaldt af Hagen og Parykken i Forening. Hun har stærke Kindben, Pandens Trekant er lidt flad, Brynene er svungne over trætte Øjenlaag, Underlæben fremskudt, lidt mut, Hagen kort. Hun er ældet, men ikke slap, ingen Rynke har vist sig, men Ansigt og Bryst har tabt deres Friskhed. Hvilken vidunderlig blød Modellering, der hvor Kinderne falder af mod Haaret! Ikke nogen klassisk Skønhed, men et af Jordens sjælfuldeste Kvindebilleder!

Vil man i det Hele taget maale, hvad ægyptisk Kultur, Verdens ældste, har naaet, skal man blot kaste et Blik tilbage paa de fedtbugede og bredbagede Kvindefigurer i Urtidens Kunst.

Kong Achnaton efterlod sig ingen Sønner, kun Døtre, og det blev derfor hans Svigersønner, der besteg Tronen efter hans Død. Allerede den anden af dem, Tutanchaton, forlod Tell-el-Amarna og vendte tilbage til Theben, hvor han kastede sig i Armene paa Amons Præsteskab, antog Navnet Tutanchamon og tillod Amons Tilhængere at forfølge „Kætterkongens" Navn og Minde.

Det er denne i og for sig ubetydelige Konge, der er bleven verdensberømt ved Lord Carnarvons og Mr. Carters Fund af hans Grav i Kongegravenes Dal ved Theben i Efteraaret 1922. Paa vort Billede (Fig. 52) er Nedgangen til Graven betegnet ved A, medens B er Indgangen til Ramses VI's Grav, der allerede længe har været kendt. Rundt omkring ligger Stormændenes noget mindre Gravboliger.

Det vil tage en Aarrække at bearbejde dette vigtige Gravfund, hvis Indhold har langt større

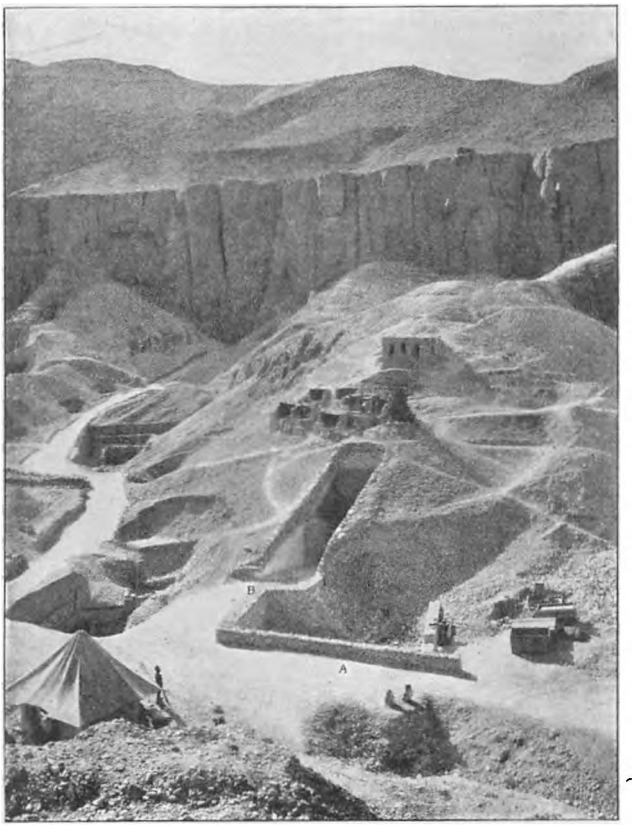

Fig. 52. Fra Kongegravenes Dal.

kulturhistorisk end kunstnerisk Interesse. Blandt de kunstnerisk værdifulde Ting afbilder vi Kon-

gens Spadserestok (Fig. 53), hvis Haandtag er dekoreret med en langskægget Asiater i Elfenben og en Neger i Ibentræ, begge bagbundne og symboliserende Kongens Fjender yderst i Nord og Syd.

Hans Tronstol bærer endnu det oprindelige

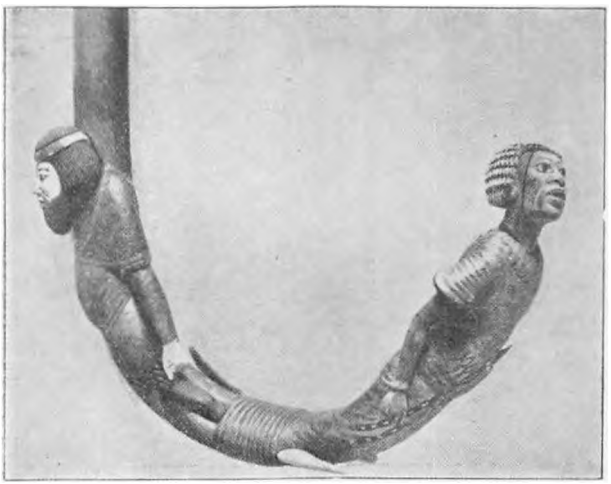

Fig. 53. Tutanchamons Spadserestok.

Kongenavn Tutanchaton, og i dens Ryglæn (Fig. 54) finder vi i det gipsforgyldte, med Glas, Fajance og kostbare Stene indlagte Panelværk en Scene i Tell-el-Amarnastilen af Kongeparrets Indendørsliv. I et Rum, hvis Uræusslange-Loft bæres af blomstersmykkede Piller og gennembrydes af den naadebringende Solskive, sidder Kongen i en nonchalent Stilling paa en pudesmykket Trone

og lader sig parfumere af sin lille nydelige Barnedronning, der væder hans Halskrave og Skulder med noget lifligt fra den lille Skaal, hun holder i venstre Haand. Trods Kongeparrets

Fig. 54. Ryglæn af Kong Tutanchamons Tronstol.

høje, kunstige Hovedprydelser er det en Stemning af stille, intim Hygge, der mest præger Billedet. Saa yndigt lever vi, fortæller Tronens Relief den loyale Ægypter, omtrent som Nutidens Fyrsteslægter lægger Vægt paa at demonstrere et idyllisk Familieliv.

Det er den samme lille søde Dronning, der senere, da hun er bleven Enke, skriver til Hettiterrigets Konge og beder om Ægteskab med en af hans Sønner. „Send mig en af dem, og jeg vil gøre ham til min Ægtemand og til Konge over Ægypten". Da Hettiterkongen er mistroisk, skriver hun en Gang til og gentager sin Opfordring. Dette ved vi gennem Indskriftfund i Boghasköi i Lilleasien. Men Enden paa Romanen kender vi ikke, uden for saa vidt som det kan ses, at der ikke kom nogen fremmed Konge paa Ægyptens Trone.

VI.

RAMSESTIDEN
DEN SAÏTISKE TID
UNDERGANGEN

UNDER Sethos I og de mægtige Ramessider af 19de Dynasti (1320—1200 f. Kr.) er Ægypten politisk set stadig en Stormagt og Fremstillingen af Kunstværker større end nogensinde. Til Ramses II (1314—1258) er omtrent Halvdelen af de nu bevarede Tempelruiner i Ægypten knyttet, og talrige Billedværker bærer hans Navn, men en Del af disse er rigtignok Forgængernes Statuer som han har bemægtiget sig efter at have mejslet den oprindelige Indehavers Navn bort. Af 20de Dynastis Konger (1200—1100 f. Kr.) er Ramses III den sidste store Hersker, der i 33 Aar bevarede Freden for sit Folk efter i store Slag at have overvundet barbariske Folkeslags Anfald. Ramses III gav Guderne rige Gaver, og under ham fik Amons Ypperstepræst næsten lige saa stor Magt som Kongen selv. I Papyrus Harris haves en Inventarliste fra denne Herskers Tid, hvoraf det fremgaar, at alene Karnaktemplet rummede 2756 Statuer.

Mage til Produktivitet finder man ikke engang i det klassiske Hellas eller i Renaissancen, og det er derfor naturligt nok, at Hovedmassen af de Statuer, der fylder de ægyptiske Sale i Europas Museer, stammer fra 19de og 20de Dynasti.

Det er disse, der har fostret Dogmet om Ensformigheden og Kedsommeligheden i ægyptisk Kunst. Og noget er der om det. Thi selv om man skal være forsigtig med at bruge Ordet Forfald, saa tør vi nok sige, at denne senere Kunst lader os kolde. Selv Lidenskaben, f. Eks. i Ramses III's Krigsrelieffer i Medinet Habu, er for pompøs til at gribe os. Og Opfindsomheden er ringe.

Det er det Rolige, man søger, som Reaktion mod Amarnatidens Uro og Følsomhed, og det er derfor ingen Tilfældighed, at Billedet af den paa Hug siddende Stormand i denne Periode bliver særlig yndet. Saaledes finder vi Amons „første Profet" Bek-en-Chon (Fig. 55) siddende med korslagte Arme og optrukne Ben i en berømt Statue i München. Tilsyneladende er Figuren en svagt artikuleret Stenterning, men den siger mere, end det synes ved første Blik. Der er en Kontrastvirkning mellem det anelsesfulde i Legemets Former under Dragten og det prægnante Hoved med den fint behandlede Paryk, det falske Hageskæg, som Farao nu ikke længere har Eneret paa, og det rolige, faste Blik. Men Figuren er orientalsk, et Billede af Orientaleren i hans elskede Dvaletilstand Keïf, og baade i

den rolige Rytme og i Linieføringen er der noget af Ægyptens gamle Aand. Det 18de Dynastis Kunst foretrak Kurven, den levende, le-

Fig. 55. Ypperstepræsten Bek-en-Chon. München.

gende, buede Linie. Ramsestiden vender tilbage til de lige Linier og det kubiske, til de faa simple, kraftigt betonede horisontale og verti-

kale Flader. Den er en Slags ægyptisk Louis XVI efter Amarnatidens Rokoko.

Figurens Forside er smykket med en stor Indskrift, en Offerformel angaaende Thebens Guder. Denne iøjnefaldende Tekst, der ikke indgaar som dekorativ Bestanddel i Figuren, er et Tegn paa Forfald; den findes ikke som i ældre Figurer paa Soklen, men er, ubekymret om den kunstneriske Virkning, mejslet og malet ind paa Statuen og taler sit eget paatrængende Sprog. Billedet er underordnet Tanken, den gejstlige Præken har trængt sig i Forgrunden paa den billedlige Skaberglædes Bekostning.

Naturligvis dør gammel Stil og Skønhed ikke paa et gejstligt Magtbud. Der er ogsaa i 19de Dynastis Kunst Værker prægede af Finhed og Ynde som hin Statue af sort Granit i Turin af Ramses II som ung (Fig. 56), der viser Kongen med Krigerhjelm, Osirisscepter og stivet Ceremoniskørt og med indtagende ungdommeligt Ansigt. Men alligevel, hvad siger den Figur os om Kongen? Hvad fortæller den om Kunstnersindet udover den tekniske Kunnen.

Det samme gælder en bemalet Figur af gul Kalksten i Kairo, der forestiller Ramses II's Hustru eller en af hans Døtre (Fig. 57). Den unge Fyrstinde bærer en pragtfuld Hofdragt, et Diadem af Uræusslanger og Solskiver, en mægtig Alongeparyk, rige Halskæder og paa Kjolens Overflade sirlige Brystrosetter. Hendes Fromhed forkyndes gennem Monaîtranglen, der

Fig. 56. Ramses II som ung. Turin.

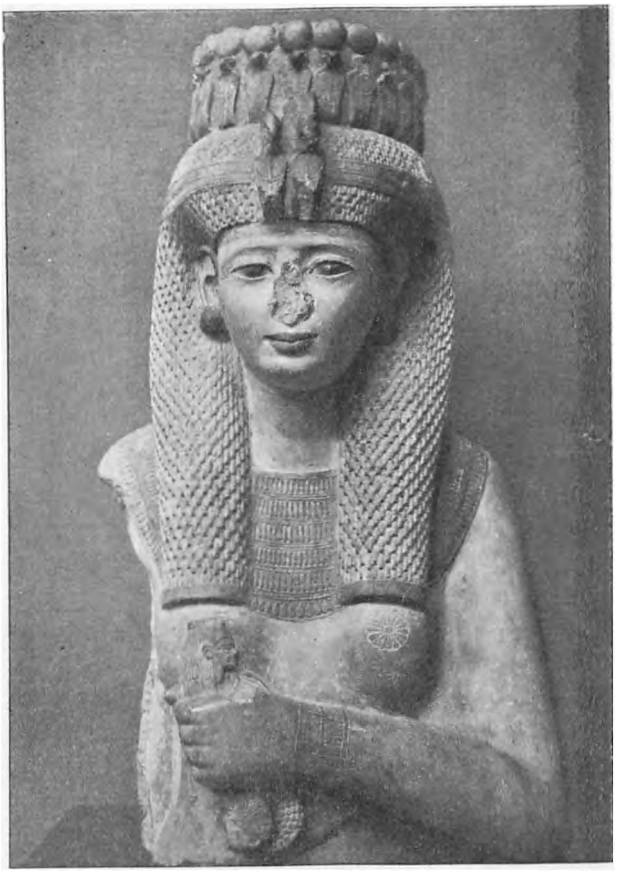

Fig. 57. Ramses II's Hustru eller Datter. Kairo.

brugtes ved Gudstjenester, og som hun med venstre Haand fører mod Brystet. Alt det Ydre er i Orden, kun Sjælen mangler. Vi konfron-

teres paany, som i Prinsesse Nofret, med Haremstypen. Vi aner Farverne og Sminken, der trak Øjnene og Læberne op og tonede Kinderne, men selv den lille Frue i Træ fra 18de Dynasti (Fig. 50) bliver aandfuld i Sammenligning med denne ligegyldige Toiletteprægt.

Nu følger igen døde Aarhundreder, Ulykkens Aarhundreder, som der skulde til for at ruske Ægypternes Sjæleliv op til ny Selvbevidsthed og Skabertrang. Fremmede hersker over Landet, Byggearbejderne indskrænkes til et Minimum, og Ramsestidens Stivhed udarter til Dekadence.

Men endnu engang lysner det under det 26de Dynasti (663—525 f. Kr.), der begynder med Kong Psammetik og efter den nye Residensstad Saïs har faaet Navnet: det saïtiske. Forøvrigt var den kunstneriske Renaissance allerede begyndt noget tidligere, i 8de Aarh., da æthiopiske Herskere regerede Ægypten. Af disse haves udmærkede Portrætter, men endnu bedre er Overdelen af en Portrætstatue af Menthuemhet, deres Modstander og de thebanske Fyrstinders Raadgiver. Det sorte Granithoved (Fig. 58) forestiller en gammel Herre med en pudsig svungen Paryk, en høj Skaldepande, rynket Ansigtshud, smaa Øjne under svære Bryn og mellem slappe Laag og en kort Hals paa brede Skuldre. Der er noget venligt og klogt ved Ansigtet af den gamle Minister med det lidt bekymrede Træk om Munden. Men hvilke Finheder i Modelleringen, i Brynene, hvis Benrand spores, i

de store Kindfolders Stramhed og i Øjnenes Anbringelse og Form: venstre Øje er mindre og sidder højere end det højre. Der er en ejendommelig Blanding af Ærværdighed og Alderdommens Forfald i dette Ansigt, der med sine

Fig. 58. Menthuemhet. 25de Dynasti. Kairo.

Lys- og Skyggevirkninger og sin Betoning af de bærende Enkeltheder minder om det mellemste Riges storslaaede dramatiske Portrætbilleder. Det er en Renaissance af forbavsende Kraft.

I selve den saïtiske Kunst, baade Reliefferne og Friskulpturen, er det snarere Amarnatidens

blide og forfinede Kunst, man tager til Forbillede, og der er Billeder ikke mindst Kvinde-

Fig. 59. Overdel af en Kvindestatue. Turin.

billeder (Fig. 59), der rummer noget af det 18de Dynastis Ynde og Sarthed. Men Skaberevnen

staar ikke Maal med Viljen til at genføde Blomstringstidens Kunst. Man mindes ved Synet af disse Værker Lamartines lille vemodige Strofe:

„On voudrait revenir à la page où l'on aime,
et la page où l'on meurt est déjà sous nos doigts".

Og dog ser vi endnu engang den ægyptiske Kunst blusse op og frembringe et Par Mesterværker, nemlig i den ptolemæiske Tid. Vel omtrent fra ca. 300 f. Kr. stammer de to ejendommelige Basalthoveder i Berlin, af hvilke „det grønne Hoved" (Fig. 60—61) er det mest fremragende. I de mandelformede Øjnes haarde Linier genkendes den gamle ægyptiske Stil, men iøvrigt er alt nyt: Øjnenes bløde Omgivelser med Hudfolder, Taareposer og Rynker ved de ydre Øjenkroge, videre Mundens Modellering og Hagens Overgang til Halsens Fylde. Og under alt dette en vidunderlig Akcentuering af Knokkelbygning, Muskler og Sener. Det er en Kunstner, der er gaaet ganske anderledes tilbunds end sine Forgængere, kender af Selvsyn Tingene under Hudens Dække. Han følger den skaldede Isses Kurver og aabenbarer ved Tindinger, Ører og Nakke, at han nøje kender Forskellen paa den faste Knokkelbygning og den dertil hæftede Muskel eller det dækkende Fedtlag. Her ligger en anatomisk Viden til Grund for Opfattelsen, som ingen gammelægyptisk Kunstner besad, men som Kunstnerne først erhvervede sig ved Dissekering af Lig i det

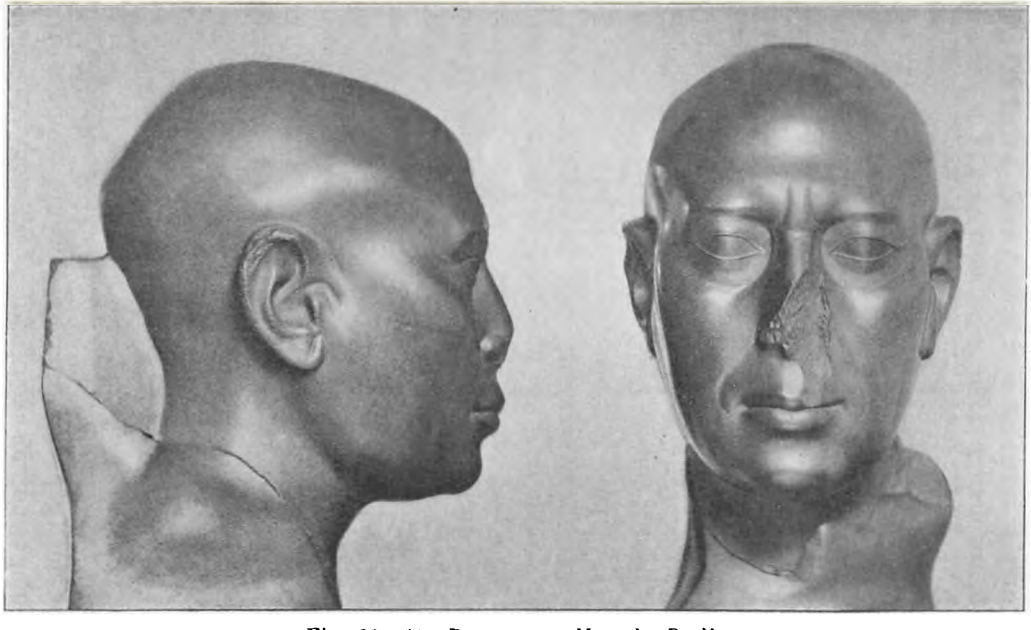

Fig. 60—61. Det grønne Hoved. Berlin.

alexandriske Akademi under Herophilos' og Eresistratos' Vejledning. Vi kender dette Studiums Frugter i 3die Aarhundredes græske Kunst. Alligevel er det grønne Hoved ikke græsk paavirket, har intet Sidestykke indenfor samtidig græsk Plastik. Det er en selvstændig Ægypters Værk og lader ane en kommende rig Fornyelse, der dog aldrig blev til noget, fordi Vækstbetingelserne manglede. Men det grønne Hoved er værdigt til at sidestilles Fortidens ypperste Værker, og betragter vi det ægyptiske Folk som historisk Individ, kan vi anvende Goethes Ord paa det: „Det Menneske er lykkeligt, der kan bringe sit Livs Afslutning i Forbindelse med dets Begyndelse".

Endnu i Tempelrelieffferne fra den romerske Kejsertid kan det enkelte Billede staa med en skær Ynde over sig, der genkalder Fortiden. Men nu er al Kraften ebbet ud, og det var derfor intet større Tab, Kunsten led, da den kristne Kirke forbød Fortsættelsen af det gamle Ægyptens kunstneriske Tradition.

Vi har maaske dvælet for meget ved den høje Kunst og de ypperlige Værker. Lad os da til Slut betragte et Par mindre højtidelige Ting! En pudsig Statuette af sort Granit fremstiller den tykbugede Flodhestegudinde Toëris, støttende sig til to Livssymboler (Fig. 62). Saaledes saa den gammelægyptiske Frugtbarhedsgudinde ud, og endnu i vore Dage har hun bevaret sin Magt over Sindene. Barnløse Araber-

kvinder kommer ofte alene for den Figurs Skyld ind i Museet i Kairo og kredser 7 Gange om

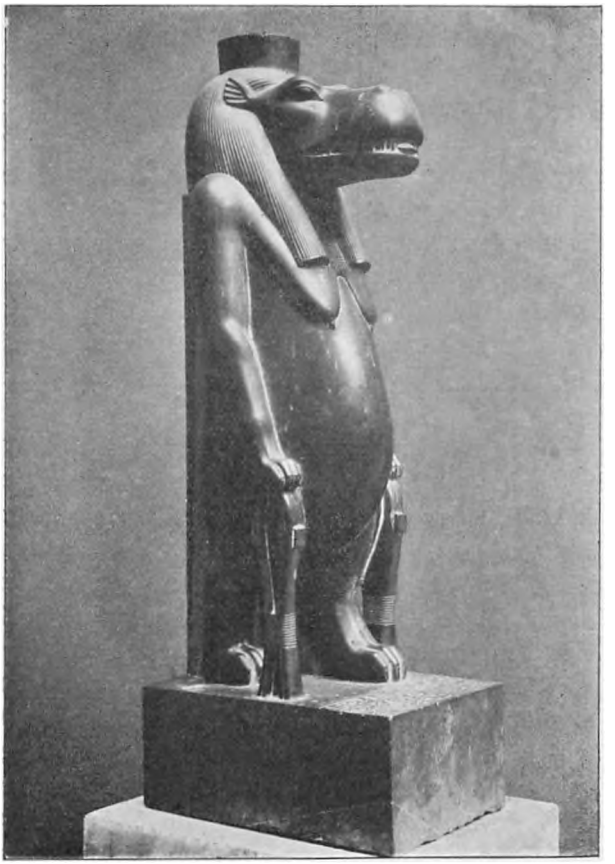

Fig. 62. Flodhestegudinden Toëris. Kairo.

Statuen i Haab om, at deres Savn skal blive afhjulpet.

Paa os virker Figuren som en Karikatur. Ogsaa den Side af Kunsten var iøvrigt kendt i det gamle Ægypten. En berømt Papyros (Fig. 63) forestiller en Scene fra Fruerstuen, men det er Katte, der opvarter en Rotte. Foran Rottefruen, der sidder med et Bæger i Haanden og lader sit sorte Haar flette af en Kat, staar en

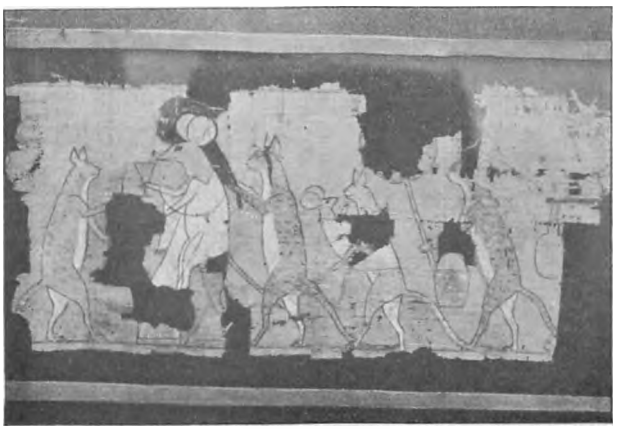

Fig. 63. Kattepapyros.

anden Kammerjomfrukat, der vistnok har holdt et Spejl op. Tilhøjre kommer Kattebarnepigen med det lille Rottebarn og derefter følger en Kat med Fluevifte og nyt „Stof" i en stor Flaske. De gamle Ægypterinder drak tæt, og som vi ser ikke alene ved Gæstebud, men selv under Morgentoilettet.

Den ægyptiske Kunst fik mindre direkte Betydning for de følgende Tiders kunstneriske Ud-

vikling end den langt mindre værdifulde mesopotamiske Kunst, der gennem Byzans' Orientalisme prægede Europas Middelalder. Ogsaa Verdenshistorien kender til Uretfærdighed. Det ægyptiske Kunstgeni blev først fuldt forstaaet af vor Tid, og maaske vil vore Efterkommere forstaa det endnu bedre. Men allerede nu staar Ægypterne ved Hellenernes Side som Oldtidens ypperste Kunstfolk, og deres bedste Værker taler ikke blot til vort Syn og vore Sanser, men ogsaa til vort Hjerte, saa vi gennem dem oplever et rigt udrustet Folks Lykke og Smerter.

LITTERATUR

Ludwig Curtius: Die antike Kunst. Verlag Athenaion. Berlin-Neubabelsberg (ufuldendt Subskriptionsværk).

H. Schäfer: Von ägyptischer Kunst. Leipzig 1922.

Jean Capart: Leçons sur l'art égyptien. Liége 1920.

„ „ : L'art égyptien. Choix de documents. Bruxelles-Paris 1909.

Gaston Maspéro: Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique. I. 1895.

Perrot & Chipiez: Histoire de l'art de l'antiquité I.

Edward Bell: The architecture of ancient Egypt. London 1915.

v. Bissing-Bruckmann: Denkmäler ägyptischer Skulptur. München 1906.

W. M. Flinders Petrie: The Arts and Crafts of Ancient Egypt. London 1909.

Gode Oplysninger findes ogsaa i Baedeckers Ægypten.

Om Ægyptens dekorative Kunst se min Artikel i Tidsskrift for Industri 1911. S. 89.

For Ægyptens religiøse Anskuelser at læse *H. O. Lange:* Religiøse Tekster fra det gamle Ægypten. Verdensreligionernes Hovedværker III—IV. København 1921, og Afsnittet af samme Forf. om ægyptisk Religion i det af E. Lehmann redigerede Værk: Illustreret Religionshistorie.

Om „Kætterkongen" handler: *Otto Kofoed Petersen:* Amenhetep IV. København 1923.

For de nye Udgravninger at læse: Earl Carnarvon & H. Carter: The Tomb of Tut-Ankh-Amen. London-New York 1923.

FREDERIK POULSEN

DEN GAMLE ORIENTS KUNST

MED 55 AFBILDNINGER

UDGIVET AF

STUDENTERSAMFUNDETS
OPLYSNINGSFORENING

V. PIOS BOGHANDEL · POVL BRANNER
NØRREGADE · KØBENHAVN
MCMXXIV

INDHOLD

		Side
I.	Sumerisk Kunst	5
II.	Ældre babylonisk Kunst	36
III.	Babylon	56
IV.	Assyrisk Kunst	82
V.	Perserne	108
VI.	Hettiterne	120
VII.	Jøderne	135

Klicheerne er bekostede af Ny Carlsbergfondet og udførte i Bernh. Middelboes Reproduktionsanstalt.

Kort over Forasien.

I.

SUMERISK KUNST

MESOPOTAMIEN, Flodlandet omkring Eufrat og Tigris, begrænses mod Øst af Elams Bjerge, mod Vest af det arabiske og syriske Ørkenplateau og mod Nord af et Steppelandskab og sænker sig fra dette sidste i Terrasser og Sletter, hist og her afbrudt af lave Høje, ned mod den persiske Havbugt. Hele Flodlandet er Resultatet af Aflejringer af Floder og Hav, idet navnlig Eufratfloden er stærk ler- og jordholdig og afsætter sine Lagdannelser i Oversvømmelsestiden baade i Flodsengen selv, der derfor idelig forskyder sig, og paa de omliggende Sletter. I 3die Aartusind f. Kr. var Bredden af den persiske Havbugt 190 Kilometer nordligere end nu, og Byer laa dengang ved Havet, hvis Ruiner i vore Dage genfindes højt oppe i Slettelandet. Hele Deltaet, det vide, sivkranste Sletteland, i hvilket begge Floder idelig skifter Leje, eksisterede den Gang ikke, men baade Eufrat og Tigris mundede direkte og adskilt ud i Havbugten.

To Gange aarligt staar hele dette Land under Vand. Den store Oversvømmelse efter For-

aarets Snesmeltning i Bjergene begynder i April og varer til Juni Maaned. Naar Flodvandet synker, tørrer den stærke Sommerhede Landet ud paa kort Tid, saa hurtigt, at Jorden ofte slaar Revner, i hvilke Sumpe med Myriader af Myg og Fluer danner sig. Hede og Feber gør i den Tid Landet næsten ubeboeligt for Europæere. I November-December, under Regntiden, oplever Sletten en ny, mindre omfangsrig og kortvarigere Oversvømmelse.

Der skulde Mod til at gaa i Lag med Opdyrkningen af dette Land, der var endnu uvenligere end Nildalen mod de første Nybyggere. Hele Eufrats nedre Løb maatte inddæmmes for at hindre „den store Flod" i at rive alt med sig, og fra Eufrat, den roligste af de to Floder, maatte storslaaede Vandingskanaler og Vandingsbassiner anlægges for at muliggøre Overrisling og modarbejde den stærke Hedebølges Udtørring af Jordskorpen. Og disse Arbejder og Dæmninger maatte holdes vedlige i rastløst Arbejde, for at ikke Flodens Lermasser og Stigninger skulde gøre alt omsonst. Men naar Arbejdet var gjort, gav denne Dal rigere Udbytte end nogen anden Plet paa Jorden, og Kornsorterne var allerede forhaanden ligesom Dadelpalmerne, idet det har vist sig, at baade Hvede, Byg og Havre fandtes i vild Tilstand, endnu før Agerdyrkerne kom hid, i Dalens nordvestlige Del.

Det er Sumererne, der tidligst har opdyrket dette Flodgebet. Den første Viden om det su-

meriske Folk og Sprog fik Europas Lærde allerede i 50'erne i forrige Aarhundrede ved Sorteringen af Skriftmaterialet fra Assurbanipals Palads i Ninive. Her fandtes mellem babyloniske og assyriske Lertavler en Gruppe, skreven i Kileskrift, men forfattet i et ikke-semitisk Sprog. Der var en Del Tekster med semitiske Oversættelser mellem Linierne og andre, der indeholdt Ordlister i dette fremmedartede Sprog, altsaa en Slags sumerisk-semitiske Ordbøger. Den store engelske Orientalist *Henry Rawlinson* forstod straks, at dette Sprog havde været talt af Mesopotamiens Urbefolkning, og denne Antagelse vandt almindelig Tilslutning. Senere paastod en enkelt Forsker, at det hele var et kunstigt lavet Sprog, et kabbalistisk Sprog eller Præstesprog, men denne Teori er nu helt aflivet, efter at rene sumeriske Tekster fra 80'ernes Slutning er kommen for Dagen i stort Tal i Mesopotamiens ældste Ruinlag. Indskrifterne deler sig i to Grupper: historiske Beretninger og Forvaltningsdokumenter fra Templerne.

Rawlinson troede, at dette ældste Kulturfolk var de i Teksterne omtalte Akkader. Nu véd vi, at Akkaderne var Navnet paa Semiterne, før Babylon blev Hovedstad, og at det sydlige Land nede ved den persiske Golf, hvor det andet Folk boede, hed Sumer. De to Landsnavne Akkad og Sumer kom dog først i Brug langt hen i 3die Aartusind, da Kongerne af Byen Ur havde samlet begge Rigerne. Tidligere gaves

intet saadant Fællesnavn. Sumererne havde deres Bystater, Akkaderne deres. Og Sumererne kaldte deres Omraade Kengi, hvilket simpelthen betyder Landet.

Sumerernes første Fremstød mod det ugæstfri Flodland er sket syd fra, og det hele Stykke Land fra den persiske Bugt opefter, som Sumererne ialt fik lagt under Kanalisering og Dyrkning, er omtrent paa Størrelse med Nutidens Belgien. Om deres Herkomst havde de ingen Overlevering. Deres Interesse var i den Grad indstillet paa Nuet og Arbejdet, at de ikke havde mange Tanker tilovers for deres egne historiske Minder. Deres Sprog viser ikke Slægtskab med noget andet kendt Sprog, deres Skrift er i de ældste Indskrifter tydelig præget som oprindelig Billedskrift, men udviklede sig snart til et System af Idétegn (Ideogrammer) og Stavelsesskrift. Deres Ord for Afgift til Grundejerne: „Gedegave" tyder paa oprindeligt Nomadeliv, og deres eneste Fællesgud, Enlil i Nippur, kaldtes „Stormenes Herre" og var aabenbart en gammel Bjerggud. For at gøre ham det hjemligt i Sletten, byggedes hans Templer som Trinpyramider (Zikkurati), smaa kunstige Stenbjerge, hvis Betydning for den babyloniske Kultur vi senere skal erfare. Det synes heraf at fremgaa, at Sumererne oprindelig har levet i Elams Bjerge og herfra er trængt ned i Lavlandet. Kampene for at underlægge sig det nye Land er symboliserede i Enlils Kamp med Dra-

gen Tiâmat og i de Kampe, Helten Gilgamesh, bistaaet af sin tro Følgesvend Eabani, udkæmpede med Tyre, Løver og Uhyrer.

At Sumererne er begyndt Koloniseringen af Flodlandet sydfra, viser deres Syndflods- og Paradissagn, som det fortælles i en for faa Aar siden funden sumerisk Hymne. Det lyder saaledes: Oprindelig levede Menneskene i et dejligt Land, Dilmun, frie for Sygdom, Synd og Ælde; intet Rovdyr ødelagde deres Hjorde, og ingen Storm rasede. Da vrededes Visdommens og Vandenes Gud Enki paa Menneskene og besluttede at ødelægge dem ved en stor Vandflod. Men Gudinden Nintug frelste Kongen og nogle faa Fromme, der gik ombord i en Ark. Efter Flodens Fald skabte den fromme Tagtug paa Nintugs Bud en dejlig Have, og Enki viste ham sin Naade og aabenbarede ham sine Hemmeligheder. Han lærte ham at saa og plante, og hvilke Planter og Træfrugter han maatte spise. Men Nintug forbød ham at røre Kassieplanten. Da Tagtug alligevel gjorde det, blev han ramt af legemlig Svaghed. Og fra nu af var Menneskenes evige Sundhed og utrolig lange Levetid forbi. Men Guderne skænkede dog Menneskene Lægekunsten, lægende Planter og forskellige Færdigheder, for at de ikke skulde bukke under i Kampen for Tilværelsen.

Landet Dilmun ligger nede ved den persiske Havbugt, omkring den ældste sumeriske By Eridu (se Kortet: Eridou). Her brød Eufrat og

Tigris igennem med fire Mundinger, de berømte fire Floder, der endnu nævnes i det jødiske Folks Paradislegende (1. Mosebog 2, 10 ff.). Mærkeligt er det, at Syndfloden gaar forud for Paradiset. At Syndflodssagnet hørte hjemme i Mesopotamien, vidste man forud. Tanken laa nær i et Land, hvor den mindste Pligtforsømmelse kunde føre til Oversvømmelse og Udslettelse af aarelang Møje.

Ogsaa til de gamle jødiske Patriarkers utrolige Sejglivethed giver den sumeriske Tekst Forklaringen. I de sumeriske og babyloniske Henvendelser til Guderne hører vi Gang paa Gang Herskerne bede om et langt Liv, „at Liv maa føjes til Liv". Den sidste kendte Repræsentant for denne orientalske Livstørst er Dchingiz Khan, der paa Højden af sin Magt sendte Bud efter den kinesiske Filosof Tchang Tchun og modtog den gamle Vismand, da han træt af den lange Rejse var naaet til Hindukush, med Spørgsmaalet: „Kan du forlænge Livet?" Og først da Verdensherskeren havde faaet dette barnlige Spørgsmaal besvaret med Nej, gik Samtalen over til Drøftelse af Livets almindelige Kaar.

Aarsagen til denne Vedhængen ved Livet ligger i, at Sumererne og Babylonierne ikke havde Ægypternes trygge Tro til de priviligerede Dødes lykkelige Videreliv i Graven eller i et Dødsrige. Det orientalske Dødsrige Nergal — Jødernes Scheol — er et trøstesløst Sted, hvor

de Døde, vingeklædte som Fugle, nærer sig af Støv og Dynd og har Pestens og Sygdommens Dæmoner til Vogtere. Da Gilgamesh opvækker sin Ven Enkidu fra de Døde, giver denne en Skildring af „Jordens Lod, han har set", der driver Taarerne ud af Heltens Øjne. Det er en ringe Trøst, at de i Krigen faldne i Dødsriget opvartes af deres Forældre og Ægtefæller, og at en og to Dødelige i Tidernes Løb er faret til Himmels. Den ene, Etana, blev endog svimmel og bad Ørnen flyve tilbage med sig.

Men denne Orientens Tro har medført en stærk Begrænsning af det kunstneriske Omraade. Ingen Gravkunst, hverken Arkitektur eller Statuer eller Relieffer, har noget at sige os om disse Folkeslag. Hvad vilde Ægypten være uden Gravene? Orientens kunstneriske Fattigdom hænger delvis sammen med dens Gravanlægs Primitivitet.

Mod Slutningen af 4de Aartusinde finder vi Sumererne boende i Smaabyer, der er byggede paa kunstige Høje og bestaar af Lerhuse. Byerne er omgivet af Marker, Kanaler og Dæmninger og staar under en lokal Guds Beskyttelse. Gudens Tempel er Byens Midtpunkt, Guden ejer officielt hele Byjorden, men har ved Siden deraf sin særlige Privatejendom, der bortforpagtes. Templernes Organisation er ypperlig og minder om Middelalderens Klostre ved sin Vrimmel af Præster og Lægbrødre. Den øverste verdslige Myndighed er Klanhøvdingen, lugal eller ishakku,

der bliver en gudelsket Konge, naar han udvider Bystaten til et større Omraade ved at underkaste sig Nabostæder. Ofte fører Byens Øverste Titlen: patesi, Byforstander. Indskrifterne taler om Anlæg af Templer og Vandingskanaler og om Krige mellem de smaa Bystater, der alle stred for at bevare deres Uafhængighed.

Det strænge Arbejde med Jordens Opdyrkning prægede Livet her som i Ægypten. Men Sumererne Samfundsindretning var ikke aristokratisk-despotisk som den ægyptiske, men demokratisk-patriarkalsk. Alt var saa smaat, alle kendte hinanden, og det er ikke nogen Frase, naar en Fyrste kalder sine Undergivne „Lagash's Børn". Som Husruinerne i disse Byer er ens, er ogsaa Dragten det: intet Værdighedstegn pryder Fyrsten, alle gaar klædt i samme primitive Dragt. Sumereren var en haardt arbejdende, praktisk anlagt Jordbruger, ikke nogen Idealist eller Drømmer. Den sumeriske Kommunisme stod nok under guddommeligt Opsyn, men Guderne selv var jordbundne, lidt klogere og stærkere, men ikke væsensforskellige fra deres Klostersamfunds nøjsomme, arbejdsomme Medlemmer. Ogsaa Lovgivningen er snusfornuftig og praktisk, og det Præg har endnu Hammurabis Love; de er positive, solide, ikke højstemte.

Men Mesopotamien var fattigere paa Produkter end Nillandet og kunde ikke som dette forsørge sig selv. Udover Agerbrug og Fisk i Floderne manglede alt. Selv Kvæget kunde

ikke trives i dette solhede, insektmyldrende Land, hvis det ikke idelig blev opblandet med friske Avlsdyr fra Elam. Der var hverken Træ eller Sten i Landet, kun Ler til at bygge Huse. Der manglede Beg til Skibene og Metaller.

Alt dette nødvendiggjorde Tuskhandel med Nabofolkene, og Sumererne blev af Tvang Handelsmænd og Kapitalister, Semiterne endnu mere. I Bystaten og i den Enkeltes Liv drager patriarkalsk Styre, Klanvæsen, retfærdig Fordeling fa Arbejdsydelse og Goder den ene Vej, Handelen med Nabofolkene, det opblomstrende Pengevæsen med Sølvbarrer som Betalingsmiddel i Stedet for den gamle Tuskhandel og den deraf følgende Kapitalopsamling paa faa Hænder i modsat Retning. Men saa grumt som Menigmands Liv i Ægypten blev den sumeriske Stadbeboers dog sikkert aldrig, selv om Overgreb fra de Mægtige, som vi skal se, fandt Sted.

Kendskabet til de sumeriske Ruinbyer skylder vi først og fremmest de franske Udgravninger i 1877—1900 og senere i 1903 under *de Sarzec's* Ledelse paa det Sted i Mesopotamien, der nu hedder Tello. Byen, der gennem flere Aarhundreder synes at have været den førende i Landet Sumer, kaldes i Teksterne Lagash. I 19de Aarhundredes Slutning udgravede Tyskerne *Koldewey*, *Andrae* og *Noldeke* andre sumeriske Byer, Erech, Ur, Larsa, Umma og Eridu, saa Materialet til Sammenligning er ret betydeligt.

Vanskeligere er Dateringen af disse Fund.

Den sumeriske Kronologi er meget primitiv og i den ældre Tid begrænset til den enkelte Lokalitet, hvis Aar refererer til et Tempels Opførelse eller en Vandingskanals Anlæggelse. Selve Udgangspunktet for Nutidens Udregninger er den babyloniske Kalender og Kongerække. Første Regeringsaar begyndte hos Babylonierne paa den Dag, da den nye Konge „tog Gudens Haand", d. v. s. forkyndte sig som en bestemt Guds Adoptivsøn, og de følgende Aar indenfor Kongens Regeringstid fik nu deres særlige Benævnelse efter en eller anden Begivenhed. For Hammurabis Vedkommende var Aar 1 det, da han blev Konge, Aar 2 det, da han styrkede Landets Hjerte i Retfærd, Aar 3 det, i hvilket Tronen i Nannar blev rejst, Aar 4 det, hvori Gagias' Mur blev rejst. I Assyrien var det almindeligt, at Kongerne og deres øverste Embedsmænd efter Tur gav Aarene Navne, altsaa som senere de romerske Konsuler. Disse Aarnavne optegnedes af Skriverne i Lister, der dannede Grundlaget for senere Krønikeskrivning, og af hvilke ogsaa de græske Skribenter, der har behandlet Babyloniens Historie, Astronomen Ptolemaios og Bålpræsten Berossos har ladet sig belære. Ptolemaios' Kongeliste begyndte i 747 f. Kr. med Kong Nabonassar, og herfra ligger Kronologien fast, men nu og da har de senere Skrivere indskudt en Bemærkning om, hvor mange Aar der ligger mellem en bestemt Begivenhed og en mærkelig Handling i den fjerne

Fortid. Paa den Vis er to sikre Aar i 2det Aartusinde, 1820 og 1350, og de da regerende babyloniske Konger fastslaaede, og andetsteds er to endnu ældre Herskere tidsfæstede, Naram-Sin til ca. 2750 og Hammurabi til 1947—1905

Fig. 1. Ur-Ninâs Relief. Louvre.

f. Kr. Men Naram-Sins Regering er samtidig med visse sumeriske Herskeres, og dermed faar vi et Udgangspunkt for det sumeriske Folks relative Kronologi. Sumers Historie dækker Slutningen af 4de og hele 3die Aartusinde f. Kr., idet Folket først helt uddør paa Hammurabis Tid. Kun Sproget lever videre i de hellige Tekster ligesom Latinen i Middelalderen

lige til det assyriske Riges Undergang i 7de Aarh. f. Kr.

Det er den sumeriske Kunst, der her skal beskæftige os, og vi begynder med et af dens ældste Værker, et Relief, viet af en af de tidligste Herskere af Lagash, Ur-Ninâ, og tilhørende Tiden omkring 3000 f. Kr. (Fig. 1). Relieffet, der er af Kalksten, var ikke bestemt til Ophængning, men laa vandret paa en Sokkel og havde i det store Midthul en Votivgenstand befæstet. Fyrst Ur-Ninâ er to Gange fremstillet: tilvenstre bærer han paa Hovedet en Kurv med Ler eller Jord til Bygningen af det Tempel, hvorom Indskriften taler, tilhøjre sidder han paa en Stol med Bæger i Haanden, sagtens for at udgyde et Drikoffer til Tempelguden. I Billedrækker foroven og forneden rykker Kongens Børn frem, alle betegnede ved Navne. I øverste Række gaar Fyrstens Datter Lidda foran, efter hende Kronprinsen Akurgal. Det, at Kvinden gaar forrest, overrasker i et orientalsk Billedværk, men stemmer med de bevarede Tekster, der vidner om Kvindens høje sociale Stilling i sumerisk og tidlig babylonisk Tid, hvor Fyrstens Hustru har sit eget Palads og tager Del i Statens Forretninger. Ogsaa Børnene behandledes i disse kommunistiske Samfund godt, og Teksterne omtaler „Børnenes Hus" som særligt vigtigt i Byen.

Prinsessen har lang Haarpisk, alle de mandlige Figurer har glatraget Isse. Vi befinder os

Fig. 2. Sumerisk Kvindefigur. Berlin.

i den første Metaltid, Kobberalderen, hvor Indførelsen af de fine smaa Barberknive, der kendes fra Fundene, aabenbart har beruset Mændene og faaet dem til at fjerne baade Skæg- og Hovedhaar. Iøvrigt bestaar Dragten for begge Køns Vedkommende i et simpelt Lændeskørt, aabenbart af Faareuld, en naturlig Beklædning for Bonden i dette sommerhede Land og baaret baade af Fyrste, Husbond og Træl. Som Herskeren bærer Arbejdskurven paa Hovedet, er ogsaa hans Dragt Arbejderens. Altsaa Billedkunsten taler samme Sprog som Teksterne om det ældste sumeriske Samfunds Primitivitet.

Relieffet er et naivt fortællende Billede, og Stilen er ubehjælpsom og raa som i meksikansk Kunst. Man betragte blot den Stol, i hvilken Ur-Ninâ sidder, for at blive klar over den kunstneriske Ubehjælpsomhed. Og skønt ogsaa Ægypteren anvender Lændeskørtet og skyer den helt nøgne Figur ligesom Orientaleren, er den figurlige Opfattelse ganske forskellig: den ægyptiske Kunstner tænker Menneskelegemet igennem som mekanisk, statisk og plastisk Fænomen og skaber en Enhed, der ikke brydes af Gevandtet. Det orientalske Reliefs plumpe Figurer giver ingen Oplysning om, hvor og hvorledes Ben føjer sig til Legemet og Bryst til Bug. Skortet er som en Klokke, under hvilken Fødderne bimler som to Knebler. Og Hovederne sidder stift paa korte Halse og har Næser som Fuglenæb.

Fig. 3. Sumerisk Kvindefigur. Britisk Museum.

Lige saa raa er Friskulpturen i den ældste Tid. En Basaltstatue i Berlin (Fig. 2), 27 cm høj, fremstiller en siddende Figur, en Kvinde, som Angivelsen af Haaret viser, men kun Ansigt, Hænder og Fødder er udarbejdede af Blokken. Resten er Tavshed, Legemets Bygning kan ikke engang anes under Dragten. Det fineste og det eneste levende har været Øjnene, der var indlagte i lysende Stoffer, Metal og Ædelstene. En anden siddende Kvindefigur i London (Fig. 3) har dog et noget mere gennemmodelleret Ansigt, men baade den trekantede Næse og den smalle Mund er endnu ganske primitive og siger os intet hverken om Kvinden som Type eller om en Individualitet. Dragten er her et Skuldersjal, der lader højre Arm og Skulder fri og naar ned til de lufagtige Fødder. Hænderne er lagt i hinanden foran Brystet, en Bevægelse, vi genfinder hos flere af Sonnerne i Ur-Ninâs Relief (Fig. 1), og som blev en af Orientens mest yndede Gestus, bevaret lige ned til vore Dage som Udtryk for Ærefrygt og Sindets Samling, tillige typisk som Udslag af Orientalerens Trang til at dølge Sjælens Stemninger under et konventionelt Ansigtsudtryk eller en konstant Haandbevægelse.

Mens Ur-Ninâ i sine Indskrifter mest taler om Fredens Gerninger: Bygningen af Templer og Dæmninger, Indvielse af Statuer og Gravning af Vandingskanaler, var hans Søn Akurgal og Sønnesønnen Eannatum store Krigere. Den sidste

sejrede over Nabobyen Umma og fældede 3600 Fjender, og han byggede til Tak Templer for Lagash's Hovedgud Ningirsu og for Erechs Gud

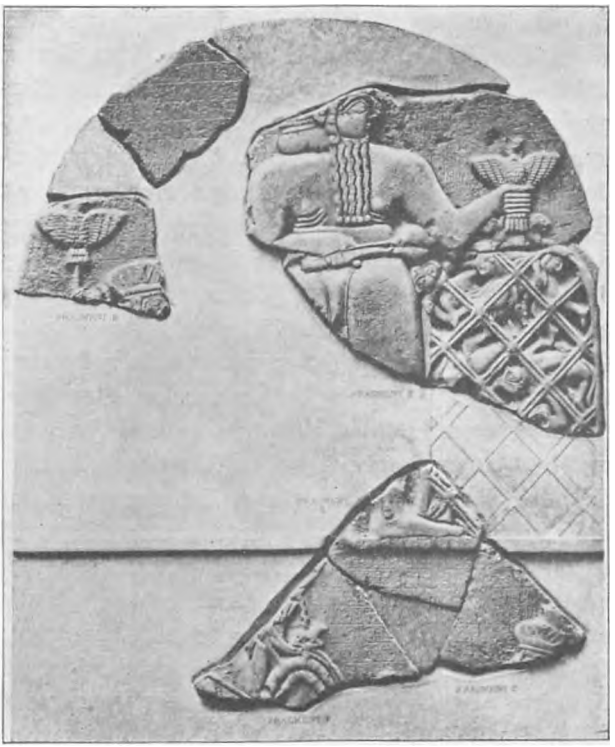

Fig. 4. Forsiden af Gribbestelen. Louvre.

Ninni. Til Minde om Sejren viede han et Monument, der under Navnet Gribbestelen er et af de kendteste Værker af sumerisk Kunst. Der

er bevaret ialt 7 Fragmenter af Stelen, deraf de 6 i Paris, 1 i London. Den 1 m 80 høje Stenblok var smykket med Billeder og Tekster paa begge Sider og paa Kanterne. Forsidens Billeder er mytologiske, Bagsidens historiske. Forsidens Billedfelt (Fig. 4) er delt i to Zoner. I det bedst bevarede Fragment ses Guden Ningirsu med langt, i Nakken opbundet Haar, Ørelokker og et mægtigt Skæg, der paa en ejendommelig Maade vokser langs Hagens Kant. Guderne er ikke kronragede som de dødelige Sumerere, men har bevaret Stenalderens Skæg- og Haarmode. Ningirsu holder i højre Haand en Kølle, i venstre Byen Lagash's Vaaben: en Ørn med spredte Vinger og med en Løveforkrop i hver Klo. I dette Vaabenmærke synes det Garn at være samlet, der breder sig forneden under Gudens Haand, og mellem hvis Masker Gudens Fjender vrider sig. I Teksten tales der om, hvorledes Guden bruger det store Garn til at fange og ødelægge Fyrstens Fjender. Billedet med Garnet, hvori Modstanderen hildes, blev et af Orientens mest yndede og findes gentagne Gange i det gamle Testamente, og Fjenderne i Ningirsus Net kan have Grund til at jamre med Salmisten (18, 6):

> „Dødsrigets Snarer har omspændt mig,
> Dødens Garn har standset mig".

Bag Ningirsu skimtes Rester af en anden Gudefigur og en Standard med Løveørn. I

nedre Zone var Ningirsu fremstillet paa sin Stridsvogn.

Bagsiden havde hele 4 Zoner (Fig. 5). Øverst

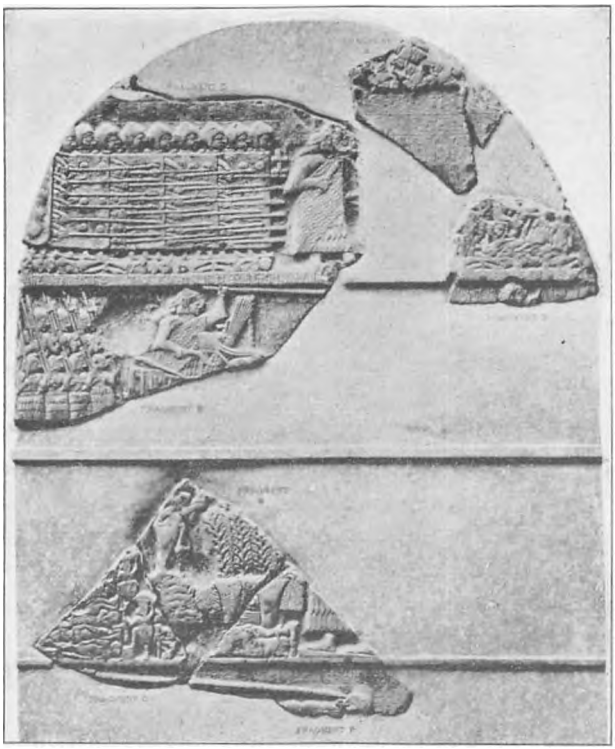

Fig. 5. Bagsiden af Gribbestelen. Louvre.

ses Fyrst Eannatum tilfods foran sine Krigere; nedenunder kører han foran dem paa sin Stridsvogn. Soldaterne er ordnede i Falanks, bærer

koniske Hjælme og en Økse. Det forreste Geled bærer Skjolde, der dækker Krigerne fra Hage til Fod, og bag det kæmper de andre med lange Lanser, som de fører med begge Hænder. Fyrstens Hjelm har Øreklapper, og han alene mægter at føre Lansen til Stød med én Haand, mens den anden bærer Køllesceptret. Foran den gaaende Hersker i øvre Zone flyver Gribbe med de Faldnes Hoveder, og paa Jorden under Soldaternes Fødder ligger de slagne Fjender. I en af de to nedre Zoner er Ligenes Begravelse fremstillet: Mænd med Kurve paa Hovederne stiger op paa Fællesgravens Rand for at dække de Døde med Jord.

Det er interessant at sammenligne Gribbestelen med tilsvarende ægyptiske Fremstillinger. Det kan ikke nægtes, at der er noget tiltalende i det orientalske Reliefs Sondring af det mytologiske og det historiske Stof. Her er ingen overnaturlig Hersker, der knuser en Skare sammenbrudte Fjender med et Kølleslag; Eannatum er af samme Størrelse som sine Tropper og kæmper som de, kun modigere og stærkere. Den sumeriske Kunstner tilstræber at skildre den virkelige Begivenhed; det myldrer af Soldater og Døde; for Sandhedens Skyld ofres Tydeligheden, tilsidesættes Hensynet til den enkelte Figurs kunstneriske Virkning. Og den sumeriske Kunstner giver klar Besked om Dragt, Bevæbning og Marchordning. En virkelig Hær, en virkelig Handling, ikke som i ægyptisk Kunst

Fig. 6. Entemenas Sølvvase. Louvre.

Analyse, Formel og Symbolik: Gribbestelen er det første Slagmaleri i Verdenshistorien.

Ogsaa Eannatums Brodersøn Entemena sejrede over Umma og rejste en Grænsesten til Minde derom. Han regerede i 29 Aar og skænkede til Ningirsus Tempel en dejlig Sølvvase, der er genfundet ved de franske Udgravninger og nu kan ses i Louvre (Fig. 6). Det er en Pragtvase, ikke nogen Brugsgenstand, og hviler uden Fod paa en Bronceundersats. Paa Halsens Rand staar Kongens Votivindskrift; Vasens Legeme er zonedelt; foroven ses en Række hvilende Tyre, i Hovedzonen fire Vaabenskemaer, bestaaende af en løvehovedet Ørn, der slaar sine Kløer i Ryggene paa to Løver, der igen bider i hver sin Stenbuk, og paa Stenbukkenes Rygge hviler igen Vaabendyret: Løveørnen. Symboliken er klar: Løven er stærk, Ørnen er stærk, og ved Forening af deres Styrke skabes det overnaturlige. Endvidere er Vaabendyrene i Kamp. Igennem hele den orientalske Kunst fra Sumererne til Perserne gaar Glæden ved Styrken og Kampen. Aldrig har den legemlige Kraft været forherliget som i den gamle Orients Digtning og Kunst. Endnu i de Partier af Avesta, der er samtidige med Persernes Verdensherredømme, hedder det om Helten, at han har:

„Styrke som af Heste ti, Kraft som af Kameler ti,
Styrke som af Tyre ti, Styrke som af Bjerge ti,
Kraft af dybe Floder ti".

(*Arthur Christensens* Overs.)

Og lige fra de sumeriske Seglbilleder til Avesta svælger Kunstnerne i Fremstillinger af Kampe med Uhyrer og Drager, der fældes af overnaturligt stærke Helte.

Men i Entemenas Vase anslaas ogsaa et andet, endnu evigere Motiv: Vaabenstilen. Vi kan ikke i Enkeltheder følge Vaabendyrets Udvikling fra Løveørn til Dobbeltørn, men maa nøjes med at betone, at herovre i Flodlandet er den heraldiske Stil, som Europa modtog gennem Byzans og endnu har bevaret talrige Rester af, bleven skabt og udviklet til Fuldkommenhed. Vaabenstilen har den modsatte Tendens af Gribbestelens: ikke Indholdet, men Tanken, Symbolet er det vigtigste. Den ægyptiske Kunst er selv i symbolske Billeder episk og selv i dekorative Fremstillinger præget af en vis Realisme. Den sumeriske Kunst svinger mellem omstændelig Realisme og streng Abstraktion, og der er i de abstrakte Billeder en virkelighedsfjern Systematisering, en metafysisk Logik, der betegner et helt nyt Princip i den billedlige Fremstillings Historie. Ægypterne kender meget vel til bevidst Rumfylding, men deres Relieffer er aldrig komponerede med Antithesen eller Symmetrien alene for Øje. Sumererne anvender derimod ogsaa i Seglbilledernes Kampfremstillinger rene antithetiske Grupper; Figurerne grupperes efter geometriske Principper med korresponderende Bevægelser eller danner Figurslyng, der gentages i regelmæssige Rytmer. Det er en Tæppe-

stil, meget muligt skabt af eller paavirket fra Tæppevæveriet. Men hvilken Oprindelsen end er, saa har Sumererne gennem denne rytmebetonede Kunst vundet et nyt idealistisk Forhold til Fænomenernes Verden og indledet en Kunststil, der har virket lige til vore Dage baade i Orient og Occident.

Af senere Herskere i Lagash kan vi ikke forbigaa *Urukagina,* det sumeriske Samfunds store Reformator, skønt intet Kunstværk fra hin Tid berettiger til en saadan Standsning. Med den stigende Handel var de gamle simple Sæder kommen i Forfald, og en rovgrisk Overklasse forgreb sig paa Menigmands Ejendom og Hjorde, ja endog paa Tempelgodset, i Fællig med samvittighedsløse Embedsmænd og Skatteopkrævere. Navnlig var Enkerne retsløse, og Ægteskabslovene var kommen i Forfald ved et ryggesløst Bestikkelsessystem, der tillod Mændene at skille sig ved Hustruerne, naar det passede dem. Urukaginas Reformer, der er bevarede i tre Tekstvarianter, gjorde en Ende herpaa og „friede Lagash's Born fra Savn, Tyveri, Mord og andre Synder". De svage, navnlig Enker og Barnløse, blev værnede, og Reformatoren var ikke inspireret af nogen ringere end Guden Ningirsu, der havde aabenbaret sig for ham i Drømme.

Men Lagash var allerede svækket, og kort efter Urukaginas Død erobrede Nabobyen Umma Staden og plyndrede den. Mindet herom er

bevaret i en Indskrift, der synes forfattet af en Præst i Lagash og klagende opregner alt det sørgelige, der er sket. Tonen er som den, vi kender fra Klagestrofer hos Israels Profeter. I det hele taget har allerede Sumererne skabt den særlige Tonart for Glæde og Sorg, der er os fortrolig fra vor Barndoms Bibellæsning. Om en sejrrig Hersker siges: „Han gjorde Erech lys af Glæde; lig en Tyr løftede han Urs Hoved til Himlen; Larsa, Solgudens elskede Stad, vandede han med Glædens Vande". Saadan taler ægyptiske Tekster ikke, men det kunde staa i Salmerne eller hos Profeterne.

Senere oplevede Lagash en ny Blomstring med *Gudea* som Patesi, og ogsaa i hans Tekster møder vi kendte Klange, naar Ningirsu aabenbarer sig for Herskeren i Drømme, og naar denne ligger paa Ansigtet foran sin Gud. Ikke for intet blev Sumerisk de hellige Teksters Sprog. I Nødens Time har dette oprindelig saa nøgterne Folk lært den store Patos og fundet Udtryk for alle de Stemninger, Semiterne overtog, Syndsbevidsthed, Anger, Bøn om Lys i Sjælen og blind Hengivelse i Guds Vilje. I de babyloniske Salmer er Profetstilen fuldt udviklet, og den Troende kysser Guds Fødder i Suk og Graad og Klage.

Gudeas Regeringstid blev den sumeriske Kunsts Guldalder. I Kongens Palads er fundet en Del Dioritstatuer af Herskeren selv, der, som Indskrifterne viser, var bestemt til Opstilling i

Hovedtemplerne i Lagash og skulde sikre Gudea Gudernes Naade selv efter Døden. Det er den samme Tanke, der ligger bagved de ægyptiske Tempelstatuer. I en af Statuerne er Gudea fremstillet med en Tavle paa Skødet, paa hvilken en Fæstning er ridset op. Det er typisk for Mesopotamien, det aabne Land, der altid maa forsvares mod Overgreb udefra. De ægyptiske Byer og Templer ligger i Dalen med lange Veje og Alléer, smykkede med Mindesmærker, strækkende sig fredeligt ud til alle Sider. Men Forasiens gamle Byer er som Røverridderborge, der lurer paa hinandens Ødelæggelse, arbejder paa, at Nabobyen kan blive Bolig for „Ørkendyr, Sjakaler og Strudse" (Jeremias 50, 39). Ligesaa naturligt som at en ægyptisk Hersker vier sin Gud en Baad, og at Asser Rygs Hustru rækker Billedet af Fjenneslevlille Kirke mod Guds Haand i Skyen, er det, at Gudea bærer Fæstningen paa sit Skød, thi Fæstning, Palads og Gudebolig er i dette urolige Land ét og samme Sted.

Men denne Statue har ligesom en staaende Figur mistet Hovedet, og vi foretrækker derfor at afbilde en 45 cm høj Statuette, hvis Hoved er bevaret (Fig. 7). Indskriften foran paa Skørtet er af ren religiøs Karakter, og som et Vidnesbyrd om Herskerens Ærefrygt overfor den Gud, i hvis Tempel Statuen skal finde sin Plads, maa vi opfatte den traditionelle Gestus med de foldede Hænder. I Modelleringen af Hænder og

Fødder og i Figurens Frigørelse af Blokken og Sædet er der ikke sket store Fremskridt fra tidlig sumerisk Kunst; derimod er Ansigtets

Fig. 7. Statuette af Gudea. Louvre.

Formbehandling bedre. Men ligesom Legemet stadig synes indelukket som i en „Jernjomfru", er der i Ansigtet hverken Liv eller Karakter. Det er bunden Stil, Fællesstil i langt højere

Grad end i Herskerportrætterne i ægyptisk Kunst. Formopfattelsen selv er ganske forskellig fra den ægyptiske. Ægypteren har en Tilbøjelighed til at leddele Figuren i Flader, der afgrænses klart mod hinanden. Den sumeriske Kunstner former sine Figurer, som om han pustede dem op indefra; alt hvælver sig i runde Former, og kun med Møje synes Arme og Ben at komme fri af Helheden. Det gælder ogsaa Hovedet, der i sumerisk Stil afslutter Kroppen som Hovedet paa en Naal og ofte sidder mellem Skuldrene uden Hals, mens de ægyptiske Statuers Hoveder er som frit udarbejdede Kugler og leddelte som Legemerne i klare Planer.

Til Gudeastatuen svarer en 17 cm høj Overdel af en Kvindefigur, „den skønne Frue fra Lagash" (Fig. 8). Mens Gudea har turbanagtigt Haar med kort Krøl, bærer Fruen Haaret dækket af et fint Hovedslør. Kun foran under et lille Diadem viser Haarmassen sig, midtskilt, hvorved Panden synes højere og Ansigtets Midtakse fint betones. Øjenbrynene er fjeragtig stiliserede, og Ansigtets Proportioner er rigtigere end i de ældre Hoveder, Modelleringen ædlere, navnlig af den udtryksfulde Mund, der i Forening med Hagens Bredde giver Ansigtet et energisk Præg. Hun bærer under Halsbaandet en chitonagtig Underkjortel og derover et Skulderslag, der minder om det græske Epiblema. Alt er finere og bestemtere accentueret end i ældre Statuer, lige fra Halsen og Legemsformerne

under Dragten til Underarmenes skønt svungne Konturer, der afsluttes i den kendte Gestus.

Fig. 8. Den skønne Frue fra Lagash. Louvre.

Til Tiden efter Gudea, sidste Halvdel af 3die Aartusinde, kan den lille Steatitfigur af en lig-

gende Tyregud henføres (Fig. 9), der ligesom alle de tidligere nævnte Skulpturer stammer fra Lagash og befinder sig i Louvre. Den har paa sin Ryg baaret en staaende Gudefigur og maa ses i Sammenhæng med Seglstenenes Dæ-

Fig. 9. Sumerisk Tyredæmon. Louvre.

moner og Sølvvasens Vaabendyr. Menneske-tyren blev et af Orientens mest yndede Fabeldyr, kendt især fra de assyriske Paladser, hvor de i vældige Dimensioner vogtede Portindgangene. Den sumeriske Tyreguds stiliserede Hale minder om de hvilende Tyres paa Sølvvasen (Fig. 6), men i det langhaarede, langskæggede Hoveds Patos er der en Begyndelse til en stor,

klassisk Stil. Ved de snoede Skulderlokker dækkes Overgangen fra Tyrekrop til Menneskehoved, og i Hjælmens to Gange tre Tyrehorn er det overnaturlige endnu en Gang betonet og en majestætisk Afslutning af det brede Ansigt skabt. De vidtaabne Øjne har Orientens evige Ro i deres Blik, og hvis Sumererne har skabt store Billedværker i Lighed med denne Miniaturfigur, har vi virkelig Grund til Klage over Tabet af dem.

Thi det maa ikke glemmes, hvor sparsomt Materialet er her i Orienten i Sammenligning med Ægypten. Vi mangler som nævnt de rigtudstyrede Grave og er henvist til tilfældige Tempelfund. Derfor kan meget vel nye Udgravninger en Dag ændre Billedet af den sumeriske Kunst og skænke os Skønhedsværdier, som vi ikke havde ventet.

Men selv nu kan vi se, hvad denne Kunst har betydet for senere Tider. Evangelisternes Symboler: Ørn, Tyr og Løve har deres Rod i den sumeriske Kunstverden, og naar Biskopperne i de gotiske Domkirker staar paa Ryggene af Løver eller Drager, er de de forasiatiske Guders sidste Arvtagere.

II.

ÆLDRE BABYLONISK KUNST

De assyriske Kileskrifter fra 7de Aarh. f. Kr. har overleveret Navnet Sargon fra Agade som Grundlæggeren af 1ste babyloniske Dynasti og Fader til den berømte Erobrerkonge Naram-Sin, og indtil fornylig troede man at have fundet Navnet i Indskrifter fra 3die Aartusinde, i hvilke en Kong Shar-Gani-Sharri nævnes. Nye Undersøgelser har vist, at denne Hersker var senere end Naram-Sin, og at dennes Fader og Dynastiets Grundlægger hed Sargani-Sarri og regerede i Semiternes ældste Hovedstad Akkad (Agade), efter hvilket Folket og Riget fik Navn. Allerede paa hans Tid var dog Babylon en betydelig By, hvis Templer Kongen ofte betænkte med Gaver. I Byen Akkad er Himmeldronningen Ishtar Hovedgudinden, og fra denne tidlige Periode stammer hendes førende Stilling i Orientens Gudeverden.

Sønnen Naram-Sin var en vældig Erobrer og sejrede over Elamiterne. Han antog Navnet: Konge over de fire Verdenshjørner og førte sine Hære helt op mod Nord i Tauruskæden.

Heroppe i Diarbekr er et Relief med hans Portræt fundet og derfra overført til Konstantinopel (Fig. 10). Kongen bærer spids Hjelm og er

Fig. 10. Reliefbillede af Naram-Sin. Konstantinopel.

langskægget som alle Akkadere i Modsætning til de glatragede Sumerere.

Fra Naram-Sins Tid stammer det ypperste Kunstværk i hele den babyloniske Kunst, Kon-

gens Sejrsstele over Elam, fundet i Susa oppe i Elam selv, hvortil Stenen var slæbt bort efter en senere elamitisk Sejr; Stelen er nu i Louvre og maaler 2 Meter i Højden (Fig. 11). Dens Billedfremstilling er historisk og kunstnerisk lige fremragende. Kong Naram-Sin og hans Hær er naaet op i Elams Bjerge og færdes mellem Klipper og nøgne, knortede Træer. I et Bjergpas, over hvilket endnu en kegleformet Bjergspids hæver sig, er Sejren over Lullufolket vundet. I to Kolonner drager Tropperne med deres Standarder os forbi, to pragtfuldt stigende Skraalinier, der leder Blikket opad og mod højre Side, hvor tre Repræsentanter fra den besejrede Armé bønfaldende løfter Hænderne og drejer Ansigterne opad mod Herskeren. Ogsaa Soldaternes Ansigter er løftede mod Kong Naram-Sin, der ganske ene staar øverst oppe, Ansigt til Ansigt med Bjergtoppen og de tindrende Stjerner over dens Spids. Foran ham bryder en Fjende sammen gennemboret af et Spyd. Kampen er forbi, Kongen behøver ikke at bruge Pilen i sin højre Haand, han er standset, ene med Bjerg og Stjerner. Herskerens Skikkelse er høj, men ikke overnaturlig høj som Farao i de ægyptiske Krigerbilleder, kun Hovedet højere end alt Folket. Han bærer Hjelmen med Tyrehorn og det lange Skæg, og hans Skikkelse er slank og spænstig som Hærførerens, der maa vandre foran sit Folk. Det er den eneste slanktbyggede Kongefigur i hele den orientalske Kunst.

Fig. 11. Naram-Sins Sejrsstele. Louvre.

Der er en gribende Stigning, en dramatisk Vælde i dette Relief, frembragt med faa Midler; foruden Virkningen af Linier og Gruppering er Reliefgrunden behandlet og uddybet, saa Figurerne kaster dybe Skygger. Det er en Kunstner, der forstaar Betydningen af de store Liniekontraster: Figurrækkernes skraa Horisontaler, Træernes,. Bjergenes, Soldaternes og Lansernes Vertikallinier. Langsomt stiger vi, indtil det dramatiske Højdepunkt naas i Kongeskikkelsen, Bjerget og Stjernen derover. Menneskelig Storhed er tolket paa en Maade, der griber os langt mere end de ægyptiske Herskerbilleder. Intet er overnaturligt i Skildringen, og alligevel er der en stille dæmonisk Magt over denne Kongeskikkelse i den høje Bjergluft.

Ejendommeligt nok har man i et Bjergpas fundet Lullukongens Sejrsrelief over Naram-Sin, hugget i Klippen. Hvem har saa egentlig sejret? Den kunstneriske Sejr er i hvert Fald Naram-Sins.

Fra en af Naram-Sins Efterfølgere, den omtalte Shar-Gani-Sharris Tid stammer den orientalske „Kleinkunst"s Juvel, en lille skaaren Sten med Billedet af en Heros, der vander en Bøffel, to Gange gentaget i et heraldisk Skema paa begge Sider af Indskriften i Midten (Fig. 12). Det er orientalsk Vaabenstil, men fyldt af sundt Liv og mandig Kraft i Skildringen af den stærke Helt og af den svære Tyr.

Med disse to Værker, Sejrsstelen og Seglstenen,

der staar til hinanden som Drama til Sonnet, er Højdepunktet naaet. Den senere babyloniske Kunst betragter vi for dens Indholds, ikke for dens Skønheds Skyld.

Semiternes Sejr over Sumererne i Mesopotamien beroede paa den stadige Tilstrømning af nye Stammer fra Arabien, hvis Udtørring i disse Aarhundreder Geologerne har paavist, og

Fig. 12. Gammelbabylonisk Seglsten.

fra Syrien; Forholdene minder om de gentagne Indvandringer i Middelalderen af tyrkiske Stammer i Lilleasien. Et indtrængende syrisk Folk var Amurru-Folket, der gjorde Babylon til Hovedstad. Det første babyloniske Dynasti kan nu med Sikkerhed dateres fra 2049 til 1750, og dets største Hersker Hammurabi, regerede fra 1947 til 1905 f. Kr. Hans Sejre over Elam kan sidestilles med Naram-Sins, men det er især som social Reformator og Lovgiver, han har vundet sig et Navn i Verdenshistorien. Hammurabis Lovbog, Verdens ældste Corpus juris, blev fundet

i 1901 i Susa paa en $2^1/_4$ Meter høj Dioritblok og er nu i Louvre. Der er 3600 Linier Tekst, 250 Lovparagraffer. Over Teksten er Kongen fremstillet i et Relief, staaende i Tilbedelse af Solguden Shamash, der tronende holder Kongestaven og den kongelige Ring (Fig. 13). Kongen er langskægget, velklædt og sværtbygget, en ægte orientalsk Hersker, der ikke kan tænkes at gøre en hurtig Bevægelse uden at bringe sit friserede Skæg i Uorden. Og Shamash er hans udtrykte Billede, en langskægget Tyksak, klædt i den fine babyloniske Plissékjortel og trods Tyrehornshjelmen, Solstraalerne over Skuldrene, den portsmykkede Trone og Fodskamlens Bjergspidsdekoration ude af Stand til at gøre Indtryk paa os som stor Gudeskikkelse. Bedre evnede Babylonierne altsaa ikke at fremstille deres Jahve. En underlig Verden af gamle Mænd, alle ens af Type, alle med Skæg saa store og blaasorte som Blæksprutter! Hvor virker den ægyptiske Herskertype ung og fin og spænstig i Sammenligning med disse skægtunge Patriarker! Men til Gengæld ejer Babyloniens religiøse Digtning en Skønhed, Dybde og Stemningsfylde, som Ægypternes religiøse Tekster ikke har Mage til.

Vi kan ikke forlade Hammurabi-Stelen uden at kaste et Blik paa Lovene under Billedet. Ægypterne har i deres Relieffer fortalt os alt om sig selv. Oplysninger om Babyloniernes Sjæle- og Samfundsliv maa vi søge alle andre Steder end i deres Billedkunst.

Lovene er, efter hvad nye Fund har oplyst, bygget over gamle sumeriske Retsregler, og de

Fig. 13. Kong Hammurabi staaende foran Shamash.

suppleres af Hammurabis Breve, der er bevarede paa Lertavler og danner en Slags Kommentar dertil. Det hele var bestemt til at vejlede Fol-

ket og værne det mod Retskyndiges Overgreb. Vi ser altsaa Babylonierne fortsætte den sumeriske Sociallovgivning og Samfundsfølelse. Men den gamle Tids Fælleskab er forbi. Folket er delt i tre Klasser: Adel, Borgerskab og Slaver, og Lovene tager Hensyn til denne Sondring i Straffens Udmaaling. Adelsmanden, der slaar et Øje ud paa sin Ligemand, mister selv et Øje, men er Modparten borgerlig, slipper han med en Bøde af en Sekel Sølv. Hvis en Borger slaar en Adelsmand, er Straffen 60 Slag af en Oksehudssvøbe. Slaven er ikke retsløs, han kan arve og opspare Penge og købe sig fri, og en Mand, der avler Børn med en Slavinde, maa ikke sælge hende. En Slaves Børn med en fri Kvinde er frie.

Dette sidste tyder paa Kvindens høje sociale Position, der ogsaa bekræftes af Arveforhold og Ægteskabskontrakter. Ægteskabet behandles i ikke mindre end 63 Paragraffer. Voldtægt mod en fribaaren ung Pige straffes med Døden. En Far kan give sin Datter til en Gud, f. Eks. Shamash eller Marduk, som hellig Jomfru eller som Tempelskøge. Paa lignende Maade bliver Mænd Tempelhieroduler eller Eunukpræster. I Loven gøres der ingen Forskel paa deres Arveret. Andre Tekster viser, at „Klosterfrøknerne" i de store Templer, navnlig „Shamashsøstrene", var drevne i Pengetransaktioner, men der er ogsaa Vidnesbyrd om, at de gik ud og plejede Syge. Snart ser vi Tempelkasserne yde Laan

mod høje Renter, snart at der ydes rentefrie Laan til fattige Syge, der kun behøver at betale Laanet tilbage i Tilfælde af Helbredelse. Saa stærke Svingninger har der været i Babylons Kloster- og Samfundsliv, fra ubesmittet Jomfruelighed til religiøs Prostitution, fra Gildingevæsen til Pæderasti, fra haardhændet Finanspolitik til Barmhjertighed mod Syge og Fattige. Intet Oldtidssamfund har lignet det moderne Europas og Amerikas som dette, haft lignende, mærkeligt store Udsving mellem Godt og Ondt og kendt en lignende Syndsbevidsthed. Som det hedder i en Hymne:

„Gudsfrygten føder Menneskekærlighed,
Ofret gør Livet langt,
Bønnen befrier fra Synden".

Det klinger os helt fortroligt, som fra en kristen Salme. Og vi læser om Konger, der grædende kaster sig i Støvet for Gud.

Stadig tales der i Lovene om Adoption af forældreløse Børn eller af „uægte Børn", d. v. s. Slavebørn. Børn var nødvendige for enhver, for at der kunde være nogen til at „udgyde frisk Vand til den dødes Aand". „Thi den Mand, hvis Aand maa undvære Pleje, maa ernære sig af Smuler, der bliver tilbage i Gryden, af Rester, man kaster paa Gaden", hedder det i det store Epos om Gilgamesh. Men Babylonierne gik videre end denne Nyttemoral foreskrev. Deres Kærlighed til Børn er smuk og ægte.

Det hedder i Gilgamesh-Eposet:

„Rene skal dine Klæder være,
dit Hoved skal være vasket, badet i Vand.
Se glad paa Barnet, som griber din Haand,
og lad Kvinden fryde sig i dine Arme".

Det er typisk, at Barnet nævnes endog før Kvinden. Derfor finder vi i Babylon intet Spor af de Barneofre, der skæmmer de andre semitiske Oltidsfolks Kulturliv, og som heller ikke Israeliterne kan sige sig fri for. Der er i alt dette stadige Mindelser om Sumerernes Kommunisme, deres „Børnenes Hus" og andre humane Institutioner.

Der er Straffe, der forekommer os barbariske i Hammurabis Lovgivning, som at en Læge kan kræve 10 Sølvsekler for en heldig Operation af en Adelsmand, men til Gengæld faar Hænderne skaaret af, hvis Operationen medfører Patientens Død. Eller at Sønnen af en Arkitekt, der har opført et usolidt Hus, kan komme til at bøde med Livet, hvis det af Faderen byggede Hus ramler sammen. Men man behøver blot at sammenligne med de senere fundne assyriske Lovtavler fra Qalat Shergat, der tilhører Tiden omkring 1100 f. Kr. og altsaa er 1000 Aar yngre, for at forstaa, hvilke Tilbageskridt i Humanitet der i Mellemtiden har fundet Sted. Samfundet er bleven mere kompliceret, Forbrydelserne ligesaa, men Straffene er mere ensartet grusomme og gaar stadig ud paa Afskæring af Næse, Øren, Læber og Bryster, som man kunde

vente det af et Folk som Assyrerne. Af stor kulturhistorisk Interesse er i de senere Love Paabudet om, at den ærbare Jomfru og Hustruen skal bære Slør udenfor deres Hus, mens Sløret ikke maa bæres af Skøger og Slavinder. Her finder vi det ældste Spor af den orientalske Tilsløring, som Islam til vore Dage har bevaret.

Saa meget erfarer vi udenom Kunsten om babylonisk og assyrisk Aands Struktur. Hvis Nutiden ikke kunde læse Teksterne, altsaa var stillet som overfor den kretisk-mykeniske Kultur, i hvilken kun Billeder og Ting har Mæle, Teksterne er stumme, saa vilde vort Syn paa babylonisk Kultur være saare mangelfuldt.

Ved Hammurabis Død var Babylon Midtpunktet i et glimrende administreret Land. Litteraturen blomstrede; alene i Guden Bels Tempel i Nippur har Amerikanerne udgravet et Bibliotek paa 23,000 Lertavler, alle fra 3die og 2det Aartusinde, og Fund i Kara Enyuk i Kappadokien viser, at babylonisk Sprog og Litteratur paa denne Tid var trængt langt ind i Lilleasien. Særlig rig er den babyloniske Brevlitteratur; man skrev paa smaa Lertavler og lagde dem i Hylstre af Ler, ligefrem Lerkonvolutter, paa hvilke Adresserne skreves, og ialt kendes nu henved 600 Breve med babylonisk Tekst.

Men 8 Aar efter den store Reformators Død overfaldt Hettiterne Babylon og ødelagde Byen. Snart hævede den sig dog igen til ny Blomstring under Kassiterne, et elamitisk Folks

Dynasti, der varede fra 18de til 12te Aarh. f. Kr. Det er fra denne Periodes Midte, fra Slutningen af 15de til Midten af 14de Aarh., at Brevfund i Tell-el-Amarna i Ægypten kaster Lys over Babylons Stilling i Datidens Handel og Politik. Andre Oplysninger faar vi gennem Kileskriftfund i det hettitiske Boghazkøi i Lilleasien. Skønt Babyloniens Magt i dette Tidsrum ikke kan maale sig med Ægyptens, er Babylonisk dog Diplomat- og Kultursprog over hele Forasien, svarende til Fransk i vore Dages Europa, og Ægypterkongens Skrivere anvender det ikke alene i Breve til Babylonien og Assyrien, men ogsaa til Fyrster i Syrien og Palestina. Baade Hettiterne, Elamiterne og Mitannifolket benyttede Kileskriften i deres uden- og indenlandske Korrespondance — de første havde ved Siden af en national Skrift — og Fyrsterne skrev mere eller mindre godt Babylonisk til deres udenlandske „Brødre".

Og dog var det babyloniske Skriftsystem alt andet end nemt og praktisk i Brugen, takket være Arven fra Sumerisk. Intetsteds viser Babyloniernes Mangel paa Originalitet sig klarere end i deres Skrift.

Den første Tydning af Kileskriften ligger over 100 Aar tilbage i Tiden, thi allerede den 4de September 1802 lykkedes det Tyskeren *Grotefend* at læse Navnene paa et Par af de persiske Konger i Indskrifter, der i 18de Aarh. var afskrevet af den danske Opdagelses-

rejsende *Carsten Niebuhr*. Det var altsaa gennem Perserne, hvis Sprog er af vor egen ariske Stamme, at det første Fremstød blev gjort, thi Perserne benyttede endnu en Slags simplificeret Kileskrift. I 1835 afskrev Englænderen *Rawlinson* den semitiske Tekst i den tresprogs Indskrift om Kong Dareios paa Behistun-Klippen, som Danskeren *Westergaard* derefter var den første, der tydede, men i Fyrrerne forøgedes Materialet ved de store Udgravninger af Assyriens gamle Byer, hvorom der senere skal blive talt, og nu kastede Orientalisterne *Rawlinson, Hincks* o. a. sig fortrinsvis over de semitiske Kileskrifttekster, baade de babyloniske og assyriske, der var skrevne i et ældre, vanskeligere Alfabet. Det tog Tid at overbevise Skeptikerne om, at denne vanskelige Skrift virkelig var tydet, men i 1857 blev der foretaget en Prøve med en nyfunden Tekst, der blev forelagt fire kendte Orientalister, saaledes at de uafhængig af hinanden fik Lejlighed til at arbejde med den. Deres Oversættelser, der blev indsendt til Royal Asiatic Society i London, viste sig at stemme ret godt overens.

Senere Forskninger har lært os denne Kileskrifts første Stadier hos Sumererne at kende, og man kan nu klarere erkende Aarsagerne til Tydningernes stadige Vanskeligheder. Tager vi f. Eks. et bestemt Tegn i Sumerisk, Tegnet for Himmel, saa er det tillige Tegn for Stavelsen an, det sumeriske Ord for Himmel. I Babylonisk

bruges det samme Tegn ligeledes for Himmel, men skønt det babyloniske Ord for Himmel er schami, bevares det dog samtidig som Tegn for Stavelsen an. Babylonierne anvender det endvidere til at betegne Ordene Stjerne: kakkabu, Gud: ilu og Stavelsen il (af ilu). Man forstaar, at det tager Tid at finde ud af, i hvilken Betydning Tegnet i det enkelte Tilfælde er benyttet, saa meget mere som de babyloniske Skrivere sætter en Ære i, og ogsaa praler af, at de anvender sjeldne Tegn i Stedet for de almindelige for at vise deres stilistiske Færdighed. Kileskriften bestod hos Babylonierne af flere Hundrede Skrifttegn, der kunde anvendes paa henved 12,000 forskellige Maader, og man kan uden Overdrivelse betegne den som den vanskeligste Skrift, Mennesker nogensinde har benyttet. Det maa have været en stor Lettelse, da Aramæisk — den gamle Orientverdens „Engelsk" — med sit langt simplere Skriftsystem omtrent ved Aaret 1000 f. Kr. afløste Babylonisk som Forasiens Handelssprog. I 8de Aarh. f. Kr. trængte aramæisk Skriftsystem endog ind i Babylonien selv. Der foreligger fra den Tid Dobbelttekster, i hvilke det Aramæiske har været et meget værdifuldt Hjælpemiddel ved Tydningen af den babyloniske Tekst.

Det er ikke mange Værker, der er bevaret til vor Tid af den babyloniske Kunst fra de elamitiske Kassiters Tid. Derimod kendes fra en noget senere Tid et lille nydeligt elamitisk

Relieffragment af sort Sten, 10 cm højt, med Billedet af en Spinderske, der sidder med Benene overkors — den ene Fodsaal vendt udefter — paa en Taburet. Bag hendes Ryg staar en Eunuk med en Straavifte, som de bruges mod Fluer

Fig. 14. Elamitisk Relieffragment. Louvre.

den Dag i Dag i Mossul og Bagdad (Fig. 14). Eunuken har krøllet Haar, den nydelige lille Frue en turbanagtig Haarsætning med bredt Bind og en lang svungen Lok nedover Kinden. Hun er ægte Orientalerinde ved Legemets Fylde og ved de svære Smykker, to Armbaand paa hver Arm, de øverste halvt skjulte af den fintbræmmede Dragt. Foran hende staar et Alterbord, paa hvilket ses en Fisk og 6 Brød, og i

Hjørnet skimtes Frynserne af Overklædningen fra endnu en Figur, formodentlig Relieffets Stifter. Thi Kvinden med Haandtenen er sikkert en Gudinde, maaske selve Ishtar, den store Gudemoder. Haandtenen er et af de hyppigste Symboler hos Orientens Gudinder og har vandret vestover gennem Hettiterne til Grækerne. Det homeriske Tilnavn til Artemis, „Gudinden med den gyldne Haandten", som synes saa uforeneligt med Artemis' senere Natur og derfor har voldet allerede de aleksandrinske Lærde meget Hovedbrud, finder herigennem sin Forklaring som et orientalsk Levn.

Der er kun én Art Mindesmærker, som i større Antal er bevarede til vor Tid fra Kassiterperioden, de saakaldte „Grænsestene", hvis babyloniske Navn er Kudurrus. Det er i Virkeligheden Domænetegn, hvis Indskrifter fortæller om Bortgivelse eller Overdragelse af Jordejendom, og hvis symbolske Billeder skal sikre Ejeren Besiddelsesretten. Kudurru'en anbringes derfor dels paa Ejendommen selv, dels i et Gudetempel for at stille Marken eller Ejendommen under en Guds Beskyttelse. Der kendes ialt henved 60 Kudurrus, deraf over Halvdelen fra Kassitertiden, Resten fra senere Tid ned til 8de Aarh. Med Kunst har disse Stensymboler intet at gøre, men de er af stor religionshistorisk Interesse. De er ligesom overspundne med hellige Gudetegn (Fig. 15), der skal gøre det at forgribe sig paa Stenen til en lige saa stor

Fig. 15. Babylonisk Kudurru. Louvre.

Helligbrøde som Mened. Kun delvis kan vi tyde Symbolerne og henføre dem til Babyloniens righoldige Gudeverden: den ottearmede Stjerne til Ishtar, Maaneseglen til Sin, Solskiven til Shamash, Skorpionen til Gudinden Isharra, de to Troner med Hovedtøjer til Anu og Enlil, den liggende Tyr med Lynsymbolet til Uvejrsguden Adad, Slangegriffen til Marduk o. s. v. Babylonierne havde ingen egentlige Dyreguder som Ægypterne, men en righoldig Dæmonverden, i hvilken deres ophidsede Fantasi avlede Væsener som Hestemennesker (Kentaurer), Skorpionmennesker, Gedefisk og Slangegriffer, en Verden af Fabeldyr der, som vi ser bl. a. af Danielsbogens Syner, beherskede ogsaa Jødernes Fantasi, og som gennem Grækerne og Byzans naaede til Europas Kunst. Disse mystiske Symboler har sikkert holdt Babylonierne i Skræk og Ave, thi paa samme Maade, som i Middelalderen Historieskrivere som Rodulphus Glaber saa Jærtegn overalt og foretog de sælsomste Sammenstillinger af Naturbegivenheder og politiske Hændelser, saaledes var ogsaa Babylonierne et Folk, efter hvis Mening et deformt Barns Fødsel, et enøjet Føl eller en Hunds daarlige Opførsel kunde varsle Rigers Fald og Kongers Død. Jøderne har haft et klart Blik for Babyloniernes evige Adspørgen af Stjerner, Dyrelevre, Olie i Vand, Dyrs og Menneskers Sitren eller Nysen, der altsammen ikke formaaede at hindre Babylons Fald (sml. Jesaias 47).

Det var Nedbukadnezar I., der ca. 1140 gjorde Ende paa Kassiternes Dynasti og rejste Babels Magt paany. I 732 erobrede Assyrerne Landet og beherskede det til 635, da det nybabyloniske Rige begynder. Men det er nu Tid at vende os til Betragtning af Hovedstaden selv.

III.

BABYLON

Bab-ilî, d. e. Guds Port, er Byens babyloniske Navn, og endnu i Middelalderen vidste man godt, hvor denne Orientens berømteste By havde ligget. I 12te Aarh. e. Kr. kunde Bagdads Jøder rigtigt vise Stedet, hvor Nebukadnezars Palads havde været, mens deres Paavisning af den gloende Ovn, i hvilken de tre fromme Mænd blev indespærrede, sandsynligvis var mindre velbegrundet.

Efter en Række mindre Ekspeditioner i 19de Aarh. begyndte Deutsche Orientgesellschaft under *Robert Koldeweys* Ledelse i 1899 planmæssige Udgravninger i Babylon, der fortsattes til Verdenskrigens Udbrud. Hovedresultaterne blev foreløbig offentliggjort i en Bog af Koldewey, der bl. a. skildrede, hvilke uhyre Vanskeligheder Udgraverne havde maattet kæmpe med.

De babyloniske Konger roser sig gerne i deres Indskrifter af at have opført en Bygning „som et Bjerg", men da „Bjerget" var bygget af lufttørrede Lersten, er det sunket sammen i en uformelig Lermasse, der igen dækkes af Ler-

lag fra Eufratflodens Aflejringer. I de assyriske Templer anvendtes Stenfundamenter, og der var Stenrelieffer til Væggenes Beklædning; dermed har Udgraverne gode, sikre Spor til Bestemmelse af Bygningers Omfang og Ruminddeling. Men i Babylon er alt kun Ler, Træet raadnet bort, Hvælvene styrtede ned, alt hvad der kan vejlede ved en Forsøgsgravning forsvundet. Det hele er som stivnet Vælling, og en Bygnings Konturer aabenbarer sig først, naar hele Komplekset er gravet ud. Der skulde germansk Grundighed og Agtpaagivenhed til for at føre en saadan Gravning lykkelig tilende.

Ved de tyske Gravninger genfandtes et Parti af det tidlige Babylon fra Hammurabis Tid, og tydelige Brandspor paa Bygningerne bekræfter Overleveringen om Hettiternes voldelige Ødelæggelse af det første babyloniske Dynastis Stad. I det udgravede Kvarter var en Ishtarhelligdom Midtpunktet, og tæt op ad den laa Privathuse, ordnede langs ligeliniede Gader, der krydsedes retvinklet af andre, lige saa snorrette Gader. Det er det ældste Eksempel, der kendes paa en ingeniørmæssigt anlagt By, thi de sumeriske Byer viser alle krogede og uregelmæssige Gadepartier. Paa det Omraade synes Babylonierne altsaa at have været selvstændige, skønt man i og for sig kunde have tiltroet Sumererne, Skaberne af den kunstneriske Eurytmi og Anthithese, en lignende Ordenssans i deres Byanlæg som i deres Reliefkunst og Vaabenstil.

I Hovedsagen var dog det Babylon, der genfandtes ved Tyskernes Gravninger, det nybabyloniske Riges Hovedstad, Nebukadnezar II's og Nabonidas' Babylon. Det var Kaldæerne, et semitisk Folk fra Flodlandets Marskegne ved den persiske Bugt, der var dette nye Riges Kerne, og den første Konge af Kaldæernes Dynasti, Nabopalassar (625—604) var Fader til den fra Bibelen berømte Nebukadnezar (604—561), der i 596 erobrede Jerusalem og førte Joderne i Landflygtighed, hvorfra de først vendte tilbage under Perserkongen Kyros, der besejrede Babels sidste Konge Nabonidas i 539 f. Kr. Da Kyros efter Erobringen gjorde Babylon til Perserrigets Hovedstad, fik Byen Lov at bestaa ret uforandret gennem Aarhundreder. Det var dette Babylon, Herodot besøgte og har skildret, og som Aleksander den Store et Aarhundrede senere slog sig ned i for at fejre sine Sejrsfester. Først i 3die Aarh. f. Kr., under Seleukidernes Styre, visnede Babylon hen efter at have overlevet Aartusinders Folkevandringer med en Styrke som ingen anden By i Flodlandet.

Det første Spørgsmaal, der interesserede de moderne Udgravere, var naturligvis, om Herodots Skildring (1, 178 ff.) giver et paalideligt Billede af den gamle, berømte Stad. Herodot angiver først, at Babylon var bygget som en Kvadrat, hvis Sider hver var paa 120 Stadier (= 22,5 km). Det vilde give en samlet Omkreds paa henved 90 Kilometer, og da den be-

rømte store Mur i Kina er henved 3000 Kilometer lang, og den kinesiske By Nanking i Omkreds maaler omtrent 45 Kilometer, forekom Herodots Talopgivelse Nutiden ret trolig. Udgraverne blottede Babylons østlige Bymur i dens fulde Længde, mens dens tilsvarende vestlige helt er skyllet bort, og det viste sig da, at hvis Herodots Udsagn om Byens kvadratiske Form er rigtig, bliver hele Murens Længde henved en Femtedel af den af Herodot angivne, nemlig ca. 18 km.

Derimod synes Herodots Angivelser af Murenes Tykkelse at stemme. Der er to parallelt løbende Mure, hver paa mellem 7 og 7,80 Meters Tykkelse, opførte, som ogsaa Herodot beretter, af brændte Lersten, og mellem dem er der Jordfyld i en Tykkelse af 12 Meter. Langs denne Mur var der med visse Mellemrum Taarne, hvis Underbygninger er bevarede, to og to anbragte overfor hinanden og med Fremspring paa Murens Inder- og Yderside, og Herodots Skildring af, hvorledes der var saa stort et Mellemrum mellem disse Dobbelttaarne, at en Vogn med Firspand kunde køre igennem Aabningen, viser sig da at være i Overensstemmelse med Virkeligheden. Murenes Bredde tillod endog Vogne at køre forbi hinanden og muliggjorde derved hurtig Transport af Tropper og Kasteskyts til de udsatte Punkter under Forsvaret.

Foruden den store, ydre Mur genfandtes ogsaa Rester af den anden, indre Mur, Herodot

omtaler, og paa Nedbukadnezars Tid laa der desuden paa en Høj i den nordlige Del af Byen et Kongepalads med aabne Gaarde, Gallerier og Værelser, der havde sin egen dobbelte Murring og kunde forsvares, selv naar Byen var erobret.

Skønt Eufrats Løb i Nutiden har ændret sig saa meget, at det er vanskeligt at vinde Klarhed over Bybilledet som Helhed, er der dog ingen Tvivl om, hvor Kong Nebukadnezars store Palads har ligget, nemlig paa Kasr, Sydborgen. Indskrifter fortæller, hvorledes Kongen, hjemvendt efter en Sejr over Ægypten, „tog Guden Bels Haand" og begyndte at bygge. Han forefandt Fundamenter af brændte Lersten fra Faderen Nabopalassars Tid og opførte nu først Østdelen af Paladset, idet han blev boende i Vestpaladset og herfra anlagde en Rampe over til Byggetomten. „Jeg lagde dets Fundamenter fast og rejste Paladset bjerghøjt med Beg og brændte Lersten. Mægtige Cedre lod jeg strække ud til dets Tage. Dørfløje af Cedertræ, beslaaede med Kobber, Broncetærskeler og Dørtapper af Bronce anbragte jeg i Døraabningerne. Sølv og Guld og kostbare Stene, alt hvad der kan tænkes af kostbart, Glans og Rigdom og alt, hvad der sættes højt, opsamlede jeg i Paladset; jeg ophobede deri en umaadelig Overflod af kongelige Skatte".

Slige Indskrifter er de eneste bevarede Vidnesbyrd om Nebukanedzars Storhed og Magt.

Aldrig praler han af sine Sejre som de assyriske Konger, skønt han gjorde sit Land til Herre over Forasien fra den ægyptiske Grænse til den persiske Havbugt. Der er i dette god, gammel babylonisk Tradition. Saaledes omtaler ogsaa Hammurabi i Lovene kun, at han rensede Landet for Røvere, ikke sine sejrrige Krigstog mod Elam. Og dog vrimler det med „Nebukadnezartegl", saa næsten hvert større Antikmuseum har Indskrifter med Kongens Navn og en kort Tekst. Man faar Indtryk af, at denne Hersker, af hvilken Danielsbogen giver en taabelig Karikatur, i Virkeligheden har været en klog og dygtig Regent.

Paladset var et uhyre Kompleks af Bygninger, dækkede af flade Tage, paa hvilke man sikkert for Kølighedens Skyld tilbragte Nætterne i den hede Tid, og af Haller, i hvilke Retten blev sat som i Herskerpaladserne i Nutidens Orient. Til Paladset var knyttet kongelige Værksteder, der leverede alt til Brug ved Hofholdningen. I nogle af dem er fundet Alabastkar. Af særlig Betydning har Væverierne været.

Ligesom i Ægypten er Gaardspladserne en vigtig Del baade af Palads og Tempel, og Rummene aabner sig med Bredsiden ud til disse. Men Ægypterne opnaaede ved at anlægge kvadratiske Sale bagved de rektangulære at skabe Linier og Stigning af Rumvirkningen i deres store Pragtbygninger. I Babylonien og i Assyriens Privathuse forlader Bygmesteren aldrig

Rektanglen, og Bygningen bliver derfor uden Dybde og Perspektiv.

I Nebukadnezars Palads er selv Tronsalen bred og uden Dybde og aabner sig med tre Døre ud til Gaarden (Fig. 16 F). Overfor disse

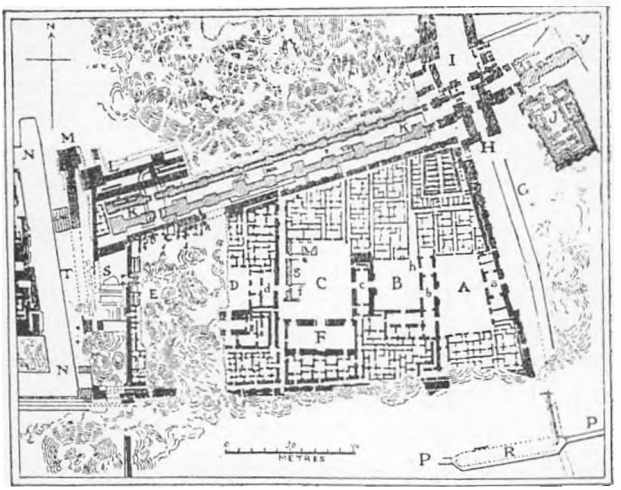

Fig. 16. Grundrids af Nebukadnezars Palads.

Indgange har Salen en Niche i Væggen, i hvilken formodentlig Tronen stod. Vi tænker os, at Audienssøgende hos Nebukadnezar førtes fra det ene prægtige Rum til det andet, før de naaede et eventyrligt smykket, hemmelighedsfuldt inderste Gemak, i hvilket Kongen tronede i mystisk Fjernhed, og saa er Sandheden den, at Kongen sad i et Rum, der kunde overses af

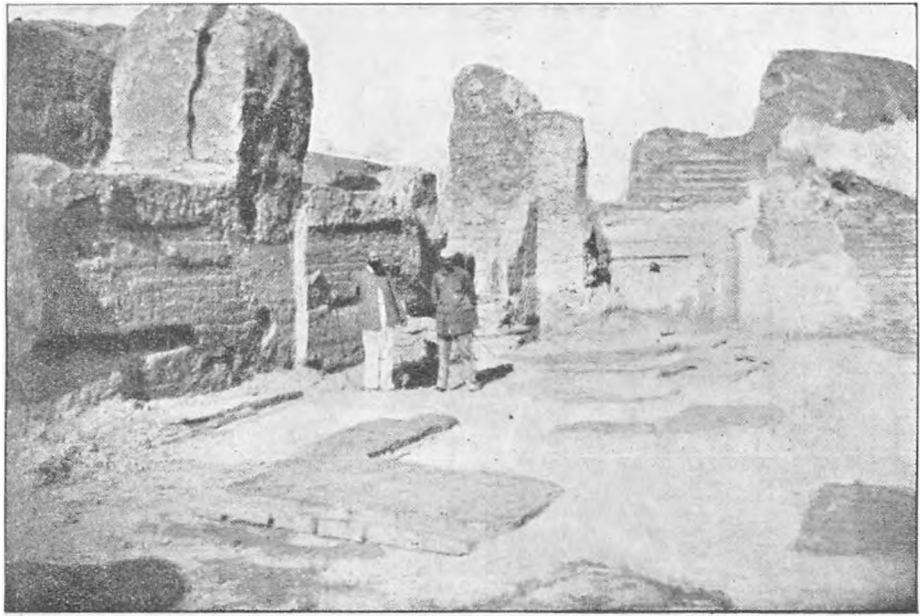

Fig. 17. Tronsalen i Nebukadnezars Palads i Babylon.

en stor Skare fra en aaben Gaardsplads, blot man slog Dørene op.

Der er heller ikke megen Stemning ved Rummet selv, som det nu præsenterer sig med nøgne, smuldrende Lermure (Fig. 17). Disse har oprindelig, som Sporene viser, været dækkede af hvid Stuk. Om denne har været skjult af kostbare Tæpper, ved vi ikke. Kun Salens Facade ud mod Gaarden har haft en lidt finere Udsmykning af emaljerede Terrakottafriser med Palmet- og Volutmotiver (Fig. 18), der viser en meget selvstændig Omdannelse af ægyptiske Forbilleder.

Indenfor Paladsets Omraade ligger der en Bygning af særlig Interesse, som man har villet identificere med de af Herodot omtalte „hængende Haver". Bygningen (Fig. 16, Komplekset nord for A) bestaar af et Midtparti af 14 langagtige Rum, ordnede 7 og 7 langs Siderne af en snæver Korridor, og hele Komplekset omgives af en ny Korridor, der mod Øst og Nord begrænses af den ydre Paladsmur. De 14 Rum, der har været dækkede af Hvælv, ligger lavere end det øvrige Palads og er for største Delen byggede af tilhugne Natursten, ikke af Ler. Nu bruges naturlige Kvadersten ellers kun i Broer, og at Taget i de hængende Haver var af Natursten, siges udtrykkeligt af de græske Forfattere, af hvilke Berossos tilføjer, at de laa lige ved Nebukadnezars Palads. Til yderligere Bekræftelse er der i Anlægget fundet en Brønd med tre

store Aabninger, der tyder paa en hydraulisk Maskine af særlig Størrelse til Vanding af de højtliggende Terrasseanlæg.

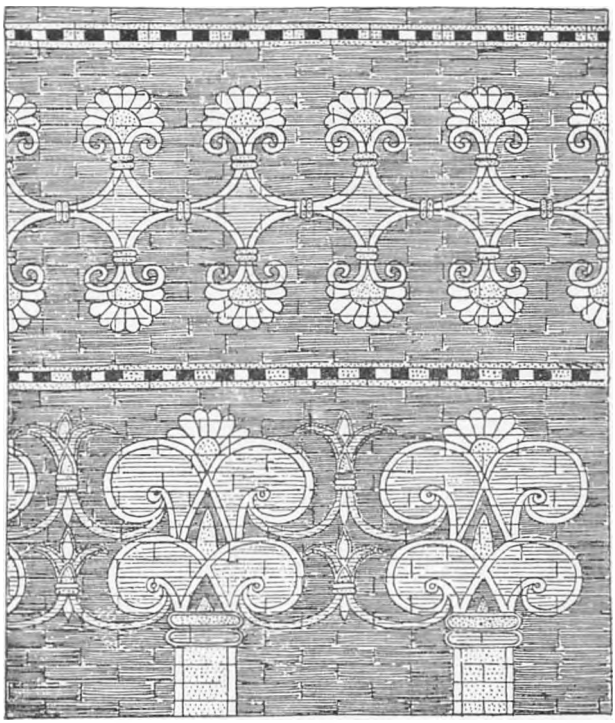

Fig. 18. Terrakottafrise fra Nebukadnezars Palads.

Koldewey tænker sig derfor de berømte Haver anlagt paa Taget over de 14 Rums Hvælv, paa en Terrasse af kunstig hidført Jord. Det hele

var i saa Fald en kunstig anlagt, ikke særlig mærkelig Terrassehave, men set nede fra den lavtliggende By kunde dens Træer, der ragede højt op over Paladsmuren, nok sætte den folkelige Fantasi i Bevægelse, saa man fablede om svævende eller hængende Haver.

Det skal dog ikke skjules, at denne Koldeweys Tydning har vakt Tvivl, ikke mindst fordi baade *Diodor* og *Strabo* opgiver Maal, der er 4 Gange større end de fundne Ruinresters Omfang. Den tyske Arkitekt *August Thiersch* foreslog derfor at lægge de hængende Haver paa et Kompleks af 20—23 Meter tykke Mure, der omgiver en Gaardplads paa 30 Meters Vidde, delvis fyldt med Tværmure, som nok kunde tænkes at have støttet og indfattet kolossale, opdyngede Jordmasser. Ogsaa det ligger lige ved Paladset og hæver sig over selve Eufratfloden. (Et Hjørne skimtes i Fig. 16 ved N). En saadan kunstig, højtliggende Kæmpehave maatte være en naturlig Ting iblandt Mesopotamiens Folk, der var vant til at lægge alle Byer paa kunstige Høje, og set fra Eufrat har denne Terrassehave været langt mægtigere end den af Koldewey foreslaaede.

Et virkeligt Billede af Babylons oprindelige Pragt giver egentlig kun „den hellige Vej" imellem Ishtarporten og Marduktemplet. Denne Processionsgade er fint brolagt (Fig. 19 og Fig. 16 G) med lys Kalksten i Midten og rød, hvidaaret Breccia paa Siderne, og da der ikke er Spor

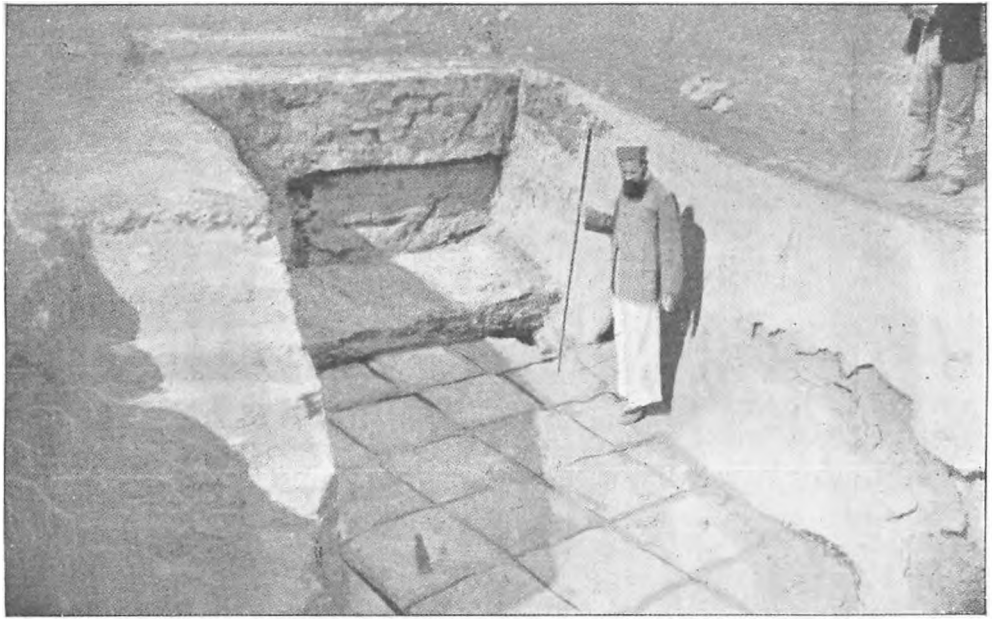

Fig. 19. Processionsgaden i Babylon.

efter Vognkørsel, har den aabenbart kun turdet benyttes af Fodgængere.

Ved dennes Begyndelse i Nordmuren af Kasr, Nebukadnezar-Paladset (se igen Fig. 16 H) er Ishtarporten udgravet med sin farverige Dekoration af Drager og Tyre i glaceret Ler (Fig. 20). Den „blaa Port", som den med Rette kaldes paa Grund af den blaalige, glacerede Baggrund for Dyrefigurerne, var oprindelig overhvælvet og har sagtens foroven været afsluttet med spidse Tinder. Ved Rejsningen af Lermuren arbejder Arkitekten med svære Masser og maa stadig forstærke dem med Taarne. Disse gentager sig langs hele Murens Forløb i regelmæssig Afstand. Men hvor Portene brydes igennem, giver han Taarnene en særlig Styrke og, hvis han er dygtig, en særlig Monumentalitet. Hvælvet foroven, der skal holde Masserne sammen, er som Loveørnen, og Taarnpillerne paa Siderne som Vaabendyrene, den griber i sine Kløer. Og Taarnenes store Flader smykkes naturligt enten ved lodrette Stave, en Slags Lisener, som de kendes fra Nabutemplet ved Borsippa og fra assyriske Porttaarne, eller ved vandrette Zoner med Dyrefriser. Ishtarporten er et af de prægtigste Eksempler paa den orientalske Kunsts dekorative Systematik og er ved sine straalende Figurer paa blaalig Baggrund som en Forløber for den senantike og byzantinske Mosaikkunst, hvis Figurer lyser paa himmelblaa eller gylden Grund.

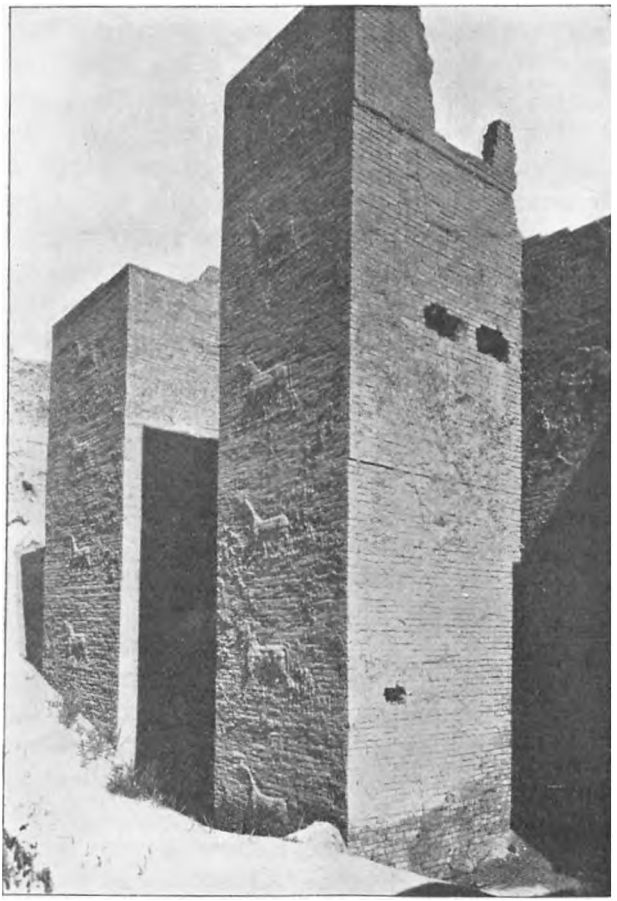

Fig. 20. Ishtarporten i Babylon.

Disse vandrende Drager (Fig. 21), hvis babyloniske Navn er Sirrush, har Løvepoter, Ørnekløer, Krop med Slangeskæl, Slangehoved og Slangehale og er oprindelig Tiamats Kryb, som Marduk, Dragedræberen, dræbte eller tæmmede. Ligesom Marduk er Forløberen for Apollon Dragedræberen, der igen afløses af Apokalypsens Kristus og den hellige Georg, saaledes minder de babyloniske Fabeldyr mere om de middelalderlige Kathedralers lede og onde Kryb end om Ægyptens Drager, der altid har noget naivt og morsomt over sig.

I det babyloniske Marduktempel har Væggene endnu bevaret Spor af Stuk og Farver: Dørene var indrammede af sort Asfalt, Væggene dækkede af hvid Gips. Var dette alt? Har Babylonierne været saadanne Farveneurasthenikere, at de ofte nøjedes med Sort og Hvidt, og ligger der en historisk Realitet til Grund for Kalkvæggen i det babyloniske Kongepalads, paa hvilken Haanden skrev de mystiske Tegn i den iøvrigt saa fantastiske Danielsbog? Ishtarporten taler rigtignok et andet Sprog, og at Babylonierne kendte til kostbar Udsmykning af Inderrum, fremgaar bl. a. af Teksternes Skildring af Hovedrummet i Marduktemplet, hvis Vægge Nebukadnezar lod dække med Guld, saa de harmonerede med Marduks Statue, Sokkel og Trone, der alle var af purt Guld.

Nu er der kun de nøgne Lermasser tilbage, men saa meget kan dog ses, at Marduks Statue

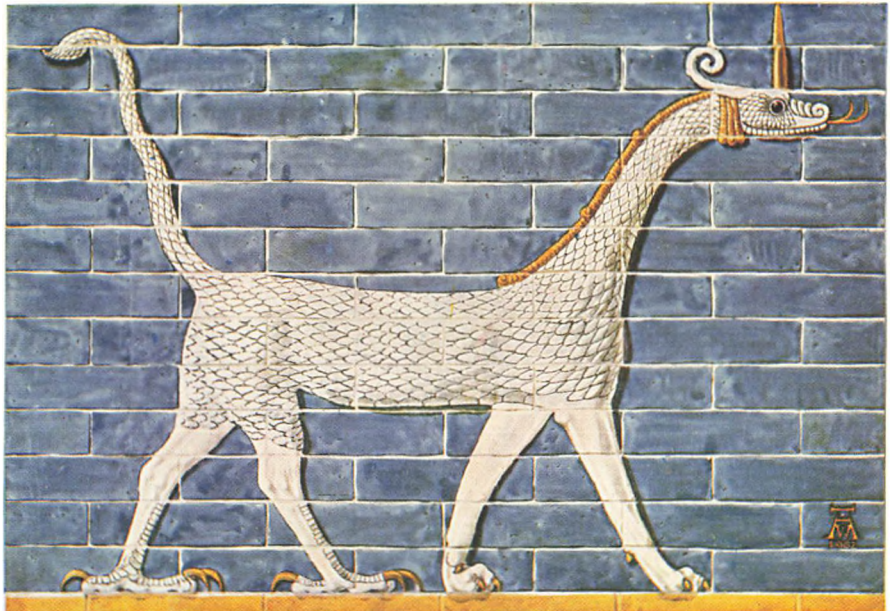

Fig. 21. Sirrush fra Ishtarporten.

har været anbragt lige saa ugunstigt som Nebukadnezars Trone. I alle Babylons Templer, f. Eks. i det velbevarede Tempel Z (Fig. 22), er Rum-

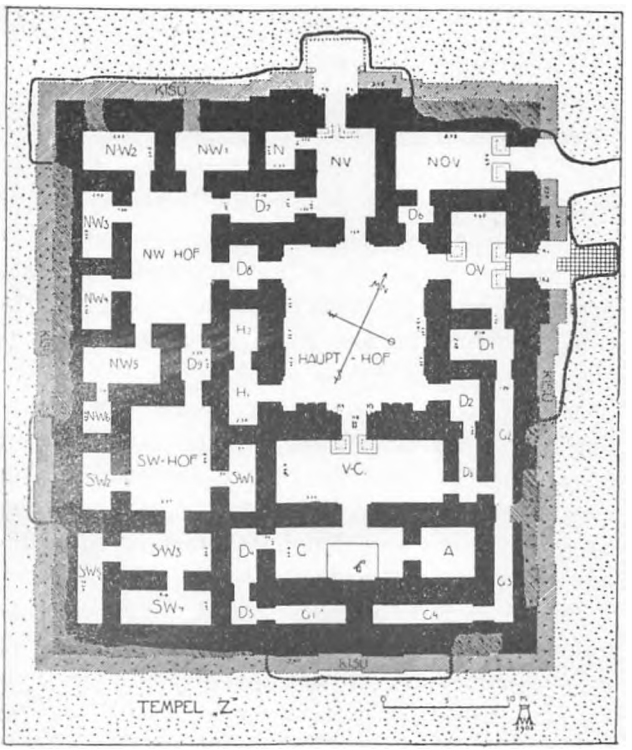

Fig. 22. Plan af et Tempel i Babylon.

mene rektangulære og aabner sig med Bredsiderne mod Gaardspladsen. Undertiden er der to parallelle, rektangulære Rum, af hvilke det

inderste og mindste (C) indeholder Gudens Statue og Fundament, der slet ikke har haft noget Rum at virke paa. I saadanne Kroge boede baade Guder og Konger i det gamle Babylon.

Marduktemplet var iøvrigt et helt Vatikan, bestaaende af Gudetempler, Præsteboliger og Præsteskole, ligesom i vore Dages Islam Moské og teologisk Læreanstalt er forenede. Herinde syslede Præsterne med de gamle Myter om Syndflod og Paradis, som de havde overtaget fra Sumererne. Nu har Syndflodssagnet faaet Træk, der minder om Bibelens Skildring: „Uta-napishtim", den babyloniske Noah, udsendte paa syvende Dagen fra Arken en Due, der vendte tilbage, en Svale, der vendte tilbage, en Ravn, der blev borte. Saa gaar „Noah" ud og ofrer, og „Guderne mærkede Duften og samlede sig som Fluer om den Ofrende", et ikke særlig smagfuldt, men for den babyloniske Gudevrimmel betegnende Billede.

For Stjernetydningens Skyld studerede de kaldæiske Præster Astronomi. Stjernerne og Stjernegrupperne, 71 ialt, deltes i tre, Grupper mellem Himlens tre store Guder, Enlil, Anu og Ea, og i Dyrekredsens Navne: Tyren, Vædderen, Stenbukken o. l. har vi endnu bevaret de gamle babyloniske Dyretegn, de samme der afbildedes paa Kudurruerne, og som Babylonierne genfandt paa Himlens Flade. Thi Stjernehimlen var den guddommelige Verdens synlige Ansigt, og paa

det kunde de Kyndige læse Fremtiden og Skæbnen for Kongen, Folket og den Enkelte. Lige til Leibniz omkring 1700 rettede sin Spot derimod, har den babyloniske Tydning af Himlens Skrift været fortsat og æret som alvorlig Videnskab.

Bevarede Tekster fortæller, hvad Astrologpræsterne fik for deres Arbejde, fire Miner i de lange Vinternætter og to i Sommernætterne. Deres Virksomhed udøvedes fra Trappetaarnene, Zikkurati. Vi har omtalt de sumeriske Trappetaarne, der byggedes til Ære for Vindguden for at trøste ham over Tabet af Elams Bjerge. Baade Babylonierne og Assyrerne overtog dem, og ved Marduks Tempel i Babylon laa en mægtig Zikkurat, der har befrugtet den jødiske Fantasi som Babelstaarnet, og som Herodot har set og beskrevet. Etemenaki kaldes Bygningen, d. e. Huset til Himlens og Jordens Grundsten, frit oversat Marduks Bjergtrone. Thi baade Babylonierne og Assyrerne forestillede sig, at deres øverste Gud boede paa „Landenes Bjerg" i det høje Nord, en orientalsk Forløber for det græske Gudebjerg Olympos. Derfor kaldte Assyrerne deres Hovedgud Assurs Zikkurat for „Landenes Bjergs Taarn". Ogsaa døde babyloniske Konger fik ofte deres Zikkurat, „den store Hviles Palads" eller „Gravens Hus", og i disse boede og virkede de efter Døden, saaledes som Menigmand i Tyskland lige til vore Dage tænkte sig Karl den Store og Frederik Barbarossa husende i et eller andet Fjeld.

Mens de sumeriske Zikkurati var runde, foretrak Babylonierne i ældre Tid den rektangulære, i senere Tid den kvadratiske Grundform. Af denne sidste Type, der minder om Ægyptens Trinpyramider, var Etemenaki i Babylon, „Ba-

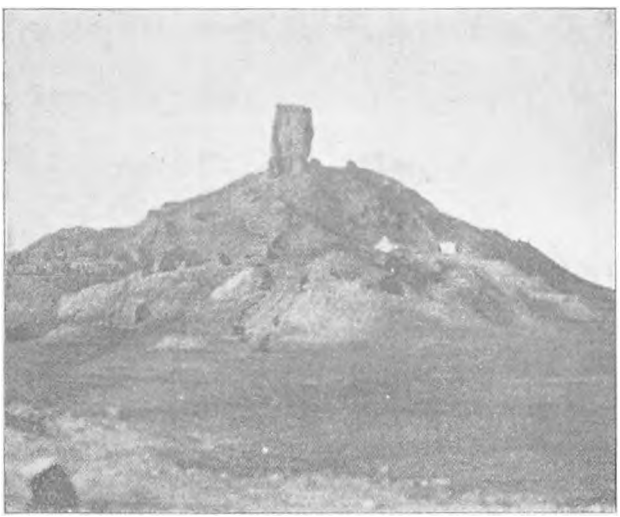

Fig. 23. Ruinen af Babelstaarnet i Borsippa.

belstaarnet" i det lidt nordligere liggende Borsippa (Fig. 23), og de genfundne assyriske Zikkurati i Assur og Chorsabad. Mens disse ligger isolerede ved Siden af de Templer, hvortil de hører, og ofte saaledes, at 2 og 3 Templer har en fælles Zikkurat, er der i Assyriens Hovedstad Assur fundet et ejendommeligt Kompleks: to Trappetaarne i direkte Forbindelse

med to sammenhængende Templer, det ene viet til Himlens Gud og Gudernes Fader Anu, det andet til hans Søn Lyn- og Vejrguden Adad. Taarnene er næsten kvadratiske, hver Side forneden omtrent 35 Meter lang; deres Overbygning, som vort Billede (Fig. 24) viser den, lader sig kun rekonstruere med nogen Sandsynlighed,

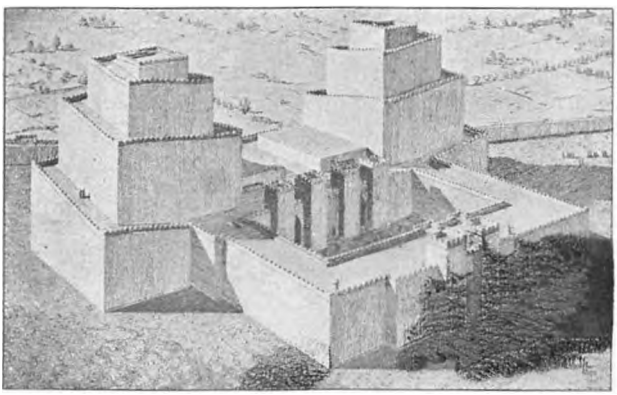

Fig. 24. Anu-Adad Templet i Assur.

thi tilbage er nu kun et uformeligt Lerbjerg uden Rester af den oprindelige Etagebygning. De to Taarnbygninger rejstes i Slutningen af 12te Aarh. f. Kr.

Hvor tidligt Babylons Taarn byggedes, vides ikke. Vi erfarer kun, at Nabopalasser, Nebukadnezars Fader, genopbyggede det paa Marduks Bud noget efter 625 f. Kr. Hans Bygning stod lige til Alexander den Stores Tid, og det er den, Herodot i det 5te Aarh. f. Kr. har set og

beskrevet som et Taarn i 8 Etager, med en Rampe, der udvendig vandt sig omkring dem lige op til Toppen. „Omtrent midtpaa er der et Kammer og to Bænke til Hvile for dem, der ønsker at stige op til Toppen. Paa øverste Stokværk ligger en Helligdom, og i denne findes en stor, rigtsmykket Seng og et Guldbord. Der er intet Gudebillede, og ingen tilbringer Natten her undtagen en indfødt Kvinde, udpeget af Guden selv blandt Landets Kvinder, efter hvad Kaldæerne, der er denne Guds Præster, siger".

Da Alexander erobrede Babylon, bød han, at Marduktemplet og Babelstaarnet, der var kommen i Forfald, skulde restaureres, men Kongen døde, førend Arbejdet kunde paabegyndes. Hvor god det senere Slægtleds Restaurering har været, kan vi ikke med Bestemthed sige, men det har vel været som ved det nyrejste Tempel i Jerusalem, der tilfredsstillede de Unge, der aldrig havde set det gamle Tempels Herlighed, mens de Gamle græd ved Synet af det. Af dette fornyede Taarn haves en udførlig Beskrivelse i en Tekst paa en Lertavle i Louvre, dateret til 229 f. Kr., og det er denne Tekst i Forbindelse med Ruinen, der blev fremdraget ved de tyske Udgravninger i Babylon i dette Aarhundredes Begyndelse, som Nutidens Lærde og Arkitekter bygger deres Rekonstruktioner paa.

Ruinresten viser en kvadratisk Bygning med 15 Meter tykke Mure af brændte Lersten om en Kerne af lufttorret Ler, der var 61 Meter

paa hver Led. Til dette nederste Stokværk, der var 33 Meter højt, læner sig paa den ene Side en ejendommelig, tredelt Fritrappe, hvert Trappeløb 8 Meter bredt, der førte op til første Stokværks Platform. Oprindelig forkastede Babylons Udgraver, Professor Koldewey, hele Herodots Beretning og tænkte sig Marduks Helligdom beliggende allerede paa denne Platform, men senere har han maatte indrømme Muligheden af, at Etemenaki var en virkelig Etagebygning. Den Rekonstruktion, vi afbilder (Fig. 25), skyldes den tyske Arkitekt Dombart, der har benyttet den omtalte Kileskrifttekst som Hovedkilde. Den viser ovenpaa nederste Stokværk et andet, 18 Meter højt og trukket 6 Meter tilbage fra nederste Stokværks Kant, med en indre Opgang til næste Platform, hvor Hvilepladsen, Herodot omtaler, maa anbringes, 51 Meter over Jorden. Ovenpaa dette Stokværk, der efter Dombarts Mening ogsaa havde en Skalmur af brændte Mursten, fulgte saa fire mindre Stokværk af det sædvanlige Bygmateriale, lufttørret Ler, hvert Stokværk 6 Meter højt, det nederste endnu 60 × 60 Meter i Tværsnit, det øverste 33 × 33 Meter.

Anvendelsen af brændte Mursten i de to nedre Stokværk vidner om den uhyre Vægt, disse skulde bære, og til yderligere Sikring var der i Bygningsmassen indlagt Sivmaatter og Sivtove, og Murenes Sideflader var let skraanende med fin Beregning af, hvad den største Mod-

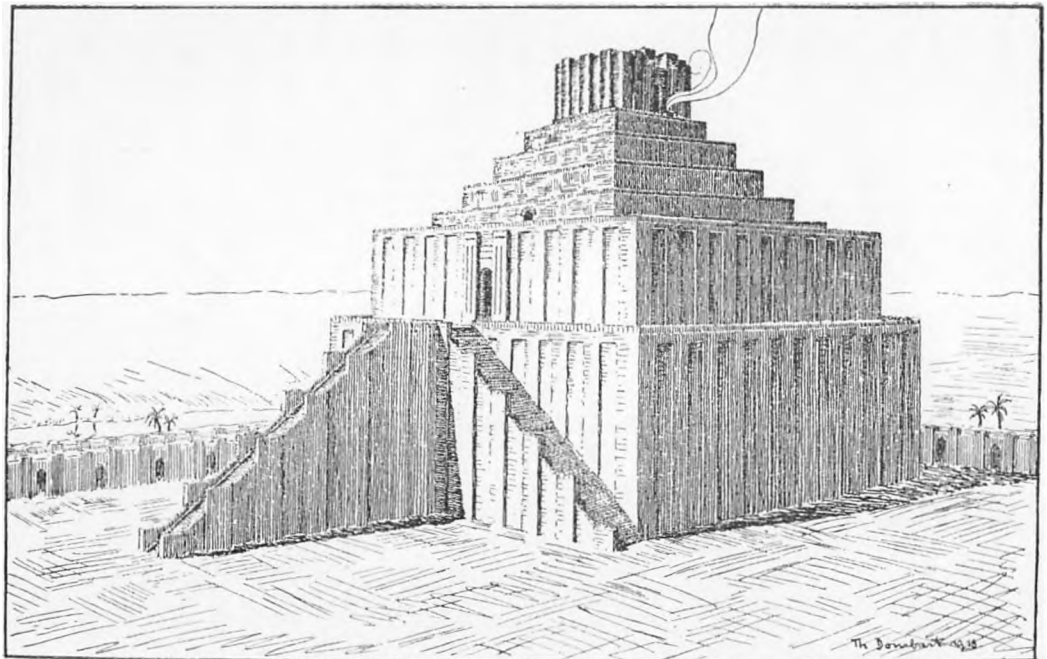

Fig. 25. Dombarts Rekonstruktion af Babelstaarnet.

standskraft krævede. Derimod var Brændingen af Leret ikke saa fuldkommen som i vore Dage, hvor 1000 Graders Varme er det almindelige ved Teglbrænding. Ved Rathgens Voluminometer, der paaviser Lerets Svind ved Brænding i forskellige Temperaturer, kan det fastslaas, at man paa Nebukadnezars Tid brændte Murstenene ved en Temperatur af 500—600 Grader Celsius.

Dombarts Rekonstruktion afviger paa to Punkter fra Herodots Beskrivelse: der er kun 6 — ikke 8 — Etager, og der mangler Sneglegangen om Etagerne, der maa have været et vigtigt Led, thi den har holdt sig i det berømte Trappetaarn i Samarra, den eneste Zikkurat, der kendes fra den muhammedanske Middelalder. Det er med andre Ord det nødtørftigt rekonstruerede Taarn i 3die Aarh. f. Kr., Dombarts Tegning anskueliggør.

Paa øverste Platform, 75 Meter over Jorden, laa Marduks Helligdom, en rektangulær Bygning, 15 Meter høj og 21 × 24 Meters Sidelængde, med Indgang fra Øst. Templet var omgivet af gyldne Opsatser, der hver efterlignede et Par Oksehorn og symboliserede Maanen. Allerede i det ældgamle babyloniske Epos om Gilgamesh nedlægger denne Helt en Kæmpetyr og befæster dens kolossale Horn paa sin Hersker Lugalbandas Trone, og Assyrerkongen Assurbanipal praler af at have afbrækket de hellige Horn af straalende Kobber paa et Zikkurat i et erobret Land. Ogsaa Salomons Trone var smykket med

„et Oksehoved", og fra Orienten har den gammelkretiske Religion hentet sit Yndlingssymbol: de hellige Dobbelthorn.

I en sumerisk Tekst tales der om et højtragende Tempel, bygget for Guden Ningirsu, der „bestemmer en god Skæbne for dem, der bestiger Tinden". Da stod Adgangen til øverste Platform altsaa, som vi kunde vente hos et saa demokratisk Folk som Sumererne, aaben for alle. Men i Babylonien og Assyrien steg aabenbart kun Kongen og maaske Ypperstepræsten saa højt som til Tempelhuset, hvor Gudens Hustru boede; Astrologpræsterne havde formentlig kun Adgang til anden Platform, mens det menige Folk blev nedenfor Taarnet, ligesom Jøderne lejrede sig ved Foden af Sinai Bjerg, da Moses steg op og samtalede med Jahve. Og selv Storkongen turde ikke sætte sig fast paa Babelstaarnets Top. I et jødisk Sagn er bevaret en Beretning om Kong Nimrod, der tog Plads paa en saadan, syv Terrasser høj Tempeltrone og forlangte Hyldest som Gudekonge. Det var et Forsøg paa saa at sige at trænge ind i Gudernes Himmel, der krævede sin Straf. Og det er samme Tro, der ligger bag Jødernes Fortælling om Babelstaarnet: det menneskelige Overmod, Forsøget paa at naa op til Himlen, straffes. Det vilde ikke undre, om man en Dag fandt en tilsvarende babylonisk Myte i en Kileskrifttekst.

Men selv den, der kun naaede til anden Platform i Etemenaki, har dog faaet et Indtryk af

Tingene og Menneskene i deres Lidenhed, sete fra luftige Højder. Heroppe kan den babyloniske Hymne være digtet, der skildrer Etanas dristige Fart gennem Luften til Anus Himmel, og i hvilken Menneskenes tidligste Iagttagelse af Perspektivets Love foreligger:

„Da Ørnen havde baaret Etana en Mil tilvejrs, sagde den til ham: „Se min Ven, hvorledes Landet er blevet, betragt Havet ved Siden af Verdens Bjerg". „Jorden ser ud som et Bjerg og Havet er blevet til et Vandløb", svarede Etana.

Efter næste Mil lyder Etanas Svar: „Jorden ser ud som en Træplantning og Havet som en Gartners Vandgrav".

I Etanas Flugt til Ishtars Himmel lyder Svarene lidt anderledes. Først: „Hele Verden ser ud som en Hytte og Havet som en Gaardsplads". Efter næste Mil: „Landet er blevet som en Kage, det vilde Hav er saa stort som en Brødkurv". Og da han efter tredie Mil hverken kan se Jord eller Hav, beder han Ørnen om at vende om og flyve tilbage til Jorden.

IV.

ASSYRISK KUNST

I 40'erne og 50'erne i forrige Aarhundrede fulgte hele den europæiske Kulturverden med stor Interesse Englændernes og Franskmændenes Kappestrid i Udgravningen af de gamle assyriske Ruinbyer. Englænderne *Layard* og *Rawlinson* gravede i Nimrud og Kujundchik, to Ruinhøje, der dækkede Resterne af det gamle Ninive, og de franske Konsuler *Botta* og *V. Place* rivaliserede med Englænderne i Udbytningen af Kujundchik-højen og i Bortførelsen af Skulpturværker til Louvre, mens de engelske, langt større Fund gik til Britisk Museum. Undertiden var der skarpe Sammenstød og megen Bitterhed, men det lykkedes i Reglen den lærde Rawlinson at berolige Franskmændene ved sin gennemført loyale Holdning. Til andre Tider lagde de Indfødte Franskmændene alle Hindringer i Vejen og bragte endog en kostbar Skulpturladning til at forlise paa Tigris. Nogle Kasser blev fiskede op i 1857, men meget har aldrig kunnet genfindes.

Ved disse og ved senere Udgravninger, særlig af Tyskerne i Assur, er Assyrerne bleven det

af de orientalske Oldtidsfolk, hvis Historie og Kultur er bedst kendt af Nutiden.

Assyrien indbefatter den nordlige, højereliggende Del af Mesopotamien og berører kun Tigris, ikke Eufrat. Mens det hele sumeriske Land var saa stort som Belgien, og Babylonien som Danmark, var det oprindelige assyriske Rige omtrent af Størrelse som Storbrittanien. De tyske Udgravninger i Rigets ældste Hovedstad Assur har vist, at den assyriske Kultur kun er lidet yngre end den babyloniske og i sin Begyndelse i 24de Aarh. f. Kr. ligesom denne stærkt præget af sumerisk Kultur. Omkring 2250 f. Kr. begynder den assyriske Kongerække og kendes med meget faa Afbrydelser til Rigets Undergang. I 15de Aarh. f. Kr. nævnes Assurs Hersker og Rige ikke sjeldent i de i Tell-el-Amarna i Ægypten fundne Breve, og et Forligsdokument mellem Babylon og Assur fra ca. 1000 f. Kr., den saakaldte synkronistiske Historie, opregner de vigtigste Begivenheder fra ca. 1500 f. Kr. til Dokumentets Affattelsestid. Den første assyriske Erobrerkonge, Tiglatpilesar I, besejrede ca. 1115 Nairilandene, d. e. Armenien omkring Vansøen, og senere Nordsyrien; han foranstaltede en Bøffeljagt paa Libanon og nedlagde Hajer i Middelhavet. Hans Indskrifter anslaar allerede den Tone af krigerisk Vildskab og Praleri, der fra nu af lyder i dette Folks Tekster.

Efter en dunkel Periode og Nedgangstid bliver Assurnasirpal II (884—860) den egentlige

Grundlægger af Assyriens Verdensmagt. Hans Krigstog mod Nord og Vest er forherligede i en 400 Linier lang Indskrift i hans Hovedstad Nimrud og i talrige Tekster, der breder sig over Billedfladerne i hans Relieffer, og i hvilke Kongen jubler over afbrændte Byer, flaaede og blindede Fjender, beretter om Afskæring af Øren, Næser og Hænder og om, hvorledes unge Mænd og Kvinder levende kastes i Flammerne, altsammen med en detaljeret Grusomhed, som der kun er Sidestykke til i tidlig kinesisk Historie. Midt i disse Krigsbedrifter følger Skildringer af voldsomme Løvejagter, der afbryder Myrderierne, eller Urokser jages, 50 dræbes og 8 fanges levende.

I al denne Brynde af Vold og Blodtørst har Forskerne, ikke mindst efter Verdenskrigen, begyndt at lede efter forsonende Træk. Det indrømmes, at Assyrerne har været et raat Krigerfolk og hensynsløse Imperialister, men det hævdes, at de er saa velsignet ærlige i Modsætning til Nutidens Herskerfolk, der skjuler deres Hensigter under ækle Kulturfraser. Videre fremhæves Sundheden hos dette Folkefærd, hvis Gudeverden f. Eks. er fri for de babyloniske Guders lumre Lystenhed, saa at endog Ishtar er dydig og krigerisk og fremstilles som „Slagets Herskerinde". Og endelig gøres der opmærksom paa den glimrende assyriske Administration — allerede Tiglatpilesar sætter alle sit Lands Vandhjul i god Stand — og Folkets Udviklingsevne

i teknisk og kunstnerisk Henseende, som vi senere skal lære at kende.

I Assurnasirpals Palads oplyses Teksterne af de Relieffer af Kalksten eller Alabast, der beklædte Salsvæggene og oprindelig var rigt bemalede, saaledes at de kan gælde for Afløsere

Fig. 26. Relief fra Assurnasirpals Palads.

af farvede Vægtæpper. Ogsaa Reliefbillederne handler om Kongens Krigstog og Jagter. Assurnasirpal er fremstillet jagende paa sin Vogn (Fig. 26), hvorfra han sender en Pil efter de flygtende Løver, mens under hans galoperende Trespands Hove en af Pile gennemboret Løve slæber sig afsted, allerede et Bytte for Dødskampen, med aabent Gab og brudte Lemmer. En vis Stivhed i Hestens Bevægelser og i Konturering en og Stiliseringen af Løvens Legeme

og Muskler karakteriserer endnu denne Kunst som tidlig, som assyrisk Arkaisme.

Hans Søn og Efterfølger Salmanassar II (860—824) erobrede Syrien og Palestina, og hans Sejrstele viser Jødernes Konge Jehu med Ansigtet mod Jorden foran ham, mens Teksterne taler om Jødernes Afgift af Guld, Sølv og andre Kostbarheder. Kunstnerisk og teknisk værdifuldere er de Broncebeslag til Portdøre, der er fundne i denne Konges Sommerpalads i Balawat (Fig. 27), og som kan betegnes som Forløbere for Antikens bronceklædte Tempeldøre og de middelalderlige italienske Kirkeporte med deres Metalrelieffer. Billedfrisen skildrer Kongens Felttog nordpaa i 859—848 med lignende Troværdighed, som senere Trajansøjlen og Mark Aurels Søjle har fremstillet de romerske Kejseres Landevindinger. Vi møder her noget helt nyt i Kunsten: den historiske Skildring gennem en Billedrække, der nøjagtigt gengiver et helt Felttogs vigtigste Begivenheder. Paa det afbildede Relief ses nederst tilvenste Offerdyrene, der drives foran Kongens Hest langs Tigris' Strøm. Vandet kommer ud af en Klippehule, ved hvis Udgang en Billedhugger er i Færd med at mejsle Kongens Billede paa Klippefladen. Betegnende nok har Kunstneren en kommanderende Officer i Ryggen. Tilhøjre derfor vil Reliefkunstneren vistnok skildre os Soldaterne, vadende med Begfakler gennem Bjergets vandflydende Tunnel, og laver i det Øjemed tre vindueagtige Aabninger i Klippe-

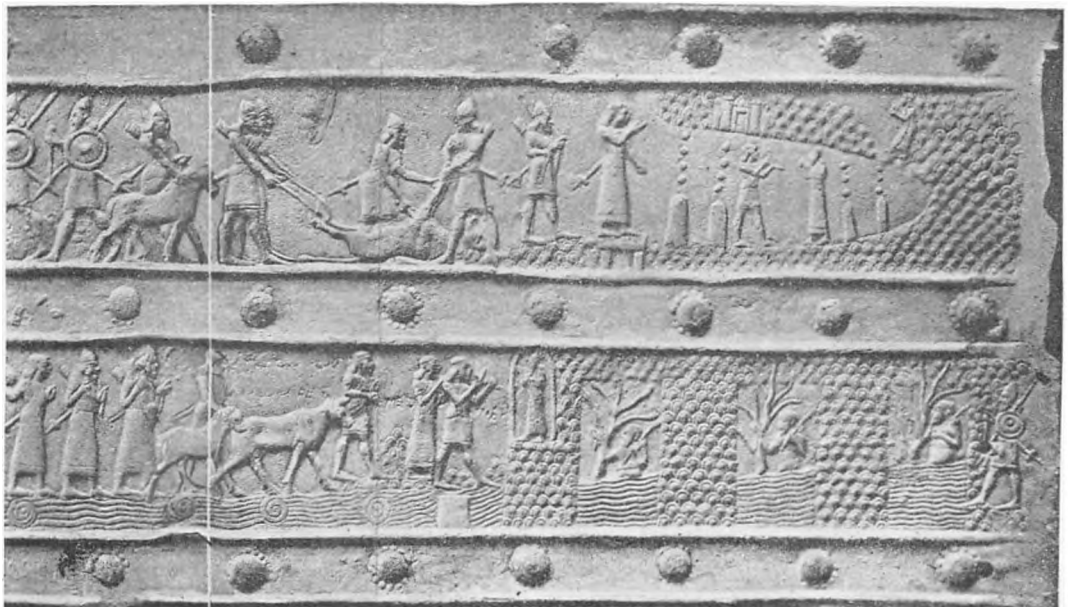

Fig. 27. Parti af Bronceportene fra Balawat.

siden, hver fyldt af en Soldat med en Fakkel. Den Omstændighed, at der vokser et Træ i hver Aabning, gør dog hele Fremstillingen gaadefuld, og man har ogsaa tænkt paa en tredelt Tunnel og en Soldat med en Fakkel ventende foran hver af dens Indgange. I øverste Zone skildres der, hvorledes en Stenhugger, ogsaa han naturligvis under Kommando, mejsler en Æresindskrift ind i en Klippehule, der er fremstillet som en ellipseformet glat Flade omgivet af kornet Klippevæg; de to sære Opstandere skal formentlig illustrere Drypstensdannelser. Foran Hulen staar en Officer med sin Livvagt, og Offerdyr slæbes hid. I Hjørnet foroven tilhøjre skimtes en Bjergfæstning, som en Indfødt med ydmyg Holdning nærmer sig.

Den næste store Assyrerkonge er Sargon II (722—705), fra hvis Tid et pragtfuldt Stykke Krigspoesi, skildrende en Hærs March over Bjergene, er bevaret.

„Bjerget Simirria rejser sig som en Lansespids af Jern over Bjergene, dets Hoved støtter Himlen og dets Rod naar Underverdenens Midte... Jeg (Kongen) havde givet mine Pionerer stærke Broncehakker, og med dem fik de de høje Bjerges Klipper til at flyve i Stumper, da de udbedrede Vejen. Jeg stillede mig i Spidsen for Tropperne: Vognene, Kavalleriet, Stridsmændene, der var som mægtige Vinger ved min Side, lod jeg flyve over Bjerget; selv Kamelerne og Pakæslerne sprang som Bjergbukke over Tinden".

Det var denne Sargon, der grundlagde det første Bibliotek i sit Palads, og fra nu af vedblev de assyriske Konger at lade kyndige Folk afskrive de gamle sumeriske og babyloniske Dokumenter. Eller med andre Ord: den gamle, hjemlige Kultur havde endelig overvundet den vilde Sejrherre, ligesom Hellas i Nederlaget besejrede Rom.

De assyriske Konger vilde aldrig bo i deres Forgængeres Paladser, hvis Relieffer forherligede Forfædrenes Sejre, men hver ny Hersker lod sit eget Slot bygge og udsmykke med Billeder af egne Bedrifter. Ligesom ingen Hersker slog sig til Ro med Forgængernes Landvindinger eller nøjedes med som Babylons Konger at blive beundret som sociale Velgørere, som Fædre for deres Folk, saaledes førte den samme urolige Imperialisme hver ny Konge til en ny Kongebolig, ofte endog en ny Herskerstad.

Sargons Borg laa i Khorsabad—Dur-Sharrukin, som det assyriske Navn lyder — noget Nord for Ninive og blev udgravet allerede i 1842 af Franskmanden *Botta*. I selve Kongeboligens Disposition er der ingen Afvigelse fra Babylons Bygningstype: omkring store Gaardspladser grupperer sig rektangulære Rum, i Reglen aabnende sig med en vid Dør paa den ene Bredside. Undertiden er der to ensartede Sale bag hinanden. Disse lange, korridoragtige Sale var kølige; de fik kun Lys gennem Dørene, der i Reglen var meget store, ofte 3 m brede og 4—6 m

høje. I det friske Halvmørke lyste de bemalede Stenrelieffer op.

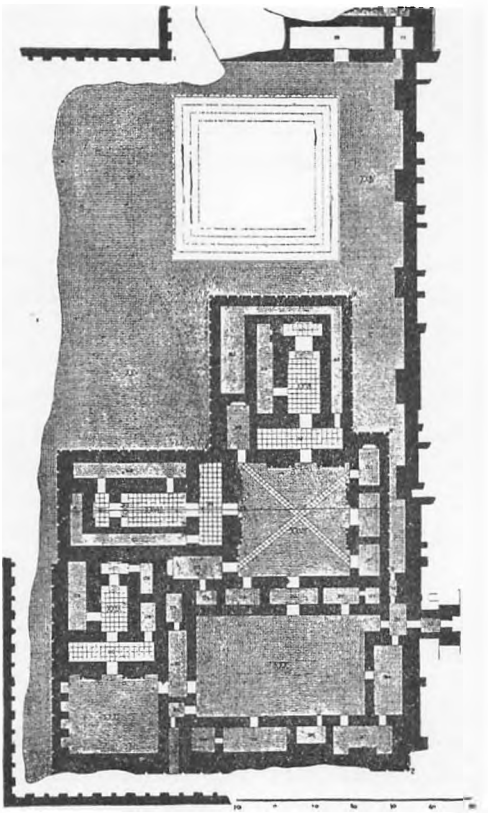

Fig. 28. Templer og Zikkurat i Khorsabad.

Men i Khorsabad er der ved Siden af Paladset fundet et Kompleks af tre Templer og en Zikkurat (Fig. 28), og disse Templer lærer os, at

Assyrerne, maaske under Paavirkning fra Ægypten, havde brudt med det aandløse babyloniske Byggeskema i hvert Fald i deres religiøse Arkitektur. Hvert af Templerne er nemlig treleddet: et Bredrum som Forhal, et Langrum som Tempelcella og bag dette igen et Bredrum, et Adyton eller Allerhelligste. Denne Deling svarer til de tre Rum i Salomons Tempel: Ailam, Hekal og Debir. Da Salomons Tempel er bygget af Fønikere, ser det ud til, at disse har været paavirket fra Assyrien, og det stemmer godt med det Indtryk, man modtager af den fønikiske Kunstindustri. Pillerne eller Søjlerne foran Indgangen til Salomons Tempel er derimod et Laan fra nordsyrisk eller hettitisk Bygningskunst. Fønikerne var Eklektikere og blandede uden kunstnerisk Selvstændighed ægyptiske, assyriske og hjemlige syriske Elementer sammen i deres Stil.

Den mærkeligste og betydeligste af Assyriens Herskere var Sanherib, assyrisk: Sinnacheriba, Sargons Søn og Efterfølger. Det var ham, der i 689 f. Kr. lod Babylon lægge øde i Bund og Grund og alle dets Indbyggere deportere. Skønt hans Krige og Krigslyrik er præget af en lignende Blodtørst som Forgængernes, har hans Herskerfysiognomi dog et helt nyt Træk: han er ikke alene en fremragende Organisator, men ogsaa betydelig Tekniker, enestaaende som saadan indenfor den assyriske Kongerække.

Hans Indskrifter skildrer med rig Detaljering

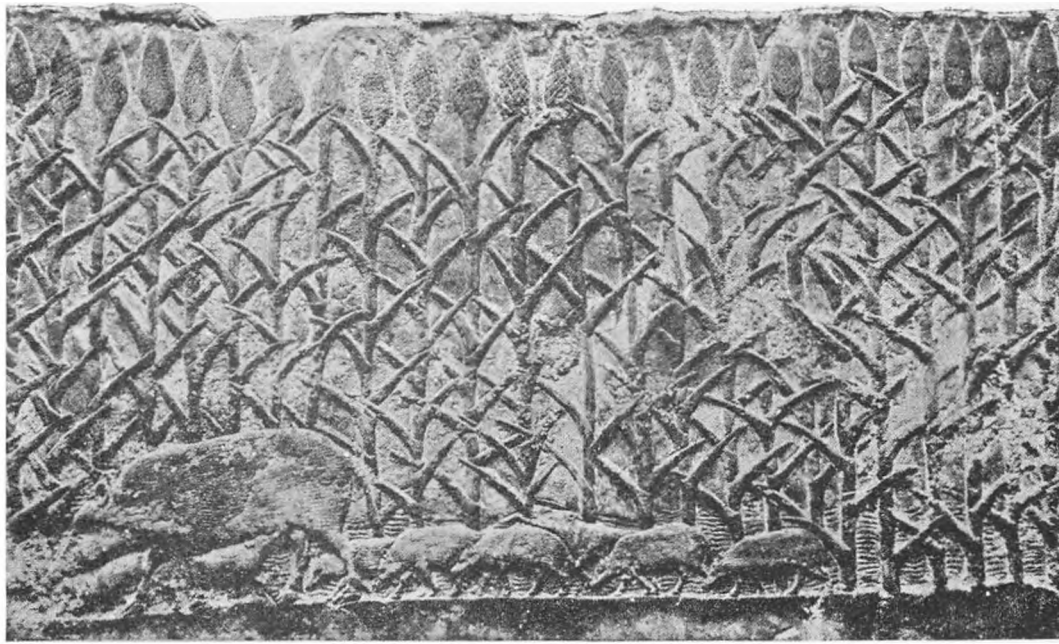

Fig. 29. Relief fra Sanheribs Palads.

Opbygningen af hans nye Herskerpalads i Ninive i Aarene 702—696. Kongen roser sig af at være Foregangsmand paa flere tekniske Omraader, bl. a. i Metalstøbning, og glemmer dog samtidig ikke at fremhæve, hvad han skylder sine Medarbejdere, et hos en orientalsk Konge forunderligt Træk. Det Ninive, han skabte og gjorde til Rigets Hovedstad, var en Storby med et Fladerum omtrent som $^2/_3$ af det gamle Rom indenfor den aurelianske Mur og havde 15 Byporte, der alle nævnes i Teksten. Kongen anlagde nye Vandingskanaler over hele Riget og forbedrede Vandhjulene efter ægyptisk Model. Han indførte Bomuldsplanten: „det Træ, der bar Uld, klippede mine Folk og skar det ud til Klæder", siger han. Det tyder paa Forbindelse med Indien, hvor man mener, Bomuldsplanten har hjemme.

Til alt dette svarer nye Stemninger i Kunsten. I Reliefferne fra Sanheribs Tid er der afbildet Fugle og deres Reder i Træerne, og i et Relief ses mellem høje Siv en Vildso, fulgt af sine Smaagrise, alle Dyrene og deres Bevægelser udmærket karakteriserede (Fig. 29). Vi aner, at noget nyt er under Forberedelse, Dyrebilleder af en Sarthed og Friskhed, som Orienten ikke forhen havde kendt.

Og hvilken Spænding og Pathos møder os i det store Relief, der illustrerer Transporten af en af de Tyrekolosser af Sten, der saa hyppigt findes foran Paladsernes Porte! Øverst (Fig. 30)

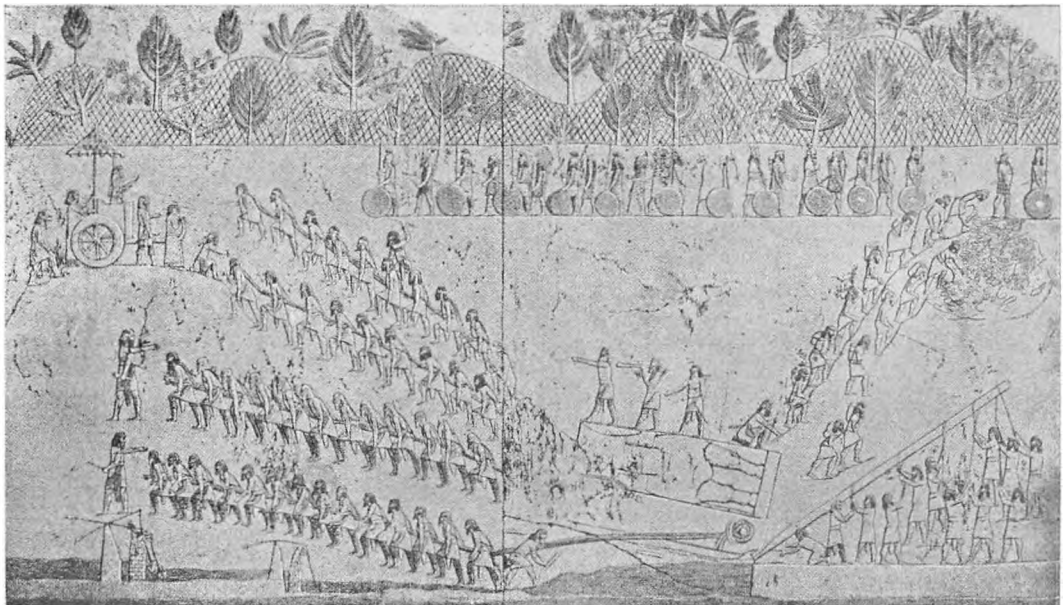

Fig. 30. Relief fra Sanheribs Palads.

ses et Bjerglandskab med botanisk korrekt Vegetation, derunder en Zone med den kongelige Garde i Hvil. Forneden løber Floden, og hvor den og en Kanal mødes, arbejder smaabitte Figurer med Øseværkernes Pumpestænger. Det er det første Forsøg i Verdenskunsten paa Perspektiv. Figurerne er smaa, fordi de tænkes set oppe fra den Højde, hvor Hovedpersonen Kongen staar paa sin parasoldækkede Vogn og velbehagelig beskuer Arbejdet.

Dyrekolossen er paa en Slæde bragt fra Færgen op paa Land, og Slæbningen op ad Skrænten er begyndt. Tilhøjre ses Arbejderskarer, der hælder Jord ud og jævner Terrænet, tilvenstre slæber fire Arbejderkolonner den vældige Blok afsted ved Hjælp af store Tove, mens andre Arbejdere forneden har skudt en Løftestang ind under Slæden og hjælper til. Paa Stenkolossen staar kommanderende Ingeniører — en af dem raaber gennem et Rør —, og andre Arbejdsledere dirigerer Rækkerne staaende vendt mod den forreste Mand. Det hele samler sig til en grandios Forherligelse af, hvad det assyriske Krigerfolk kunde yde ogsaa i Freden gennem sin stramme Organisation.

Sanherib, hvis mislykkede Forsøg paa at erobre Jerusalem bekræftes af de assyriske Tekster selv, fik til Efterfølger Esarhaddon (681—669), hvis Mor var Babylonierinde. Paa hendes Tilskyndelse genopbyggede han allerede som Statholder over det „sorthovede Folk“ Ba-

bylon, som Faderen først havde bestemt skulde henligge som en Sump til evig Tid, og lod dets Indbyggere vende tilbage. I Indskriften, der forherliger Begivenheden, siges der, at Kongen selv bar Grundstenen paa sit Hoved til Stedet, hvor den skulde ligge, et Træk, der minder om Ur-Nina (se foran S. 16) og vidner om Trofastheden i Traditionens Bevarelse indenfor Mesopotamiens Folk. Esarhaddons Mor Zakutu synes ogsaa ellers at have paavirket Sønnen, thi vi finder i hans Indskrifter intet af de assyriske Herskeres sædvanlige blodige Pral.

Zakutu levede endnu, da Esarhaddon døde, og det var hende, der gennem politisk Intrigespil fik de andre af den afdøde Konges Sønner skubbet i Baggrunden til Fordel for Assurbanipal, der blev den sidste af Assyriens store Herskere (669—626). Alligevel er Assurbanipal alt andet end en fredelig „Babylonier". Som Kriger realiserede han Esarhaddons Haab og erobrede Ægypten, hærgede hele Deltaet og lagde Hovedstaden Theben øde. Efter dette Felttog ophørte ogsaa al Modstand fra Syriens Fyrster, der havde været meget upaalidelige Vasaller. Mod Øst rykkede den assyriske Hær ind i Elam og erobrede og ødelagde Hovedstaden Susa, hvor der blev gjort et uhyre Bytte, bl. a. 23 Gudestatuer i Guld, Sølv og Bronce.

Kongen fortæller derom følgende:

„Elams Templer lod jeg helt forsvinde, de-

res Guder og Gudinder overgav jeg til Vinden. I de hellige Lunde, hvor ingen Fremmed hidtil havde sat sin Fod eller overskredet Tærsklen, trængte mine Stormtropper ind, afslørede deres Hemmelighed og overgav dem til Flammerne. Deres gamle og nye Konger, der ikke ærede Assur og Ishtar, og som mine Fædre Kongerne havde ladet i Fred, lod jeg kaste ud af deres Kister, jeg knuste og ødelagde Kisterne, jeg førte deres Ben med til Assyrien, og jeg fordømte deres Sjæle til Hvileløshed, nægtede dem Dødningeofre og Udgydelse af Vandofre . . .“

Men denne Voldshersker, hvis Grumhed overgik Forgængernes, var samtidig en Bogelsker og en Lærd. Han forsikrer i Indskrifterne, at han er i Stand til at tyde de dunkleste Drømme og til at læse de vanskeligste sumeriske Tekster. Hans Yndlingsadspredelse er at læse Stentavler, der er „ældre end Syndfloden“. Han er Stjernepræsternes Ven og dreven i Besværgelser, og det var for at dygtiggøre sig i enhver Form af Magi og Sandsigerkunst, ikke for Lærdommens egen Skyld, at han samlede det største Bibliotek, der hidtil var set i Assyrien. 33,000 Lertavler genfandtes i hans Palads i Ninive. Her er foruden religiøse Tekster bevaret Lærebøger af enhver Slags, her er Ordsprogssamlinger — enkelte assyriske Mundheld er ganske træffende: „Livet i Gaar er Livet hver Dag“,

(d. e. Intet er nyt under Solen), eller: „I en anden By er Arbejderen Herre", hvis Mening er at betegne noget som ren Løgn eller som fuldkommen usandsynligt. Assyrerkongen, hvis Opfattelse af sig selv er udtrykt i Ordsproget: „Manden er Guds Skygge, Slaven er Mandens Skygge, men Kongen er lig Gud", kunde naturligvis umuligt tænke sig, at Arbejderne nogensinde kunde blive en Bys eller en Stats Herrer.

Interessantest i Biblioteket er de store Lerprismer med Kongeannalerne, der opregner Krigs- og Byggeforetagender, skildrer Kongens Jagter, især Løvejagterne, og hans Omsorg for Plantning og Kvæg, Handel og Industri, thi gennem dem erfarer vi, hvor vidt disse tapre, grusomme og dygtige Herskeres Virksomhedstrang spændte. Assurbanipal kan vi følge næsten fra Dag til Dag. Med al sin Lærdom var han meget langt fra at være den Svækling, Grækerne har personificeret i deres „Sardanapel". Han praler af sin Ride- og Kørefærdighed, af sin Dygtighed som Bueskytte og Spydkaster, og Løvejagter i Parken var ham en daglig Nødvendighed, naar ikke Krigstog bragte ham i Nærheden af Dødsfaren.

Det er disse Jagter, Reliefferne fra hans Palads i Ninive, nu i British Museum, illustrerer, og de betegner ikke alene Højdepunktet af assyrisk Kunst, men er de skønneste og fineste Kunstværker, Orienten nogensinde har frembragt.

En Kreds af Soldater, dækkede bag høje Skjolde, danner som en Mur omkring Jagtfeltet

(Fig 31). Lemmen drages op, og brølende kravler Løven frem fra Tremmeburet.

Fra sin høje, tohjulede Vogn skyder den tiarakronede Konge med Bue efter Løverne (Fig. 32). En Løve har, skønt gennemboret af to Pile, endnu Kraft nok til at foretage et Spring op mod den kongelige Vogn, men møder her de to Eunukers fældede Spyd. I Baggrunden rider en Rytter af Sted, og Landskabet er fyldt af

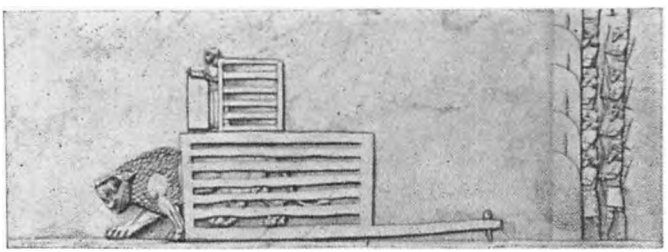

Fig. 31. Relief fra Assurbanipals Palads.

dræbte eller døende Løver og Løvinder i vidunderligt varierede Stillinger. Hvert enkelt Dyr faar sin Dødskamp skildret af en Kunstner, der har set Løver dø og beundret deres sjælelige Storhed. Det er ikke Pilene selv, men Pilenes Gift, der ryster Dyrenes svære Lemmer i Smerte og Krampe. Alt — Legemer som Hoveder — er lige udtryksrigt.

Berømt er den gennemborede Løvinde (Fig. 33), der slæber den lammede Bagkrop efter sig, men rejser Forkroppen og Hovedet under et sidste mægtigt Brøl. Her er selve Linievirkningen

Fig. 32. Relief med Assurbanipals Løvejagt.

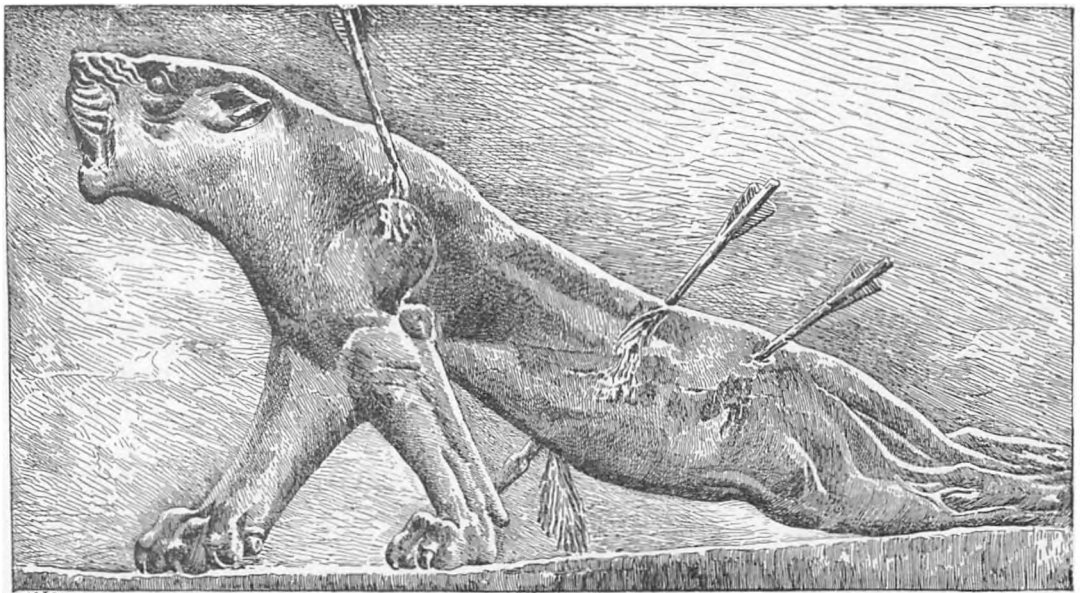

Fig. 33. Den saarede Løvinde.

storartet: de to skraa Pile, Hæmningen i den lammede Ryg, og den lodrette Pil, Forlængelsen af den hævede Skulders Trods! Denne Kunstner kan, hvad han vil; hans Udtryksmulighed synes ubegrænset, og uvilkaarligt spørger man sig, hvad han vilde have kunnet naa, hvis det havde været ham tilladt at skildre Kongen eller blot Menneskene i dennes Følge med lignende Frihed. Nu maa han nøjes med at lægge sin Sjæl og sin Beundring, hele sin menneskelige Medfølelse for Dagen i Dyrebilledet. Kun gennem det kan han udsige, hvad han føler ved Synet af Kraft og ubrydelig Stolthed endog i Døden. Det er en Assyrer, der taler i disse Billeder. Det viser ikke alene den ubrudte Tradition fra Sanheribs Reliefkunst, men navnlig selve den Kampaand og Dødsforagt, der er forherliget i Billederne, og den nyfigne Interesse for alle Tilværelsens Foreteelser, der ligger til Grund for Iagttagelser og Skildringer.

Navnløs som de religiøse Teksters og Hymners og som Kongeannalernes Forfattere taler Kunstneren til os om de bedste Sider af assyrisk Aand, saavist som det er en Dyd at være uræd for Døden og agte den samme Egenskab hos Modstanderen. Og i Billedet af Jagten paa vilde Æsler aabenbarer han en Mildhed og Sarthed, vi ikke vilde tiltro en Mand af den Race, som Israels Profeter saa tidt har forbandet. Jægerne forfølger, de vilde Blodhunde er Dyrene ganske nær (Fig. 34); Rædslen præger Æslernes Galop

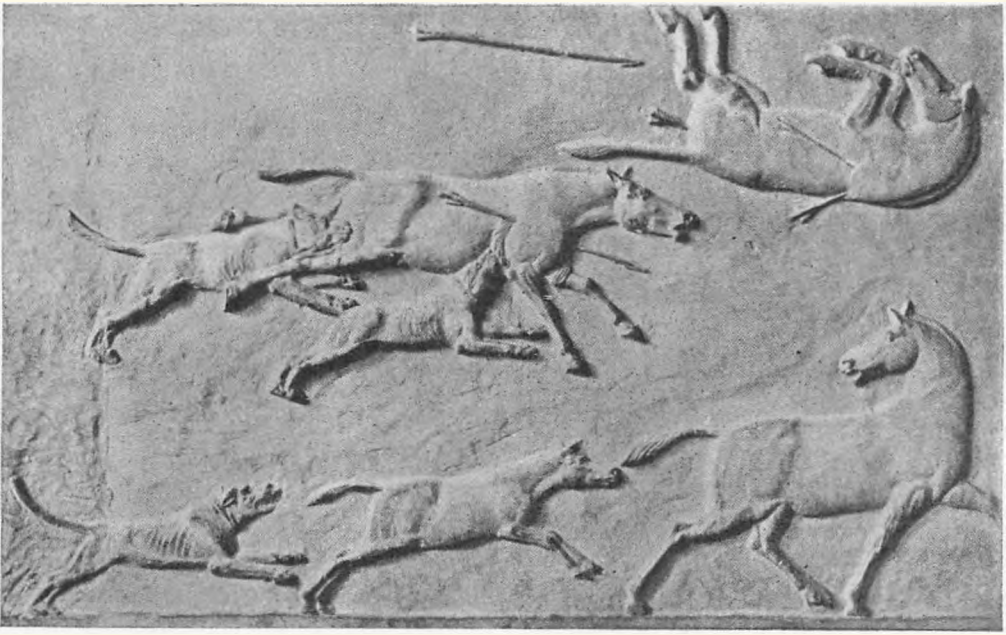

Fig. 34. Jagten paa vilde Æsler.

og afmaler sig i deres fintbyggede Hoveder. Et Æsel, gennemboret af 3 Pile, ligger paa Ryggen og hamrer i Luften med Hovene, et andet slæber sig udmattet frem med en Pil i Siden og to glubske Hunde i Flanken. Og i Forgrunden staar vi Ansigt til Ansigt med det vidunderlige: det løbende Vildæsel, der sagtner Farten og vrinskende ser sig tilbage, ængstelig kaldende paa Føllet, der forfulgt af Blodhunden ikke kan vinde med. Billedet af Moderkærligheden, der er stærkere end Dødsfrygten selv hos disse fine, skræmte Dyr, er uforligneligt. Vender vi fra denne Dyrekunst tilbage til Urtidens, til den spanske Altamiragrottes prægtige Bisoner, ser vi snart, hvad der dengang manglede: Sjæl og Sympati. Der er i Assyrerens Skildring en Ridderlighed ved Synet af Svagheden, som der ikke er Sidestykke til i de assyriske Tekster. Her taler en Enkeltsjæl, der var forud for sin Tid og ædlere end sit Folk, og gerne vilde vi kende og ære denne Kunstners Navn.

Et Billede af Livsnydelsen efter Krigstog og Jagter giver Festbanketten (Fig. 35). I et vinløvkranset Lysthus, i en Lund af Dadelpalmer, hviler Kong Assurbanipal paa en rigtsmykket, hyndebelagt Løjbænk, med Tæppe over Benene, Krans i Haaret, en liljeagtig Blomst i venstre og en finthamret gylden Drikkeskaal i den hævede højre Haand. Paa en stivrygget Lænestol med høj Fodskammel troner hans Dronning Ashur-Sharrat, smykket med Diadem, Halskæde,

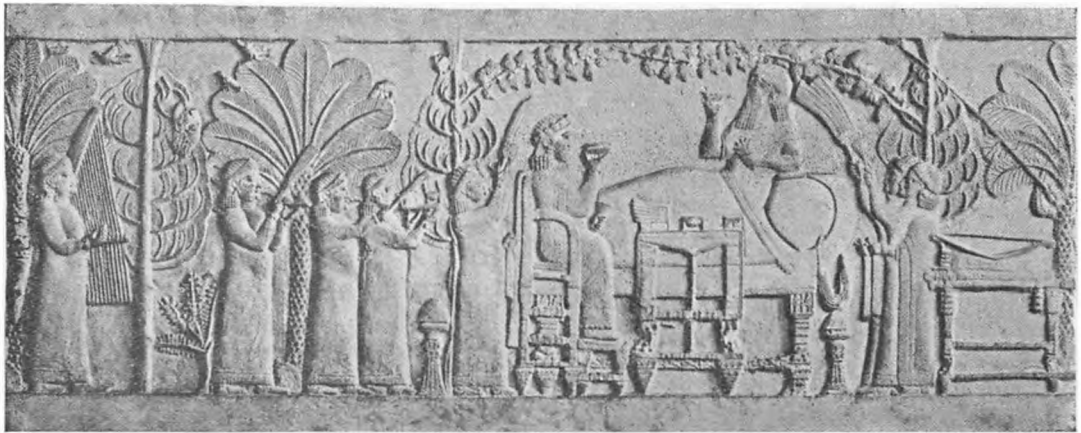

Fig. 35. Festbanketten for Assurbanipal og hans Dronning.

svære Armbaand, broderet Kjortel, juvelbesatte Sko. Ogsaa hun drikker, men hun er ogsaa den eneste indbudte; den orientalske Hersker var til alle Tider i sin Storhed en ensom Mand. Det fintformede Bord foran Løjbænken minder om, at Assyrerne har opfundet Metaldrejebænken, og bærer et Par Skaale og en Elfenbensdaase. Endelig er der et Røgelseskar med pinjekogleformet Top paa hver Side af Gruppen.

Mellem Træerne staar Eunuker med Fluevifter, andre bringer Mad, som de beskytter ved lignende Vifter mod Insektangreb, og yderst tilvenstre staar en Citharspiller. Altsaa et Symposion med Musik og Blomster! I Palmetræerne udfolder sig et broget Dyreliv: syngende og hoppende Fugle mellem Græshopper; en Fugl er i Færd med at æde en Græshoppe. Alt dette er Idyl og kunde foregaa hvorsomhelst. Men for at vi ikke skal glemme, vi er i Assyrien, hænger i Træet foran Citharspilleren det afhuggede Hoved af en Fjende med en Jernring gennem Underkæben, og det er mod dette, Kongens Blik er rettet. Først ved Synet af det smager Vinen ham.

Efter Assurbanipals Død fulgte en kort Nedgangsperiode, afbrudt ved Rigets bratte Fald. Babylon sluttede Forbund med Mederkongen Kyaxares, og i 612 f. Kr. — ikke 606 som man hidtil troede — faldt Ninive for deres Angreb og blev ødelagt.

Budskabet herom har fyldt Samtiden med

Lettelse, og Profeten Nahum tolkede ikke alene sit eget Folks Følelser, da han hilste Begivenheden med Ordene: „Ved Tidenden om dig klapper alle i Hænderne. Thi hvem blev ikke stadig ramt af din Ondskab?“

V.

PERSERNE

„Hør Bruset af de mange Folkeslag; de larmer som det brusende Hav, drøner som drønende Vande. — — Ved Aftenstid kommer Rædsel, og inden Morgen gryer, er de borte".

Med disse Ord har Jesaias (17, 12) karakteriseret Forasiens Folkeskiften, alle de Stammers Skæbne, der droges mod Flodlandets Paradis, sejrede, herskede og bukkede under for nye Folk.

Det var Mederne, der bragte Assyrerriget til Fald. I assyriske Tekster fra 8de Aarh. f. Kr. er der ofte Tale om forskellige Stammer paa Irans Højslette, og blandt disse, der alle var af arisk Race, blev Mederne og Perserne (Indskrifternes Mada og Parsa) senere navnkundige Erobrer- og Kulturfolk.

Fra den mediske Kulturs Begyndelse, 8de og 7de Aarh. f. Kr. kendes en Del Klippegrave i Iran, i hvilke deres Høvdinger har været bisatte. De er formede som Huse med søjlebaaren Forhal, en Gravtype, der holdt sig endnu i persiske Storkongers Klippegrave. De indehol-

der kun Billeder, mest af Høvdingen tilbedende den hellige Ild, med Klædet draget for Munden for at skærme den mod Flammernes Glød. Ingen Fremstilling af fyrstelig Triumf, ingen Indskrift, der melder om den Dødes Bedrifter, intet Ord om Slægt, Navn og Rang, men kun dette ene religiøst stemte Billede, der fortæller os, at i Døden gælder kun dette ene: Bønnen. Naar Dødsenglen Sraosha tager den Dødes Sjæl i Favn for at bære den opad gennem Lufthavet, da er det vigtigste for Sjælen Fromhed og et godt Forhold til det Guddommelige.

Det er Mazdæismen eller Zoroasterlæren, denne ædle, gamle ariske Bondereligion, der har sat sit Præg paa disse Fyrster og deres Grave. Zoroaster levede vistnok i 12te Aarh. f. Kr. og kan betegnes som den originaleste af alle Religionsstiftere. Gennem Forkyndelsen af, at det er Menneskets Pligt at fremme det Gode og bekæmpe det Onde i enhver Form, og gennem Hævdelsen af Dualismen efter Døden — Dom og Straf, Himmel og Helvede — har denne Religion haft en mægtig Betydning baade for Asiens og Europas Folk og paavirket deres Tænkning og Moral mere end nogen anden Tro.

Mederne ødelagde Ninive og var i et godt halvt Aarhundrede ved Siden af Babylonierne Forasiens førende Nation. Men i 550 f. Kr. gjorde Perserfyrsten Kyros Oprør mod Mederkongen Astyages og fordrev ham fra Magten. 4 Aar senere besejrede han Lyderkongen Kroi-

sos og tog hans Land, i 539 erobrede han Babylon og grundlagde hermed det persiske Verdensrige.

Kyros lod de undertvungne Folk leve deres Liv som hidtil, og fundne babyloniske Dokumenter viser, at intet ændredes i Hovedstadens indre Liv og Forhold. Kyros afløstes af Kambyses (529—522), og efter dennes Død besejrede Dareios, Hystapes' Søn, sine Medbejlere til Magten og regerede længe og godt.

I Behistun i Iran forherliger et Klipperelief, hugget ind i en 1500 Meter høj Bjergside, Dareios' Sejr gennem et Billede og en Indskrift i tre Sprog, der i den moderne Tid blev Grundlaget for Kileskriftens Tydning. I en babylonisk, en elamisk og en persisk Tekst fortælles om Mageren Gaumates' Opstand mod Kong Kambyses og om Dareios' Sejr over ham og otte andre Oprørere, „de ni Løgnekonger". Derefter følger en smuk Velsignelse over dem, der i Fremtiden skaaner denne Indskrift, og en Forsikring om, at hvert Ord i den er sandt. Kongen kunde fortælle langt mere om sig selv, men gør det ikke af Frygt for, at Læseren skal finde det overdrevent og anse det for Løgn. Til fremtidige Verdensherskere rettes en indtrængende Formaning om at vogte sig for Løgnere, thi saadanne kan ødelægge et helt Land. Om de undertvungne Lande siges der kun, at de bragte Dareios Tribut. „Hvad der blev paabudt dem af mig ved Dag og ved Nat, det gjorde de".

Det minder mærkeligt om, hvad Høvedsmanden fra Kapernaum erklærer om sine Krigskarle: „Naar jeg siger til én: gaa did, saa gaar han, og siger jeg til en anden: kom hid, saa kommer han". Det er Lydighedens Under, „den hellige Tjenstvillighed", Spenta Armaiti, der forkyndes, og ikke som i de assyriske Kongeindskrifter Mord og Brand og Flaaning af Fjender.

Det er det endnu unge Perserfolk, der her taler til os i sin egen Aand, og Indskriften bekræfter Herodots Udsagn om Zoroasterlærens høje etiske Værdi.

Men Billedet selv (Fig. 36) taler i en anden Tonart. Her ses Kongen med langt stiliseret Haar og Skæg, ikke til at skelne fra babyloniske og assyriske Herskere, ledsaget af to af sit Riges Stormænd i prægtige orientalske Dragter. Triumferende sætter han Foden paa den besejrede Gaumata, og bagbundne og med Reb om Halsen føres de 8 andre „Løgnekonger" og en sakisk Fyrste frem for Storkongen, der med hævet Haand afviser deres Bøn om Naade. Over hele Scenen sværer Ahuramazdas Symbol, men dette den persiske Lysguds Tegn, der efter streng persisk Tro ikke burde kunne afbildes, er stiliseret som Guden Assurs Symbol.

Saa stærk var altsaa den gamle Kunststil, at den paavirkede ikke alene det formelle, men ogsaa Billedets Aand. Det lærer os at forstaa Modsætningen mellem de ældre Partier af Avesta, Zoroasterlærens Bekendelsesskrift, hvor den

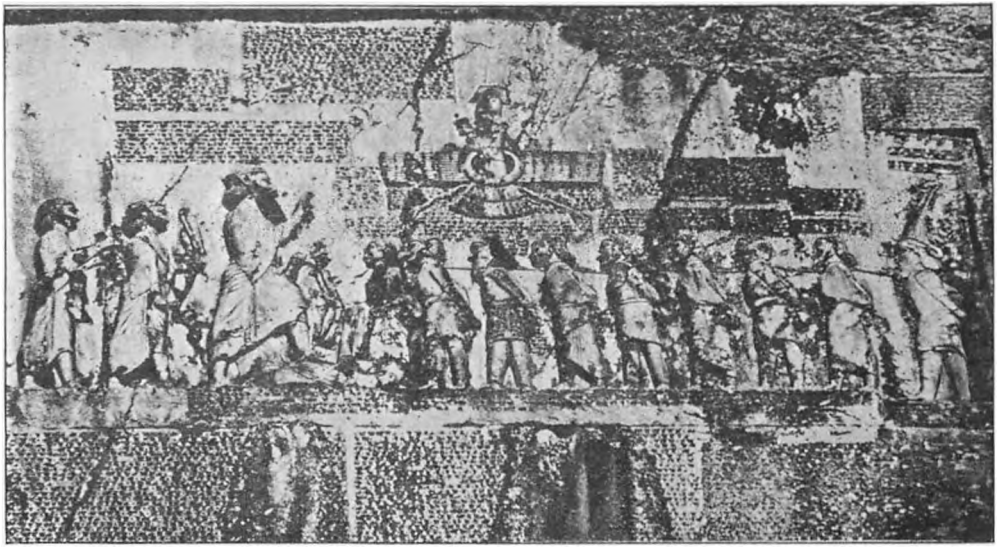

Fig. 36. Dareios-Relieffet paa Behistun-Klippen.

gamle, rene og sunde Bondekultur røber sig i hver Enkelthed, og de yngre Dele fra Achæmænidekongernes Tid, der afslører den tiltagende Luksus og det orientalske Raffinement i Liv og Sæder. Da prises Rigdommen paa kostbare Heste og prægtige Huse og Grundstykker, og et Skriftsted lovsynger Kvinden, der bærer et Diadem med hundrede Stjerner og en Pels af 300 Bæverskind. Flerguderiet begynder, og den persiske Anahita bliver Ishtars Afløser og faar rigtsmykkede Gudebilleder og en Tempelprostitution. Disse friske Krigere af vor egen Stamme viste sig altsaa lige saa lærenemme som Semiterne, da de blev Mesopotamiens Herrer, og deres Stolthed ved at være Orientalere lægger sig tydeligt for Dagen i den lille Seglsten (Fig. 37), der forestiller Perserkongen Dareios i Færd med at fælde en Græker. Kongen staar i sin prægtige Dragt og jager uden synlig Anstrengelse sin Lanse i den nøgne, sprællende Hellener, der kun bærer Hjelm, Lanse og Skjold. Det er det persiske Svar til Herodots Skildring, og der kunde bygges en hel historisk Roman over denne lille Sten: Perserkrigene set med persiske Øjne. Hvor man forstaar Xerxes' Undren over, at Orientens samlede Styrke, Ro og Pragt ikke kunde gøre det af med disse nøgne Halvmenne-

Fig. 37. Persisk Seglsten.

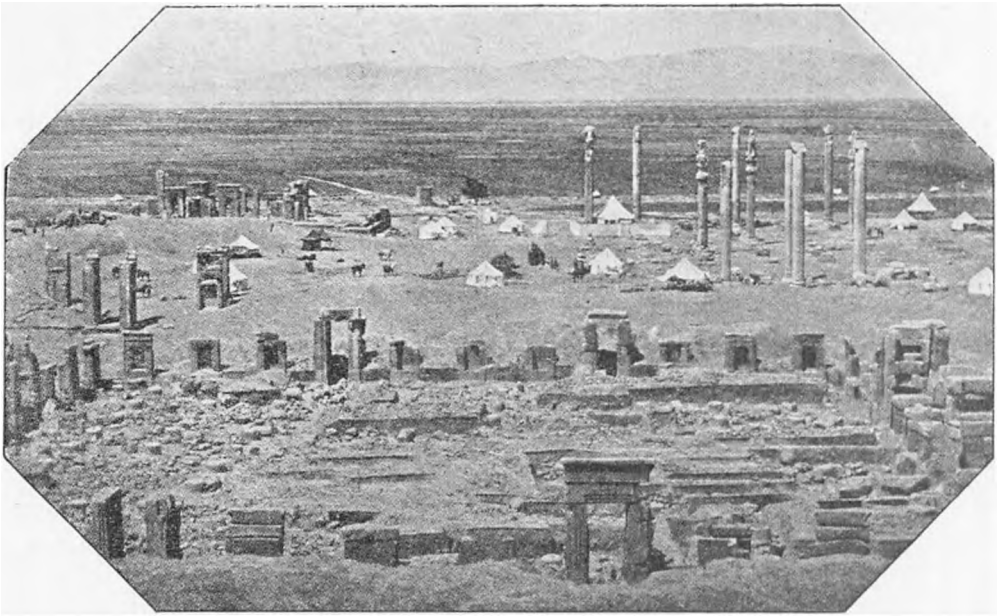

Fig. 38. Paladsruinerne i Persepolis.

sker i deres Splittethed, Uro og gudforladte Fattigdom.

Den persiske Kunsts Ejendommelighed lærer vi bedst at kende gennem Arkitekturen. De persiske Paladsruiner i Persepolis, der ligger i en Dalsænkning øst for den persiske Havbugt, og i Susa, Elams gamle Hovedstad, skiller sig navnlig ved den rigelige Anvendelse af Stenmateriale fra de babylonisk-assyriske Paladser. Men selv Bygningerne oppe i det bjerghøje Elam hviler paa en høj Sokkel ligesom Paladserne paa de kunstige Høje i Flodlandet, og Murene opførtes stadig af Ler og Træ og dækkedes af Stenrelieffer eller glacerede Lerfliser. Saa uselvstændigt er dette Folk, at det paa intet Punkt fører noget Nyt konsekvent igennem.

Paa Paladsterrassen i Persepolis har en hel Række persiske Storkonger efter hinanden bygget deres Fyrsteboliger, thi heller ikke *de* vilde vandre i deres Forfædres Sale. Kun Sokkelmurene og de høje Søjler af graa Kalksten er tilbage af disse Pragtbygninger (Fig. 38), men omhyggelige Undersøgelser muliggør Rekonstruktion i hvert Fald i Tegning. I Dareios' Palads (Fig. 39) førte skønne Fritrapper fra alle Sider op paa de højtliggende Platforme foran Indgangsdørene, og Underbygningen var foran Facaden reliefsmykket. Forhallen havde prægtige Søjler med klokkeformede Baser, hvis rigthuggede Bladværk viser Paavirkning fra Ægypten, riflede, tynde Skafter og Kapitæler, dannede

af parvis fremspringende Enhjørninger (Fig. 40). I det største af Paladserne, der almindelig tillægges Xerxes, og hvis store Hal havde 100 Søjler og spændte over et Fladerum af 9200 m^2, d. v. s. omtrent en Trediedel mere end Kølnerdomen, var Søjlerne (Fig. 41) kronede af Tyre, der hvilede paa Volutbundter, stillede paa Højkant, under hvilke igen ejendommelige Blad-

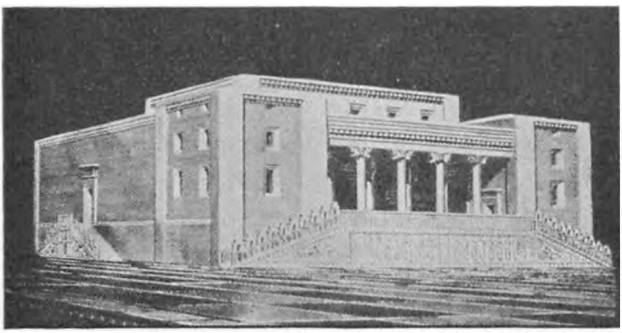

Fig. 39. Rekonstruktion af Dareios' Palads i Persepolis.

kapitæler var anbragt. Her mærkes den græske Indflydelse, Bekendtskabet med den ioniske Stil i Lilleasien, som Perserne havde erobret.

Thi de erobrende Persere kunde ikke i deres Kunst forblive rettroende Elever af Mesopotamiens ældre Kulturfolk. De besejrede Ægypten og saa med Undren de ældgamle ægyptiske Templer, de betvang Lilleasiens græske Byer og lærte her en anden overlegen Stilkunst at kende. Alt dette satte Præg i persisk Hofkunst, der blev fuldt saa eklektisk som den fønikiske.

I den kendte Frise af farvet Brændtler fra Xerxes' Palads i Susa (Fig. 42) har de vandrende persiske Lansenerer orientalske Haar-

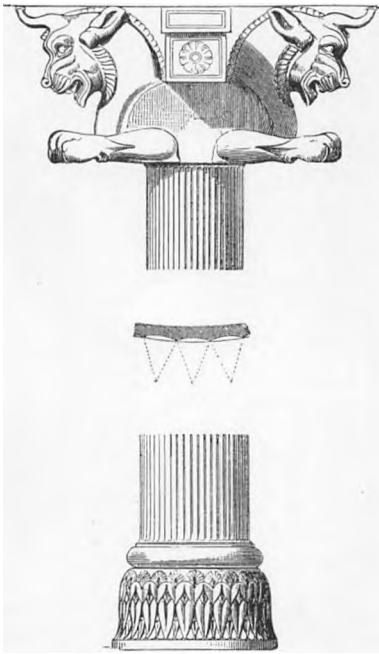

Fig. 40. Søjle fra Dareios' Palads.

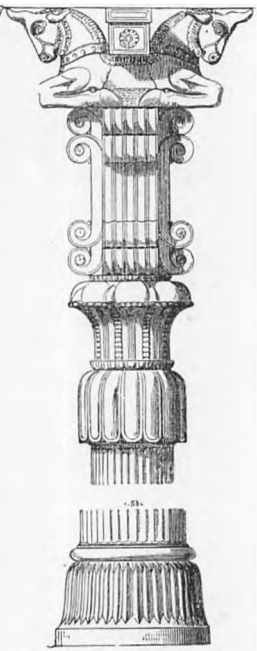

Fig. 41. Søjle fra Xerxes' Palads.

og Skæglokker, orientalske prægtige Dragter, men i Angivelsen af Dragternes Folder i de lange Ærmer og i Kjortelpartierne forneden er det græsk Formsprog, der gør sig gældende. Det stemmer med den skriftlige Overlevering om,

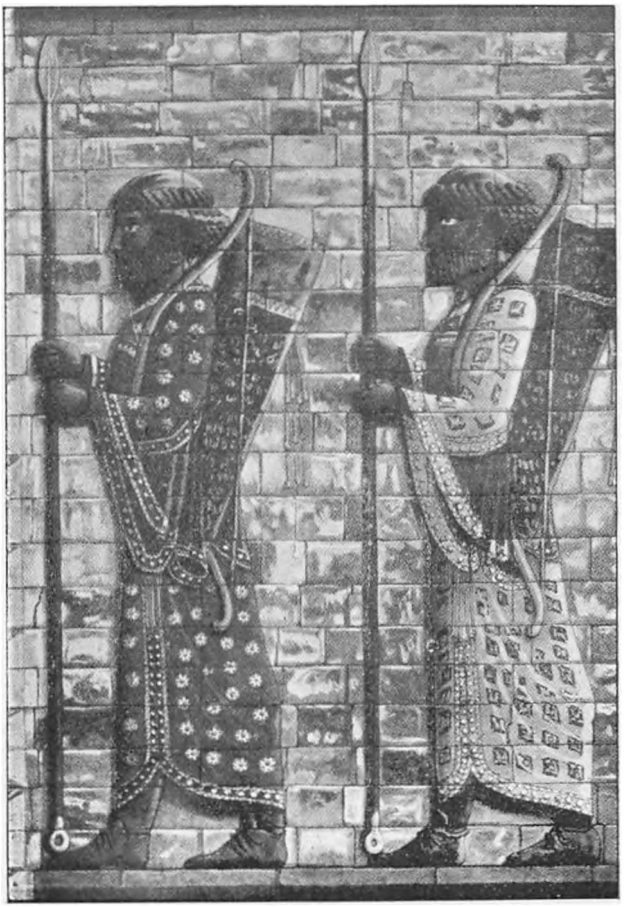

Fig. 42. Persiske Lansenerer. Frise fra Susa.
Nu i Louvre.

at Theodoros fra Samos i 6te Aarh. smykkede Paladset i Susa, og at Billedhuggeren Telefanes fra Fokaia arbejdede baade for Dareios og Xerxes.

Til Gengæld fik denne persiske Stil, der modtog Impulser fra saa vidtskilte Egne, ingen Betydning udover Perserrigets Hovedstæder, muligt fordi det var en saa udpræget Paladskunst, thi Templer byggede Perserne ikke. I Lilleasien fortsatte Frygien sin gamle lokale Kunsttradition, og den ionisk-græske Kunst oplevede under persisk Overherredømme sin rigeste Blomstring, mens ikke et eneste Monument af persisk Stil er fundet i hine Egne.

Først efter Perserrigets Undergang paavirkede den persiske Kunst Østens Folk, Inderne og Kineserne. I Han-Dynastiets Fabeldyr lever persisk Stil og gammelorientalsk Fantasi videre lige til 3die Aarh. e. Kr.

VI.

HETTITERNE

GENNEM det gamle Testamente og de ægyptiske Tekster har Hettiterne længe været kendt, men et nøjagtigere Kendskab til dette Blandingsfolk blev først vundet gennem Nutidens Gravninger i Nordsyrien og Lilleasien, særlig i Boghazkøi, Sendschirli, Tell Halaf og Karchemish.

Cheta-Folket kalder Ægypterne Hettiterne; i det gamle Testamente hedder de Chet og i de assyriske Tekster Chatti. Deres Hjemstavn er Tauruskæden, hvorfra de bredte sig ud over det midterste Lilleasien og Nordsyrien til et Omraade, der er begrænset af Floderne Orontes, Eufrat og Halys. De første Spor af Folket findes i babyloniske Tekster fra 3die Aartusinde, og allerede den Gang var babylonisk Kultur trængt ind i Hettiternes Land, som Indskriftfund i Kara Enyuk i Kappadokien har vist. I andet Aartusindes Begyndelse besejrede Hettiterne en af Hammurabis Efterfølgere og erobrede og ødelagde Babylon. Samtidig trængte de ned i Nordsyrien og undertvang de der boende semi-

tiske Folk. Bedst kendt er Hettiternes Historie fra 1800 til 1200 f. Kr. gennem Fundene fra de tyske Udgravninger i det tyrkiske Boghazkøi, den gamle Hovedstad Hatti, der ligger midt oppe i Lilleasien paa Højde med Angora (Fig. 43. Sml. paa Kortet: Hatti). *Hugo Winckler* fandt her 10,000 Lertavler beskrevne dels i Kileskrift, dels med Hettiternes egne kluntede Skrifttegn. Der var Indskrifter paa Sumerisk og Babylonisk og paa de 5 forskellige Sprog, der har været talt i Hettiterriget. Herskersproget har man betegnet som Kanisisk.

Gennem Indskrifterne lærer vi 6 Generationers 8 Herskere i Hovedstaden at kende og erfarer, at Hettiterkongen paa den Tid var baade Ægyptens og Babyloniens Hersker jævnbyrdig, hans Rige Datidens tredie Stormagt. Det bekræftes af de ægyptiske Tekster, navnlig de i Tell-el-Amarna fundne Breve og Dokumenter. I Tiden omkring 1300 søgte Hettiterne at erobre Ægypten, og Kampene er fremstillede af Farao Seti I paa Tempelmurene i Karnak. Ramses II leverede dem i 1288 f. Kr. et stort Slag ved Kadesh i Syrien og led herunder et Nederlag, som selv de pralende ægyptiske Tekster ikke formaar at tilsløre. Kort efter sluttede Ramses Fred med dem og ægtede en hettitisk Prinsesse. Hettiterkongen Chattusil kom selv til Ægypten, og „Folkene blandedes i Jubel". Ramses' Søn Merenptah sendte under en Hungersnød Skibe med Korn til Hettiterne, men Ramses III kom

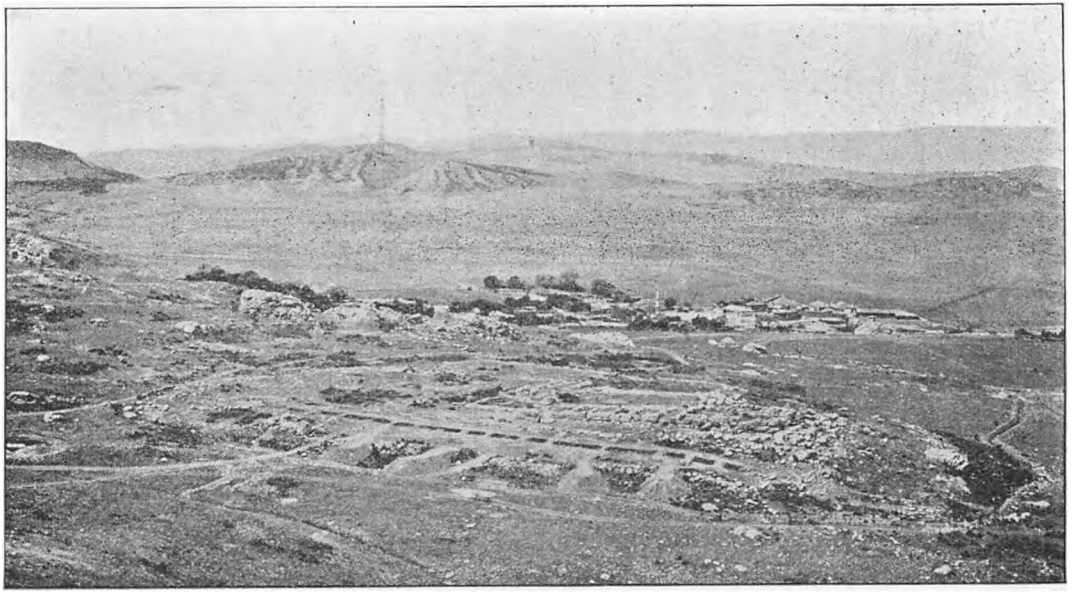

Fig. 43. Ruinfeltet i Boghazkøi i Lilleasien.

igen i Kamp med dem og med „Folkene fra Havet". Disse sidste, Vandrefolk fra de store græske Folkevandringer, besejrede Hettiterne og opløste deres Rige. Mod Nord drog Muski-Folket, der muligt er identisk med Frygerne, erobrende frem til Assurs Grænse, og fra nu af laa Hettiterfolkets Tyngdepunkt i Nordsyrien, men Byerne her dannede ikke længere nogen politisk Enhed og blev derfor let erobrede af Assyrerne. Den sidste hettitiske By faldt i 715 f. Kr. Men dette Krigerfolks Ry levede længe i Mindet. Endnu i saitisk Tid betegner de ægyptiske Tekster „den usle Fjende" med Cheta-Navnet, og i den efterekslske Bearbejdelse af det gamle Testamente gøres Hettiterne til Palestinas Urbefolkning, hvad der er historisk urigtigt, men forstaaeligt ved Folkets fordums Storhed.

Den hettitiske Kultur fik et Efterliv hos Lilleasiens Folk, som i Velmagtstiden i 2det Aartusinde havde hørt til Riget, Frygerne, hvis Blomstringstid falder i 9de og 8de Aarh., Lyderne, der i 7de og 6te Aarh. f. Kr. skabte en ejendommelig Blandingskultur af hettitiske og græske Elementer. Gennem disse Folkeslag og iøvrigt ogsaa ved direkte Forbindelser fik hettitisk Kultur stor Betydning for Hellenerne og blev Formidler af Mesopotamiens Kultur og Kunst, hvis Paavirkning spores i tidlig græsk Religion og Stilkunst.

Forasiens Kultur mangler den Ensartethed og Tradition, der trods alle Folkevandringer præ-

gede den mesopotamiske. Hettiterriget i Storhedstiden (1800—1200) har mindet om det habsburgske Monarki før Verdenskrigen, og om de indre Forhold faar man en Anelse ved Studiet af en hettitisk Lovsamling, der er fundet i Boghazkøi og stammer fra Storhedstidens Slutning, 1300—1200 f. Kr. En Sammenligning med, hvad de babyloniske og assyriske Love lærer om Mesopotamiens Kulturfolk, vil tydeliggøre Forskellen.

Hammurabis Love er givet for et Folk, der har Generationer af By- og Handelsliv bag sig. Landjorden og Husdyrene træder tilbage for Pengetransaktionerne, og Mellemhandel med stjaalet Gods straffes lige saa strengt som Tyveri og tyder paa et tætpakket Samfund, der straks satte alt i Cirkulation. Lovgivningen om Byggevirksomhed, Kreditforhold, Kontrakter, Krohold og Ølsalg, Beskyttelse af Slaver og af Børn peger i samme Retning, et intenst Byliv. Lovene om Slagsmaal tyder paa samme Stridbarhed uden større Ondartethed som i Nutidens orientalske Storbyer.

De assyriske Love tager mere Sigte paa Godsejere og Grundejendom end paa Handel og Pengeomsætning. Mens Mened ikke nævnes i Hammurabis Love, er falsk Anklage et meget vigtigt Kapitel i den assyriske Lovgivning og tyder paa hadefuld og samvittighedsløs Forfølgelse under Fjendskab. Værre end Mændene er dog de assyriske Kvindfolk, og især er deres

Mangel paa Interesse for Mand og Hjem paafaldende. De assyriske Erobrere har aabenbart bortført de undertvungne Landes kønneste Piger, men de har ogsaa faaet Kærligheden at føle. Disse vilde og gale Tøse tænkte mere paa at plyndre deres Hjem end paa at opretholde dem, og deres „Forraad i Marken", d. v. s. Kapital paa et hemmeligt Sted er et Begreb, der synes Nutidens Godsejerhustru lige saa forunderligt og forfærdeligt, som det maa have forekommet de smaa yndige ægyptiske Husfruer. Assyrerne kendte ingen Skilsmisselov, kun Straf og Mord af Hustruen. Og om de hyggelige Omgangsformer vidner det, at der ikke blot fastsættes Straffe for den Hustru, der slaar eller bider sin Mand, men det specificeres, hvad der skal gøres ved Kvinden, hvis hun knuser Mandens ene eller begge hans Testikler, eller hvis hun knuser den ene, og den anden visner af Sympati.

Helt anderledes var de Kulturforhold, den hettitiske Lov lader os skimte. Agerdyrkningen var fælles Anliggende som i den russiske Mir. Kun Frugthaverne var Enkeltmands Eje og aabenbart noget nyt, thi de maa beskyttes med haarde Straffe. Der tales meget om Opdyrkning af nyt Land, altsaa er Nybyggerarbejdet i fuld Gang. I Høsttiden er der fælles Opbud af Arbejdskraft, altsaa igen Mir-Systemet. Landet er delt mellem „Baroner", der stiller Storkongen et vist Antal bevæbnede Mænd til Raadighed. Der gives Bøder for Drab: Mord og Vold sones

ikke med Gengæld, men ved Udlevering af saa og saa mange Liv til Gengæld for Skaden fra den Skyldiges hele Bygd. Mange Love omhandler Kvægtyverier, og Bøderne er ligefrem tarifbestemte. Derimod er Mellemhandel med stjaalet Gods ikke omtalt. Det tyder paa spredt Bebyggelse, og i samme Retning peger Lovene, der beskytter de rejsende Handelsmænd, og som paalægger saa store Bøder for en forsvunden Handelsrejsende, at ingen Enkeltmand, kun hele Bygden, har kunnet udrede dem. Det vidner ikke blot om Bygdernes Kommunisme, men ogsaa om Fristelsen til at lægge sig paa Lur og tage Handelsmandens Liv og Varer i Stedet for at købe dem, og Hettiterregeringen forstod paa det Punkt ikke Spøg. Der var ingen Appel fra en Dom. Lilleasien er et skovrigt Land, og Lovene om Ildspaasættelse viser, at Husene har været byggede af Træ, ligesom Nutidens tyrkiske Huse og Gaarde. De sociale Forhold minder iøvrigt om de engelske i Sachsertiden, før Normannernes Erobring. Og i Straffenes og Bødernes Udmaaling er der en mærkelig Blidhed ved Siden af en vis smaalig Beregning — Straffeloven munder ud i en hel Tarif — begge Dele typiske for Bondesindet.

Under saadanne Levevilkaar kan vi ikke vente at finde megen eller stor Kunst, og det slaar ogsaa til. Der er i 2det Aartusinde nogen Bykunst, men den har saa lidet Rod i Folket, at den i de senere Aarhundreder helt viger

Pladsen for en Kunst, der efterligner den assyriske, og som derfor ikke skal beskæftige os.

At Herskerne over Hettiterriget ikke har savnet kunstnerisk Selvstændighed, viser allerede Grundridset af Paladset i Boghazkoi (Fig. 44). Mærkeligt er det, at hele Facaden har haft Vinduer, saaledes at Rummene ikke har maattet nøjes med Lyset gennem Dørene fra Gaardspladsen som de mesopotamiske Paladsers Sale. Derved er skabt en nordisk Hustype. Paa Paladsets Vestside ligger 9 kvadratiske Rum, af hvilke de 7 vender ud til en lang Korridor, en Sluttethed, der ogsaa er ny i Kunsten. Gaardspladsen har mod Nord Piller, et Træk, der minder om Ægypten, men ogsaa kan være et selvstændigt Fund. Mellem dem kommer man gennem to mindre Værelser ind i et stort kvadratisk Rum, betegnet som Adyton i

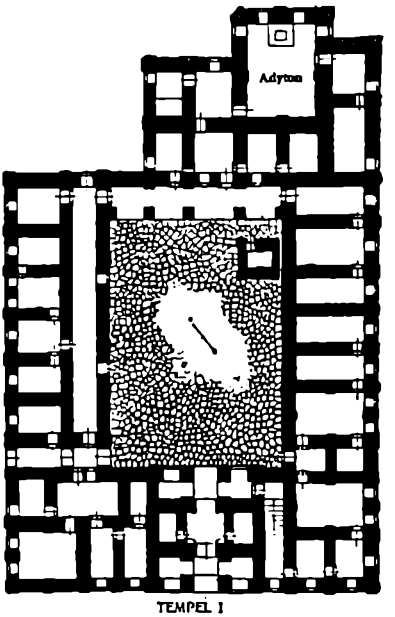

Fig. 44. Paladset i Boghazkoi.

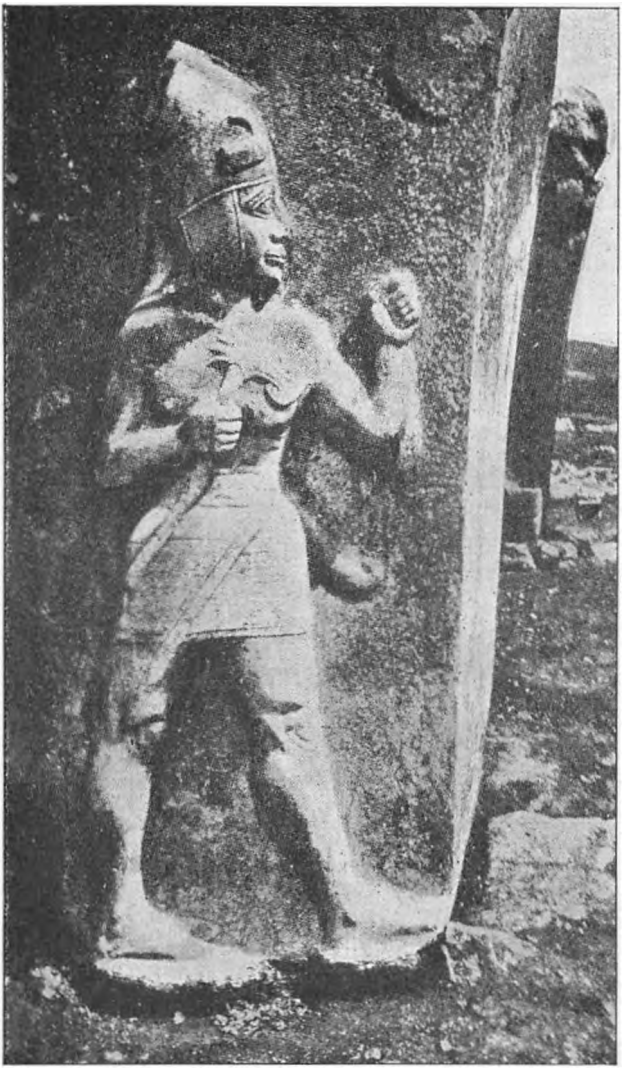

Fig. 45. Relief fra Byporten i Boghazkoi.

Planen, der har indesluttet en Trone, Kongens eller Paladsgudens, det kan ikke siges.

En lignende kraftig Selvstændighed viser Skulpturen fra Boghazkøi. Byporten var flankeret af to Kalkstensrelieffer, 2 m 25 høje, fremstillende den hettitiske Solgud, der tillige var Krigsgud og derfor væbnet enten med Sværd eller — som her — med Økse (Fig. 45). Paa Hovedet bærer Guden en Hjelm med Nakkeskærm og Øreklapper. Trods al Primitivitet er der en vis udtryksfuld Kraft i Ansigtstrækkene og i Karakteristiken af Benenes og Knæenes Muskulatur.

Fig. 46. Hettitisk Bronce.

Noget lignende gælder om den 12 cm høje Broncestatuette, der forestiller samme Gud og nu er i Berlin (Fig. 46). Hjelmen har her ligesom Vaabnet i højre Haand været udført af kostbarere Materiale, og Stifterne under Fødderne har været indsatte i en Kæmpetyr, paa hvis Ryg denne Solgud, ligesom visse babyloniske Guder og senere i Romertiden Jupiter Dolichenus, hyppigt er fremstillet staaende.

Andre Guddomme bæres af Løver, ogsaa under Paavirkning østfra.

Et godt Arbejde er et Sfinkshoved af Kalksten fra Boghazkøi (Fig. 47), noget over naturlig Størrelse og prydet med Tyrehornshjelmen. Øjnene var indlagt af kostbart Materiale. Modelleringen af Næsen, den smalle Mund og de fyldige Kinder er dygtigt gjort.

Fig. 47. Hettitisk Sfinkshoved.

Iøvrigt er den hettitiske Skulptur raa og ubehjælpsom, ikke mindst i Fremstillingen af Menneskefiguren, og Dyrefigurerne naar ikke op mod de assyriske. For Indholdets Skyld og ved Typerne har denne Kunst, hvis yderste Forpost er det af Herodot skildrede Klipperelief i Karabel mellem Sardes og Smyrna, derimod stor Betydning. I Nærheden af Boghazkøi ligger Iasilkaja, et tyrkisk Navn, der betyder den beskrevne Klippe, og gennem et stort Klipperelief

her lærer vi Hovedfigurerne i den hettitiske Gudeverden at kende (Fig. 48). Tilvenstre mod-

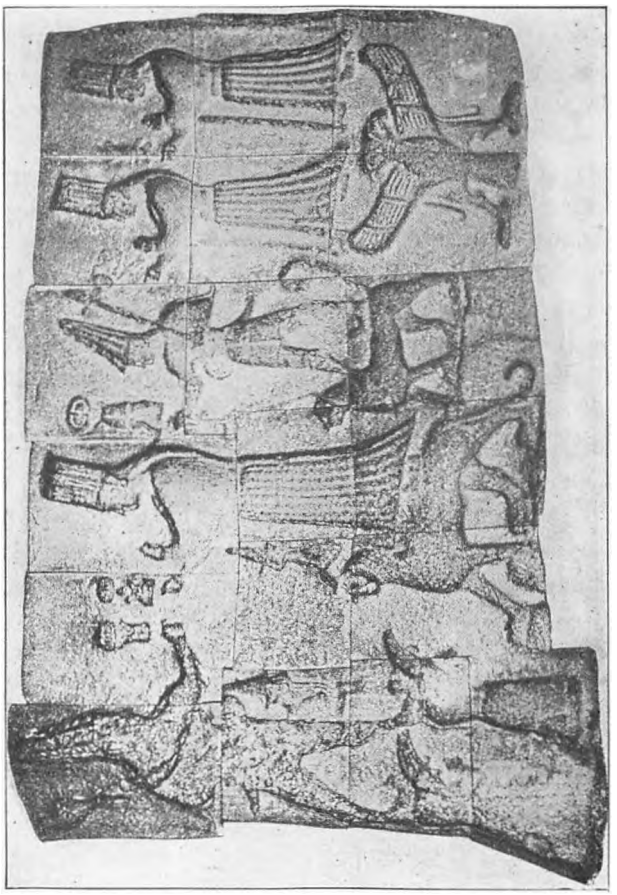

Fig. 48. Relief i Iasilkaja.

tager en Konge eller en Krigsgud med den ejendommelige, sukkertopagtige Hat paa Hovedet,

der er almindelig i hettitiske Billeder, og staaende paa to bøjede Skikkelsers Skuldre, en Gudeprocession. Forrest kommer Gudemoderen, baaren af en Løve og ligesom førnævnte Figur ledsaget af et sfinksagtigt Dyr. Hendes høje Hovedbeklædning minder om en Indianers Fjeropsats, og hun bærer en lang, i Rifler foldet Dragt. Næste Løve bærer Gudemoderens Gemal, Solguden, hvis Navn muligt er Tarku, Lydernes Sandas. Og endelig følger to Tvillinggudinder over Dobbeltørnen, det orientalske Motiv, hvis østlige Oprindelse allerede er omtalt (S. 27). Gaadefulde Gudesymboler fylder Grunden bag Figurerne, men snart vil forhaabentlig Tydningen af de hettitiske Tekster tillade en Redegørelse for de Tanker, Folket har forbundet med sine Gudebilleder.

I det saakaldte mindre Galleri i Nærheden af Boghazkøi findes et mærkeligt og fantastisk Gudebillede i overnaturlig Størrelse, hugget i en Klippeside. Dolkguden kan vi kalde ham (Fig. 49). Foroven ses Gudens Hoved i Profil mod venstre, bærende den spidse Hat. Hans Skikkelse er klædt i fire Løveskind; to hænger ned fra Skuldrene, og deres Hoveder gør det af for Arme eller Ærmer; det andet Par falder, hver ophængt i en Fod, fra Bæltestedet nedefter, hvor deres Forben og Hoveder vaabenagtigt mødes. Og nedenunder ses Spidsen af en Dolk eller Daggert med høj Midtribbe, boret ned i Jorden. Det er et stolt Tropaion fra den Periode,

Fig. 49. Den hettitiske Krigsgud.

hvor det hettitiske Sværd undertvang Folkene lige fra Lydiens Kyst til Orontes og Eufrat, og hvor selv Ægyptens Konge maatte bøje sig for Nordens Hersker.

VII.

JØDERNE

FORUDEN Hettiterne er der i Syrien endnu to Kulturfolk af Betydning, Fønikerne og Jøderne. Det vil være praktisk at behandle den fønikiske Kunst i Forbindelse med den tidliggræske paa Homers Tid. Jøderne har derimod aldrig haft nogen Kunst.

Nutidens Udgravninger har kun bekræftet, hvad man forud anede, at Israeliterne ikke engang har kendt Tilløb til Kunstvirksomhed. Der kan skrives en interessant jødisk Arkæologi, men i Kunsthistorien har Jøderne ikke noget Kapitel. Det kræver en Forklaring, thi dette Folks Betydning er saa stor, at alt vedrørende dets Oprindelse og Udvikling har Interesse.

Paa de forskelligste Steder i det hellige Land har Arkæologerne gravet, foruden i Jerusalem i Tell-Taanek, Megiddo og Samaria i Nord- og Mellempalestina, i Tell-es-Safi i Sydvestpalestina og i den gamle Filisterby Gezer. Endelig i Jericho, hvor Verdenskrigen standsede Østrigerne i Arbejdet. Derved er det muligt at danne sig et Overblik over Landets Udvikling fra de fjerneste Tider.

I Stenalderen, den ældre som den yngre, boede Palestinas Indbyggere i Huler, og det er stadig et uløst Spørgsmaal, om allerede denne Urbefolkning var Semiter.

Palestinas Broncealder begynder midt i 3die Aartusinde og sættes af mange i Forbindelse med Semiternes Indvandring. Foruden Broncen indføres Pottemagerhjulet, men Beboelsen af Hulerne fortsættes lige til omkring 2000 f. Kr. Da begynder man at bygge Landsbyer af en Type, der er bevaret lige til vore Dage (Fig. 50). Husene opføres af utilhugne Lersten med Lerslam som Bindemiddel, har flade Tage, dækkede af Ler eller Halm, en aaben Gaardsplads, hvor det meste af Dagens Arbejde foregaar, og en Del smaa og større Værelser, ofte med Stald og Soveværelse i samme Rum for Lunhedens Skyld. Ved Siden af Husene ligger halmstakagtige, lerklinede Kornloer og Forraadshuse. Saadanne Bygninger opføres endnu i vore Dage af Haandværkere, der i Høsttiden forlader Byggevirksomheden og deltager i Markarbejdet. Gennem denne Type forklares Jesu, der ikke var „Tømmermand", men Tekton, Bygningshaandværker, og hvis Lignelser derfor er hentede dels fra Bygningsvæsenet, dels fra Landbruget. Naar man til Billedet af en saadan Smaaby føjer Hærskarer af Myg og Fluer og en Forestillingskreds hos Befolkningen, der ikke naar videre end til Mad, Penge og Brudekøb, saa har man Livsbilledet af Palestinas Bondestand

Fig. 50. Landsby i Palestina.

fra Aar 2000 f. Kr. til vore Dage. Der var i alt dette intet, der skulde vække en Profet til Virksomhed.

Omkring 1800 f. Kr. begynder ydre Kulturer at øve deres Paavirkning, først den ægyptiske, senere den kretiske. Men Semiterne — Kananiterne — var i materielle Ting ikke lærenemme. Deres Krukker, Pilespidser og Dolke er Makværk, lokal Vankundighed eller daarlig Imitation, og kun Filistrene hævede sig lidt over dette Lavmaal ved i det mindste at kunne bemale deres Vaser og brænde dem ordentligt. Ikke for intet gik Jøderne til dem med deres Plovjærn for at faa dem skærpede. Filistrenes Undergang betød Standsningen af Mulighederne for Palestinas kunstindustrielle Udvikling.

Israeliterne synes at være kommen ind i Landet fra det omgivende Ørkenterræn under de Folkeuroligheder i Syrien, der var en Følge af Ægyptens slappere Regimente under Amenophis IV, og som skildres i Klagebreve fra de indfødte Byherskere. Den ene Stad efter den anden falder for Ørkenstammernes Angreb, bl. a. Gezer, fra hvis Guvernør, Japakhi, der foreligger fire Jammerbreve i Tell-el-Amarna. Filistrene var ellers de eneste, der gjorde samlet Modstand, og de israelitiske Shejker blev derfor nødt til at forsøge sig med en Guerillakrig, der er personificeret i den tapre Samson. Deres Trøstere i Nederlaget blev Præster som Samuel, men først Shejken Saul bragte sit Folk Sejren.

Israels Folk var før Palestinas Erobring et Nomade- og Hyrdefolk, dets Gudshuse var Telthelligdomme, ja selv Ordet for Hus og Borg, ohel, betyder egentlig Telt. De havde Nomadens Had til Bonden; ikke for intet er Kain Bonde, Abel Hyrde, Patriarkerne Nomader! Ingen Befolkning er mindre udviklingsdygtig i aandelig og materiel Henseende end Beduinerne. Tænker man sig dem nu som Erobrere af Byer, byggede og med en Befolkning som ovenfor omtalt, saa kommer man stadig ikke videre i Forstaaelsen af det jødiske Aandslivs Opstaaen.

Saul var aabenbart endnu en uvidende Shejk. David samlede Sydpalestina, besejrede Filistrene, hvis Sprog kun i Asdod levede videre til Nehemias Tid i 5te Aarh., og grundlagde det jødiske Monarki. Og blot 40 Aar efter Sauls Død fik Riget i Salomon en typisk orientalsk Hersker, nydelseslysten og brutal, forfinet og litterær interesseret. Om Davids Salmer og Salomons Ordsprog er digtede af dem selv eller ej, er mindre væsentligt end den Sandhed, at Israeliterne nu har faaet et Aandsliv, der indgaar som Led i Orientens fælles Kultur. Salmetonen i Henvendelserne til Jahve er den samme, som vi kender fra Sumerernes og Babyloniernes Tekster, og at Folket holdt sammen om sin egen Stammegud, er der intet forunderligt i. Den jødiske Religion er en Henotheisme, d. v. s. Samling om én Gud, men Israeliterne har aldrig tvivlet om de andre Stamme- og Folkeguders

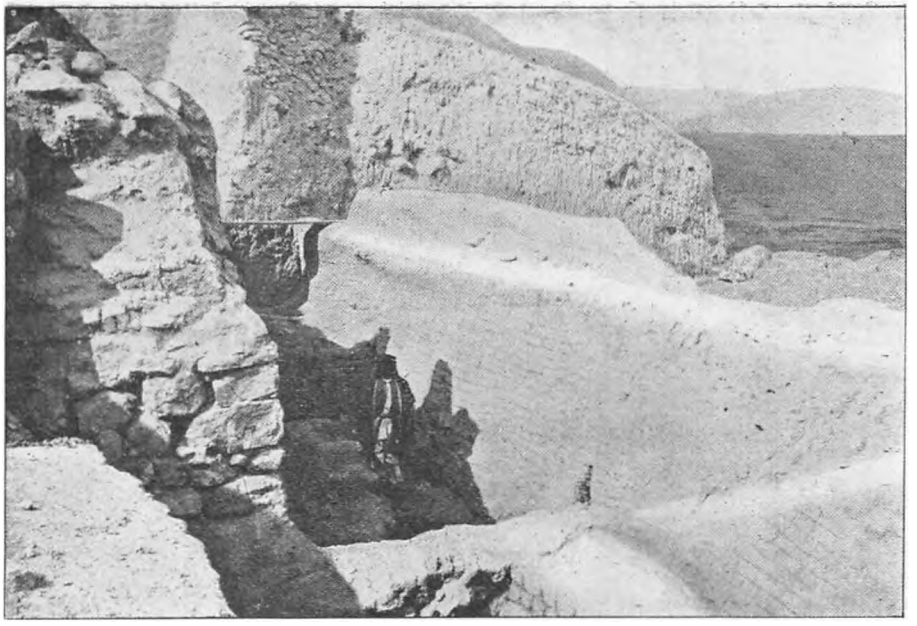

Fig. 51. Kananitisk Mur i Jericho. Tilhøjre Lermure, tilvenstre Taarn af Stenkvadre.

Eksistens, og man kan derfor næppe engang hos Jesaias tale om en jødisk Monotheisme.

I materiel Henseende vedblev Israels Folk at være lige ubehjælpsomt. Fønikerkongen Hiram sendte ikke blot Tømmer, men ogsaa Bygmestre og Haandværkere til Salomon, da Templet i Jerusalem skulde rejses. Hvorledes det gik Israeliterne, naar de forsøgte sig paa egen Haand, viser ikke alene den vinde og skæve Siloamtunnel under Jerusalem, men selv Jerichos Bymure.

I Jericho ligger der to Murringe omkring Byen, en indre fra den kananitiske Tid, der er bygget efter de bedste orientalske Forbilleder med kraftige Taarne af Kvadersten, anbragte med Mellemrum til Styrkelse af Lermuren (Fig. 51), og en ydre fra Tiden efter Israeliternes Erobring med en højere og kraftigere Stensokkel end Forgængerens Mur, hvad der i og for sig er al Ære værd (Fig. 52), men uden et eneste Taarn, uden en Bastion og uden saa meget som et Fremspring. Som en statelig Kæmpeslange har denne Mur slynget sig om den israelitiske By i 9de og 8de Aarh., men strategisk set var den umulig. Den synes at være bygget af *Chiel,* der under Kong Achab genopbyggede Jericho, idet han ved Grundstenens Nedlæggelse ofrede sin førstefødte, ved Indsættelsen af Portfløjene sin yngste Søn i Overensstemmelse med Jahves Befaling (I. Kong 16, 34).

Af lignende Konstruktion var Stadmuren om

Samaria, og saadanne Bymure kunde nok holde til Moabiternes Angreb, men maatte være lette at

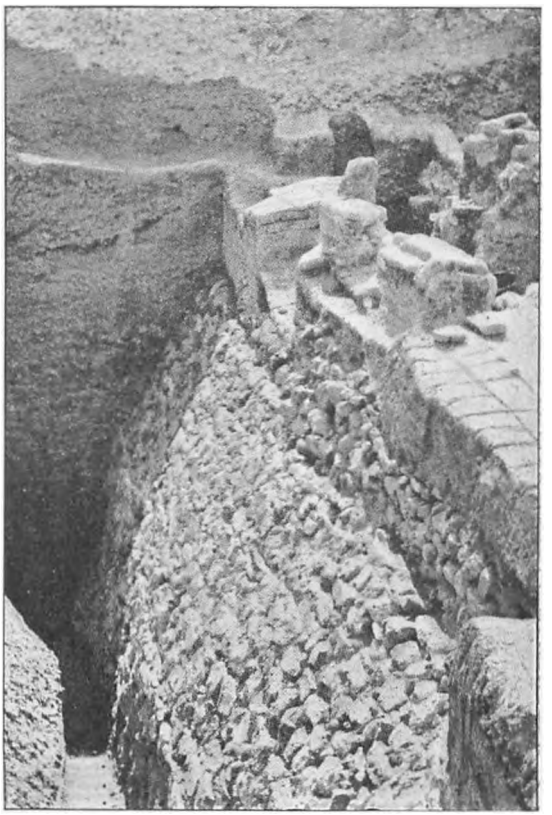

Fig. 52. Israelitisk Mur i Jericho. Ovenover Stensokkelmuren Kvadermure fra Romertiden.

splintre for Assyrerne, da de i 7de Aarh. brød ind i Landet.

Bag Jerichos israelitiske Bymur ligger en typisk gammeljødisk By fra 8de Aarh., med snævre, krogede Gyder, med Huse, hvis 2—3 Rum er grupperede om en skæv og grim Gaardsplads, og i hvis sodede Køkken et stort Vandkar af Ler endnu er paa Plads ligesom Forraadsrummets Vinamfora og Si som Vidnesbyrd om

Fig. 53. Lerkar fra Jericho.

den hastige Flugt fra Byen. Andet primitivt Husgeraad i Israels Boliger er Kornmøller og Lamper af Sten, forskellige formløse Jernsager, Spindesten, Greb af Hjortetakker, endelig Lerkar, af hvilke de fleste stadig var haandlavede. De eneste, der har lidt Form, er de saakaldte „Frugtskaale", hvis Brug er uklar (Fig. 53). De er smukt profilerede, af godt Ler med hvidt Overtræk og ofte med geometriske Tegninger i rød Farve.

I saadanne Interiører har Israels Profeter

levet. I Filisterbyen Gezer er fundet Terrakottafigurer, der mere eller mindre primitivt gengiver Himlens Dronning, Ishtar (Fig. 54), og at slige Figurer ogsaa kunde finde Dyrkelse i Judas Byer og paa Jerusalems Gader, viser Jeremias' Klage: „Børnene sanker Brændsel, Fædrene tænder Baal og Kvinderne ælter Dejg for at

Fig. 54. Terrakotter fra Gezer.

bage Offerkager for Himmeldronningen" (7, 18).

Gennem Fundene i Gezer forstaar vi den jødiske Billedfjendskhed. I orientalsk Tro var Gudebilledet Gud selv, dets Tilstedeværelse i et Hus gav den fremmede Gud Adgang til Hjem og By. Naar Israeliterne var ude af Stand til at forme Billeder af deres egen Gud, der kunde maale sig med de fremmede Folks Gudefremstillinger, saa laa Faren for Splittelse og Frafald nær, naar en fremmed Guds Billede syntes at have bragt Hjælp i Nød eller Sygdom, mens

Jahve var ugribelig og fjern (Sml. Jeremias 44, 15 ff.) I „Dommernes Bog" tales der da ogsaa flere Gange om Forfærdigelsen og Dyrkelsen af Gudebilleder, maaske ofte ment som Jahvebilleder (8, 27 og 17, 4—6), men samtidig hører vi om Frafald og Dyrkelse af Bâlsguderne og Ashererne (3, 5—7). De sidste var hellige Piller af Træ eller Sten. Foruden dem nævnes i Teksterne hyppigt Massebas, der snart synes at have været Gravmæler, snart Mindesmærker, som det David rejste over Absalom, fordi denne ikke havde nogen Søn til at bevare Mindet om sig (2. Sam. 18, 18), snart har de ligefrem været Domænetegn som de babyloniske Kudurrus. Deres Udseende kender vi fra Gezer, hvor en Række paa 8 Massabas er opstillet bagved en stor Stenblok, hvis midterste Fordybning sandsynligvis har baaret en mægtig Ashera af Sten (Fig. 55). Stenpillerne er saa raa, at man næppe ser Sporene efter Værktøjet paa dem.

Jødernes kunstneriske Uformuenhed finder sin Forklaring ved Sammenligning med Orientens andre Folk. Ogsaa for Sumerernes og Babyloniernes Vedkommende var den kunstneriske Høst, som vi har set, ikke stor, og først mod Slutningen af sin Levetid frembragte den assyriske Nation stor Kunst. Eller for at gaa til fjernere Kulturfolk, hvad var saa Kinas Kunst værd paa den Tid — i 5te Aarh. f. Kr. —, da religiøse Tænkere som Kungfutse og Laotsi grundlagde kinesisk Tænkning og Moral? Det tager

Fig. 55. Massebas i Gezer.

Tid, før Haanden lystrer Tanken, og det gælder selv et Folk som Hellenerne. Den Kunst, der omgav Homer, var ikke stort skønnere end den, Israels Profeter havde for Øje, og var græsk Kultur bleven tilintetgjort ved Midten af 7de Aarh. f. Kr., vilde Dommen have lydt omtrent som over Jøderne: Stor Uselvstændighed, kejtet Imitation af fremmede Forbilleder i Kunst og Kunstindustri, forbunden med en noget større teknisk Perfektibilitet end Semiternes; til Gengæld et Folk med store digteriske Evner, akkurat som Jøderne. Men Hellenerne levede og blomstrede i Frihed, Jøderne blev underkuede af Assyrerne og drevne i Landflygtighed af Babylonierne. Dermed var al Mulighed for teknisk Forbedring udelukket.

Ved Tilbagekomsten fra Landflygtigheden genrejste Jøderne Jerusalems Tempel og Mure og, fattige som de var, sikkert ved egen, hjemlig Arbejdskraft. Men det nye Tempel drev da ogsaa Taarene frem hos de Gamle, der mindedes det tidligere Tempels Herlighed. Og Fattigdommen holdt ved og hindrede i Forbindelse med Dogmer og Uvilje mod det Fremmede en kunstnerisk Tradition i at opstaa. Jødefolket blev som Krøblingen, Gud Herren lammer paa Hænder og Fødder for at vise Sjælens uudtømmelige Rigdomme.

I den romerske Kejsertid forlod Jøderne ofte deres gamle, raadne Smaabyer og byggede nye Landsbyer midt i Markerne, nærved Kilderne,

paa sundere Steder end de gamle befæstede Høje med deres tætte Bebyggelse. Det var den romerske Fred, der muliggjorde dette, men det gør ofte Identificeringen af de jødiske Byer vanskelig for vor Tids Granskere, thi Navnet overførtes paa den nye By. Denne var i Reglen bygget lige saa kummerligt som den gamle.

Men at netop dette fattige, forfulgte og kunstnerisk ubegavede Folk gennem sin Religion skulde komme til at paavirke Verdens store Kulturfolk lige til vore Dage, er ikke let at forstaa og forklare. „We can but wonder in silence", siger Macalister, den fineste Palestinakender i Nutiden.

LITTERATUR

L. W. King: A History of Sumer and Akkad. London 1910.
„ A History of Babylonia. London 1915.
L. Delaporte: La Mesopotamie. Paris 1923.
Maurice Pillet: Khorsabad. Paris 1918.
G. Conteneau: La Civilisation assyro-babylonienne. Paris 1922.
L. Curtius: Antike Kunst (Burgers Handbuch der Kunstgeschichte). Neu-Babelsberg-Berlin.
L. Curtius: Studien zur Geschichte der altorientalischen Kunst. Sitzungsberichte der bayrischen Akademie 1912.
L. Heuzey: Découvertes en Chaldée. Paris 1884—1912.
Den paalideligste Datering af 1ste babyloniske Dynasti findes i *Fr. Kugler*: Von Moses bis Paulus. Münster i/W. 1922. S. 497 ff.
R. Koldewey: Das wieder erstehende Babylon. Berlin 1912.
C. W. Westrup: Stat og Borger i det gamle Babylonien. København 1913.
A. T. Olmstead: History of Assyria. New York & London 1923.
E. Unger: Zum Bronzetor von Balawat. Leipziger Dissertation 1912.
Perrot & Chipiez: Histoire de l'Art dans l'Antiquité. Bind II, IV og V (delvis forældet).
E. Herzfeld: Am Tore von Asien. Berlin 1920.
Den græsk-romerske og den gammeltestamentlige Overlevering om Assur og Babel er samlet i *Karl Holzhey:* Assur und Babel. Freising-München 1921.
Otto Weber: Hethitische Kunst. (Orbis pictus 9). Berlin.
Eduard Meyer: Reich und Kultur der Chetiter. Berlin 1914.

Günther Roeder: Aegypter und Hethiter. Der alte Orient XX 1912.

John Garstang: The Land of the Hettites. London 1910.

R. A. S. Macalister: A History of Civilization in Palestine. Cambridge University Press. 1912.

P. S. P. Handcock: The Archaeology of the Holy Land. London 1916.

Th. A. Müller: Palestina som babylonisk Kulturprovins.

Om babylonisk Religion, se *Knut Tallquist,* i *Lehmanns* illustrerede Religionshistorie S. 101, om Zoroasterlæren ssts. S. 347. Avesta er oversat af *A. Christensen* i „Verdensreligionernes Hovedværker".

Zoroasterlæren behandles endvidere af *Eduard Meyer* i Ursprung und Anfänge des Christenthums II.

Orientalsk Religion i *Ditlef Nielsen:* Der dreieinige Gott. Gyldendal 1922.

FREDERIK POULSEN

DEN KRETISK-MYKENISKE KUNST

MED 111 AFBILDNINGER

UDGIVET AF

STUDENTERSAMFUNDETS
OPLYSNINGSFORENING

V. PIOS BOGHANDEL · POVL BRANNER
NØRREGADE · KØBENHAVN
MCMXXVI

INDHOLD

		Side
I.	Troja	5
II.	Kretas dekorative Kunst	27
III.	Kretas Paladser	54
IV.	Det guldrige Mykenai	140
V.	Tiryns	189
	Litteratur	220

Klicheerne er bekostede af Ny Carlsbergfondet og udførte i Bernh. Middelboes Etablissement.

I.

TROJA

Indtil Aar 1870 begyndte den græske Kulturhistorie med Homer. Saaledes havde det ogsaa været for Grækerne selv. Hvad der laa forud for de homeriske Digte, var hyllet i Sagn om en overnaturlig Menneskeslægt og en Guldalder, i hvilken Heltene var Gudernes Venner, og disse hjalp dem at bygge Mure om deres Byer og holdt til som Skytsaander i deres straalende Paladser. „Før Agamemnon" var lige til den nyeste Tid Udtryk for en Fortid, der ansaas for haabløst sænket i Myternes uudgrundelige Dybder.

Vi kender nu denne mytiske Fortid, dens Kultur, Kunst og Livsforhold, ja vor Viden rækker videre endnu, hinsides al Kultur til en primitiv Broncealder og en endnu raaere Stenalder inden for græsk Landomraade. Vi tager undersøgende Oldsager i vore Hænder, der er Aartusinder ældre end Achilleus og Agamemnon. Som i Ægypten og den gamle Orient er Forskerne altsaa ogsaa i Hellas naaet til Kulturlivets Klippegrund og overskuer Udviklingen fra

de første Bopladser til Kulturbyernes rigeste Blomstringstider.

Den første, der sænkede Lodlinen ned i den græske Urtids Dyb, var Tyskeren Heinrich Schliemann. Denne ejendommelige Mand fødtes i 1822 som Søn af en Sognepræst i Mecklenborg og viste tidlig Interesse for historiske og sproglige Studier, men maatte paa Grund af Familiens Forarmelse 14 Aar gammel tage Plads som Lærling i en Detailforretning og levede mange Aar i trange Kaar, under hvilke han dog aldrig mistede hverken Opdriften eller Lærelysten. En Stilling som Fuldmægtig i et Handelshus i Amsterdam gav ham den første Chance, og i Aaret 1846 sendte Firmaet den unge, dygtige Mand til Rusland, hvor han allerede et Aar efter kunde grunde sin egen Forretning. Energisk Arbejde og Held i Forretninger gjorde ham i faa Aar til en velstaaende Mand, og han kunde da i 1858 trække sig tilbage fra Forretningerne og begynde det Liv, han længtes efter, et Liv fyldt af Studier og Rejser. I Sommeren 1868 besøgte han for første Gang de klassiske Steder, hvor han senere skulde vinde Verdensberømmelse, Troja og Mykenai. (Se Kortet Fig. 1: Troy, Mycenae.)

Det var i Aaret 1870, at Schliemann for egen Regning begyndte de store Udgravninger i Troja, den sagnrige By i Lilleasiens nordvestlige Hjørne, der er Midtpunktet i Iliadens Kampskildringer. Mange Lærde i Datiden var tilbøjelige til at

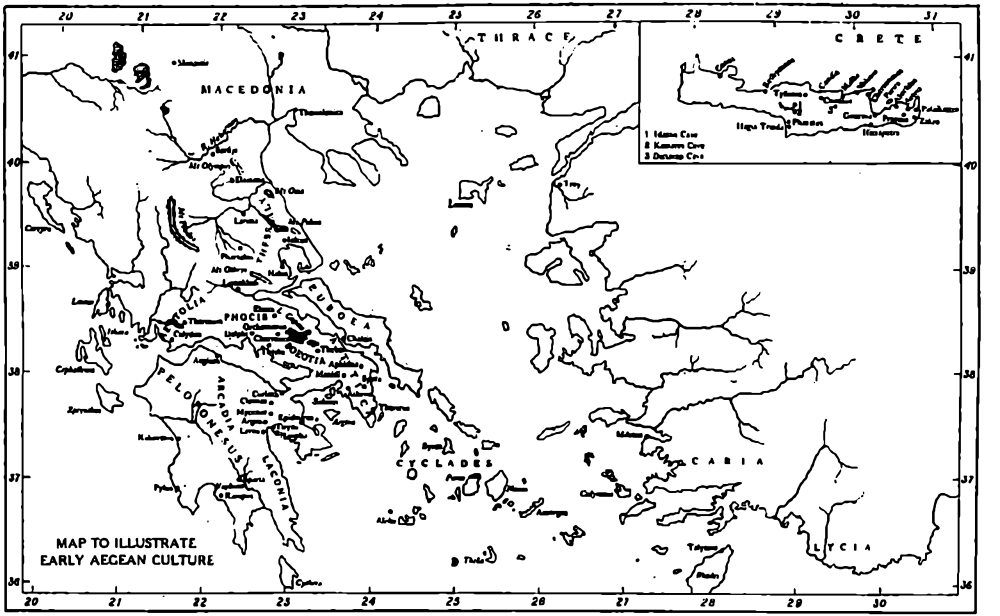

Fig. 1. Kort over Hellas og Lilleasien. Foroven tilhøjre Kort over Øen Kreta.

tro, at det homeriske Troja aldrig havde eksisteret, andre mente, at det havde ligget paa nogle Højder ved Bunarbaschi langt fra Kysten. Schliemann var allerede efter sit første Besøg klar over, at den homeriske Stad maatte søges under Troja eller Ilion fra den historiske Tid, hvis Ruiner stadig kunde ses paa Højen Hissarlik, et tyrkisk Navn, der betyder „Borgen" og altsaa trofast gennem alle Omvekslinger har bevaret en gammel Tradition.

I de to første Aar gik det smaat med Gravningen, der sinkedes baade af Vrøvl med den tyrkiske Regering og af Schliemanns egen Uerfarenhed, men i Marts 1872 tog han fat for Alvor, og Aaret efter udgravedes de gamle Bymure og det store Guldfund, som Schliemann straks betegnede som „Priamos' Skat". I 1874 udkom en Bog om disse første Fund, der ganske skræmte den lærde Verden ved Forfatterens Lægmandsbetragtninger og Fantasterier, saa man fuldkommen oversaa, hvad Nyt og Godt den bragte. Videnskabsmændene trak paa Skuldrene ad disse „forunderlige Indfald", og opmuntret heraf kastede Aviser og Vittighedsblade sig over Schliemann og hans Fund og haanede den uforsigtige Dilettant.

Nye Vanskeligheder fra den tyrkiske Regering nødsagede i nogle Aar Schliemann til at holde sig borte fra Troja, og han benyttede Mellemtiden til i 1876 at foretage sine navnkundige Gravninger i det guldrige Mykenai paa Pelo-

ponnes. Først i 1878 vendte han tilbage til Troja, og nu havde de mykeniske Udgravninger givet ham Ry og Autoritet, saaledes at de videre Gravninger i Troja blev fulgt med stor Interesse. Værket: „Ilios", der udkom i 1879, og i hvilket han sammenfattede Udgravningens Resultater, blev da ogsaa anerkendende omtalt i Fagpressen. Og dog var Schliemanns Udgravningsteknik selv efter Datidens Forhold stadig meget mangelfuld. „Er wühlte wie ein Schwein", har en berømt tysk Arkæolog engang sagt om ham, og hans Notater var i den første Tid meget upaalidelige: det blev ikke opskrevet, hvor hver Ting var fundet, samtidig med Fremgravningen, men hver Aften blev Dagens Udbytte summarisk opgjort uden Omhu for Enkelthederne.

I 1882 blev Udgravningerne i Troja genoptaget, og denne Gang var Schliemann ledsaget af den tyske Arkitekt Wilhelm Dörpfeld, der havde udmærket sig under de tyske Gravninger i Olympia og som straks gik i Gang med at give Udgravningstekniken og de udsendte Beretninger fra Troja en videnskabelig Karakter.

Endnu en Gang, i 1890, fik Schliemann Lov at sætte Spaden i Trojas Jord, men samme Aar døde han pludselig under en Rejse i Neapel. Schliemann havde i 1871 ægtet en Grækerinde og boede i sine senere Aar i et smukt Hus i Athen, der først for nylig er gaaet ud af Familiens Eje. Som den store Entusiast han var, havde han i de sidste to Aartier før sin Død aarlig

ofret 100,000 Mark paa sine forskellige Udgravninger, og alle anerkendte nu i ham Manden, der havde vundet nyt Land for græsk Oldtidsforskning. Men Rækkevidden af hans Fund blev det de øvede Fagmænds Sag at udrede, og det tog mange Aar, inden der blev vundet Klarhed over de fundne Ruiners og Enkeltfunds Tid og Tidsfølge.

Saa hurtigt Schliemann end havde gravet sig gennem Jordlagene paa Hissarlik-Højen, havde han dog faaet Tid til at iagttage, at Borghøjen var dækket af Ruinrester af flere Byer, der laa lagvis over hinanden. Schliemann talte ialt syv Stæder. Underst ligger Rester af en lille By fra Broncealderens Begyndelse, og derefter følger et Jordlag, vekslende fra $3^1/_2$ til 6 Meters Tykkelse, skabt i Hovedsagen ved Fyld og Planering. Ovenpaa dette følger saa anden Stad, som Schliemann selv antog for Homers Troja. Tredie, fjerde og femte By er ret betydningsløse, og sjette By, af hvilken Schliemann kun lærte en mindre Del at kende, der endog var stærkt ødelagt ved senere, græsk-romerske Byanlæg, interesserede ham saa lidt, at han slet ikke forsøgte at datere den. Syvende By var efter Schliemanns Tælling det græsk-romerske Ilion.

Men allerede under Udgravningerne i 1890 fik Dörpfeld Mistanke om, at Schliemanns Datering var forkert, og den tyske Arkæolog Brückner kom gennem Studiet af Keramiken til Forstaaelse af, at hele Kronologien maatte ændres. For at

vinde fuld Klarhed begyndte Dörpfeld i 1893 en ny Udgravning i Troja, til hvilken Schliemanns Enke ydede Midlerne, og fortsatte dem i 1894 med Støtte fra den tyske Regering. Ved disse Gravninger kom Sandheden frem: den anden Stad var en forhistorisk Borg fra omkring 2000 f. K., mens den mere end et halvt Aartusinde yngre sjette Stad, hvis herlige Ringmure nu fremdroges, var det Troja, der var skildret i Homers Digtning. Og Schliemanns 7de Stad blev delt i tre Lag Byer, af hvilke den syvende var en Barbarby, den ottende det græske og den niende det romerske Troja, der bestod lige til ca. 500 e. K. Foruden Ruinerne blev ogsaa Enkeltfundene: Guldsager, Vaser, Terrakotter, der næsten alle var indlemmede i Berlins Museum für Völkerkunde, grundig bearbejdede af Specialister, og Resultaterne blev i 1902 forelagt i et tobinds Værk: Troja und Ilion, der den Dag i Dag er Hovedværket om den sagnberømte Stads Ruiner.

Dette Forhold, at Stæder saaledes kan ligge lagvis og godt bevarede over hinanden, kendes ogsaa fra andre Oldtidsbyer og hænger sammen med, at naar Erobrere i hine Tider havde ødelagt, eventuelt afbrændt en Stad, og nye Skarer strømmede til for at genopbygge den, rejste disse deres Huse paa de gamle Huses Ruintomter, som de planerede ved Fyld, men ikke nedrev. Derfor er saa meget bevaret af hver Byggeperiode, men det udelukker naturligvis

ikke, at Billedet af saadanne lagdelte Byer for Lægmanden er ganske forvirrende og kræver langvarigt Studium for at udredes. Dette forklarer og undskylder mange af Schliemanns Vildfarelser, thi selv den mest rutinerede Udgraver er aldrig straks klar over Betydningen af det, han har fundet, hvad der hører sammen, og hvad der bør sondres.

Man skulde vente, at den sjette By efter Dörpfelds Opdagelse var bleven Midtpunktet i Forskningen af Troja, denne By med de svære Fæstningsmure og de talrige Brandspor, der stiller os Homers Troja levende for Øje. Men Byen er for ødelagt: ingen Fyrstebolig, intet Tempel, kun enkelte mindre Huse er bevaret foruden Ringmuren, og Keramiken har kun Interesse ved at vise Sammenhængen med det øvrige Hellas og ved at tillade en ret nøjagtig Tidsbestemmelse af Byens Opstaaen i 16de Aarh. og dens Ødelæggelse i 12te Aarh. f. Kr. Det sidste stemmer med græsk Tradition, der oftest sætter Trojas Ødelæggelse til 1192 f. Kr. Byen selv havde meget ringe Omfang, var egentlig kun en befæstet Kongeborg. Men Fæstningsmuren med sine Taarne vidner om, at det var en mægtig Herskerslægt, der residerede her, og rent strategisk er Trojas Mure de stærkeste, der kendes fra græsk Forhistorie.

Men Trojas anden Stad hævder stadig Førstepladsen i Forskningen, skønt den savner Sagnets Glans, og dette skyldes udelukkende Fundene.

Ogsaa Troja II, som vi vil kalde den, blev ødelagt ved Sværd og Ild efter en Blomstringsperiode, der strakte sig over flere Aarhundreder og vel ogsaa omfattede et eller to Aarhundreder efter Aar 2000 f. Kr. Staden dækkede et Fladerum af ca. 8000 □ Meter og var omgiven af en 350 m lang Mur, hvis underste Del — indtil 8 Meter over Jorden — bestod af uregelmæssige Kalkstensblokke med Lerjord som Fyld, mens det øverste Parti dannedes af en 3—4 Meter tyk Mur af lufttørrede Lersten, der ved Byens Brand delvis er bleven hærdede til Tegl. Mellem Lerstenene var der Bindingsværk af Træbjælker, hvis forkullede Rester er genfundet. Vort Billede (Fig. 2) viser tilhøjre forneden (a—b) Fæstningsmuren om Troja II, derover ses Husmure fra senere Byggeperioder, og i Baggrunden strækker den vide trojanske Slette, hvor Iliadens Kampe stod, sig ned mod Havet. Muren selv er af en Konstruktion, der holdt sig i Aarhundreder og ogsaa var gængs paa Homers Tid. I Iliaden (12te Sang 397) river den kæmpestærke Sarpedon en Træbjælke ud af en Fæstningsmur.

Den høje Stensokkel skulde sikre disse Lermure dels mod Jordens Fugtighed, dels imod, at Angriberne gravede sig igennem i Nattens Mulm. Med Mellemrum havde Fæstningsmuren Porttaarne, der i fredelige Tider gav Adgang til Byen. Hovedindgangen var mod Sydøst, hvor en 8 Meter bred, jevnt stigende Kørevej førte

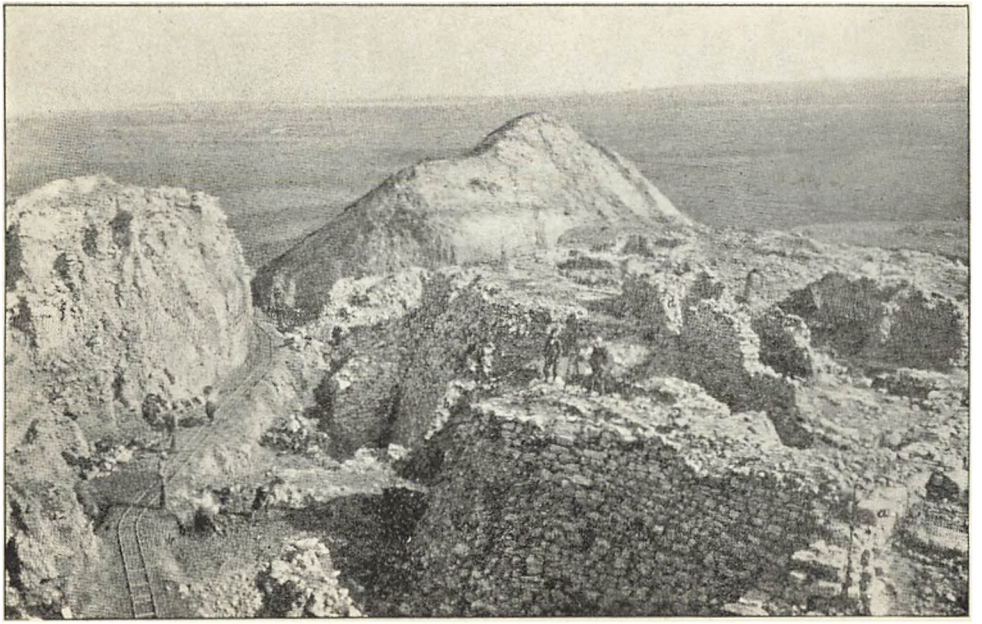

Fig. 2. Parti af Troja. Tilhojre forneden et Stykke Ringmur fra Troja II.

gennem Porten ind paa en gruslagt Plads foran Kongepaladset, der bestod af et helt Kompleks af Bygninger, indfattet af en fælles, høj Mur (Fig. 3).

Portbygningen, der forbandt Forgaarden og den ligeledes gruslagte Paladsgaard (Vorhof-Thor- Hof — Fig. 3), bestod af et Forrum, der var 4,30 m dybt og afsluttedes af den 1,82 m brede Portaabning, hvis Tærskel viser Spor af den oprindelige Portramme, der ligesom Portfløjene var af Træ. Bag Porten ligger en mindre Hal, 2,37 m dyb. Den solide Overbygning over denne Paladsport er rejst med Henblik paa Faren ved Træets Forvitring, hvis det udsættes for Sol og Regn. Derfor skal Portfløjene være under Tag, selv naar de staar aabne. Det forreste Portrum skal tillige give Ly for Ventende, noget enhver forstaar, der en græsk Sommerdag har ventet en Tid i Solen udenfor en Dør eller Port. Vi finder da ogsaa i velhavende græske Bøndergaarde den Dag i Dag samme Slags Portbygninger, og de blev i Oldtidens Hellas en vigtig Faktor i Bygningskunsten. I Trojas Propylon har vi det første Udkast til Akropolis' berømte Propylæer.

Selve Portbygningens Konstruktion minder om Fæstningsmurens og er den samme, vi skal møde i selve Kongehallerne: Bindingsværk af Træ og Ler paa en Stensokkel.

Var man vel indenfor Porten, stod man Ansigt til Ansigt med den Bygning, der oprindelig op-

fattedes som et Tempel, men efter Udgravningerne i Tiryns og Mykenai blev rigtig forstaaet som Kongens eller Herskerens Hovedhal. Bygningen (Megaron II A i Fig. 3) er 10,20 m bred

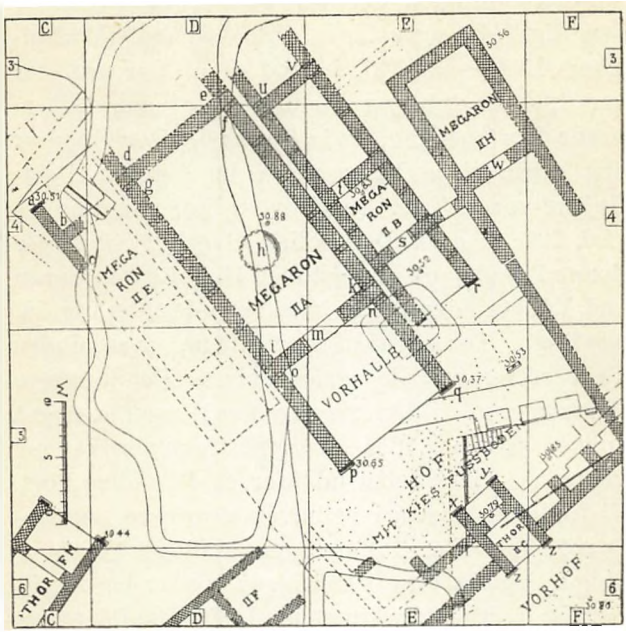

Fig. 3. Paladset i Troja II.

og begynder med en kvadratisk Forhal, fra hvilken en 4 m bred Dør fører ind i Hovedrummet, hvis Midte var selve Arnestedet (h). Dermed er Bygningens Bestemmelse som Bolig sikret, og Homers Benævnelse for en Høvdingehal: Megaron blev med Rette anvendt paa denne

og lignende Salstyper. Desværre ødelagde Schliemann selv Bagmuren, saaledes at der intet bestemt kan siges om Salens Længde, men den synes at have været 20 Meter, altsaa det dobbelte af Rummets Bredde.

Trods ivrig Søgen har det hverken i Forhallen eller Inderrummet været muligt at finde Sokkelsten til Træsøjler, og man nødes da til at antage, at Loftsbjælkerne har spændt over det 10 Meter brede Rum fra Mur til Mur uden Midtstøtte. Det forudsætter Bjælker af meget svært Tømmer, men Lilleasien er i Modsætning til Grækenland et Skovland med stærke Stammer og kan altsaa meget vel have ydet det. Ogsaa i Troja VI var enkelte store Haller uden Søjler eller Stolper, andre derimod havde Træsøjler ligesom Halbygningerne paa det græske Fastland.

Murene er fra 1,40 m til 1,45 m tykke og bestaar forneden af en Sokkelmur af raa Sten, foroven af et Bindingsværk af Træbjælker og lufttørrede Lersten, hvis oprindelige Udseende Fig. 4 anskueliggør tilligemed de enkelte Skifters Højde. Murens Ende var, som det ses tilvenstre i Billedet, dækket af en lodret Træstolpe, hvilende paa en flad Sokkelsten. Disse lodrette Stolper, der altsaa f. Eks. flankerede begge Murender ved Indgangen, er nødvendige til Beskyttelse af Lermurene mod Regn og derfor bredere end Murene, 1,65 m, mens Dybden kun er 25 cm. De er Forbilleder for de *Parastader* eller *Anter*, der kendes fra den græske Stenbygning, bl. a.

fra det doriske Tempel, skønt den tekniske Forudsætning da forlængst var bortfaldet.

Brugen af lufttørrede Lersten som væsenlig Byggemateriale kendes fra Oldtidens Orient, og Anvendelsen af Træbjælker i hvert fjerde Skifte til Støtte af saadanne Lermure forekommer ogsaa

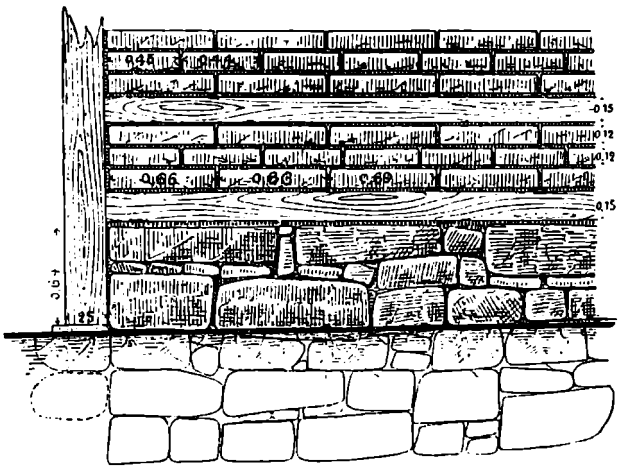

Fig. 4. Konstruktion af Murene i Paladset i Troja II.

i det gamle Ægyptens Privathuse og Paladser. Tekniken har holdt sig gennem Middelalderen lige til vore Dage i Hellas og Orienten. Træværket holder sammen paa Bygningen og er i Jordskælvegnene et ganske nødvendigt Tilbehør til Lerbygningen. Lerstenen formes og tørres i Rum ved Gennemtræk, men maa ikke udsættes for Solen, før Tørringen er endt, thi ellers slaar Overfladen Revner og den indre Masse forbliver

klæg. Men rigtig tørret er Lerstenen et meget holdbart Materiale.

Den trojanske Høvdingehals Højde maa have været mellem 4 og 5 Meter. Dörpfeld tænkte sig oprindelig Bygningen dækket af et fladt Tag, men senere Fund af Husmodeller har vist, at lave Sadeltage var ret almindelige. Sadeltaget forklarer bedst, at Bygningen kun har to eller tre Rum, og at man ligefrem er nødt til at bygge det ene Megaron frit ved Siden af det andet, hvor der kræves flere Rum, saaledes som det ses i Troja II (Fig. 3), hvor fire Haller har ligget parallelt nær op ad hinanden. Sadeltagets Spændevne er nemlig med den anvendte Teknik meget begrænset, og Regnvandets Afløb fra de skraanende Tagsider kræver Mellemrum mellem de enkelte Megara.

Den rektangulære Hustype er i græsk ligesom i nordamerikansk Kultur omtrent ligesaa gammel som de mere primitive Husformer: Rundhuset eller -hytten og Huset af Ellipseform eller Hesteskoform, der udvikler sig til en ligesidet Bygning med apsiskrummet Endevæg. Denne sidste Type genfindes endnu overalt i det græske Bondeland, hvor der anvendes jordgravede Stolper og Fletværk af Vidjer, der tækkes med Ler. Den runde Endevæg er en naturlig Følge af Vanskeligheden ved at faa Fletværket afsluttet ved en lige Endevægs Stolper. Men i samme Øjeblik man gaar over til den mere fremskredne Byggemaade: Stensokkel og Bindingsværk, bort-

falder Rundingen som teknisk Nødvendighed og bevares kun nu og da som Rudiment, fordi Arkitękturen er og bliver den mest konservative af alle Kunstarter.

Af Fig. 3 fremgaar det, at Megaron tilhøjre for det største Megaron i Troja har tre Rum: Forhal, Sal og Inderrum, formodentlig Sengekamret. Det er netop den Inddeling, Homer skildrer (Iliaden 6,316) ved Omtalen af den trojanske Prins Paris' Bolig.

Hinsides Sengekamrets Endevæg er Sidemurene forlængede til en Slags aaben Baghal, der har beskyttet Endemuren mod Regnskyl. Men et saadan Bagrum, Opisthodomos, havde ogsaa de fleste græske Templer, skønt Stenbygningen overflødiggjorde den Sikring. Atter ser vi da her et Eksempel paa, hvorledes formelle Enkeltheder i de stenbyggede doriske Templer kun kan forklares som Levn fra en tidligere Tids Teknik. Hele Templets Grundform stemmer med den gamle Fyrstehals. Gudeboligen har i Hellas udviklet sig af Fyrsteboligen, og Tempelbygningens første Kapitel begynder foreløbig med Megaron i Troja II.

Megaron er en nordisk Hustype, forskellig fra Ægyptens, Mesopotamiens og, som vi skal se, ogsaa Kretas Hus- og Paladstyper, en Haltype, der overlevede Dynastiers Fald og Folkevandringer og følgelig maa have passet for Landet og Klimaet. Derfor tør vi af Bygningsformen selv ingen Slutning drage med Hen-

syn til det Folks Nationalitet, der har boet i Troja II.

Vender vi fra Trojas Megara tilbage til Gaardspladsen, opdager vi langs dennes Ydermure en Række korte Tværmure, der formodenlig oprindelig har været forbundne ved Tage eller Halvtage og altsaa dannet aabne Skure, i hvilke man kunde gemme Redskaber eller Forraadskar med Korn og Olie. Med Levnedsmidler vises der ogsaa i vore Dages Grækenland en mærkelig Sorgløshed, idet en uskreven Lov blandt Bønderne siger: „Penge kan stjæles, Kvæg kan stjæles, men ingen retskaffen Mand stjæler Korn eller Brød."

Men disse Tværmure med deres skærmende Tage rummede Udviklingsmuligheder: de kunde let omdannes til aabne Søjlehaller, som vi skal møde dem i Paladsgaardene i Mykenai og Tiryns, og de kunde blive til lukkede Kamre, saa Bygningen blev som Karavanseraierne i Nutidens Orient: en Gaardsplads, omgiven af talrige smaa Kamre, der kunde anvendes til Tyenderum eller til Gæstekamre. Her har vi Forbilledet for de homeriske Thalamoi, der snart er Sovekamre, snart Forraadsrum og danner et værdifuldt Supplement til det rumfattige Megaron. Dog blev den fine og kære Gæst ikke bragt til Hvile i en Thalamos, men sov i Megarons Forhal, der baade var luftigere og smukkere udstyret.

Endnu i klassisk Tid bevarede det græske Hus denne Chan-Type, som navnlig Husene i

Priene viser. Af Forandringer maa nævnes, at Hovedhallen faar flere Stokværk og Gaardens Sider dækkes af Søjlerækker.

Yderligere Oplysninger om Troja II og Byens Kulturforhold giver Enkeltfundene. Om Forbindelsen med Orienten vidner Fund af babyloniske Ishtarstatuetter og Genstande af Materialer som Elfenben og Nefrit. Den hjemlige Plastik er meget raa: Stenplader af Form som Violiner gengav Menneskefiguren — Enkelthederne var oprindelig malede paa Stenen, eller Kar forsynedes paa Siden eller paa Laaget med Øjne, Næse og Mund, derunder anbragtes Brystvorter, og Menneskevasen var færdig og virkningsfuld nok efter Datidens Begreb (Fig. 5). Selve Keramiken bestaar af haandlavede Kar med primitiv lineær Dekoration. Teknik og Stil viser Forbindelse baade med Frygien og med det nordlige Balkan og Ungarn, men det vilde være overilet deraf at drage Slutninger om Folkerace og Folkefællesskab.

Fig. 5. Menneskevase fra Troja II.

Højst naar de forhistoriske Trojanere i Guldsmedekunsten. „Priamos' Skat" er et samlet Fund af Kostbarheder, nedgravet omtrent et Aartusinde før det homeriske Trojas Fald under en eller anden urolig Periode og senere glemt. Blandt Smykkerne er der rene tekniske Mesterværker, udførte i Guld af ikke mindre end 23

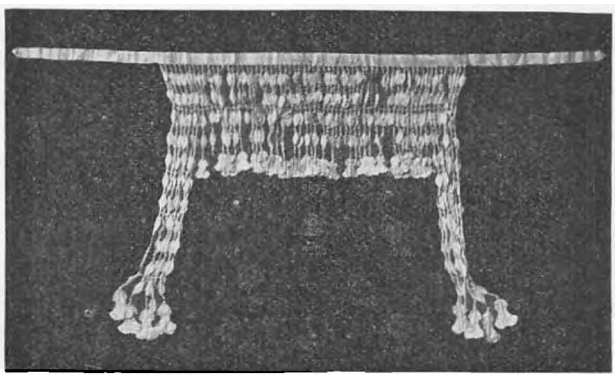

Fig. 6. Det lille Diadem i Troja II.

Karat. Kun enkelte af de mindre Stykker, navnlig Perlerne af Guld, gaar ned til 16—20 Karat, hvilket dog stadig er af langt større Lødighed end Nutidens Guldsager, der sjælden holder mere end 14 Karat.

Berømtest er de to Diademer, formodenlig Pandesmykker med frithængende „Guldlokker" paa Siderne. Det „lille Diadem" (Fig. 6) bestaar af et 54 cm langt Guldbaand, fra hvilket 64 Kæder hænger ned. De midterste er 10 cm, de

yderste — 7 paa hver Side — 26 cm lange, og hver „Ørelok" af Guld bestaar af 50 Dobbeltringe og for hver fjerde Ring et sekskantet Blad. Kæderne er indbyrdes forbundne ved 4 smaa Horisontalkæder og ender i violinformede

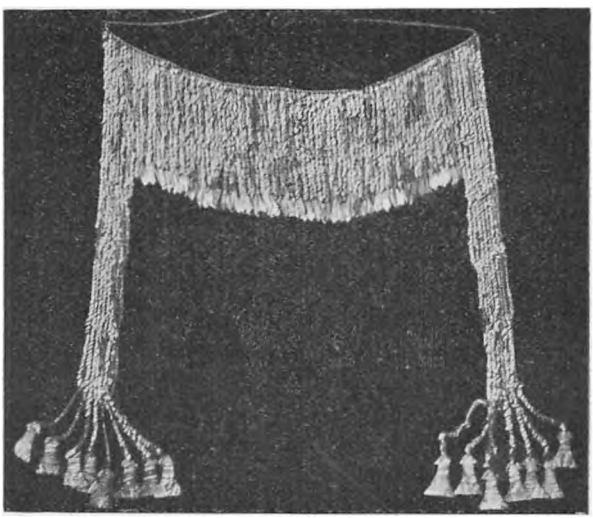

Fig. 7. Det store Diadem.

Blade, der ganske ligner de ovenfor omtalte Menneskefigurer af Sten. Ialt bestaar Diademet af 1750 Dobbeltringe, 324 sekskantede Blade og 64 „Violiner", altsaa tilsammen af langt over 2000 Dele.

Endnu mere imponerende er „det store Diadem" (Fig. 7). Det begynder foroven med en 52 cm lang Kæde, dannet af 295 Ringe af stærk, dobbelt

Guldtraad. I Midten er der 74 smaa, paa hver Side 8 lange Guldkæder, altsaa tilsammen 90 Kæder, afsluttede for Midtkædernes Vedkommende med lancetformede, for Yderkædernes med violinformede Blade. Ialt er der til dette Smykke anvendt 16,337 Stykker, deraf 12,271 Ringe og 4066 Blade. Et uhyre Taalmodighedsarbejde med Datidens Redskaber! Lettest lod Bladene sig fremstille, simpelthen ved Udskæring af en Guldplade, men Ringene tog Tid: først maatte Guldbarrer hamres ud i Traade, saa blev disse trukket gennem Huller i en flad Stenform af stadig aftagende Dimension; derefter skulde Traadene vindes, og endelig kom Tillodningen, naar Ringen var indføjet i Kæden. Lodningen selv er altid mesterlig gjort.

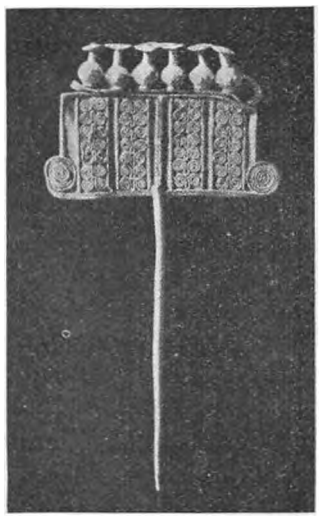

Fig. 8. Guldnaal i Troja II.

Samme Glæde ved at overvinde tekniske Vanskeligheder spores ogsaa i de andre Smykker. Der er Ørenringe med Kæder, dannede af 47 sammenloddede Dele; der er Naale, der i Stedet for en Perle eller en Guldknop krones af Miniatur-

kar. En særlig fin Naal (Fig. 8) er foroven hamret flad og ved Lodning forsynet med en Plade, der begrænses af elegante Spiraler og som mellem 11 lodrette Lister har 28 mindre Dobbeltspiraler. Øverst krones Pladen af 6 Smaakar, hvert Kar bestaaende af 7 Gulddele. Ialt er der til Fremstilling af Naalen anvendt 86 Dele.

Ogsaa Granuleringens Kunst har de trojanske Guldsmede kendt og anvendt. Deres Omhu for Enkeltheden er rørende, deres Teknik fuldkommen, men deres Værker er mere Kunststykker end Kunst. Det er hverken fin Form eller sindrig Ornamentik, der præger Guldsagerne, men de imponerer alene ved deres fænomenale Detailarbejde, blænder ved deres Glimmer og Glans. De store Gulddiademer, aabenbart Fyrsternes Stolthed, klirrede og raslede, lyste og funklede om Kvindernes Pander, og selv Øresmykkerne og Haarnaalene skulde flimre og bryde Lyset ved hver Bevægelse af Hovedet.

Det er en Barnekunst, Zigøjnersmag, en ny Races Fryd over det blændende og det dygtige. Men selve Formsansen er ringe. Metalkarrene har fint støbte Hanke og velloddede Mundinger, men de savner Profiler, der glæder Øjet.

Det er da ikke den trojanske „Kleinkunst", men derimod den store Kunst, Palads- og Portbygningen, der er i Pagt med den følgende Tid og Udviklingen.

II.

KRETAS DEKORATIVE KUNST

I 1886 begyndte Schliemann at forhandle med de tyrkiske Myndigheder om Tilladelse til at grave i Knossos paa Kreta, den sagnberømte Kong Minos' Palads og Stad (se Kortet over Kreta i Hjørnet af Fig. 1), men Forhandlingerne strandede paa de tyrkiske Bureaukraters Uforstand. Det var først i Slutningen af Halvfemserne, da Kreta frigjordes fra tyrkisk Styre, at Tanken om at grave i Knossos kunde genopstaa, og nu blev det Englænderen Arthur Evans, Søn af en rig Fabrikant og Præhistoriker, der sikrede sig Udgravningen og i 1899 satte Spaden i Jorden, efter at han i mere end et Tiaar havde beskæftiget sig med Kretas Forhistorie. Udgravningerne, der endnu ikke er afsluttede, blev foretaget med stor Omhu og efter streng videnskabelig Metode og blev grundlæggende for Kendskabet til den gammelkretiske Kultur, der nu indtager en Plads jevnbyrdig det gamle Ægyptens og den gamle Orients Kulturer.

Aaret efter, i 1900, begyndte italienske Arkæologer — Halbherr, Pernier og Savignoni —

at udgrave to gammelkretiske Paladser i den store sydkretiske Slette: Faistos, ligesom Knossos kendt fra græsk Sagnhistorie, og Haghia Triada (d. e. den hellige Treenighed), hvis antike Navn er ukendt. Disse Udgravninger afsluttedes med rigt Resultat i 1908.

I det første Tiaar af vort Aarhundrede foretoges talrige lignende Udgravninger paa flere Punkter af den minderige Ø. Englænderen Dawkins afdækkede i 1902—4 en stor Ruinby nær det nuværende Palaikastro paa Østkysten, Amerikanerinden Mrs. Boyd-Hawes i 1901—5 en gammelkretisk „Fabriksby" nær Gurniá ved Mirabello-Bugten paa Nordkysten, og samtidig gravede hendes Landsmand Seager i Mochlos og paa Øen Pseira, begge ligeledes paa Nordkysten, men mere østlig.

I dette udbytterige videnskabelige Pionerarbejde deltog ogsaa de lokale Arkæologer, først Kreteren Hatzidakis, der allerede under Tyrkervældet havde foretaget Smaagravninger og nu efter Befrielsen skabte det første Museum i Havnebyen Kandia (nord for Knossos). I 1909—11 udgravede Hatzidakis tre store gammelkretiske Huse i Tylissos. Hans Efterfølger Xanthudides, nu Direktør for det store Museum, undersøgte gennem en Aarrække, der spænder fra 1904 til 1918, en Mængde tidlig-kretiske Ruinpladser nede i den sydkretiske Slette, Messará, hvor navnlig Gravfundene var meget betydningsfulde.

Gennem Xanthudides' Gravninger er den

gammelkretiske Kulturs Opstaaen og tidligste Stadier bleven klarlagt, og det ligger derfor nær at begynde med dem. Kreta er en bjærgrig Ø. Slettelandet, der kan opdyrkes, udgør kun $3^1/_2$ % af hele Øens Areal. Derfor er Grundbetingelsen for Kulturliv en intensiv Udnyttelse af Sletterne, navnlig den nordlige ved Knossos og den sydlige, Messará-Sletten, der begynder ved Faistos og strækker sig 40 Kilometer mod Øst, parallel med Sydkysten og skilt fra det sydlige Hav ved en Bjærgkæde. Hernede i denne Slette, der i Oldtiden baade var bedre dyrket og stærkere befolket end i Nutiden, og som i Vandrigdom langt overgaar Nordsletten, er ikke blot Kretas, men vi kan gerne sige: Europas første Kultur bleven til. Messará er den sydligste Slette i vor Verdensdel, orienteret mod Vest og Syd, mod det afrikanske Hav og det gamle Vidunderland Ægypten, og Fundene fra Messará-Slettens Grave vidner da ogsaa højt nok om, at det er fra Afrika, de første Kulturimpulser kom, der ved Broncealderens Begyndelse bragte Europas egen Kultur ud over det primitive Stadium.

Gravene, i hvilke Fundene gøres, er byggede af utilhuggede Natursten med rigelig Fyld af Lerjord og har Form som smaa Rundbygninger, kronede af Kupler, der nu alle er styrtet ind. De er aabenbart Efterligninger af primitive Rundhytter (se ovenfor Side 19), der allerede paa den Tid i Kretas Byer og Landsbyer gennemgaaende var afløst af rektangulære Huse paa

Stensokkel, og disse ældste Kuppelgrave er alle betydelig mindre end de henved 600—800 Aar yngre Kuppelgrave i Mykenai, som vi i et senere Kapitel skal behandle. Dog findes der hist og her en enkelt Grav af betydelig Størrelse; den største er 13,10 m i Diameter (Klytaimnestra-Graven i Mykenai er 13,80 m i Diameter). Alle disse Grave rummede en eller flere Familiers Døde, ofte vel endog en hel Landsbys. Tit ser man i disse Massegrave, at ældre Lig er skubbet brutalt til Side for at skaffe Plads til nye Bisættelser, og Manglen af ædle Metaller tyder endog paa Plyndring af Ligene efter en vis Tids Forløb.

Der er ialt udgravet 18 Bopladser i Messará-Sletten med saadanne Gravanlæg, og af disse ligger de 7 i en Kreds af kun 5 Kilometer omkring Hovedfindestedet Kumása, der synes at have været Slettens Hovedstad, førend Faistos gennem Søhandel og Fyrstevælde blev overmægtig.

Den tætte og velstaaende Befolkning, som Gravfundene lærer os at kende, har ikke kunnet leve udelukkende af Jordens Dyrkning, men Handelen har tidlig været udviklet og sætter sig stærke Spor i Gravenes Indhold. De talrige Smaating i Elfenben peger allerede ved Materialet selv mod Afrika, og deres Dekoration — det gælder især Segl og Signeter — er altid præget af Ægypten. I enkelte Tilfælde er Seglstenene af ren ægyptisk Form og dekorerede paa Kreta

selv i ægyptiserende Stil, i andre vidner deres Form om, at kun Raamaterialet er Import. Ogsaa Stenvaser findes hyppigt i Gravene, snart rene ægyptiske Kar, snart kretiske Efterligninger. Samtidig røber primitive Stenfigurer i Gravene, at der ogsaa var Handelsforbindelser nordpaa, thi ved Siden af Smaastatuetter, der er af ægyptisk Type og minder om Børn i Svøb, findes der Marmorfigurer af samme Art som paa Øerne i Ægæerhavet fra tidlig Broncealder. Disse flade Figurer, i Reglen Kvinder med djærv Karakteristik af Kønnet, er med deres korslagte Arme, lange Fuglehalse, trekantede Ansigter og Næser (Munden og andre Detaljer tilføjedes ved Bemaling) et Vidnesbyrd om, at ogsaa den helleniske Øverdens Beboere maatte begynde forfra i Plastiken (Fig. 9).

Fig. 9. Primitiv Marmorfigur fra Kreta.

Fundet af enkelte babyloniske Cylindre i Messará-Gravene tyder paa, at Kreterne ogsaa havde nogen Handel med Orienten, og bekræfter den Tidsbestemmelse, der kan vindes ved de ægyptiske Smaasager, at Gravene saa godt som alle

er anlagt i Løbet af 3die Aartusind f. Kr., kun enkelte efter Aar 2000.

Det er Arthur Evans, der har lagt Grunden til den Deling af Kretas Forhistorie i tre Perioder, der nu almindelig anvendes. Han har opkaldt Perioderne efter Kong Minos, den store, kretiske Hersker, idet han bruger Navnet som et Fællesnavn, paa samme Maade som Cæsar er et konstant Tilnavn til de romerske Kejsere. Den første Periode efter Stenalderens Ophør kalder Evans den tidlig-minoiske (Early Minoan), og den regnes nu almindelig fra Midten af 4de til Slutningen af 3die Aartusind f. Kr. I dennes sidste Del har Messará-Slettens Befolkning levet i et betydeligt materielt Velvære, og Kreternes Bygde- og Slægtsgrave vidner om sociale Forhold, der var helt forskellige fra den senere Paladstids, hvor Fyrsterne i Knossos og Faistos herskede over hver sin store Slette og havde al Magten i deres Hænder. Fyrstemagtens Begyndelse kan illustreres gennem en Del rigt udstyrede Kammergrave i Mochlos, der kun indeholder faa Lig, alle bisatte med store Gravgaver. Vi skimter her Overgangen fra Bygdeliv uden større sociale Modsætninger til et Slægtsstyre, grundet ved Handel og Jordkøb, der sluttelig førte til de mægtige Fyrsteslægters Opstaaen baade i Nord og Syd.

Som Eksempel paa den kretiske Kunsts Begyndelse i Slutningen af Early Minoan afbilder vi fire Lervaser fra Hovedbyen Kumása. Den

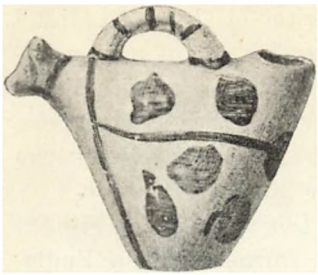

Fig. 10. Kar fra Kumása.

første 13 cm høje Vase (Fig. 10) har en Bøjlehank og derunder et Legeme af næsten trekantet Form med Mundingen i den ene Spids, mens den anden Trekantspids er modelleret som et Oksehoved med afbrudte Horn. Dekorationen bestaar af røde Streger, tegnede med løs Haand, og røde Klatter, som der skal megen god Vilje til at opfatte som Blade eller Frugter. Det er primitivt Arbejde uden Spor af den Fasthed i Tegningen, der udmærker ægyptisk Stil allerede et Aartusind tidligere.

Den anden Vase (Fig. 11) nøjes ikke med Tyrehoved i Hjørnet, men er helt formet som en Tyr, med tre smaa Mandsfigurer (de to med afbrudt Hoved) hængende over Dyrets Pande og Horn. Paa de ægyptiske Paletter fra forhistorisk Tid ser man undertiden Krigsfanger udsatte for gale Tyres spiddende Horn. Men Billedet her minder om Bjergbønders Kampe med mandolme, halvvilde Tyre, som de kendes den Dag i Dag fra Kretas Højsletter. Karret er da i al sin Primi-

Fig. 11. Kar, modelleret som en Tyrekamp.

Fig. 12. Kar af Form som en Fugleunge.

tivitet et lille Heltedigt i plastisk Form om en Bedrift paa en kretisk Bjergskrænt, hvis Fortsættelse vi skal møde i Freskerne fra Kretas Paladser.

Den tredie Vase (Fig. 12) er formet som en Fugleunge med aabent Næb; bagude rager en kæk lille Stjert tilvejrs, og de to flade Stykker paa Siderne gør det af for de uudviklede Vinger. Dette lille Stykke Keramik er en mærkelig Forløber for den senere kretiske Naturalisme, men synderlig gennemtænkt er Fremstillingen ikke, thi Fugleungen har fire Ben. Er det en ægyptisk Grif, der har paavirket Pottemageren? Ogsaa senere finder vi mærkelige Krydsninger af ægyptiske Forbilleder og kretiske Naturiagttagelser.

Den fjerde Vase (Fig. 13), 16 cm høj, gengiver en Kvindefigur og viser, hvor uudviklet den hjemlige Plastik endnu var. Hovedet foroven har Form som en høj Knap, et Par Vulster gengiver

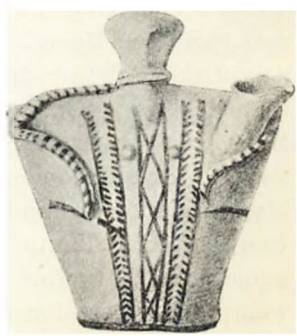

Fig. 13. Kar, formet som en Kvinde.

Halskæden, Armene slynger sig som et Par stribede Slanger ned over Vaselegemet, og den ene omslutter Vasens Tud, som om Kvinden holdt et Spædbarn i Favnen. Mellem de malede lodrette Ornamentstriber, der skal anskueliggøre Kjolens fine Borter, ses de smaa, plastisk udførte Bryster, skønt Dragten synes at være højhalset. Den Slags Baade-og er højst almindelig i al primitiv Skulptur.

De yngste af Messará-Slettens Fund tilhører allerede den følgende Periode, den mellemminoiske (Middle Minoan), der almindelig ansættes fra ca. 2100 til ca. 1600 f. Kr., og i hvilken de kretiske Paladser bygges. Om disse selv vil det følgende Kapitel handle. Her skal alene den dekorative Stils Udvikling, som den tydeligst afspejler sig i Keramiken, blive Genstand for Behandling.

Teknisk kendetegnes den ny Tids Keramik ved Polykromi. Vasemalerne nøjes ikke længere med lysegule eller rødlige Ornamenter paa mat, lys eller mørk Bund, men de dækker enten hele Vasen med mørk, fernislysende Farve, der ved Brændingen kan faa Purpurglans, og maler paa denne Grund i hvid fyldig, flødeagtig Farve og i tre Nuancer af Rødt: Matrødt, Karmoisin og Orangerødt, eller ogsaa afsætter de Ornamenterne i sort Fernisfarve paa en fintpoleret, lys Lergrund. Dertil føjes undertiden den saakaldte Barbotinteknik: en Slags Reliefdekoration, fremstillet ved Hjælp af vaadt, fintrenset Ler, der dryppes paa

Vasens Flade og stivner som Pigge eller som en Slags ophøjet Marmorering.

Den nye Stils Begyndelse kan anskueliggøres ved en Kande fra Kumása (Fig. 14), der ved sin Næbmunding og plumpe Form endnu minder om Early Minoan. Foroven og forneden afveksler hvide og røde Baand, Hankene har hvide Tværlinier, mens Vasens Bug er smykket med en Slags Metoper i Barbotin, begrænsede af røde Halvcirkler i en hvid Indramning, der forneden afsluttes i Spiraler. Det er en Dekoration, der ikke minder om noget hverken i ægyptisk eller orientalsk Kunst, velsignet fri for Formler, fantasifuld, endnu lidt barbarisk. Barbotinfelterne leder Tanken hen paa indlagte Plader af en eller anden ru, kostbar Sten i en Vægdekoration og fører os tillige med andre Træk fra denne og samtidige Vaser til Opdagelse af den Tendens, der ligger til Grund for den nye Stil.

Fig. 14. Kande fra Kumása.

Allerede blandt Early Minoan-Fundene er nemlig brogede, fint forarbejdede Stenkar, som ovenfor nævnt, meget almindelige, dels ægyptisk Import, dels kretisk Imitation. Ved Periodens

Fig. 15. Fuglerede-Skaal.

Slutning bliver de kretiske Stenkar, der især vrimler i Fundene fra Mochlos og Pseira, de ægyptiske overlegne og er lige bedaarende ved Materialets Farverigdom og den kostelige Stens Behandling. Den afbildede Skaal fra Mochlos (Fig. 15) hører til de saakaldte Fuglerede-Skaale og er af rød- og hvidaaret Breccia med mørk Bund. Det er aabenbart en lignende Farvepragt, Vasemalerne ønsker at give deres simple Lerkar. Hvor nær Efterligningen gaar, viser f. Eks. Sammenligningen af to Fragmenter fra Knossos: det ene er Randen af et ægyptisk Kar af Liparit (Fig. 16), det andet Randen af en kretisk Lervase (Fig. 17). Baade Mundingens Profil og den hvide Punktering paa sort Grund er næsten identiske. Hvorledes en mørkaaret Breccia-Skaal ser ud i malet Efterligning, viser et Vasefrag-

Fig. 16. Karmunding af Liparit.

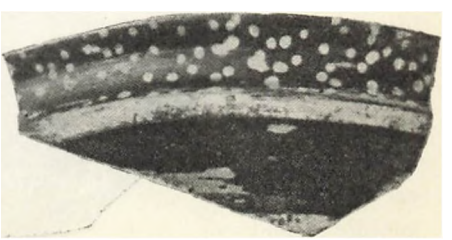

Fig. 17. Mundingen af Lerkar fra Knossos.

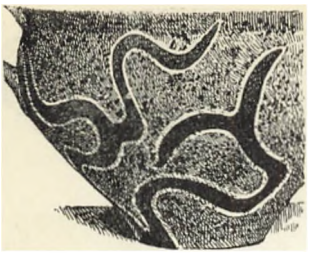

Fig. 18. Vasefragment fra Knossos.

ment fra Knossos (Fig. 18), og i Barbotin og Farver fremstilles Lerkar, der skuffende ligner Stenkar af Konglomerat (Fig. 19). Ogsaa Metalkar efterlignes i Leret. I Gurniá har man fundet et tvehanket Kar af Sølv og en Lervase, der baade ved Fernisfarvens Metalglans og Profilen synes skabt med den første som Forbillede.

Den samtidige Dekoration af Paladssalene lærer, at det her ikke drejer sig om en isoleret Passion hos Vasemalerne. I den første Del af den mellemminoiske Periode lægges Paladsgulvene med tykke, hvide Kalkstensblokke, som Evans' kretiske Arbejdere straks betegnede med det tyrkiske Ord: kalderim, der brugtes om lignende moderne Fliser. Men i Middle Minoan II — hver af Perioderne deles i tre Underafdelinger —, d. v. s. omkring 1900 f. Kr., samtidig med de nye Bestræbelser i Vasedekorationen, er Gulvfliserne lyse Kalkstensblokke med jernsorte Plet-

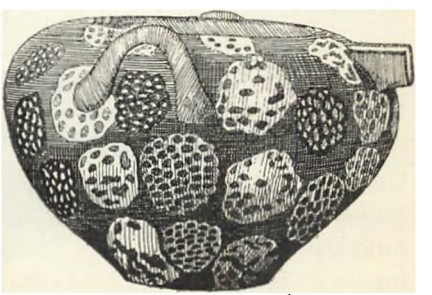

Fig. 19. Barbotinkar. Knossos.

ter — Arbejderne kaldte dem Mandelsten —, der nedlagdes med Fyld af hvid og rød Alabast, saa Gulvene lignede straalende Mosaiker eller brogede Stenvaser. Stenbaserne under Træsøjlerne var i denne Periode ikke som i den følgende Tid lave, hvide Sokkelsten, men meget høje — — indtil en halv Meter høje — og udarbejdede i Breccia eller Konglomerat, Serpentin, Porfyr eller aarede Marmorarter. Og gennem Datidens Vægbilleder faar vi at vide, at Paladsernes Vægge ofte var dækkede af indlagte Felter i forskelligfarvede Stenarter.

Fig. 20. Kamaresvase.

Ved Overgangen fra Middle Minoan I til II naar den kretiske Keramik sit første Højdepunkt i de saakaldte Kamaresvaser, opkaldte efter det første Findested, en Bjerghule noget nord for Haghia Triada, altsaa lige ved Messará-Sletten. Den sorte Fernisfarve har i disse Kar naaet den Tæthed og Glans, der bevares i den græske Keramik lige til den klassiske Tids sort- og rødfigurede Vaser. Ornamenterne staar paa denne Bund i kridtagtig Hvidt eller i røde, gule og brune Nuancer, en Farvernes Polyfoni af sjælden Velklang. I Vaseformerne bliver Metalforbillederne tydeligere; Vasernes Vægge er tynde som Æggeskaller,

Profilerne strammes. Drejeskiven kommer i Brug og sætter sit Præg, Brændingen bliver sikrere. Først i den attiske Keramiks Blomstringstid genfinder vi lignende Vidundere af Drejning, Bemaling og Brænding.

Men langt betydningsfuldere end de tekniske Fremskridt er det, der foregaar med den kretiske Dekoration. Paa en lille Kamares-Kop af Form som en Flødekande (Fig. 20) ser vi en tilsyneladende simpel Udsmykning med hvide Trekanter, forbundne ved Zigzagstængler. Men der er noget nyt i Bevægelsen, et Tiktak, der aldrig før er set i primitiv Dekoration.

Fig. 21. Kamaresvase.

Paa et lille sort Bæger (Fig. 21) er Tendensen endnu tydeligere. Bevidst fremhæver Maleren ved Fodens hvide Farve Vaselegemets dejlige sorte Bund, og paa denne danner guirlandeagtige hvide Buer en Ramme om smaa Spiraler, der efter Oprulningen brister i fire Spidser. Vi ser Ornamentet rotere og sprænges.

Gennem talrige Billeder af Kamaresvaser, navnlig fra Palaikastro, kunde denne roterende og eksploderende Stil illustreres. Mellem lignende Guirlander ser man f. Eks. fire Straaler skyde skraat tilvejrs og derover som Fyld i Fladen

fine S-Linier, det hele mindende om springende Granater og Røgskyer. Eller man finder Korsdekorationer med hvide Rande og afvekslende gul og rød Indertegning, og Korsarmene brister i Spidserne som Dampskyer med ildrød Midte. Ved Kombinationer af Spiraler og Zigzaglinier naas store Effekter: snart løber Spiralen parallelt med Zigzaglinien, snart render den Panden eller Nakken imod. Altid fylder Liniespillet Beskueren ikke alene med Velbehag som ægyptisk Ornamentik, men tillige med Spænding. Der er noget dramatisk ved denne Stil. Et friskt Kunstfolk har taget Ordet og efterviser for første Gang i Stilhistorien Liniens dynamiske Muligheder.

Den modne Kamaresstil anskueliggør et buet Kar fra Knossos med Tud og paa Siden to Hanke (Fig. 22). Dekorationen bestaar af Stjerner og Kredsornamenter. Men den store Midtstjerne bliver ved de krummede, kolbeformede Spidser til et drejende Hjul, og ud af Kredsornamenternes Hjørner og Svikler skyder lignende Kolber frem, der spreder sig i herlige, hvide, bevægelige Flige paa den dybsorte Bund. Det er en Stil fyldt med Livets Dirren; den virker mærkværdig moderne ved at fremkalde Billeder af Eksplosioner eller roterende Maskinhjul, hvad den kretiske Dekoratør naturligvis ikke kunde ane. Dynamisk, roterende — de Ord har vi i hvert Fald Lov at bruge, og dermed er Modsætningen til ægyptisk Dekoration givet. Der er tillige i

de Orgier, Malerens Pensel fejrer, noget, der minder om Rokokoornamentikens festlige Fryd. Samme Liv, samme Humør, samme sikre Smag er der i Kretas som i Louis XV-Tidens Ornamentkaskader, men den kretiske Stil er ubunden af al Tradition, skabt i en insulær Isolation, der var større end Nutidens Englands.

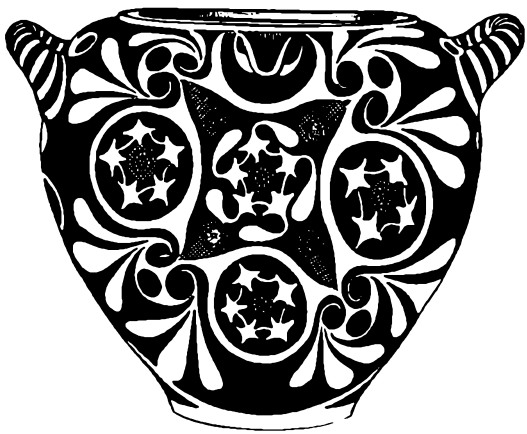

Fig. 22. Kamaresvase fra Knossos.

Den ægyptiske Ornamentik var knyttet til Arkitekturen, behersket og opdraget af Bygningskunstneren, sat i System af Bygningens Krav til rette Vinkler, Symmetri og rytmisk Orden, der endog kom til at præge Blomsten og Planten, naar de inddroges i Tegningen. Det kunde tillades, at en Blomsterstængel bøjede sig, men denne Kurve maatte have sit Modstykke i en anden Stængels tilsvarende Kurve. Hver-

ken Blomstens Tyngde eller Vindens eller Vandets Pres fik Lov at bringe Uro i Ægyptens stille Planteverden.

Den kretiske Dekoratør tager Vasen eller Vægfeltet for sig og lader uden en Tanke om Arkitektur eller anden Tvang Ornamentet spille over Fladen, skænker det overleverede ny Charme gennem muntre og hidsende Variationer og fængsler som en Eventyrfortæller, der overrasker ved at give gammelkendte Motiver nyt Indhold.

Fig. 23. Kamareskar fra Knossos.

Saaledes ser vi i et buget Kar fra Knossos en Lilie — eller er det en Palme? — briste i et Virvar af Zigzag- og Buelinier, der kunde minde om moderne Futurisme (Fig. 23). Hvor i Verden findes ellers noget lignende?

Denne Vase stiller os overfor Spørgsmaalet, hvorledes Naturbilledet kom ind i den kretiske Ornamentik. Vi har i Fugleunge-Karret fra Kumása (Fig. 12) et tidligt Udslag af kretisk Naturfølelse. I Stenvaser, Lamper og Lerkar fra Middle Minoan er Overfladen hyppigt dekoreret med fint modellerede Muslingeskaller, og i Barbotintekniken synes man ofte at ville

gengive Søpindsvinets Skal. Selve Idéen at indrage Planten og Blomsten i Ornamentiken kunde stamme fra Ægypten, men det mærkværdige er den Uafhængighed af ægyptiske Forbilleder, den kretiske Dekoratør atter her aabenbarer. Er Kolberne i Fig. 22 Planteorganismer eller ej? Det kan vi ikke afgøre, men i et 46 cm højt Lerkar fra Faistos (Fig. 24) ser vi i Spiralernes Hvirvler Greneværk i Rødt og Lilier i Hvidt dukke frem, og i Sviklerne sprede Palmeblades Flige sig. Her er noget, Ægypten ikke forklarer. Det er som selve Liniespillet, da det har naaet sin højeste Spænding, begynder at spire og brister ud i Blade og Blomster som de guddommelige Sceptre i Madonnas Hænder paa Middelalderens Kathedraler.

Fig. 24. Vase fra Faistos.

I Middle Minoans tredie og sidste Periode naar den kretiske Naturalisme sit Højdepunkt. Lilievaserne fra Knossos (Fig. 25) har hvide Blomsterstængler paa sort Bund, og Liliens

Volutbæger kan minde om Ægypten, men midt i Bægeret ses i Stedet for de ægyptiske Liliers pæreformede Knop tre hvide Støvdragere, kronede af smaa røde Knapper, der desværre i Afbildningen udslettes mod den mørke Baggrund. Og Lilien er karakteriseret, har faaet bladsatte Stængler og i Spidsen af disse lancetformede Blade, som Virkeligheden kræver.

Fig. 25. Lilievaserne fra Knossos.

Men det dynamiske Element spores ogsaa i Naturdekorationen. Fra Faistos stammer f. Eks. en Vase med Afbildning af Palmetræer, der har røde Stammer med hvide Rande og takkede Blade, som ved Form og Farver giver et Indtryk af Flimmer, der ikke kommer til sin Ret i nogen Reproduktion, men maa ses paa Originalen.

En Vinkumme fra Zakro (Fig. 26), en By paa Østkysten Syd for Palaikastro (se Kortet Fig. 1), har i en bred Bræmme under Hankene en Frise med hvide Blomster paa sort Fernisgrund. De duskprydede Blomsterplanter er aabenbart prægede af Ægyptens Papyros (sml. Fr. Poulsen: Ægyptisk Kunst S. 40, Fig. 18), men visse Enkeltheder i deres Bygning minder om en Korn-

blomst (Centaurea Cyanus L), der endnu i vore Dage er almindelig paa Kreta. Og Stænglerne svajer, som om Vinden piskede dem. Der er Luft og Natur i Billedet.

Det er et af de ældste Billeder af Kretas Blomsterflor. Ikke for intet er Europas første Blomsterstil bleven til paa denne vidunderlige Ø, hvis Foraar ingen, der har oplevet det, glemmer. I Marts forvandles paa et Par Dage et klippeøde Land til en smilende Blomsterhave, i hvilken Krokus og Lilier er fremherskende. — I Oldtiden, da Skovene endnu dækkede Bjergene og gjorde Vindene mildere, Luften svalere og fugtigere end nu, hørte ogsaa Violerne med i Foraarets Billede, senere kom de vilde Roser, der nu kun trives paa Idabjergets Pashøjder. Endnu i Maj, hvor Messará-Sletten kan møde den Rejsende med Afrikas Ørkenhede, og hvor andre af Hellas' Bjerge maa nøjes med spredte Valmuer og afblomstrede Asfodelos, disse Underverdenens blege Planter, vælder Blomsterne frem over Kretas Klipper som

Fig. 26. Vinkumme fra Zakro.

nærede af hemmelige Kilder i Dybet: mægtige Buskadser af gule Margueritter, Snerler, Kornblomster, Valmuer og derover blomstrende Oleander og duftende Nerier. I denne Vellugt af Havluft og Blomsteraande tumler talløse Bier sig i Solen, med en Summen saa stærk, som man ikke synes at have hørt den før. Men en sen Majdag bliver Vaarsolen for stærk, Herligheden svinder bort i visnende Stængler, der endnu nogle Dage bevarer deres krydrede Duft, før Støvet lægger sit hede Lagen over dem.

I dette Billede paa Liv og kortvarig Blomstring, hurtig Visnen og Død kan ogsaa Kretas Naturstil karakteriseres. Den har ikke Ægyptens lange, rolige Aandedrag, ikke Orientens Kraft til at trodse vekslende Folkeslags Hærgninger. Den er sart som den meste Kunst, der er spiret i Europas Jord. Et Par Aarhundreder er Blomsterstilen frisk: Lilien vugger i Brisen, Kornblomsten bøjer sig paa en altfor tynd Stængel, Vedbenden kaster kølige Skygger over den mørke Jord. Det er Kunst, der er en Søster til den tidlige franske Gotik, da Munkene gik ud i Isle de Frances Skove og berusede sig i Foraarsblomsternes Mylder og huggede dem ind i Kapitælerne. Senere falder Navne som Giorgione, som Lionardo én paa Læben, men ved det sidste Navn standser man og besinder sig paa Modsætningen. Lionardos Blomsterkunst var skolet af videnskabelig Iagttagelse, og det er Tilfældet med enhver Blomsterstil lige fra den helleni-

stiske, der har sat sit Præg i mange af Pompejis Vægdekorationer. Selv hvor Blomsten eller Grenen stiliseres, kan man kende den, bestemme dens Art. Men den kretiske Naturdekoration ligger forud for al systematisk Botanik. Den er skabt af en sorgløs Slægt, der har set paa Blomsten, men ikke gransket den, ikke fikseret den i dens Strukturs Enkeltheder. Derfor blander Kunstnerne ubekymret om Virkeligheden Ting sammen, som de mindes eller har iagttaget her og der. Eller de omdigter, hvis det passer dem, bevarer Følelsen for den organiske Rytme, men maler f. Eks. Blomster paa Spidserne af Vedbendblade, naar de synes, at Grenene trænger til mere Liv.

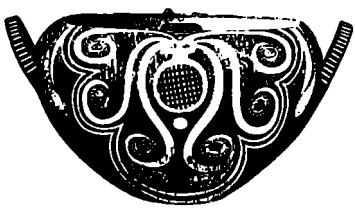

Fig. 27. Kamaresvase.

I denne Naturstilens Blomstringstid tog de kretiske Malere ogsaa Dyrene til Venner, først Havets Fauna, som naturligt var for et søfarende Øfolk. I en Kamaresvase (Fig. 27) møder vi for første Gang Blæksprutten. Dyret er skematiseret: seks Arme ligger i legende Spiraler om den skraverede, kredsformede Krop, og hele Tegningen indfattes i Cirkelbuer af næsten gotisk Elegance. Det er Liniespillet, der endnu er det væsentlige, og den vekslende Farvepragt i Tegningen har intet med Dyrets virkelige Farver at gøre. Blæksprutten har i Virkeligheden 8

Arme, men Kunstneren udelader ubekymret de to, han ikke har Plads til.

Men i Middle Minoan III og i den første Del af den senminoiske Periode, Late Minoan I (ca. 1600 f. Kr.) sejrer Naturalismen over Stiliseringen. En Bøjlekande — Datidens Parfumeflaske — fra Palaikastro (Fig. 28) har hele Forsiden dækket af en uhyre Blæksprutte, der driver skraat gennem Vandet, omgivet af Koralrev, Tang og Muslinger, og spiller med de otte lange Fangarme, der er tæt besat med Sugekopper. Den dekorative Sikkerhed er ikke ringere — en af Fangarmene slynger sig f. Eks. elegant om den fremspringende Tud, gennem hvilken Parfumen hældtes ud, — men Kunstneren kan samtidig skildre Dyret i sit Element med samme Friskhed som den, hvormed en japansk Dekoratør maler en blomstrende Kirsebærgren.

Fig. 28. Bøjlekande fra Palaikastro.

En Vase af Tragtform fra Zakro (Fig. 29) viser et lignende Marinebillede, men her er det Purpurmuslinger, der driver rundt mellem Ko-

raller og Alger. De gamle Kretere har kendt og praktisk udnyttet Purpurmuslingen længe før Fønikerne, som Grækerne antog for Purpurfarvens Opdagere. Det er altsaa ikke nogen Anakronisme, naar Aischylos lader Klytaimnestra byde den hjemvendende Agamemnon velkommen ved at brede Purpurtæpper for hans Fod. Traditionen holdt sig paa Kreta, og Herodot (IV 150 ff.) fortæller, at en kretisk Purpurfabrikant fra Itanos, der laa paa Østkysten nærved det nuværende Palaikastro, var Theræernes Fører ved deres Kolonisering af Libyen.

Fig. 29. Tragtvase fra Zakro.

Midt i Havets Dyreliv paa vor Vase dukker en stiliseret Søborre frem, som man for dens mange Arme har taget for en Sol. Paa en lignende Vase fra Knossos hænger en Dobbeltøkse mellem Sødyrene, saa nogen streng Enhed i Billedet er der ikke Tale om, selv da Naturalismen var herskende.

Kort som Kretas Foraar varer, som allerede antydet, denne Stil. I Late Minoan, der spænder over Tiden fra ca. 1600 til ca. 1200 f. Kr., er det kun det første Aarhundrede, der er præget af Naturstilen. Ved Aartusindets Midte er Stiliseringen i fuld Gang, Plantestænglen tørrer ind, Bladene stivner i Liniesving og Ornamenter, og disse har ikke længere Kamaresstilens dynamiske Liv. Saaledes er den saakaldte Paladsstil, der er samtidig med Paladsernes anden Blomstring og kan illustreres f. Eks. ved en stor Vase fra Knossos (Fig. 30), hvis Sider dækkes af, hvad man mest træffende kan kalde Spiralblomster. — Stilen er ikke uden Ynde, men den er tør, næsten ægyptisk uden dog at eje den ægyptiske Dekorations sikre Rytmik.

Fig. 30. Vase i Paladsstil. Knossos.

I Late Minoan III degenererer Stilen. En typisk Dekoration viser en Bøjlekande (Fig. 31) med en Delfin mellem Bladrosetter, et sørgeligt

Marinebillede, naar man kommer fra den gode, gammelkretiske Dekoration.

At den kretiske Kunst i Blomstringsperioden ogsaa vandt Paaskønnelse hos Samtidens andre Folk, røber Eksporten. Rundtom i ægyptiske Ruiner fra 2det Aartusindes første Halvdel finder man kretiske Vaser og endog kretiske Arbejder i Træ og Elfenben, og Freskerne fra Kætterkongens By Tell-el-Amarna vidner i deres Detaljer om Paavirkning fra Kreta. En Kamaresvase er fundet i Anibe, 240 Kilometer højere oppe ad Nilen end Assuan.

Fig. 31. Senminoisk Bøjlekande.

Østpaa er kretiske Vaser naaet til Palæstina og Syrien, — den saakaldte Filisterkeramik er en hjemlig Efterligning — nordpaa finder vi paa de græske Øer baade kretisk Keramik og lokal Imitation. Kykladerne havde oprindelig en primitiv geometrisk Stil med ligeliniede Mønstre, der lidt efter Aar 2000 f. Kr. afløstes af en krumliniet Stil, tydelig præget af Kretas roterende Dekoration, men uden dennes Kraft og Indsigt i Liniens Virkningsfuldhed. Den krumliniede Stil efterfulgtes af „Krokusstilen", en Aflægger af Kretas Naturstil. At Kykladerne

er bagefter Kreta, viser en statistisk Undersøgelse af Fundene, navnlig paa Melos. Her er 70% af de paa Øen fundne Kamaresvaser opsamlede sammen med lokal Keramik af den retliniede ældste Stil, mens kun 30% er fundne i Lag med den fra Kamaresstilen selv paavirkede Keramik med krumliniet Dekoration.

Paa det græske Fastland gør lignende Forhold sig gældende, hvorom et senere Kapitel skal handle. Vi vil nu først betragte det Milieu, i hvilket den mærkelige gammelkretiske Kunststil er opstaaet og udviklet.

III.

KRETAS PALADSER

KNOSSOS, hvortil Sagnene om Kong Minos og hans Datter Ariadne, om Theseus og Minotauros, om den snilde Billedhugger Daidalos og om hans og Sønnens Ikaros' Flugt paa Vingerne er knyttet, aabenbarer sig efter de engelske Udgravninger som en forvirrende Masse graa Mure, der dækker en lav skjoldformet Høj. For at gøre Ruinkomplekset mere indbydende har Arthur Evans foretaget gennemgribende Restaurationer og, hvad værre er, Rekonstruktioner, der vistnok fryder den naive angelsaksiske Rejsende, men fylder den lidt mere kyndige Besøgende med Mismod. De øvre Stokværk genrejses (Fig. 32); det er ikke helt fri Fantasi, men i Overensstemmelse med de Billeder, Vægfreskerne giver, og med Benyttelse af bevarede Rester. Sørgeligt er det blot, at det hele gøres saa skablonmæssigt, uden mindste Forstaaelse af det kapriciøse og yndefulde i den gammelkretiske Arkitektur og med en Kolorering af Søjler og Flader, der ofte minder om moderne Reklameskilte. Den eneste, men ogsaa meget

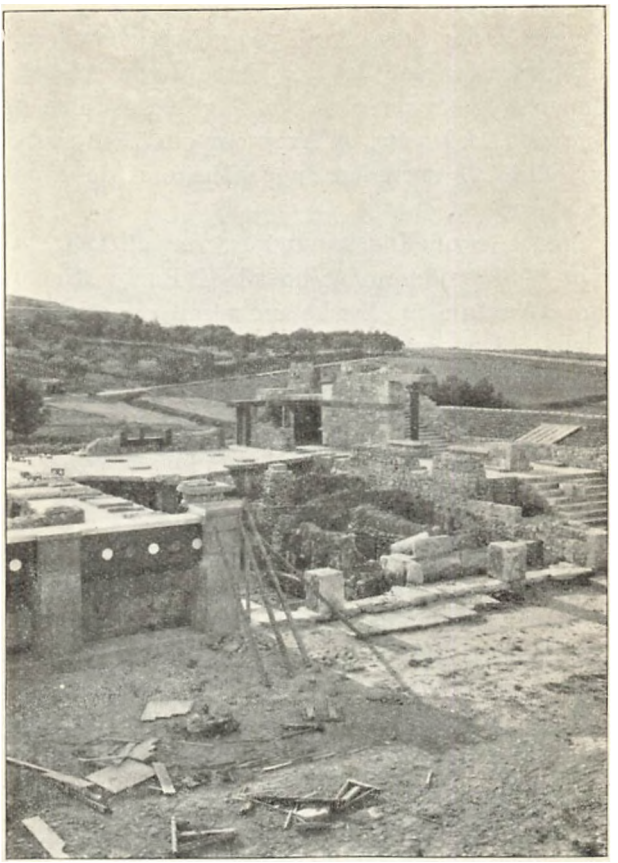

Fig. 32. Billede af Rekonstruktionerne i Knossos.

væsentlige Undskyldning for disse Overbygninger er, at der under dem bevares gamle Bygningsdele, der udsat for Lys og Luft snart vilde forvitre. Man ser det i Faistos, hvor Alabastpladerne krummer sig som Bogbind i Solen og opløses i Regnvejr, og hvor der om 75 Aar sikkert kun vil være faa Spor tilbage af de gamle Paladsruiner.

Stedet, hvor Knossos ligger, var allerede beboet i Stenalderen og husede i Early Minoan, som Gravfund i Nærheden viser, en storættet Slægt. Men først ved Begyndelsen af Middle Minoan, d. e. ca. 2000 f. Kr., rejstes der paa dette Sted en virkelig Fyrstebolig, hvis Rester genfindes under det senere Palads.

Det viser sig, at de første Paladsbyggere har jævnet Højens Midte for at skabe en central Gaardsplads. Omkring denne lagdes Husene, og de havde i den ældste Tid en isoleret, taarnagtig Karakter. Man kan sammenligne dem med de Taarnhuse, i hvilke de tyrkiske Agaer residerede midt blandt de undertvungne Grækere og som endnu findes bevarede i adskillige græske Landsbyer (Fig. 33). Disse Taarnhuse dannede Karréer og kunde forsvares hvert for sig, men hele Komplekset var omgivet af en fælles Mur, og Adgangen dertil var ad en stærk Fæstningsport mod Nord, Søporten, fra hvilken Hovedvejen førte mod den nærliggende Havn. Hvorledes Datidens kretiske Borge saa ud, viser en Seglsten fra Zakro (Fig. 34). De laa paa Højder

eller Klipper med Rundtaarne og Karnapper og har, som det ses, mindet om Europas middelalderlige Ridderborge.

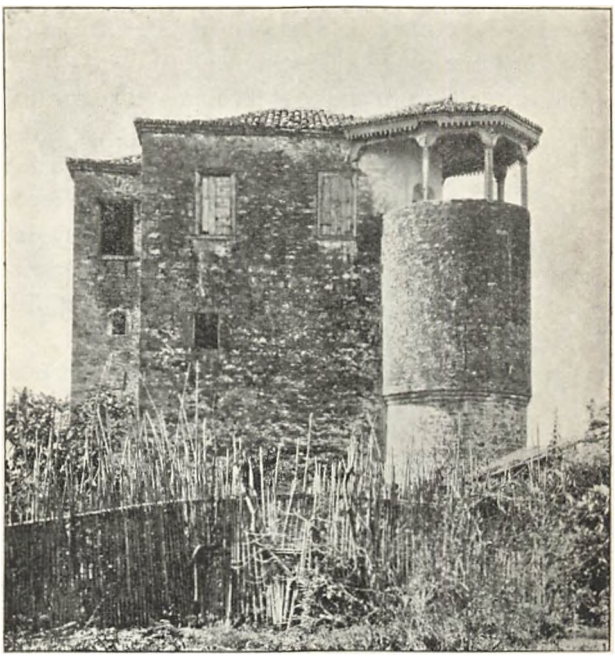

Fig. 33. Taarnhus i Bochori (Aitolien).

Ogsaa Faistospaladset i Sydkreta synes at være begyndt som en befæstet Borg med runde Taarnbygninger omkring en Midtgaard. Alt tyder paa en lignende Uregelmæssighed i disse Borganlæg som i Middelalderens gotiske Slotte, og der er heri en iøjnefaldende Modsætning til

den simple Klarhed, der præger Trojas og Fastlandets Borge og Megara (ovenfor S. 15 ff.). Bygningen af Borge med isolerede Huskarréer kendes ogsaa fra Middelalderens England, fra Edward I's Anlæg i Winchelsea og Flint med „fire Kvarter om en Midtgaard".

Næstefter Ringmure og Taarne er Vandforsyningen det vigtigste i en Fæstning, og allerede den ældste Borg i Knossos var gennemkrydset af Vandledninger, der konstruktivt langt overgik lignende Anlæg i Middelalderens Borge.

Fig. 34. Aftryk af en kretisk Seglsten.

Fra denne krigeriske Periode, hvor vi maa tænke os blodige Fejder mellem Slotsherrerne, stammer et stort Terrakottafund i Petsofá nær Palaikastro, hvis Typer tillader os at befolke de ældste Slotte. Mændene (Fig. 35) bar Lændeklæde med Fallosfoderal og havde i Bæltet en bred Dolk, et Vidnesbyrd om, hvor nødvendigt det var at bære Vaaben. Paa Fødderne havde de hvide Halvstøvler. Den Dag i Dag er hvide Støvler af ugarvet Læder en Specialitet paa Kreta, hvis Bjerge daarligt tillader Folk at færdes barbenede ude. Der kendes ogsaa Billeder af Mænd med røde Støvler som de russiske Bønders i Nutiden. Ordet Sandal (Sandalon) er af ugræsk Rod og kan mu-

Fig. 35. Mandsfigur. Terrakotta fra Petsofá.

ligt stamme her fra Kreta. I Paladserne ses det af Modsætningen mellem de slidte Fliser i Gaardene og Inderrummenes velbevarede Gulve, at man gik barfodet inde og anlagde „de straalende Sandaler", naar man skulde ud, ganske som Heltene hos Homer. Kvinderne (Fig. 36) er iført rigtige Kjoler, snørede sammen om Livet med et fintslynget Bælte. Livet afsluttedes i Nakken af en „Medici-Krave" og var foran udskaaret, saa Brysterne var blottede. De hvide Striber paa Nederdelen anskueliggør maaske et helt System af indlagte Metalfjedre for at spile Krinolinen ud. Paa Hovedet bar Damerne snart spidse, nærmest hornformede Huer, omsnørede af to brede Baand, snart brede Baretter.

Fig. 36. Kvindefigur. Terrakotta fra Petsofá.

Selv i denne Kamptid fortsattes den indbringende Handel med Ægypten. Kretas Hovedeksportartikel har for-

modentlig været Olivenolie, og hvor stor Betydning den ægyptiske Regering har tillagt denne Handel, viser sig ved, at man overlod Kreterne en Havn paa Ægyptens Nordkyst Vesten for Øen Faros, altsaa omtrent paa samme Sted, hvor senere Alexandria laa. De gamle, kretiske Moler er genfundet, og deres Murværk er det samme som i Datidens Fæstningsanlæg paa Kreta selv, mens Havnen er brolagt med „Kalderim" som de samtidige Paladsgaarde (sml. ovenfor S. 38).

Denne intime og fredelige Handel fandt Sted under det 12te og 13te Dynasti i Ægypten og afbrødes ved Hyksos' Indfald i Nildalen (se Fr. Poulsen: Ægyptens Kunst S. 81). Samtidig hermed, d. v. s. ca. 1750 f. Kr. overfaldt og ødelagde Hettiterne Babylon, og de kretiske Paladser i Knossos og Faistos faar en lignende voldsom Medfart og ligger i henved et halvt hundrede Aar øde hen. Der er stor Uenighed mellem de Lærde om, hvilke Folkeslag der i denne urolige Tid har afgjort Kretas Skæbne. Mange er tilbøjelig til at tro paa indre Uroligheder, en Rejsning af de undertrykte Slægter eller Folk, men da ogsaa det lille interessante Palads i Malliá paa Nordkysten, som Franskmændene har udgravet i de senere Aar, ramtes af en lignende Skæbne, ligger det nærmere at tænke paa en Fremmedinvasion eller Vikingetog fra Fastlandets Borge, der netop paa den Tid omgaves med vældige Fæstningsmure. Dette bestyrkes ved Iagttagelsen af, at den kretiske Kulturpaavirkning

paa Fastlandet netop begynder omkring 1700 f. Kr. Lige som Korsfarerne hjembragte Motiver fra Østen, har Fastlandets Folk ikke nøjedes med at ødelægge og plyndre de kretiske Herskersæder, men virkelig i dybere Forstand taget noget med sig hjem.

Kort efter 1700, altsaa i Middle Minoan II, genopbygges Paladserne i Knossos og Faistos og faar helt andre Dimensioner og Former. De isolerede „Øer" omkring Centralgaarden forbindes, Smøgerne mellem dem bliver til lukkede Korridorer, Taarnene forsvinder, samtidig med at Forkærligheden for Etagebygning bevares. Ogsaa Befæstningerne bibeholdtes i denne Periode, der falder sammen med den kretiske Naturalismes Blomstring. Det nylig omtalte Palads i Malliá viser, uberørt af senere Ombygninger, hvorledes Datidens Slotte saa ud. Her er endnu Indgangen til Slottet flankeret af Smaataarne for Forsvarets Skyld. Bygningen havde kun to Etager, da man aabenbart ikke som i de store Paladser led af Pladsmangel. Gaardene og en lang Korridor under aaben Himmel gav Lys gennem Vinduer til Værelserne, Forhallerne foran de større Rum voksede ud til rene Loggier, og fra Gaardene førte brede, aabne Trapper op til øvre Etager, disse Fritrapper, der ogsaa var Knossos' Stolthed.

Til ca. 1580, Slutningen af Middle Minoan, forblev de store Paladser, som de var, bortset fra et Jordskælv, der omkring 1600 f. Kr. be-

skadigede Knossos en Del. I Late Minoan I forøgedes Paladserne med flere Gaarde og „Teatret", og nærved Knossos anlagdes et mindre Palads — jevnfør Trianon ved Versailles — og en stor Slægtsgrav i Isopata. Faistos fik allerede i Slutningen af Middle Minoan sit Trianon i Haghia Triada, men dette lille yndige Sommerslot udvidedes stærkt i den følgende Periode.

Igennem 16de og første Halvdel af 15de Aarh. blomstrede Paladserne i Nord og Syd samtidig, og en mægtig Landevej forbandt dem over Idabjergets Pashøjde, saaledes at Varerne fra Ægypten kunde føres tværs over Øen, og Skipperne spares for den lange Sejlads rundt til Nordkysten med dens farlige Kastevinde.

Men omkring 1450 f. Kr. lægges Faistos og Haghia Triada i Aske, og da samtidig de andre kretiske Borge og Byer sygner hen og kun Knossos blomstrer, er det ikke svært at forstaa, hvad der er sket: Herskeren i Knossos samler Nord- og Sydriget under sit Scepter, som det var sket i Ægypten ved Begyndelsen af 1ste Dynasti.

Tiden fra 1450—1400 er Knossospaladsets Blomstringstid, den Tid, til hvilken vi tør ansætte den rigtige, store Kong Minos, som Sagnet bevarer Mindet om. Saa stærk føler han sig, at han kan sløjfe alle Fæstningsværker om sit Slot og lægge det aabent i Sletten som Ludvig XIV's Versailles. Ruinen selv bekræfter da det Søherredømme, som denne Hersker grundede, og om hvilket Grækerne i den historiske Tid

bevarede mange Minder. Thukydid taler meget om dette Thalassokrati, og Aristoteles siger: „Øen (Kreta) synes skabt af Naturen til at herske over Hellas, thi den behersker det Hav, omkring hvilket alle Hellenere bor. — Derfor besad Minos Herredømmet over Havet og erobrede eller koloniserede Øerne".

Kreta under Minos' Scepter er skildret i Odysséen XIX 172 ff. som: „skøn, frodig, vandomflydt, med utallige Indbyggere og 90 Byer".

Det er da ikke uden Grund, naar de ægyptiske Tekster fra 15de Aarh. kalder Keftiu — d. e. Kreterne (sml. Bibelens Kaftor) — for „Folkene fra Havet", thi Minos er Skaberen af Verdenshistoriens første Somagt, og Kreta benytter ligesom senere England denne baade til Handel og Kolonisering.

Kunstnerisk er Minostiden en Nedgangsperiode. Trods al Storhed og Prunk har Kunsten tabt sin Kraft og Friskhed. Den hele Herlighed endte med en stor Katastrofe. En Dag omkring 1400 f. Kr. blev det stolte Palads, der laa frit i Sletten faa Kilometer fra Kysten, stormet og ødelagt. Hvor brat Ulykken kom, viser et lille Træk. Inde i Slottets Billedhuggerværksted var Mester netop i Færd med at lave en fin Vase af aaret Kalksten til Herskeren, samtidig med at en Medhjælper syslede med et Spillebræt, der skulde samles af smaa Stykker Marmor, Ben, Jaspis og andre Stenarter. Da brød Fjenderne ind og ødelagde deres „Cirkler".

Atter melder Spørgsmaalet sig: hvilke Fjender? Evans selv hævder, at det ogsaa denne Gang er en folkelig Rejsning, og finder et Bevis herfor i den Omstændighed, at enkelte af de store Paladssale blev delt ved interimistiske Ombygninger i flere Smaarum, hvor Plebs synes at være rykket ind — jævnfør Bolsjevikerne i Rusland — og at det lille Palads Vest for Knossospaladset ligeledes fik Rummene halverede til ny Beboelse og en folkelig Helligdom med meget raa Gudebilleder indrettet i en af Salene. En græsk Invasion fandt efter Evans' Opfattelse først Sted mellem 1200 og 1100 f. Kr., da Dorerne satte sig i Besiddelse af Øen og trængte den oprindelige eteokretiske Befolkning tilbage til afsides Egne, hvor den levede videre i den historiske Tid og har efterladt sig skriftlige Mindesmærker i græsk Alfabet, men i et hidtil ikke-tydet Sprog.

Men selv om der ca. 1400 f. Kr. ikke endnu er Tale om en Invasion fra Fastlandet, kan der dog meget vel have fundet store Vikingetog og Erobringer Sted, ved hvilke Fastlandets Grækere tog Hævn over Søkongen Minos eller hans Efterfølgere. Sikkert er det i hvert Fald, at fra denne Tid daler den gammelkretiske Kultur, samtidig med at Fastlandets mykeniske naar sin højeste Udfoldelse.

Vi vender os nu til Paladserne selv, skildrer dem og deres Indhold under Blomstringstiden

uden smaalig Hensyntagen til Periodedelingen og begynder med det største: Knossos.

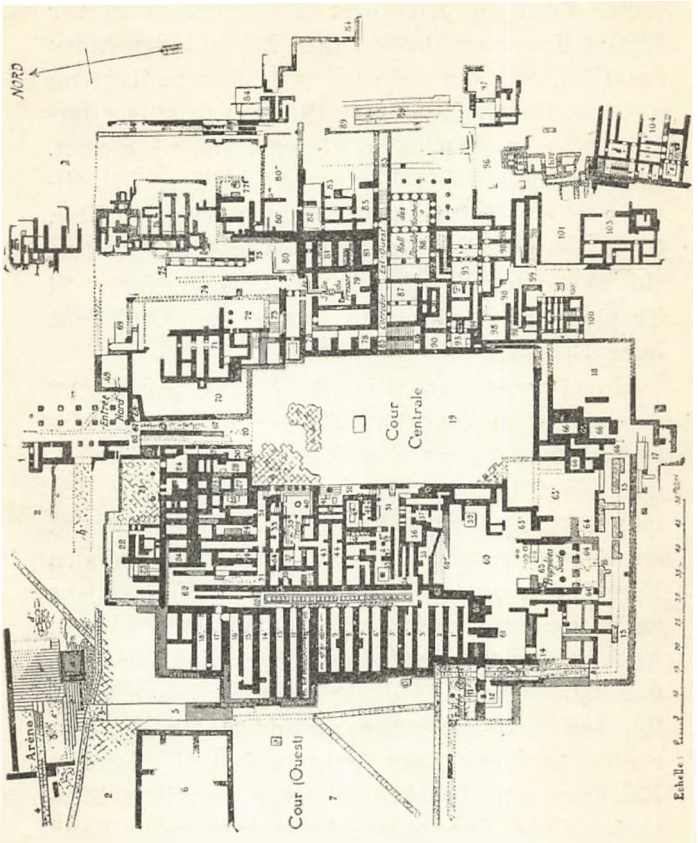

Fig. 37. Plan af Knossospaladset.

Kong Minos' Palads (Fig. 37) ligger paa en lav skjoldformet Høj, omgiven af Bjerge, der dog ikke hindrer den friske Havluft fra Norden

i at naa Dalkedlen. Midtpartiet indtages af en stor Gaard (Cour Centrale), 60 Meter lang, 29 Meter bred og orienteret Nord-Syd. Nord for Slottet ligger en Bastion med Piller i den indre Sal (Fig. 38), der i 15de Aarh. var nedlagt og vel kun fungerede som en Slags Vagtstue. Derfra fører en flisebelagt Gang frem til Slottet. T. h. ligger en lille Portnerbolig (Fig. 37,1), til venstre en Hal med to Rækker svære Piller, formodentlig den kongelige Gardes Vagtstue, thi her deler Vejene sig: Sidegange fører til Trapper, ad hvilke man kunde naa Østfløjens øvre Etager.

Hovedindgangen (Fig. 37, Entrée Nord) gav Adgang til en Korridor (67), der mellem bastionagtige Mure i jævn Stigning førte op til Hovedgaarden (Fig. 39). Men man kunde ogsaa, før man betraadte Korridoren, dreje tilhøjre og ad en Trappe naa et Plateau (Plan 21), hvorfra Korridorer og en Trappe førte til Vestfløjens nedre og øvre Stokværk. Ved denne Platform ligger (Plan 22) et af disse mærkelige Bassiner, der kendes fra alle de kretiske Paladser baade lige ved Hovedindgangen og undertiden gentaget i et eller flere Rum længere inde i Slottene. En Trappe med Gelænder fører ned til et flisebelagt Gulv, der sagtens har staaet under Vand (Fig. 40). Et Badeanlæg, sagde man straks efter Udgravningen. Saa opdagede man, at der ikke var Afløb for Vandet i Badets Bund, og døbte derefter Anlæggene til: Lustrationsbade, en

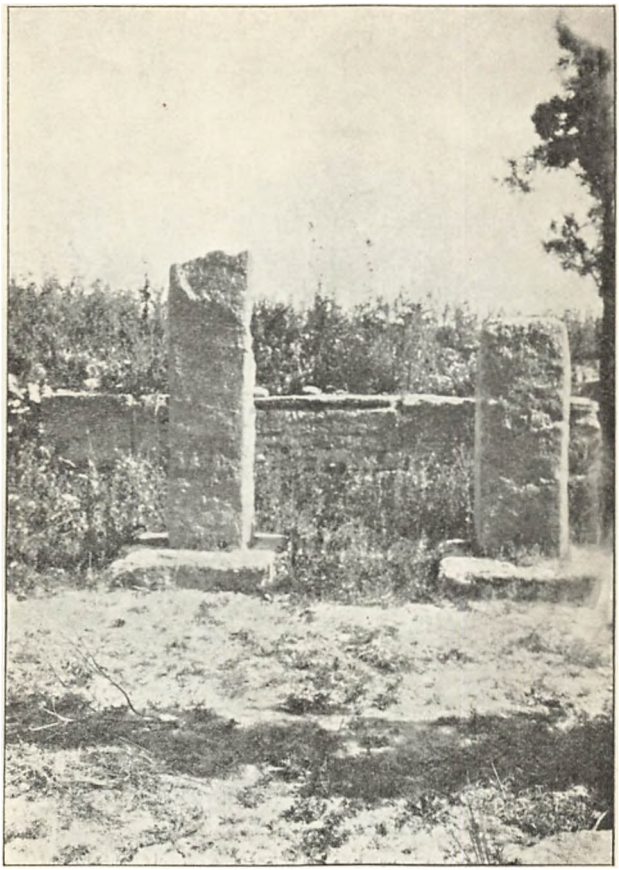

Fig. 38. Bastion Nord for Knossos.

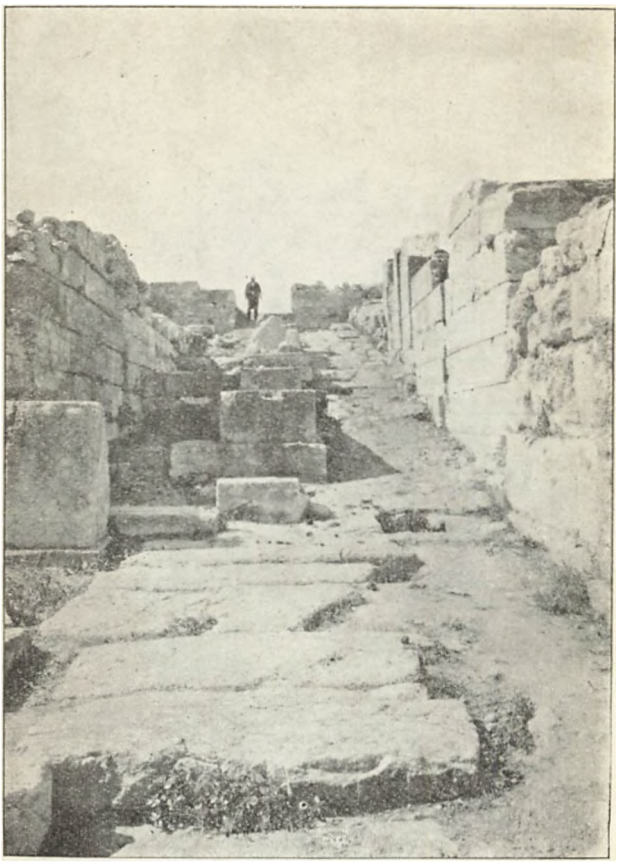

Fig. 39. Den nordlige Korridor i Knossos.

Fig. 40. Badeanlæg ved Indgangen til Knossos.

Slags store Vievandsbrønde, hvori Pilgrimmene, der skulde stedes for Kongernes Aasyn, foretog en symbolsk Tvætning. Naar man imidlertid ser, at dette Bad i Knossos ligger lige ved Indgangen til Vestfløjen, der i underste Etage indeholdt Magasiner og Køkkenrum, og samtidig bemærker den omhyggelige Sortering af Menneskematerialet, hvorom de talrige Vagtstuer og Portnerrum vidner, saa tør man vel nok mene, at disse Bassiner virkelig tjente til at spule de Besøgende rene, naar Vagten forlangte det. Vi maa ikke regne med vore hygiejniske Begreber om stillestaaende Vand. Det var ikke Bade for de kongelige Herskaber, men, om man vil, Aflusningsanstalter for Plebs. Vi skal vende tilbage til disse Anlæg senere.

Blev man ved i vestlig Retning fra Badebassinet, kom man til det saakaldte Teater (Planen Arène), en brolagt Plads med lave Stensæder mod Syd og Øst (Fig. 41). Et lignende Anlæg findes i Faistos, og man har følt baade Glæde og Overraskelse ved at finde græske Teaterrum, der kunde rumme 400—500 Mennesker, anlagt 1000 Aar før det græske Dramas Opstaaen, og sammenlignet med et Homersted, hvor det hedder: „Dansepladsen, som Daidalos fordum byggede i Knossos til Ariadne med de skønne Lokker, og paa hvilken de unge Mænd og yndige unge Piger rakte hinanden Hænder og dansede. En talrig Menneskemængde sad henrykt omkring den, og en guddommelig Sanger

Fig. 41. Det saakaldte Teater i Knossos.

angav Takten ved Lyrens Klang". (Iliaden 18,590 ff.)

Men Beskrivelsen passer ikke paa de gammelkretiske „Teatre". Trinene er nemlig saa flade, at de er uegnede til Siddepladser, og hvad værre er: Dansepladsen er brudt ved ophøjede Flisegange — Processionsfliser har man kaldt dem — der gør enhver Dans umulig, saa meget mere som „Orkestras" Bund er krummet. Endnu mindre egnede disse Rum sig til Sportspladser, thi selv Nævekæmpere har ikke Plads at bevæge sig paa uden at snuble over de høje Fliser, der f. Eks. i Faistos findeler „Dansepladsen" endnu mere.

Teatrene er i Virkeligheden kun brugelige til Processioner og Revue over Tropper eller Undersaatter. I Faistos har man udpeget et Podium som kongelig Loge, i Knossos findes en Platform paa det Sted, hvor de to Trappeanlæg støder sammen (se Fig. 41 tilhøjre i Billedet). Her har Kong Minos, omgivet af sine Nærmeste, kunnet modtage en Procession, der nærmede sig ad den store Midtflise og derefter opløste sig og lod Deltagerne staaende eller siddende paa Hug tage Plads paa Trapperne paa begge Sider af Kongen. Hvad enten det gjaldt Militærafdelinger eller en Hyrdestamme fra Bjergene, kunde de her faa Foretræde, se og høre Kongen uden at betræde Paladset. Og det er netop, hvad orientalske Herskere attraar, at modtage Hyldest eller afsige Kendelser udenfor Paladsets Porte.

Ovre i Vestfløjen laa Magasinerne (Plan 1—18), begrænsede paa den østlige Side af en lang Korridor, paa den vestlige af en mindre Gaard (Cour Ouest). De mægtige Lerkar i de smalle Magasinrum var oprindelig fyldte med Korn, Vin, Olie, Hør, Sesam, Figener og Dadler — alt det dyrkedes, véd vi, allerede af de gamle Kretere —, og de var da saa tunge, at de maatte transporteres ved Hjælp af Reb, slyngede om Karrenes øvre og nedre Smaahanke. Baade Magasinerne og den lange Korridor har tillige talrige Hulrum i Gulvet, flisehegnede Kassetter til Opbevaring af forskellige Ting. Det hele tyder paa en detaljeret og indviklet Administration og en kæmpemæssig Husholdning.

En Del af de vestlige Rum (34—52) var sikkert Køkken- og Slaverum, og det bænkesmykkede Værelse ud til Midtgaarden nr. 51 synes at have været Tjenerstue for Personalet. Nordlig derfor fører en mægtig Fritrappe (nr. 41. Synlig i Fig. 32 længst tilhøjre) op fra Midtgaarden til de øvre Stokværk, den egentlige Herskabsbolig, der havde to Etager og dominerede hele Komplekset. Trappen var, som Resten af en Midtsøjle viser, under Tag, og i nederste Trins venstre Hjørne findes der en Sænkning i Stenen (delvis ødelagt ved Evans' Rekonstruktion), i Pillen tilhøjre for Trappen en riflet Fordybning, der begge finder deres Forklaring gennem bedre bevarede Anlæg i Paladset i Malliá: Trappen kunde lukkes forneden med store Trægitre, som

vi maa tænke os betjente af Portvagte eller Slaver. Disse „gatekeepers" har naturligvis ikke givet hvemsomhelst Adgang til Herskabets Trapper, men sorteret endnu en Gang de Besøgende, der ad Nordkorridoren havde faaet Lov at komme ind i Midtergaarden. At naa ind til Kong Minos eller til Prinsesse Ariadne har da aabenbart været forbunden med store Vanskeligheder.

I Forbindelse med denne Trappe førte en smallere i flere Løb op igennem Etagerne til Slottets flade Tag, fra hvilket Havet i Nord var synligt mellem to Bakkehæld.

Nordlig for Fritrappen ligger (Planen nr. 40) et af Slottets mærkeligste Rum, den saakaldte Tronsal (Fig. 42). Midten af Bagvæggen dækkes af en Tronstol af Alabast, hvis Underdel aabenbart er formet som Imitation af en Klapstol med Læderstrop mellem de krumme Ben. Ogsaa Sidernes Rammeværk viser Paavirkning af Trækonstruktionen. Ryggen er meget høj med ejendommelige Buer langs Kanten, Sædet fordybet, saaledes at Stolen er meget magelig. Her sad vel Kongen selv, mens Raadet eller Ministrene tog Plads paa Stenbænkene langs Siderne. Over Bænkene ses Vægfresker. Hovedbilledet forestiller en liggende Grif mod en Baggrund af Siv, malet i 15de Aarh., da den kretiske Stil allerede var tør og akademisk. Øverst Farvestriber under Loftet.

Ved Siden af dette Rum findes et lignende Badeanlæg som foran Paladsets Indgang, med

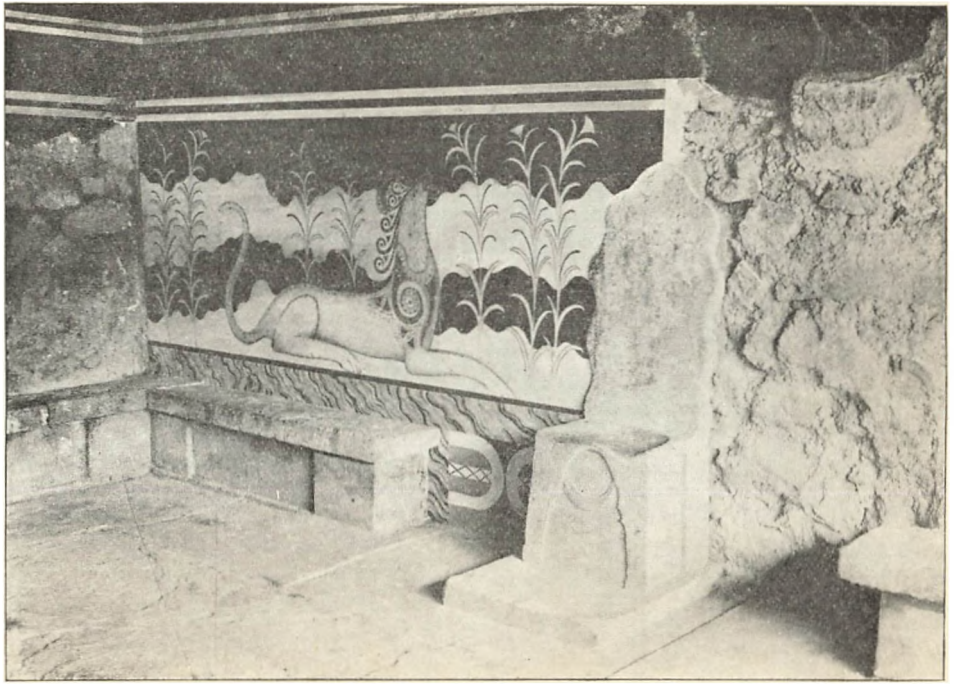

Fig. 42. Parti af Tronsalen i Knossos.

seks Trin ned til Bassinets Bund. Her kan vi vel begynde at tale om et rituelt Bad, thi at man ligefrem skulde have givet Ministrene en Dukkert før Statsraadet, er vel lidet sandsynligt. Og her ligger det nær at minde om, at der foran de græske Helligdomme stod Vievandskummer, Perirhanteria, smaa Stenkar, i hvilke Pilgrimmene foretog en symbolsk Tvætning ligesom Nutidens Katoliker ved Kirkens Dør. De kan være de sidste Udløbere af de kretiske Lustrationsbade, udviklede paa lignende Maade som vor Tids smaa Døbefonter er udviklede af den byzantinske Tids store Daabsbassiner. — Det skal dog ikke skjules, at Alabastgulvene i de kretiske Badebassiner egentlig ikke gør dem egnede til Vandbeholdere, og at altsaa muligvis alle Tydninger er gale.

Østfløjens Trappeanlæg er ikke mindre imponerende end Vestfløjens. En mægtig Trappe (Plan 85) fører her nedover Knossoshøjens Runding i fem Løb, afbrudte af brede Afsatser. Trappen selv (Fig. 43) er to Meter bred og flankeret af Balustrer med smaa Søjler; den er rekonstrueret og giver en Forestilling om de store Trappeanlæg, der paa Europas Grund først finder deres Lige i Renæssancepaladserne i Florens. Muren omkring dem bestaar dels af Kalkstenskvadre, dels af Bindingsværk af Træ. Søjlerne, der nu er restaurerede i hæslig malet Cement, var ogsaa oprindelig af Træ. Det samme gælder de større Søjler i den lille lukkede Gaard,

til hvilken den store Trappe fører ned (Fig. 44). Deres Former gengiver Træsøjlernes i de Fresko-

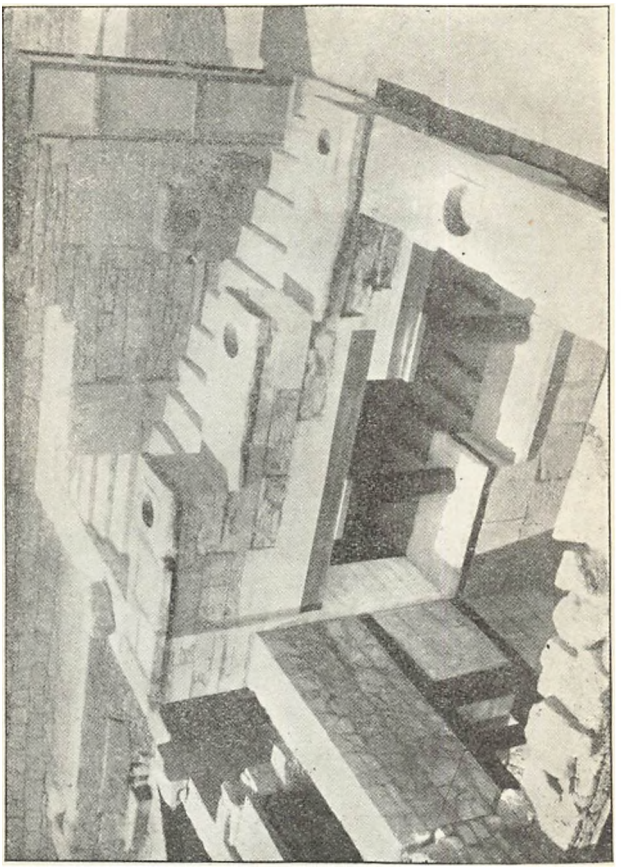

Fig. 43. Restaureret Trappe i Knossos.

billeder fra Knossos, der fremstiller Bygninger. Bevarede er nemlig kun Sokkelstenene og for-

kullede Rester af Træværket, der røber, at Søjlerne mest har været lavet af Cyprestræ. Ogsaa

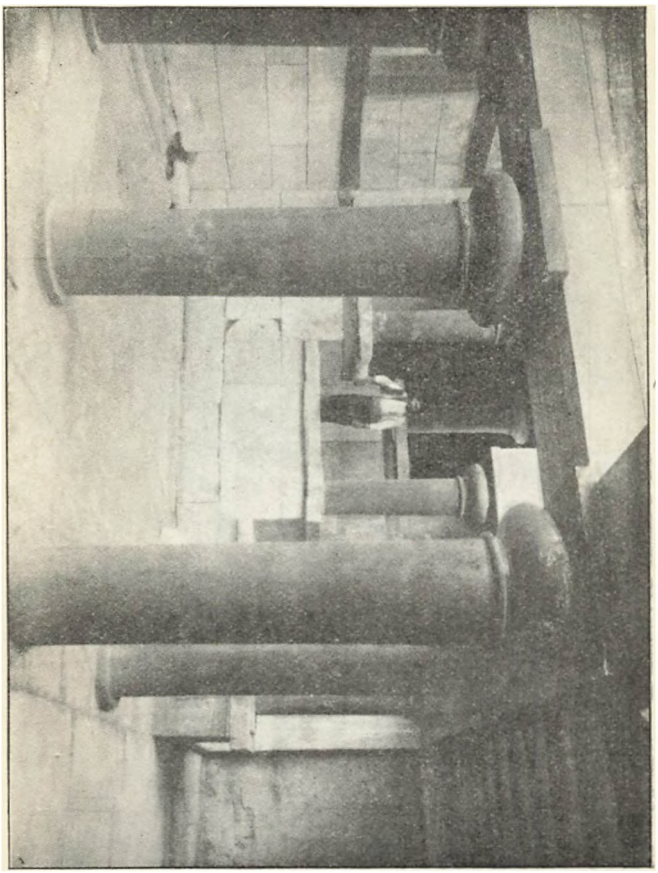

Fig. 44. Restaureret Søjlegaard i Knossos.

i historisk Tid var Kreta berømt for sine Cypresser, og den romerske Forfatter Plinius be-

retter, at Kreta var Cypressernes egentlige Hjemland. Dette fine og slanke Træ, følsomt for ethvert Vindpust, er et godt Billede paa den gammelkretiske Kultur i al dens sensitive Ynde. Søjlen selv har Form som et svært Bordben, er smallest forneden og afsluttes foroven af en „Pude" (Torus), i hvilken man kan se en Forløber for den doriske Søjles Echinus.

Fra denne lukkede Søjlegaard (Plan 87) fører den store Øst—Vestkorridor (Corridor Est—Ouest) gennem hele Vestfløjen, som den deler i to Dele. Syd derfor ligger et Kompleks af Værelser, som man vel med Rette har kaldt Dronningens Rum. Hovedsalen er det store Dobbeltøkse-Rum (Plan 88: Hall des Doubles Haches), opkaldt efter det hellige Symbol, der er indhugget overalt paa Kvadrene. Rummet bestaar af en indre Sal, tværdelt ved Søjler, fra hvilken fire Døraabninger mellem svære Piller fører ud til en Forhal, der flankeres af Piller „über Eck" og er omgivet af en Kolonnade. Ogsaa denne Hal er delvis rekonstrueret (Fig. 45) og giver en Forestilling om de kretiske Paladsers luftige og lyse Sale. I dette Rum og den tilgrænsende Søjlehal kunde Dronningen og hendes Damer skifte Plads efter Sol og Skygge og efter Behag søge Solvarmen eller Køligheden. Loggiaen foran vendte ud til den lille Floddal Øst for Slottet og den smukke Bjergskraaning hinsides, der paa hin Tid var dækket af Skove eller Haveanlæg. Vi maa tænke os Loggiaen selv

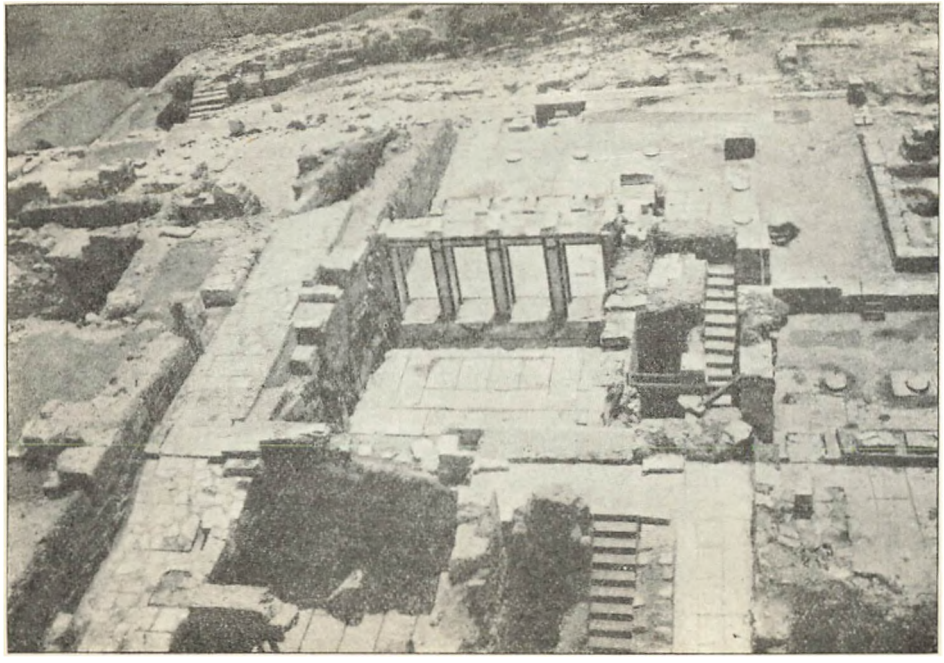

Fig. 45. Dobbeltøksernes Rum.

smykket med Potteplanter, som Kreterne først af alle Folk har anvendt. Paa regnfulde Vinterdage har Rummet derimod været koldt og kun daarligt opvarmet ved transportable Varmebækkener, de eneste Ildsteder i de kretiske Paladser, hvad der i høj Grad vidner om Befolkningens Haardførhed. I Virkeligheden har Kreterne nemlig indrettet sig paa ægyptisk Vis i aabne Søjlehaller, der vendte Bredsiden mod Luft og Lys og saa godt som ikke kunde opvarmes, men Øens Vinterklima er egentlig ikke til saadan Luftighed, og i et stort Privathus fra Stenalderen, som Evans har udgravet under Knossos' Gaardsplads og senere igen tildækket, er Rummene da ogsaa helt anderledes, kvadratiske af Grundform og isolerede fra Yderluften, desuden forsynede med faste Arnesteder. Den kretiske Befolkning i Stenalderen havde altsaa en nordisk Boligtype, og først ved Kulturpaavirkningen fra Ægypten ændredes denne, man kan sige paa Trods af de naturlige Forhold.

Syd for Dobbeltøksernes Hal ligger de mere intime Rum, dejlige, luftige, søjledelte Soveværelser, et Badeværelse, hvor Badekarret af Ler endnu er opstillet, og et rigtigt W. C. med Tilløb og Afløb af Vand og en Luftkanal til at gøre det lugtfrit. Ogsaa i Etagen ovenover var der Vandkloset, og Detaljer i Væggene tyder paa et 57 Centimeter højt Sæde og en bevægelig Klap inde i Kummen, der kippede om ved Fækaliernes Fald. Saa gode Udenomsbekvemme-

ligheder havde ikke engang Ludvig XIV's Dronning i al Versailles' Pragt.

Fra disse forskellige Rum fører smalle Tjenertrapper op til det øvre Stokværk, hvor Kongen og Dronningen formodentlig havde deres fælles Privatlejlighed, mens de mere officielle Rum laa i Vestfløjen.

Østfløjens nordlige Del indtoges af de kongelige Værksteder, la Manufacture Royale for at blive i Louis XIV-Stilen. Her forarbejdedes alt, hvad det store Hof havde Brug for, Vaser og Lamper af Sten, Skulpturer af Sten og Elfenben, Metalvaser, der var en efterspurgt Vare — kretiske Sølvvaser er fundne helt ovre i Byblos i Syrien — og formodentlig ogsaa andre Metalgenstande, f. Eks. Laase og Nøgler. I et Hus nær Paladsets sydlige Port er der Spor i Døraabningen efter en Dørlaas af ret kompliceret Type, langt finere i Konstruktionen end de Bolte og Slaaer, hvormed Dørene i de homeriske Digte laases. Ogsaa Væverier maa vi tænke os i denne Fløj. Vi nøjes med at afbilde en Porfyrvægt fra la Manufacture (Fig. 46), hvis Sider en Blæksprutte omslynger med sine Arme. Dyrebilledet er her ikke kun et Udslag af kretisk Naturfølelse, men tillige praktisk, thi det var paa Grund af de allestedsnærværende Arme umuligt at hugge et Hjørne af Vægten og derved forfalske den. Hele Blokken vejer $28\,^1/_2$ Kilo, hvilket svarer til Vægten af en babylonisk Talent. I en Del gammelkretiske Vægte finder vi de babyloniske

Enheder: Talenter, Miner og Sekler anvendt, men de fleste viser dog gammelægyptiske Vægtenheder. Ogsaa paa dette Omraade var altsaa

Fig. 46. Porfyrvægt fra Knossos.

Ægyptens Indflydelse stærkere end det fjernere Mesopotamiens.

Set ovenfra er Knossospaladset et forvirrende Kompleks af store og smaa Rum, af Søjlegaarde, Luftskakter, Søjlehaller, brede og smalle Trapper, Korridorer, Magasiner, Køkken- og Tjenerrum. For en Græker fra Fastlandet, der var

fortrolig med den hjemlige Megarontype, hvor den ene Hal sindig lagdes ved Siden af den anden, maatte Knossos synes en ren Labyrint, umulig at faa Overblik over. Ordet Labyrint kommer af labrys, det kariske Ord for Økse, og betegnede oprindelig Dobbeltøksens Palads med Henblik paa det Tegn, der allerede 1500 Aar før de romerske Konsulers Tid her paa Kreta var Herskermagtens Symbol. Men Ordet blev for Grækeren ensbetydende med et Rumkompleks, i hvilket den fremmede for vild.

Vi har set, hvor komfortabelt og elegant Dronningen boede. Komfort og Luksus har været gennemført overalt i de kretiske Paladsers Herskerrum. Men i deres Stræben efter at gøre Rummene bekvemme, luftige, lyse og give dem gode indbyrdes Forbindelser taber de kretiske Arkitekter Helheden af Syne, glemmer de store ledende Linier, der gør Bygningskunst vægtig og virkningsfuld. Paa Forhaand er ethvert Forsøg paa at sammenfatte Partier af Bygningen til kubiske Masser opgivet. Et ægyptisk eller græsk Tempel er en Helhed og kan staa ene, men i de kretiske Paladser glider alt ud, Værelser i Forhaller, disse i Loggier eller Blomsterterrasser, Haverne frem mod den frie Natur. Det enkelte Rum er intet i og for sig. Tænker vi os Knossos i sin oprindelige Glans, i Stuk og Sten og Træværk, i brogede Vægfriser og blomsterprydede Verandaer eller flade Tage, er Billedet af uforlignelig malerisk Ynde, men saa

fjernt som tænkes kan fra det græske Tempels plastiske Kraft og Udtryksfuldhed. Vi maa helt over til de indiske Tempelbygninger for at finde Mage til Planløshed i Anlægget, for at se Bygningsmasser, der vokser ud af hinanden som Grenene paa en Koralstok.

I Tværsnit set er Knossos ejendommelig ved sine mange Etager. Ogsaa i de andre Paladser og i Provinsbyerne finder vi hyppigt Huse af to og tre Stokværk. Her gør Pladsmanglen sig gældende. Da de kretiske Borge var Fæstninger, skød Bygningerne tilvejrs, og mellem dem laa Paladsgaardene som skumle Lysskakter, som vi kender dem fra Borgene i Europas Middelalder. Men selv efter at Fæstningsmurene var faldne, bevaredes denne „middelalderlige" Karakter: det tættrængte og opadvoksende, som laa der stadigvæk en Jernring om Bygningens Lænder.

Vilde man udvide sig, greb man til Villaer. Vest for Knossos ligger det lille Palads, et Trianon eller maaske en Stormandsbolig, og østlig, paa selve Skrænten, lidt over Floddalen har man udgravet og desværre restaureret en lille kongelig Villa, der sikkert har været Kongens Sommerresidens. Thi den ligger saa lavt, at Bjergskrænten Øst for Dalen tager hele Morgensolen i Sommertiden. Rummene kunde altsaa orienteres mod Øst og fyldes af Skygger og af den fugtige og milde Luft fra Dalens Bund.

At Kongen selv i sin Villa ikke glemte Pligterne, viser en Hal i denne Østvilla, indrettet

som Domslokale med et Dommersæde, adskilt fra Resten af Salen ved en søjleprydet Skranke. I denne lille „Basilika" har den Mand virket, der efter sin Død blev gjort til Dommer i Underverdenen. Saa mild og retfærdig var denne Hersker i sit eget Folks Øjne, mens han for de fremmede Folk, der maatte lide under hans Søherredømme, stod som Tyrannen, „den fordærvelige", som Homer kalder ham, den blodtørstige Sejrherre, der paabød Athenæerne en aarlig Sending af unge Mænd og Kvinder til Ofring i Labyrinten, hvor Minotauros lurede.

Vi har allerede talt om Slottets Kanalisering og W. C. Anlæg. Men hvorfra fik Knossos sin Vandforsyning? Til fornyligt udpegede Forskerne Bjerget Iuktas, hvorfra Romerne og Venezianerne senere førte Vand til Egnen, men efter min Mening ligger Stedet langt nærmere, lidt Syd for Paladset hinsides en Dal og ved den Bygning, Evans har rekonstrueret og kaldet Karavanserai'et. Det er en Portbygning (Fig. 47), hvis højre Side (nærmest paa Billedet) indeholder et Bassin, gennem hvilket en dejlig kold og klar Kilde flyder. Bag Porten ligger et Virvar af Mure (Fig. 48), hvis Mellemrum er altfor smalle til at være Magasiner, men aabenbart har været Kanaler. Paa alle Kanter risler Kilderne, og lidt højere oppe danner de et Bassin eller en lille Sø. Kilderne kommer fra et Niveau, der ligger noget højere end det ligeoverfor liggende Palads. En Trykvandledning kunde altsaa meget let

Fig. 47. Det saakaldte „Karavanserai“ ved Knossos.

Fig. 48. Murværk bag „Karavanseraiet".

tværs over Dalen forbinde dette lille Vandværk med Knossos (Fig. 49). Fra Grækertiden kendes Trykvandledninger; et langt vældigere Anlæg af denne Art har f. Eks. forsynet Pergamon med Vand. Hvorfor da ikke tiltro de gammelkretiske Ingeniører en saadan Præstation, der kun kræver holdbare Vandrør, af Sten eller Metal, og Indsigt i Vandets Grundlove? Den sidste har de haft, thi i Paladset selv ser man langs Trapperne ofte Vandrender til Regnvandets Afløb, konstruerede saa snildt, at Vandet taber sin halve Faldhastighed ved Afsatserne og i Svingene ikke sprøjter ud over Trinene. Dette Anlæg beror paa Iagttagelsen af en statisk Lov, som først Nutiden har genfundet.

Den omtalte lille Portbygning og de bagved liggende Kanaler var da sikkert Vandkastellet, hvor det rindende Vand samledes og filtreredes. Vandledningen selv er ogsaa delvis bevaret i det Anlæg, Evans betegner som en Viadukt. Af svære Kvadre med mindre Sten som Fyld er en Bygning rejst (Fig. 50), hvis mest karakteristiske Træk er en Række Trapper, der har ligget under Hvælv og tilsyneladende ender blindt. Under dem løber stadig, ogsaa i vore Dage, det rindende Vand oppe fra Vandkastellet, og her har da sikkert selve Ledningen oprindelig ligget, indkapslet i Rør og overdækket, og Trapperne gav Adgang til Kontrol af Rørene. I historisk Tid var jo Tunnelen paa Samos bygget med lignende Hensyn for Øje. Ud fra denne Anta-

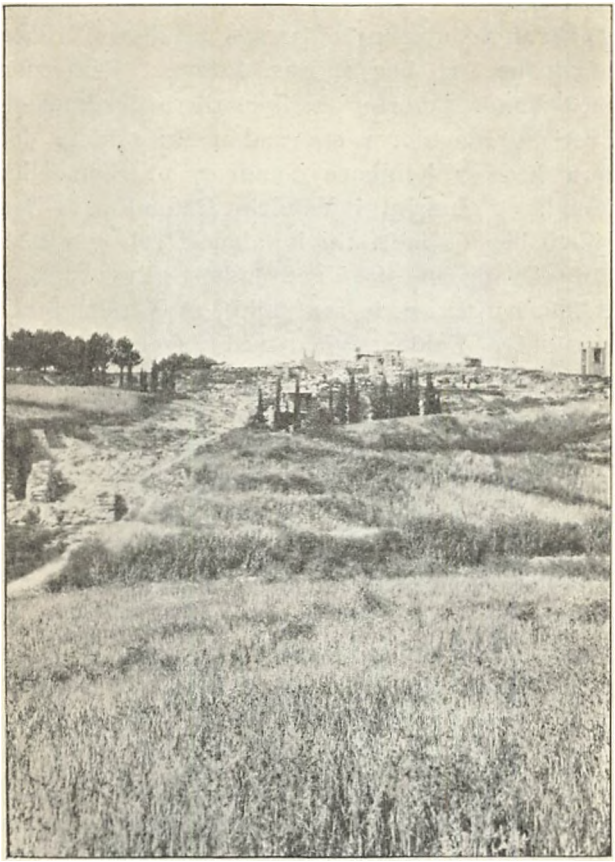

Fig. 49. Dalen mellem „Karavanseraiet“ og Knossos i Baggrunden.

Fig. 50. Parti af Akvædukten ved Knossos.

gelse bliver hele Komplekset forstaaeligt, mens Evans' Tydning, der vil fremkomme i næste Bind af Knossosværket, egentlig ikke forklarer nogen Ting.

Vi kan ikke forlade Knossos uden at bemærke, at der laa en stor By omkring Paladset, i hvert Fald paa de tre Sider, mens Bjergskrænten Øst for Floddalen, som Prøvegravninger har vist, ikke var dækket af nogen Bebyggelse, men var Have eller Skov. De andre Høje viser Husrester overalt, hvor man sætter Spaden i, og saa meget kan fastslaaes, at Byen havde snævre Gader og ret høje Huse. Oprindelig skyldtes dette vel nok den Omstændighed, at der laa en Fæstningsmur om Byen, men senere beroede det aabenbart paa, at Grundene var dyre i denne tætbefolkede Stad, hvis Folketal Evans anslaar til mindst 100,000. Det var altsaa i Virkeligheden den første Storby paa europæisk Grund.

Om denne Bys Huse giver en Fayencemosaik fra Knossospaladset (Fig. 51) en god Forestilling. De var aabenbart byggede af Sten og Bindingsværk, havde en eller sjælden to Gadedøre, Kælder og Magasin i nederste og Beboelse i de to øvre Stokværk, hvis Vinduer var leddelte ved Sprosser og havde farvede Ruder, formodenlig af Pergament. Øverste Stokværk viser ofte en aaben Loggia, og alle Husene afsluttedes med flade Tage. Disse smalle og høje Huse minder, som man ser, meget om vore moderne Storstadshuse, og at det beboelige Stokværk — il piano nobile

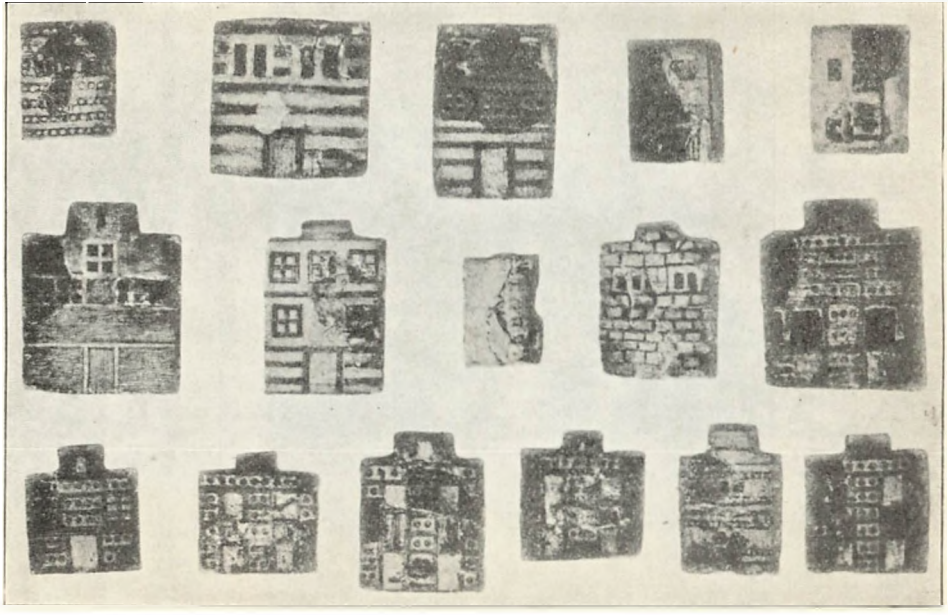

Fig. 51. Miniaturhuse i Fayence. Mosaik fra Knossos.

— ligger højt, er jo endnu Tilfældet i Sydens Byer.

Et Gadebillede fra en gammelkretisk By kan det østlig liggende Gurniá stille os for Øje (Fig. 52). Byen har kun to Færdselsaarer, der

Fig. 52. Gadeparti fra Gurniá.

fortjener Navn af Gader, Resten er Smøger med Trapper, som Billedet viser, tilgængelige kun for Fodgængere og Muldyrfærdsel. Byen havde et lille Fyrstepalads, et stort offentligt Torv, en indhegnet Offerplads og var iøvrigt en udpræget Industriby, „den mekaniske By", som Arbejderne ved Udgravningen kaldte den. I Husene og deres smaa Baggaarde findes talrige

Vidnesbyrd om Indbyggernes Flid: Ler, Sten og Kobber som Raamateriale og i forarbejdet Tilstand som Lamper, Trefødder, Varmebækkener, Kar og Beholdere af enhver Art, Borde, Vægte, File, Hamre, Mortere, Korn- og Oliemøller, Save, Knive, Hakker, Skrabere, Naale, Fiskekroge, Sværd og Dolke. Der kendes et Olierenseri samt en Snedkers og en Sømsmeds Værksteder. Mange af Redskaberne stemmer formelt med dem, de kretiske Bønder den Dag i Dag anvender. Byen ligger nær ved Lergruber, Stenbrud og en Kobbermine og har altsaa virkelig forstaaet at udnytte Chancerne.

Andre Stæder var mere Handelsbyer som Zakro og Palaikastro, mens Mochlos og Pseira levede af Fiskeri og Opsamling af Purpurmuslinger. Men der kendes ogsaa fra det folkerige Kreta Byer af udpræget agrarisk Type, f. Eks. Praisos.

Billedet af det andet store kretiske Palads, Faistos, bliver i mange Henseender en Gentagelse. Det ligger paa en Højderyg, hvis tre Skrænter falder brat af mod Messará-Sletten. Ved selve sin Beliggenhed staar dette Slot til Knossos som Ørnereden til Sangfuglens Bo. Selv uden Fæstningsværker knejser Faistos-Paladset som en Bjergfæstning, det synlige Midtpunkt for Herskervælde og Tvangsvilje mellem Slettens dyrkede Vange. Luftigt ligger det, med frit Udblik over Dale og svære Højderygge, der skyder sig ind og giver Idabjerget, Kretas højeste Punkt, Afstand, hele Rummet gigantisk Storhed og Dybde.

Landskabet minder om Girgenti, mens Knossos snarest ligner Syrakus med de blide Engdrag og de stille kuplede Høje.

Fælles for Knossos og Faistos er Afstanden fra Havet, der kun viste sig i et lyst Glimt fra Paladsets Tag. Havnen selv kunde ikke ses fra Faistos, kun Dalens Bønder arbejdede under Herskerens Øjne, men Havn og Land gav i Fællesskab Slotsherren de store Indtægter, der muliggjorde hans frie Herreliv, ligesom Cardiffs Havn og Aberavons Kulminer i Sletten er Grundbetingelsen for de walisiske Godsejeres friske Liv i deres Borge og Egeskove.

Selve Terrænet, paa hvilket Faistos ligger, har fire naturlige Terrasser, som Arkitekten snildt har udnyttet til at give Bygningsdelene Perspektiv. Indgangen fra Nord førte som i Knossos forbi en Søjlehal — en Vagtstue — gennem en smal Korridor forbi en ny Hal med Stenbænke, Søjler og Piller, sagtens Tjenerstuen, hvor de, der var sluppet gennem Indgangen, paany sorteredes. Bag denne Hal fører Trapper op til de øvre Etager, mens den omtalte Korridor bugter sig videre ind i en mindre Gaard med Brøndanlæg, fra hvilken en bredere Korridor fører ud paa den store Gaardsplads, forbi Stegers, Slaverum og Magasiner, der grupperer sig omkring to øst-vestlige Korridorer.

Gaardspladsen er noget mindre end den i Knossos (46,50 m × 22,50 m) og begrænset af Beboelsesrum, der mod Syd ender i en lille

Balkon med prægtig Udsigt over Dalens Vejnet. Den østlige Fløj har langs Gaardspladsen en smuk Vandrehal (Fig. 53), hvis Tag afvekslende støttedes af Piller og Søjler af Træ (Soklerne af Sten ses i Billedet). Gaardspladsen i Paladset

Fig. 53. Vandrehal i Faistos.

i Malliá havde Søjlehaller baade langs Nord- og Østsiden, og den sidste Hal var, som Sporene viser, ved Skranker af Træ skilt fra selve Gaardspladsen, saaledes at Herskeren og hans Familie kunde gaa Tur her uden at generes af Gaardens Folk. I Faistos er intet saadant Spor synligt, og Pillehallen har da været tilgængelig udefra som Søjlehallen omkring et græsk Tempel.

Bag denne Vandrehal tyder et Pottemagerværksted paa kongelige Fabriker ligesom i Øst-

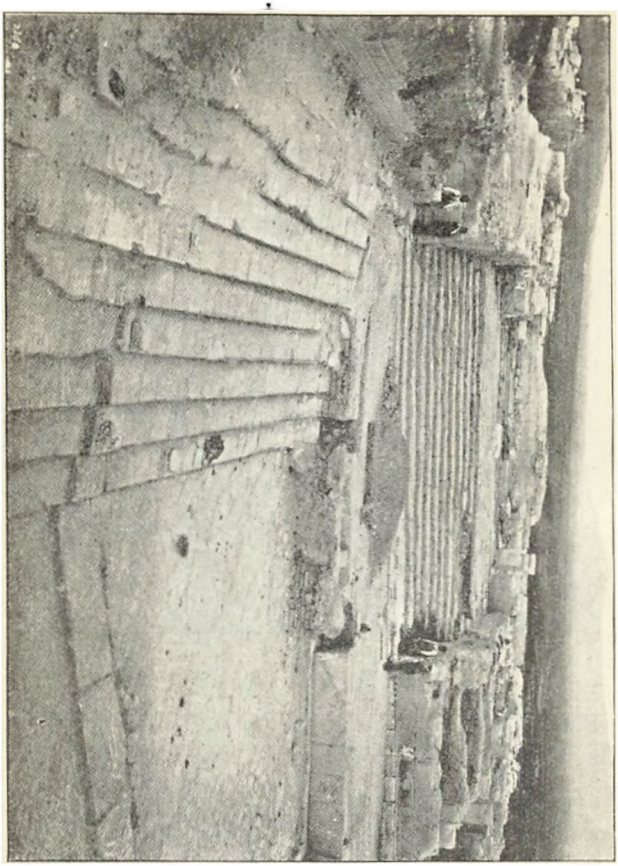

Fig. 54. „Teatret" i Faistos.

fløjen i Knossos. I den nordlige Del af Østfløjen laa de kongelige Gemakker, der ogsaa kunde betrædes fra Teaterpladsen.

„Teatret" (Fig. 54) har paa Nordsiden 25 Meter lange, flade Trin, til hvilke en Processionsflise fører hen, og som afsluttes af en Platform foroven. Østlig derfor (midt i vort Billede) fører en statelig Fritrappe, 13,75 m bred, op til en Platform, der oprindelig kronedes af den stateligste af alle Kretas Portbygninger. En Midtsøjle bar Taget, en Dobbeltport førte ind til et Rum, hvis tre Søjler laa parallelt med Indgangen. Altsaa den sædvanlige kretiske Orientering med Bredsiden mod Gaarden! Fra dette Rum kom man ind paa en Trappe, der i flere Løb forbandt Etagerne.

Ikke langt derfra, nærmere Havet, ved det Sted, hvor nu et lille Kapel Haghia Triada ligger, havde Faistoskongen sin Sommerresidens. Alt, hvad vi kender fra de andre Paladser, vender her tilbage i miniaturagtig Ynde: Trapper, Lysskakter, store og smaa Gaarde, Tronsal, Beboelsesrum og Magasiner. En lille Sal, der er anlagt med afvekslende Pille- og Søjlerækker og har Form som en aaben Loggia (Fig. 55), minder om Dobbeltøksernes Hal i Knossos og er vendt mod Vest, Aftenrøden og Havet, der skimtes ved Foden af et Forbjerg. Sletten mellem Slot og Hav tilligemed den lille nærliggende Høj, der skimtes tilvenstre i Billedet, tænker man sig gerne dyrket som en Have eller som Olivenlund og Vingaard. Havluft og Blomsterduft og den blide Aftenrøde har gjort dette Loggiarum bedaarende. Andre Rum, som f. Eks.

Fig. 55. Rum med Loggia i Haghia Triada.

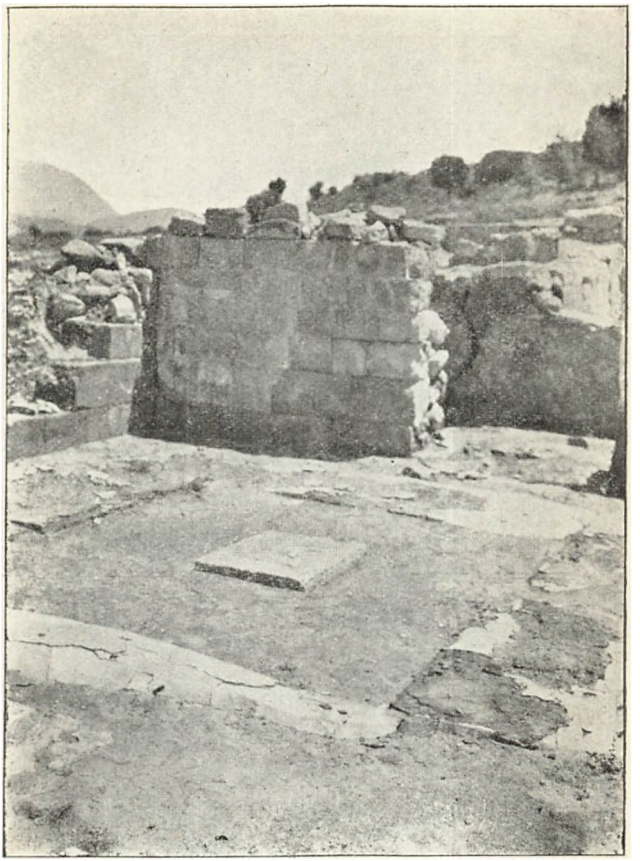

Fig. 56. Bassinværelse i Haghia Triada.

den ejendommelige Sal med Bassinet og Pillen i Midten (Fig. 56) — maaske et Akvarium, maa-

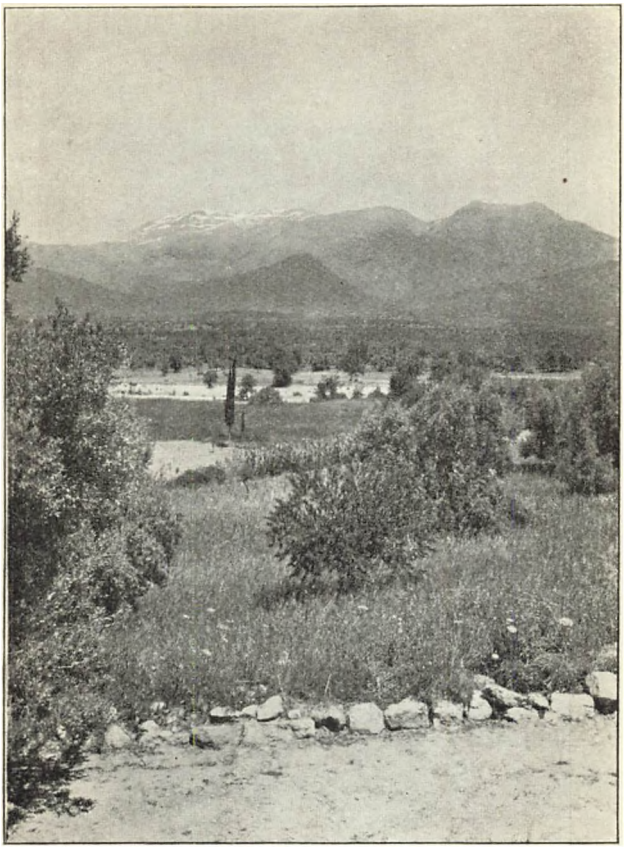

Fig. 57. Udsigt over Messará-Sletten fra Haghia-Triada.

ske et Springvand med Blomsteranlæg, — er orienterede mod det kølige Nord og mod Sletten

og Idabjerget, hvis hvide Tinde ses i Baggrunden (Fig. 57). Blidere Sommerland med Frugttræer og Blomster vuggende i Søbrisen ejer ikke selve Japan, og hele Billedet krones af det hellige Bjerg — Kretas Fusijama — mørkt og snehvidt mod den dybblaa Himmel. Intetsteds har kre-

Fig. 58. Freskofragment. Haghia Triada.

tisk Naturfølelse og kretisk Livsglæde fundet mere henrivende Udtryk end her i dette Slot, der ligger ubeskyttet, kun lidt hævet over Sletten og nær Havet, et Billede paa Tryghed og forfinet Levemaade.

I Loggia-Rummet (Fig. 55) er nogle af de skønneste af de gammelkretiske Fresker fundet. De er overførte til Museet i Kandia og desværre ødelagt ved et Jordskælv for ganske nyligt. Et omtrent 60 cm bredt Fragment (Fig. 58) har

bevaret et Landskab med Klipper, dækkede af Vedbendgrene, hvis Spidser nu og da bryder ud i lilieagtige Blomster. Tilhøjre derfor knejser en fin Blomsterstængel, der vel er inspireret

Fig. 59. Kattefresken. Haghia Triada.

af Scabiosaen, men iøvrigt ikke taaler botanisk Granskning. Igen et ypperligt Eksempel paa kretisk Naturalisme i dens bedste Tid! I Hjørnet t. v. skimtes Ryggen, midti et Parti af Halen af en sort Tyr. Hele Fresken forestillede da sagtens en Tyrejagt mellem Klipper.

Det 53 cm høje Fragment af Kattefresken (Fig. 59) var stærkt medtaget allerede ved Fundet, men er af næsten dramatisk Virkning.

En Kat med sænket Hoved, stirrende Øjne og strakte Forben lister sig ind paa en Fasan, beredt til lynsnart Spring. Modsætningen mellem

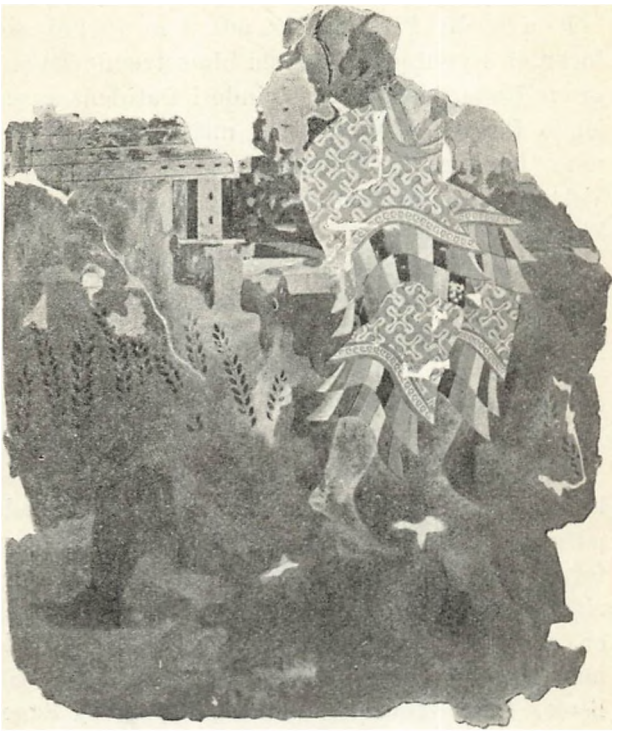

Fig. 60. Fresko. Haghia Triada.

Vilddyrets latente Vitalitet og Fasanens pyntelige, velbehagelige Ro er pragtfuld. Til samme Freske hører andre Fragmenter med Forbenet af endnu en Kat og Benene af en flygtende

Hjort. Det hele synes at have været et farvestraalende Jagtbillede, maaske Kongen selv paa Jagt, ledsaget af apporterende Katte ligesom Ægyptens Herrer.

I en tredie Freske (Fig. 60), 1 m 10 høj, ses foran en Bygning og mellem blomstrende Myrtegrene Underdelen af en Kvinde i Datidens straalende Dragt, en Mellemting mellem en Kjole og vide Benklæder, forneden rigt smykket med Volants. Om hun sidder eller danser, er ikke klart.

Saadanne Malerier fra den bedste Tid er fundet rundtom paa Kreta, og der er endog Eksempel paa Eksport af mindre, indrammede Kalkmalerier som det, der er fundet paa den nordligere liggende Ø Melos. Ved den nuværende Landsby Fylakopi, hvor en kendt Handelsby havde ligget lige siden Stenalderen, er et 23 cm højt Kalkmaleri udgravet, som man først troede udført i Tempera (paa tør Kalk), men som efter fornyede Undersøgelser viser sig at være et rigtigt Freskobillede (Fig. 61). Fremstillet er en Havflade med blaa Vandhvirvler, malede med en Kunst, der minder om moderne Pointillisme. Over Havet og mellem Klipper og Skær, der dækkes af Skalddyr og Svampe, stryger Flyvefisk forbi, snart med udbredte, snart med sammenfoldede Vinger. Dyrenes Bevægelser er baade naturlige og yndefulde, men Maleren betænker sig ikke paa at give en af Fiskene sommerfugleagtige Vinger. „Havsvaler" kalder Nu-

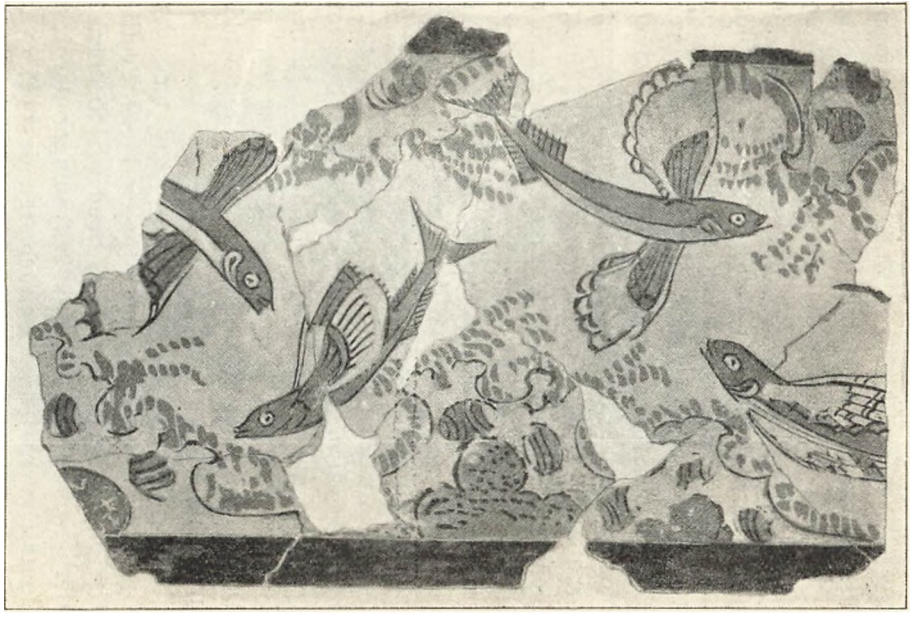

Fig. 61. Maleri med Flyvefisk. Fylakopi. Melos.

tidens græske Fiskere Flyvefiskene og røber derved et aandeligt Slægtskab med de gamle Kretere, der heller ikke analyserede Naturens Fænomener som Fagfolk og Malere nuomstunder.

Ogsaa fra Knossospaladset selv er der Fragmenter af herlige Fresker, desværre delvis meget stærkt restaurerede. I en Korridor nærved Slottets sydlige Udgang er der fundet Rester af et Vægmaleri, forestillende legemsstore Figurer, Mænd og Kvinder, der bragte Herskeren Gaver: Marmor- og Broncekar. En af disse Vasebærere er godt bevaret (Fig. 62) og vel nok det fineste Menneskebillede i kretisk Kunst. Over Panden ligger Haaret i fint stiliseret Krøl. Øjet, der ses forfra trods Profilstillingen, har i Originalen et stærkt og roligt Blik. Legemet med den smalle Midie er lænet bagover, ligesom for at antyde Anstrængelsen ved at bære det store Kar, der vel maa tænkes fyldt med Vin. Dragten er et broget, stjernemønstret Lændeskørt, fæstnet i et rundt Bælte. Om Overarmen bærer han en Dobbeltring, om Haandleddet et spinkelt Guldarmbaand med en indsat Agat.

Af hvilken Race var denne Mand med den fine Hovedbygning, den ædle og kloge Profil? Utvivlsomt en Kreter. Men hvad var Kreterne? Det er naturligt at søge Oplysninger derom i de talrige skriftlige Dokumenter, de beskrevne Lertavler, der er fundet i alle Paladserne, mens Teksterne paa skrøbeligt Materiale, f. Eks. Papyrusblade, alle er forsvundne. Det er lykkedes

Fig. 62. Vasebærer. Freskobillede. Knossos.

at skelne to Slags Skrift foruden en Hurtigskrift (Kursiv), og en rund Lerskive fra Faistos indeholder et tredie Skriftsystem. I denne Diskos er Bogstaverne trykkede ind med Stempler, en ejendommelig Forløber for Bogtryk. Det mest anvendte og længst levende Skriftsystem synes snart at gengive hele Ord, snart Stavelser, snart enkelte Bogstaver, og flere af Tegnene røber Slægtskab med Ægyptens Hieroglyfer, mens andre minder om fønikiske Bogstaver. I den historiske Tid har Indbyggerne paa Øen Kypern haft en ejendommelig Stavelsesskrift, der tydelig er afledet af den gamle kretiske. Ogsaa i Lykiernes og Karernes Skriftsystemer er der Ligheder.

Skrivefærdigheden har været ret udbredt paa Kreta. Pottemagerne kan ofte skrive, og paa Murene, navnlig i Haghia Triada, finder man løst henkastede Indskrifter, der minder om de pompejanske Graffiti.

Men alt dette hjælper os lige saa lidt som de senere eteokretiske Indskrifter i græsk Alfabet (ovenfor S. 64) til Forstaaelse af Skriftdokumenterne. Kun saa meget er sikkert, at Sproget er ugræsk og hører til en anden Sprogstamme end den ariske. Udover Tallene i Regnskaberne kan man foreløbig intet læse, skønt Forskerne nu i 25 Aar har arbejdet med Teksterne.

Derfor befinder vi os trods alt, hvad Fundene selv oplyser, i Præhistorien, naar Talen er om det andet Aartusindes Kreta. Særlig føler man Materialets Skrøbelighed, hvor det gælder Aands-

livet, Religionen f. Eks. Der er ingen Mangel paa Kultsteder. Egentlige Templer mangler ganske vist; det samme var jo Tilfældet i gammelpersisk Religion, i den japanske Shintoisme og i den ældste romerske Religion. De kretiske Guder dyrkedes, som Votiver og Baalrester viser, i Bjergenes Grotter — den navnkundige Zeusgrotte paa Idabjerget var kun én af mange — og paa Altre foran Paladsernes Indgange eller ved de store Gaardspladser. Eller man rejste stensatte Hegn omkring en Lund af hellige Træer eller omkring det enkelte Træ, der symboliserede Jordens Frugtbarhed og havde Aflæggere i den historiske Tid: i Zeus' Eg i Dodona, Apollons delfiske Laurbærtræ, Athenes Oliventræ paa Akropolis og Heras Piletræ ved Samostemplet. Religiøse Ceremonier fremstilles meget hyppigt paa de skaarne Stene (Gemmerne), der ogsaa giver en Forestilling om den kretiske Dæmonverden, der i Uhygge nærmer sig den babyloniske. Paa en Guldsignetring fra Knossos (Fig. 63) ses tilhøjre et Gudehegn med Træer over Muren og i Portaabningen et helligt Symbol. Foran Helligdommen knejser en Pille, en Baitylos vilde Grækerne kalde den, den primitive Erstatning for et virkeligt Gudebillede, som de ogsaa kendtes i historisk Tid, navnlig paa Øen Kypern. Paa en Slags Tribune foran Pillen staar en Kvinde i Datidens volantbesatte Kjole og løfter Armene i Bøn. Og se, Guden bønhører hende og aabenbarer sig svævende i Luften,

en lille mandlig Gudefigur med flagrende Lokker og Lansen i den fremstrakte højre Haand. Til venstre afsluttes Scenen med Klipper og Planter. Hvem Guden er, kan vi ikke sige, kun at han synes at være en Krigsgud. Evans minder om, at de kretiske Bønder endnu den Dag i Dag synger Kvad om en saadan krigerisk Knøs, „den gyldne Dreng med Diamantøjnene".

Fig. 63. Guldsignet fra Knossos.

Mens Templer som sagt ikke kendes fra det gamle Kreta, finder man Kapeller indrettede i enkelte Rum i Fyrstepaladserne. I Knossos er et saadant Kapel bevaret nærved Sydporten, i hvilket primitive Terrakottabilleder af Gudinder endnu henstaar paa Alterbordet, og fra et langt rigere udstyret Kapel stammer en Del Kultsager, der under urolige Forhold er bleven skjult i Kassetter i Gulvet i et afsides liggende Rum. De danner tilsammen en broget Udsmykning af et Alterbord (Fig. 64). Et ligearmet Kors af

Fig. 64. Alterbordet. Knossos.

broget Marmor dannede vistnok Midten af Alterbordets Mosaik og var altsaa ikke, som man først antog, et religiøst Symbol. Paa Altret findes endvidere et lille Hulalter af Sten, Fayencevaser, Flyvefisk af samme Materiale og Sømuslinger, bemalede snart med Farvestriber, snart røde, blaa eller grønne over hele Fladen. Derved bliver hele Alterbordet en Slags imiteret Strandbred, og allerede i Kretas Stenalder finder man Gudefigurer og Sømuslinger blandede sammen. Trofast har Paladsets Herskere aabenbart bevaret en gammel Sømandsreligion og kombineret den med Repræsentanter for Jordens Afgrøde, de to slangebetvingende Gudinder og Fayencebilleder af en diegivende Ko og en Bjergged i samme Funktion (ikke synlige paa det store Billede). Geden er af en kendt kretisk Type (Fig. 65), Agrimien med fine Lemmer og elegant svungne Horn, som man træffer den Dag i Dag mellem Øens Bjerge. Dyret bevæger sig i et Klippeterræn, ledsaget af sine to Kid, hvoraf det ene brægende drejer Hovedet tilbage, mens det andet med sine utaalmodige Ryk i Moderens Yver levende anskueliggør den unge Skabnings dirrende Vitalitet. Dejlig er Moderens stolte Rejsning, den kaldende Mund og det aarvaagne Øje imellem dunkle Skygger. Et af de fineste Værker af kretisk Dyreplastik!

De to Gudindefigurer, der er fundet sammen med Underdelen af en tredie og med en hel ekstra Garderobe af Kjoler og Bælter af Fayence

(Fig. 64) viser os Højdepunktet af plastisk Menneskefremstilling indenfor denne Kunst. Det kan ikke nægtes, at Kreternes plastiske Sans gennemgaaende var ringe. Selv i Paladstiden lod de sig ofte nøje med ganske deforme Menneskebilleder i Terrakotta eller Sten, der ikke vilde være bleven taalt i en hellenisk Helligdom.

Fig. 65. Fayencerelief. Knossos.

Begge Gudindefigurerne er af forskelligfarvet Fayence. Den største (Fig. 66 = Fig. 64 t. v.) er 34 cm høj og klædt som en af Hoffets Damer. Paa Hovedet bærer hun en høj Hue, der omslynges og krones af en Slange. To andre Slanger slynger sig om hendes Midie, Bryst og Skuldre, den enes Hoved viser sig i Gudindens fremstrakte højre Haand. Slangen er ogsaa i græsk Religion et helligt Dyr og symboliserer Jordens Frugtbarhed. Paa en kretisk Guldring

Fig. 66. Gudinde. Fayence. Knossos.

ser vi fire Kvinder i en mystisk Dans med Armene hævede i Besværgelse, mens Slangen skyder frem omkring dem.

Samme Jordgudinde er vel ogsaa fremstillet i den noget mindre Fayencefigur (20 cm høj), der oprindelig var hovedløs, men senere fik Hovedet tilsat tilligemed den ejendommelige flade Baret, paa hvilken en lille Panter sidder (Fig 67). Ogsaa hun tumler Slanger i de oprakte Hænder (venstre Arm moderne).

En tredie Gudinde, udført i Elfenben, er nu i Boston og blev en Tid anset for en moderne Forfalskning, men Arthur Evans har mundtlig forsikret mig, at den er ægte nok og stammer fra en hemmelig Gravning i Knossos.

Alle Figurerne tilhører 16de Aarh. f. Kr. (Middle Minoan III) og viser, hvor moderne Tidens Kvinder gik klædt. Et stramt Korset, aabenbart af Metalfjedre, snører Midien ind og presser de nøgne Bryster sammen. Derover bæres Kjoleliv med Halværmer og Nederdel med Volants eller Plisséer. Over dennes øverste Del er for- og bagpaa anbragt et lille Overkast, der kan minde om et Stuepigeforklæde. Hattene varierer i Form og Størrelse, og paa en kretisk Ringplade, fundet i Mykenai, ses tre Damer, hvis Sko har høje Hæle. Alt dette er saa ugræsk som muligt, men meget beslægtet med Europas fin de siècle.

Kjolerne kunde ogsaa være prydede med elegante Broderier, som de smaa Votivkjoler af

Fig. 67. Gudinde. Fayence. Knossos.

Fayence, der ses ophængt paa Væggen i Fig. 64. I Kjolen t. h. ses under Bueslag, der minder om Gotiken, et Bed med Safrankrokus, paavirket i Form af ægyptiske Blomsterbede. Ellers er Kjolerne aabenbart afledede fra de plissésmykkede babyloniske Hofdragter.

De smaa Gudindefigurer virker trods deres Stivhed ganske yndefulde, lidt naive med de stirrende mørke Øjne. Farverne er meget virkningsfulde: Huden mælkehvid, Kjolen mørk orange med brunrøde Striber, Nederdelen skiftende i Purpur, Rødbrunt og Sort, Slangerne grønlige med mørkebrune Pletter. Den stærke Indsnøring skaber en Linie, der mere begejster en Korsetfabrikant end en Billedhugger, og det helt blottede Bryst er jo lidt vel meget selv for den dristigste Nutidssmag. Vi ser da ogsaa Kreterne selv i Tidens Løb modnes til Blusel. I Minostiden (15 Aarh.) er Nederdelene snævre forneden og nærmer sig Benklædeformen (ovenfor Fig. 60), og samtidig dækkes Barmen af en hvid, fintstribet Underkjole eller Chemisette. Fra denne Periode stammer en knossisk Freske af en ung Pige, „Pariserinden" kaldet for sin pikante Profil med Opstoppernæse og lillebitte, blodrød Mund (Fig. 68). I Panden har hun en lang Krølle, bagude buklet Haar med frithængende Nakkelokker og om Halsen et langt Skærf, bundet i Nakken i en sirlig Sløjfe, en „pli Watteau". Saadan saa altsaa den virkelige Ariadne ud, mere lig en Kvindefigur af Degas end af Thorvaldsen.

Tydeligere endnu ses den nye Mode i Danserinden (Fig. 69), én blandt mange i en lille Freske i Knossos, der aabenbart fremstillede Kong Minos' Balletkorps. Ogsaa hun har Brystet dækket og bærer over Chemisetten en nydelig

Fig. 68. „Pariserinden". Fresko. Knossos.

Bolerotrøje. Hendes Dans er saa voldsom, at de lange, fine Haarlokker flagrer omkring hende. Figuren er i halv naturlig Størrelse.

Det siger sig selv, at en saadan Kankan ikke kunde opføres i „Teatrene" i Knossos eller Faistos med alle deres lumske Processionsfliser. Derimod vilde de store Gaarde med deres glatte

Stenbelægning være fortrinlig egnede til en Friluftsforestilling. Kretiske Danse omtales ogsaa i klassisk Tid. Plutark fortæller, at Tranedansen, der opførtes paa Delos omkring Altret

Fig. 69. En Danserinde. Fresko. Knossos.

med de hellige Horn, var indført fra Kreta, og Krigsdansen med Larm af Sværd mod Skjolde bevaredes i den græske Pyrrhiche og i de kretiske Kureters Gudstjeneste.

Som et Modstykke til de flagrende Danserinder

kan tages en Fremstilling af Datidens Militær, et Relief paa et 8 cm højt sort Steatitbæger, fundet i Haghia Triada (Fig. 70—72). Foran et lodret, stribet Ornamentbaand, der muligt forestiller en Mur, knejser en fornem Mand — langhaaret, med Halskæder, Armbaand, Lændeskørt og Halvstøvler — og modtager med fremstrakt Scepter sit Mandskab. Maaske er det Kongen selv, thi foran ham staar i ydmyg Holdning en Officer, skuldrende Sværdet i højre Haand og i venstre holdende et Redskab, hvis krummede Spids tegner sig over hans flade Hue, og som minder om den ægyptiske Kommandostav, hiq, af Faraonerne undertiden sendt til deres Vasaller som Udmærkelsestegn. De tre Mænd, der følger ham, er næsten skjult bag store Skærme, i hvilke nogle vil se Træskjolde, dækkede af Dyreskind (mærk de smaa Dyrehaler og de udtungede Rande), andre store Skindpelse, stive som dem, tyrkiske Bønder den Dag i Dag bærer. I sidste Fald vilde det ikke være Krigere, men snarere en Hyrdestamme fra Bjergene, der af deres Høvding blev forestillet for Kongen. Her er en Scene, der er som skabt for de kretiske „Teatre", hvis man tænker sig de tre Mænd repræsenterende trehundrede.

Et andet Steatitbæger sammesteds fra, af hvilket kun Overdelen, 9 cm høj, er bevaret, viser os Folkets brede Lag i en festlig og anskuelig Scene (Fig. 73-74). Et Tog af 14 Høstkarle drager forbi, hver bærer paa Skulderen en lang

Fig. 70-72. Steatitbæger fra Haghia Triada.

Fork, forsynet med en Krumkniv. Forken egner sig bedre til at stange Oliven ned end til at løfte Neg med. Paa Hovedet bærer Karlene flade Huer, omtrent som de prøjsiske Soldaterkasketter. Imellem Mændene gaar en Sanger,

Fig. 73. Steatitbæger. Haghia Trinda.

der giver Takten ved et Klapreinstrument, det ægyptiske Sistron, og følges af tre Mænd, vistnok i Pelse (det korte Haar forbyder at tænke paa Kvinder), som synger med vidtaabne Munde. Foran Sistronsvingeren marcherer en Mand med Munden let aaben, den eneste af Høstkarlene, der synger lidt med. De andre tramper med

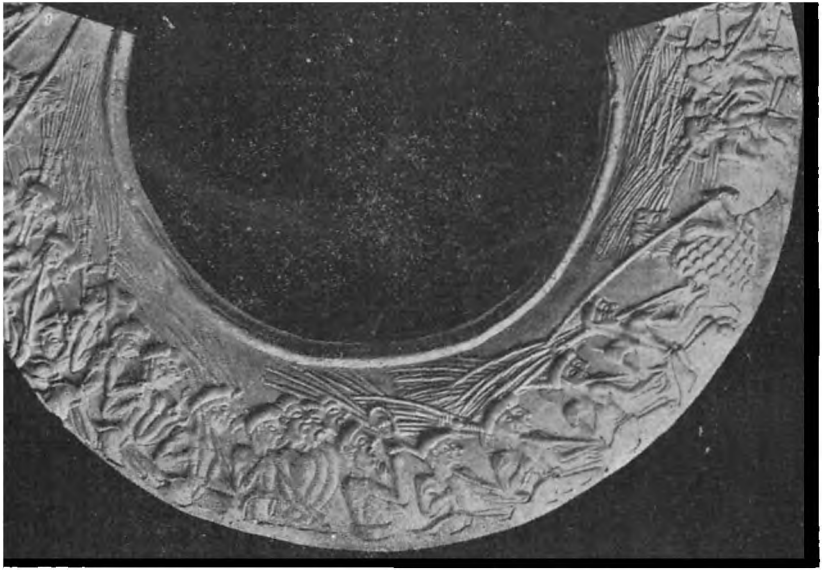

Fig. 74. Høstfolkenes Tog paa Stentitbægeret fra Haghia Triada.

lukket Mund og i en saadan Fart, at en af dem gaar paa Næsen. I Faldet griber han Formanden i Fallosfoderalet, og denne drejer Hovedet om og skælder ud. Det er det eneste obskøne Motiv i gammelkretisk Kunst og karakteriserer godt det folkelige Milieu. I den tykke Mand, der klædt i et skældækket Kyrads gaar i Spidsen for Toget, er Scenens djærve Humor endnu en Gang fremhævet. Han har den fremvendte Skulder i ren Profil og et straalende Smil paa Ansigtet.

Høstfolkenes Procession er et virkeligt lille Kunstværk. Harmonisk er her fast Rytme og livfuld Afveksling forenede. Toget skal aabenbart tænkes som tykt og tæt, thi Forkenes Antal er langt større end Mændenes, der bærer dem. Det er et af de tidligste Forsøg paa Impressionisme i Kunsten. Olivenplukningen falder i Grækenland i November—Februar. Men vi kan tænke os lignende Processioner ved Afslutningen ogsaa af Kornhøsten, som Indledning til Folkefester. I Nutidens Hellas danser man, efter at Høsten er bjerget, paa Tærskepladsen (Alonien), og Tiden mellem Kornhøsten og Vinhøsten er en udpræget Festtid, hvor Sindet er let og Musklerne svulmer. Den antike Tids store Festlege holdtes i denne Periode, Slutningen af August og Begyndelsen af September, Tiden, hvor „Mænd kan hvile deres Knæ og spænde Okserne fra". Da omsættes Kræfternes Overskud i Kamplege, som naturligt er i et Folk af Sømænd og Bjerg-

bønder. Endnu blandt vore Dages bayriske Bjergbønder kan ingen Kermesse gaa af uden Slagsmaal. Hos Grækerne var Kraftprøven endnu mere selvfølgelig. Da Odysseus beværtes af Faiakerne, improviseres der straks Sportskampe til hans Ære, og saa saare de berømte Titusind, Xenofon førte ud af Asien, havde reddet Livet, organiserede de straks Kamplege.

Her giver nu de kretiske Monumenter os den Oplysning, at den antike Sportsglæde allerede var vakt i dette Folk, og de bekræfter paa en mærkelig Maade Overleveringen om, at Lykurg indførte sin haarde fysiske Opdragelse af Spartanerne fra Kreta. Det doriske Kreta paa hans Tid har vel igen taget Sporten i Arv fra Minostidens Kretere.

En tredie Steatitvase fra Haghia Triada, et 47 cm højt tragtformet Kar (Rhyton) skildrer i fire Zoner gammelkretiske Kamplege (Fig. 75). Første, tredie og fjerde Zone fremstiller Nævekampe. I øverste Zone er Baggrunden anskueliggjort ved en Søjle. Alene det forbyder at tænke paa „Teatret" som Kampstedet. Fra denne Boksernes „stand" rykker et Par Mellemvægtsboksere ud, bærende flade Hjelme med vajende Fjerbuske. En tredie knæler i Angrebsstilling. I tredie Zone er en hel Søjlehal fremstillet, og her er det Sværvægtsboksere, der kæmper med Fægtehandsker snørede til Hænderne, givende hinanden Stød, der faar den Ramte til at ligge stønnende med Ansigtet mod Jorden. De to

Fig. 75. Billeder paa en Steatitvase fra Haghia Triada.

staaende Boksere indtager en Stilling, der er typisk for Angrebets Begyndelse, sagtens fordi den forekom Kunstneren karakteristisk. Ogsaa disse Nævekæmpere bærer Hjelme til Vidnesbyrd om det nære Forhold mellem krigerisk Træning og Sport, som vi ogsaa kender fra Hellas' Sportsliv. I nederste Zone tumler barhovedede Letvægtsboksere med hinanden, de staaende idelig gentagende ovennævnte Angrebsstilling, mens den Faldne spræller, ja ligefrem synes at sparke efter sin Overvinder, hvad der maaske forklarer, at disse Letvægtskæmpere er barfodede i Modsætning til de to sværere Klasser. Hvis Sparket var tilladeligt, er der jo et Stykke igen til hellenisk Sportsmoral.

Billederne er typiske Eksempler paa, hvad de gammelkretiske Kunstnere kan og ikke kan. De meget slanke Legemer er som Helhed daarlig byggede, uden noget af den ægyptiske Kunsts sikre Helhedsopfattelse, men der er som i arkaiskgræsk Plastik gjort friske og sikre Iagttagelser af Detaljerne: Skuldre, Laar, Knæ, Lægge, alt, hvad der ligger i Legemets Periferi er først opdaget og rigtig opfattet. Der er tillige i dette Tragtkar en tydelig Stræben efter fast Komposition, hvad der ellers ikke er kretisk Kunsts Styrke. De sejrrige Nævefægtere i de to nederste Zoner staar i samme lodrette Plan, hvorved den mekaniske Gentagelse af samme Bevægelsesmotiv bliver af næsten ornamental Virkning.

I Steatitvasens anden Zone overværer vi en

Tyrekamp, et Motiv, vi allerede har mødt i Early Minoan. Den lille Terrakotta fra Kumása (ovenfor S. 33, Fig. 11) viser Kraftprøven mellem Menneske og Tyr ved tre Cowboys tumlende med det stærke Dyr. I den Form kendes Tyrekampe i vore Dages Provence og blandt Bønderne i Viterbos Omegn, og i Oldtiden finder vi dem hos Hettiterne i Kappadokien. Men i Kretas Blomstringstid blev Tyrekampen en officiel Institution som i Nutidens Spanien, lige yndet af Hof og Menigmand. Den kretiske Tyrefægtning blev dog aldrig som den spanske corrida en Leg, under hvilken man ventede at se Blod fra sønderrevne Heste eller uheldige Picadorer. Ganske vist var det ogsaa her Professionals, der som matadores gik Tyrene i Møde, men de havde ikke til Opgave at dræbe Dyret efter raffinerede Pinsler, men kun at lave Akrobatik mellem Tyrenes Horn eller over deres Rygge. Derfor er „Førsteklingen" en Akrobat uden andet Vaaben end sin Smidighed og ikke engang altid en Mand, men meget ofte en elegantbygget ung Kvinde. Paa Bægeret fra Haghia Triada gynger slanke Toreadorer mellem Tyrenes Horn. I en 86 cm høj, meget restaureret Freske fra Knossos (Fig. 76) udnytter tilvenstre en kvindelig Toreador i Lændeskørt og Halvstøvler det Øjeblik, da den sortplettede Tyr angriber, til at gribe fat i de lange Horn for at lade sig kyle tilvejrs. En mandlig Tyrekæmper (rødbrun) svæver med Benene i Vejret over Tyrens Ryg med Hænderne

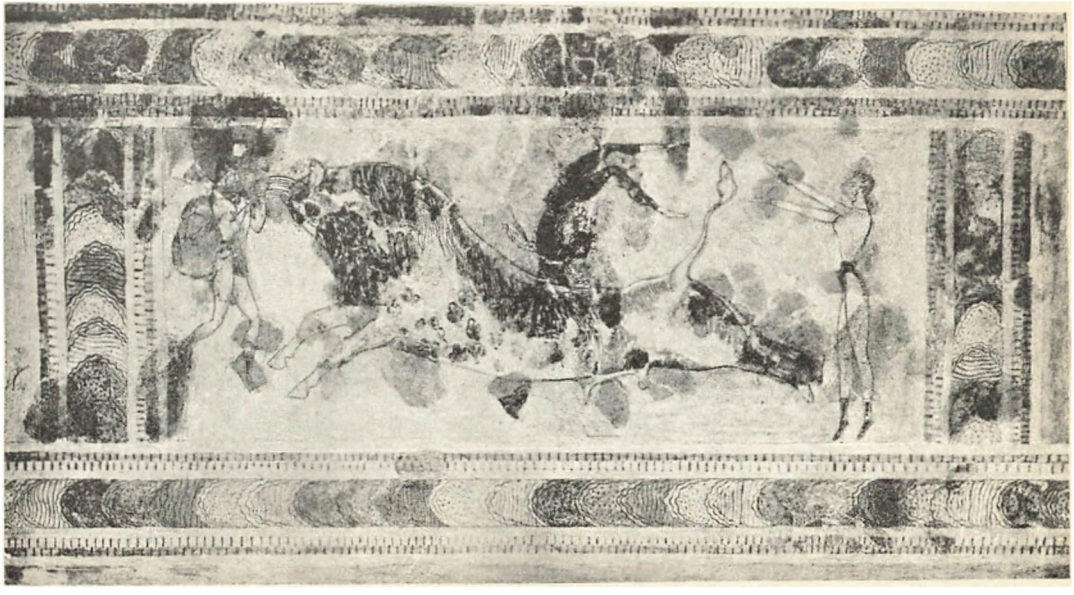

Fig. 76. Fresko med Tyrefægtning. Knossos.

pressede mod dens Sider, et elegant Kraftspring, der vil bringe ham ned paa Tyrens Bagpart, hvorfra en Saltomortale kan føre ham i Armene paa den kvindelige Toreador, der bag Tyren er beredt med udstrakte Hænder.

Det er aabenbart disse Tyrefægtninger, der har givet Anledning til Legenderne om Herakles som Betvinger af den kretiske Tyr og om Theseus, der fælder det blodtørstige Uhyre Minotauros (Minostyren), til hvilket Athens Ynglinge og unge Piger skulde ofres som de Kristne til de vilde Dyr paa Romerrigets Arenaer. Men intet kretisk Billedværk tyder paa saadanne blodige Ofre af værgeløse. Fjendtlig Stemning mod Havkongen har da sagtens fostret Sagnet. Paa en kretisk Seglsten findes ganske vist en Dæmon med Menneskekrop og en Kalvs Hoved, Klove og Hale, der kan minde om Minotauros, men det er en fredelig Fyr, der siddende paa en Taburet samtaler med en kyradsklædt, foroverbøjet Kriger.

I Knossospaladsets nordlige Del er fundet Rester af legemsstore, bemalede Stukrelieffer: Dyreklove, Tyrehorn og Fragmenter af Menneskekroppe, bl. a. en muskuløs Arm, hvis Haand griber om et Tyrehorn. En lignende Frise fandtes i Søjlehallen ved Slottets nordlige Indgang, Toreadorer i Kamp med to Tyre. Herfra stammer et dejligt, velbevaret Tyrehoved (Fig. 77), i hvilket kun Hornene er afbrudte. Brølende med krængede Læber og sitrende Næsebor løfter det røde Hoved sig, og det lille, skraat stillede Øje synes

at ville sprænge Laagenes Indfatning. Den stærke sjælelige Bevægelse anskueliggøres af den flot modellerede, virkningsfuldt urolige Doglæp under Tyrens Hage. Mærkeligt er det at se, hvorledes den Sport, der var mest yndet i Tiden, har skabt det bedste Kunstværk i kretisk Kunst. Atter her er der noget, der minder om det hi-

Fig. 77. Tyrehoved. Malet Stuk. Knossos.

storiske Hellas, hvor Sport og Billedkunst befrugtede hinanden.

Tyrefældningen (Taurokathapsien) levede videre i den græske Tid i Thessalien og Lilleasien, men trængtes ellers tilbage for mindre voldsomme Sportslege. At de gamle Kretere ogsaa har kendt saadanne, viser bl. a. et Freskobillede fra Knossos med tre Væddeløbere.

Fra disse Billeder af Livet i Paladsernes Gaarde og Sale vender vi os til et Kunstværk, der skildrer Livets Afslutning, den skønne ma-

lede Sarkofag fra en Grav ved Haghia Triada. Kisten er 1,37 m lang, hugget ud i en eneste Kalkstensblok og efterligner i Enkeltformerne — Rammestykker og Fyldinger — en finttømret Trækiste. Farverne er malede paa et Stuklag. Paa Smalsiderne er fremstillet Kvinder paa Vogne, trukne henholdsvis af et Hestespand og af Griffe. Paa den ene Langside (Fig. 78) ses tilhøjre mod blaa Baggrund et stensat Hegn med et helligt Træ, vistnok et Oliventræ, over Muren, hvis Rand er smykket af Tyrehorn, et religiøst Symbol, som allerede de gamle Babyloniere kendte (Fr. Poulsen: Den gamle Orients Kunst S. 79 f.), og de tyreelskende Kretere naturligvis havde let ved at tilegne sig. Vi finder det idelig anvendt i de kretiske Fresker. Foran Hegnet følger en Stenpille med det andet kendte Symbol: Dobbeltøksen, kronet af en Fugl, og derefter et Alter, paa hvilket en Præstinde er i Færd med at sætte en Kurv og en Kande. Højere oppe — paa en Hylde? — ses en Offerkurv med Frugter. Præstinden, den yndigste af alle Sarkofagens Figurer, er iført et Kjoleliv af den sædvanlige Form, men hendes Underkrop er dækket af et Faareskind, hvis Hale bagude danner en afsluttende Snip. Denne Ceremonidragt kendes fra senere Tid fra Afroditekulten paa Kypern, og endog Pindar taler (Pythia 2,15) om en mytisk Afrodites „Vædderpræst" i det kypriske Pafos.

Bag Præstinden er fremstillet en Gruppe Offerdyr, malede paa hvid Baggrund. Øverst paa

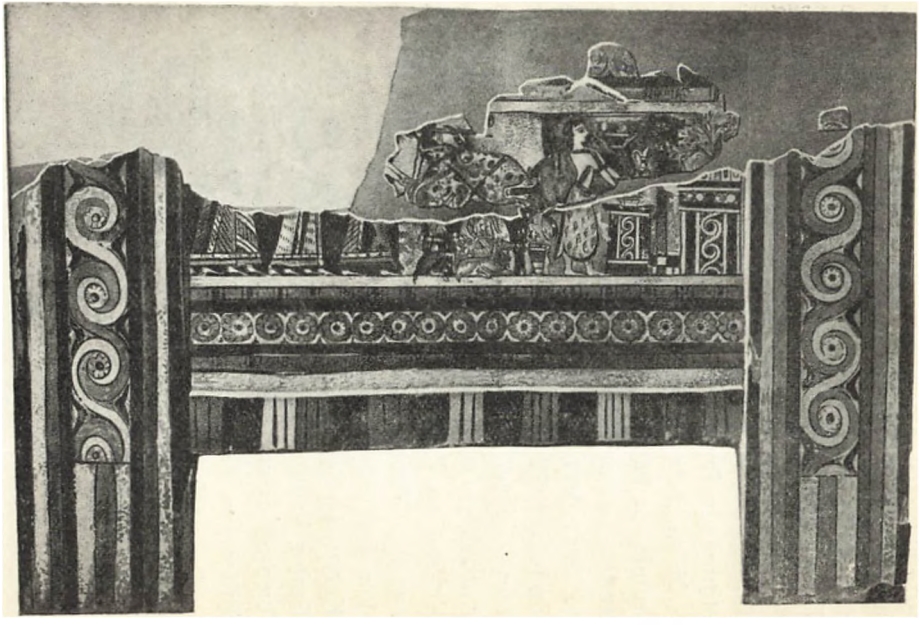

Fig. 78. Sarkofagen fra Haghia Triada

et Bord ligger en bagbundet Tyr med Blodet drivende fra Halssaaret ned i en Spand, derunder to smaa Gedekid. Mod Offerbordet skrider en Procession af fire Kvinder — kun nederste Del af Kjolen og de hvide Fødder er bevarede —, førte af en mandlig Fløjtespiller, der blæser paa Dobbeltfløjte, et Instrument, Grækerne troede stammede fra Frygien.

Mens hele denne Side af Sarkofagen godt kunde omhandle Ofringer til Guderne, er den anden Langside mere udprægot en Fremstilling af Gravofrene selv (Fig. 79). Tilhøjre staar den Døde i hvid Klædning — den rødbrune Hudfarve viser, det er en Mand — mellem sin fintdekorerede Grav og et stensat Alter, bag hvilket en Palme rejser sig. Mod ham bevæger sig tre Ofrende, alle klædt i Faareskindsskørter, den forreste med en Baad, de to andre med Kalve i Favnen. Altsaa Havets og Landets Goder bringes for at afhjælpe den Dødes Savn. Længst tilvenstre knejser to grønne, takkede Piller — muligt Træer med afskaarne Grene — bærende Dobbeltøkser og Fugle, og mellem dem hviler en mægtig Gravurne paa et stensat Fodstykke, i hvilken en Kvinde i Faareskindsskørt tømmer et stort, tvehanket Kar. Gravurnens Bund maa da tænkes gennembrudt, for at det flydende Offer kan naa ned og læske den Døde. Ogsaa denne Scene afsluttes af en Procession og Musik: en Kvinde bærer paa Skulderen et Aag med to ophængte Kar — man

Fig. 79. Sarkofagen fra Haghia Triada.

mærke sig, at hendes Kjole er uden Plisséer, altsaa ingen Hofdragt. Bag hende skrider en Lyrespiller forbi, klædt ligesom den anden Sides Fløjtespiller i en lang Kjortel, der ogsaa i historisk Tid var Kitharødens Dragt. Lange Baand flagrer fra Kitharaen, der er syvstrenget. Ogsaa her giver den græske Litteratur forkert Oplysning, naar det siges, at den ældste Kithara var firstrenget, og at den lesbiske Skjald Terpandros ca. 670 f. Kr. forøgede Strengenes Antal til syv. Det virkelige Forhold var det, at den syvstrengede Lyre kendtes i hvert Fald henved 800 Aar før Terpandros — Sarkofagen er fra Late Minoan II-Perioden —, men senere gik af Brug. I den geometriske Tids Broncer og Terrakotter — f. Eks. i en Bronce af en Lyrespiller i Mitsotakis-Samlingen i Kandia — er Lyren nemlig virkelig kun firstrenget, paa en melisk Vase fra 7de Aarh. derimod, altsaa netop fra Terpandros' Tid, er den Lyre, Apollon holder, igen syvstrenget. Saaledes supplerer Billedværkerne den litterære Overlevering og bekræfter Traditionen om kretisk Musiks Betydning, personificeret i Skjalden Thaletas fra Gortyn, der gav sit Lands gamle Sangmelodier en rigere kunstnerisk Karakter, samtidig med at han bevarede de oprindelige Rytmer. Ogsaa Legenden om, at den hellige apollinske Paian var indført fra Kreta, har sikkert en historisk Kerne.

Saa meget Belæring kan vi høste af disse Sarkofagbilleder. Fragmenter af endnu en lignende dekoreret Sarkofag fundet sammesteds viser, hvor almindelig Typen var. De tilhører Slutningen af Minostiden, 15de Aarh. f. Kr.

IV.

DET GULDRIGE MYKENAI

AGAMEMNON, Atreus' Søn, Kongen i Mykenai, er Grækernes Fører, Kongernes Overkonge under Toget til Troja, skønt det er hans Broder Menelaos, der er den fornærmede Part, og denne Herskerstilling er i Digtningen naturlig begrundet i, at hans Rige er det største, hans Borg den stærkeste og paa Guld rigeste i Datidens Hellas.

Atrideættens Storhed og dens tragiske Skæbne, legemliggjort i de hadefuldt stridende Brødre Atreus og Thyestes, i Bolerparret Klytaimnestra og Aigisthos, der fældede Kong Agamemnon ved Hjemkomsten fra Troja, og endelig i de to Børn Orestes og Elektra, der hævnede Faderen og udgød deres egen Moders Blod, har givet de græske Digtere, navnlig Tragikerne, Emner til storladne og dystre Skildringer og har beskæftiget Billedkunstnerne gennem alle Oldtidens Aarhundreder helt ned til de navnløse Vasemalere og de jævne Stenhuggere, der formede de romerske Sarkofagers Relieffer. Sagnene var det græske Folks hellige Historie, og enhver

Hellener blev fra sin tidligste Barndom fortrolig med dem. Men to Byer fremfor alle gav Sagnhistorien Næring: Troja og Mykenai.

Det var derfor naturligt, at Mykenai drog Schliemann ligesaa meget som Troja, og at han benyttede et Intermezzo under de trojanske Gravninger til i 1876 at skaffe sig Tilladelse til at grave her. Endnu rigere Fund end de trojanske belønnede ham og blændede ham. Han genfandt virkelig det guldrige Mykenai, som han næppe havde turdet drømme sig det, og i 1878, da Guldfundene fra de 5 Skaktgrave paa Mykenais Akropolis var bleven overført til Athens Nationalmuseum, forkyndte han i et stort Værk som sin faste Overbevisning, at det var selve Agamemnons, Klytaimnestras og de øvrige kongelige Familiemedlemmers Grave, han havde fundet. En ny Kultur steg frem af Mørket, den mykeniske, men Schliemann anede dengang hverken dens Sammenhæng med Kreta eller de fundne Graves Tid og Forhold til Datidens øvrige Kulturlag.

Schliemanns Udgravning var som sædvanlig teknisk mangelfuld, saaledes at den græske Regering befalede ham at standse den og overdrog Grækeren Stamatakis at udgrave den 6te Skaktgrav.

Efter at de to tyske Arkæologer Furtwängler og Loeschcke i de følgende Aar havde gjort Vasefundene fra Mykenai til Genstand for Undersøgelser af en hidtil ukendt Grundighed og

foretaget den første Inddeling af Keramiken i Grupper, genoptog i 1888 Grækeren Tsuntas Gravningen og offentliggjorde Resultatet i et mønstergyldigt Værk. Senere har forskellige tyske Lærde, bl. a. Georg Karo, bearbejdet Schliemanns Materiale, men det blev Englænderen Wace, der ved nye Gravninger og glimrende udførte Undersøgelser i 1921—23 bragte fuld Klarhed over den gamle Kongestads Ruiner og øvrige Levn og skabte en fast Kronologi baade for det tidligere Fundne og for det, han selv og hans Medarbejdere gravede frem. Det viste sig, at Schliemanns Dagbøger fra 1876, som Tyskerne med anerkendelsesværdig Beredthed stillede til den engelske Forskers Raadighed, var langt paalideligere, end man havde ventet, og bedre end de officielle Bøger, Schliemann havde udsendt.

Først i de sidste Aar er vi i Stand til at forstaa ikke alene Mykenai, men hele den mykeniske Kultur, en Benævnelse der iøvrigt nu er for snæver til at dække den Fastlandskultur, i hvilken Mykenai har Del og indtager Førstepladsen. Man sammenfatter derfor i vore Dage Fastlandskulturen under Navnet: den helladiske, som man inddeler i tre Perioder, der omtrent svarer til Kretas tre minoiske Tidsafsnit.

Den første Periode efter Stenalderens Ophør, den tidlighelladiske (Early Helladic), er fælles for Fastlandet og Øerne og varer som Kretas Early Minoan til henimod Aar 2000 f. Kr. Ka-

rakteristisk blandt Fundene er den saakaldte Urfirnis-Keramik, primitivt formede Kar, der helt dækkes af en sort, tæt, fernisagtig Farve eller har geometriske Tegninger i denne Farve paa lys Grund. Urfirnis-Varen er fælles for Fastlandet, Øerne og Kreta og stammer fra sidstnævnte Ø, som navnlig Xanthudides' Udgravninger i det kretiske Pyrgos i 1918 har vist. Men mod Periodens Slutning begynder Kreta at skabe sig sin selvstændige Kultur og Keramik. Ogsaa Thessalien har omkring 2000 f. Kr. sin egen Kultur med fantastiske Spiral- og Mæanderornamenter i Vasemaleriet og befæstede Borganlæg, som det samtidige Hellas ikke kan opvise, i Dimini og Sesklo ved Volobugten.

I den mellemhelladiske Periode (Middle Helladic), der strækker sig fra ca. 2000 til 1600 f. Kr., skiller Kreta sig ud, og Øerne i Ægæerhavet følger, omend med Besvær, den store sydlige Kulturø (ovenfor S. 52). Fastlandet derimod har i de første tre Aarhundreder af dette Tidsrum sin egenartede udprægede Keramik, den saakaldte minyiske, opkaldt efter Minyas, en gammel Sagnkonge i Orchomenos i Bøotien, fordi hans Stad var det første Udgravningssted, hvor man blev opmærksom paa denne Keramik. Teknisk betegner den et Tilbageskridt fra „Urfirnis", idet Karrets Blankhed frembringes alene ved Polering af Overfladen. Fra Orchomenos selv kendes kun sorte og graa Lerkar, men i Argolis, hvor baade Mykenai og Tiryns i denne

Periode blomstrer op, har Karrene alle mulige Farvenuancer: sort, lysegult, graat og rødt. Karakteristisk er den ved Polituren fremkomne fedtede Overflade, endvidere Vasernes metalprægede Former (Fig. 80). Det er det eneste, der kan minde lidt om enkelte samtidige kretiske Vaser (ovenfor S. 39), ellers er Forskellen uhyre mellem Kretas skønne Kamareskeramik

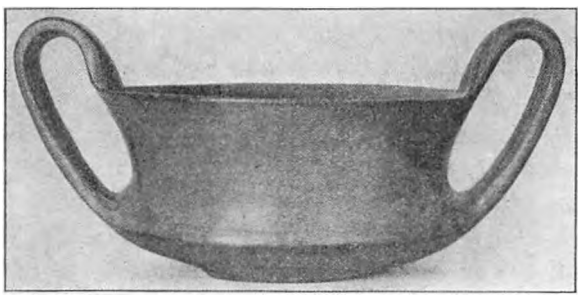

Fig. 80. Minyisk Vase.

og den haandlavede, polerede minyiske Vare, der findes i Jordlagene jævnsides med Kar, dekorerede i Matmaleri med primitive geometriske Mønstre.

Her foreligger et aabenbart Brud i Udviklingen, ikke alene med Kreta og Øerne, men ogsaa med Urfirnis, og da der samtidig finder en Ændring Sted i Gravformerne og Bisættelsesmaaden paa Fastlandet, men ikke paa Kreta og Øerne, synes der virkelig at være Tale om en ny Befolkning, der er trængt ind i Hellas. At det er Hellenerne, der her toner frem, er sand-

synligt, omend Beviset for deres Indvandring nordfra netop paa dette Tidspunkt endnu ikke kan føres. Men at de i hvert Fald ikke var Landets ældste Beboere, viser de mange Stednavne af ugræsk Form, som forefindes rundtom i Hellas. Hellenerne vidste det selv og nævnede Pelasgerne som deres Lands Urbefolkning.

Omkring Aar 1700 mærkes det for første Gang, at Fastlandets Grækere har faaet Føling med den kretiske Kultur, formodenlig gennem Vikingetog (ovenfor S. 60 f.). Kamaresvaser importeres og plumpe Efterligninger forsøges, men det hele er endnu svagt og spredt. Den kretiske Indflydelse bliver mere paaviselig under den senhelladiske Periode, hvis første Afsnit, Late Helladic I, er samtidig med Middle Minoan III, mens Late Helladic II modsvarer Kretas Late Minoan I og II, d. v. s. Tiden til 1400 f. Kr. I denne Tids Keramik skelner man tre Typer: 1) importerede kretiske Vaser; 2) Vaser af hjemlig Teknik og Lermateriale, men aabenbart dekorerede af indkaldte kretiske Malere eller dygtige Elever af dem; 3) Vaser af hjemlig Fabrikation og Dekoration, hvis Skabere, saa godt de evner, efterligner kretiske Forbilleder. Navnlig Fundene ved de svenske Udgravninger i Asine i Argolis har været meget oplysende med Hensyn til Forholdet mellem Kreta og Hellas i disse Tidsrum.

Paavirkningen kulminerer naturligvis i den rigtige Minostid, 1450—1400 f. Kr. Kretiske Vaser og Juveler importeres, kretiske Fresker smykker

Paladsernes Vægge, og Damerne klæder sig i kretiske Volantskjoler og sætter deres Haar paa kretisk Vis.

At det er Krigerkonger fra Fastlandet, der ca. 1400 f. Kr. har ødelagt Knossos, bekræftes af to Ting: Fastlandskulturens Selvstændighed efter 1400 og dens Indtrængen paa selve Kreta, hvor baade Keramik og anden Kunstindustri nu modtager Impulser fra Fastlandet, og hvor man i øverste Lag i Gurniá har fundet en rigtig mykenisk Halbygning (Megaron). Det 14de og 13de Aarh., Late Helladic III, er det græske Fastlands Stortid, og baade Thessalien, Bøotien og Attika er med i Udviklingen, selv om Argolis stadig er det førende Land. Det er den helleniske Heltetid, Sagnenes Guldalder, hvorfra Iliaden henter sine Emner, selv om den som Digtning er flere Aarhundreder senere. Den mykeniske Keramik fra denne Tid, som vi skal lære at kende, fortsætter selvstændig, med stor teknisk Dygtighed, men uden det kretiske Vasemaleris Friskhed og Fantasi, de Traditioner, der paa Kreta selv blev afbrudt ved Nordfolkenes Overfald. Mykeniske Vaser eksporteres ikke alene til Kreta, der synes at være bleven Lydland af Argolis, men østlig findes de langs hele Lilleasiens Kyst med tilliggende Øer, vestlig paa Sicilien, Sardinien, i Marseille og i Spanien. Her er aabenbart Tale ikke alene om udstrakte Handelsforbindelser, men delvis ogsaa om Kolonisation og Søherredømme, og Homer har bevaret

et Minde derom, naar han (Iliaden 2,108) omtaler Agamemnon som Herre over mange Øer; herpaa bygger Thukydid videre og nævner ham som Søkonge ved Siden af Minos (I, 9).

Det er denne Stortid, der nu begynder at blive oplyst gennem Orientens Tekster. I det hettitiske Riges Hovedstad ved det nuværende Boghazköi i Lilleasien er Hettiterkongens Arkiv fundet, og blandt de talrige Lertavler, som navnlig Svejtseren Forrer har tydet, er der ogsaa nogle, der taler om en Stormagt, Achijava, der ved Midten af 14de Aarh. har livlig Forbindelse med Hettiterkongen. I 1336 f. Kr. lover Kong Mursilis sin „Ven" Kongen af Achijava Hjælp i en Krig mod et Folk i Lilleasien. En af disse fremmede Konger hedder Antaravas, og med Rette har Forrer og andre heri genkendt den ældste Form for det græske Navn: Andreus og i Achijava det ved Homer berømte Fællesnavn Achæerne. Mere tvivlsomme er andre Identifikationer: Tavagalavas som Eteokles og Aiavalas som Æolerne, den kendte græske Folkestamme, der senere fostrede Digterinden Sapfo. Ogsaa Navnet Troja mente Forrer at have fundet, men Navneformen er her endnu usikrere.

Der er altsaa ingen Tvivl om, at det er Grækere, der omtales i Teksterne, og Hettiterkongen behandler deres Herskere med samme Højagtelse som Ægyptens og Babylons Konger. Saa mægtige var Hellenerne den Gang under deres Ekspansion til Lilleasien. Maaske kan vi en

Dag fra de hettitiske Arkiver vente historiske Oplysninger om Toget til Troja i 12te Aarhundredes Begyndelse, der i Sagnet forklares ved Rovet af den skønne Helene — og at disse Smaakonger har jaget deres Undersaatter i Krig for Ran af Kvinder eller Okser, behøver man ikke at tvivle om —, men som dog vel kun fik det Omfang, Iliaden skildrer, af en mere storpolitisk Grund: Kampen om Dardanellerstrædet, som ogsaa Athen i Storhedstiden maatte igennem, da det vilde samle Ægæerhavets Øer og Lande til en politisk Enhed.

Ogsaa Ægypten fik den græske Vikingeaand at føle. Omkring 1220 f. Kr. sejrer Farao Merenptah over Libyerne og nævner i Beretningen derom en hel Række Folk i Libyernes Følge. Blandt disse er Achaiwasha med stor Sandsynlighed bestemt som Achæerne. Senere, i 1193 under Ramses III, kom Fjenderne igen i store Sværme, Nordfolkene, som ingen modstod, før Ramses besejrede dem. Og nu nævnes Danuna, et Navn der ogsaa kendes fra et Amarnabrev og vistnok maa identificeres med Danaerne, et andet græsk Stamme- og Fællesnavn i homerisk Tid.

De græske Vandringer, der gjorde Ende paa den mykeniske Kultur, falder formodenlig først noget senere, i Aartierne ned mod 1100 f. Kr Det var da nye græske Krigerstammer nordfra, der ødelagde de stærke Borge, hvis Befolkning, som vi senere skal se, allerede viste Tegn til Svækkelse.

Heltetidens Grækere, hvis Minde Homer har bevaret, kender vi nu fra samtidige Billeder, i hvert Fald hvad Dragt og Bevæbning angaar, bl. a. fra den saakaldte Krigervase, der er fundet i Mykenai selv (Fig. 81). En Afdeling Soldater rykker ud, ikke smækre og skægløse som Kreterne, men kraftig byggede og med lange Hageskæg uden Overskæg, en Mode Spartanerne be-

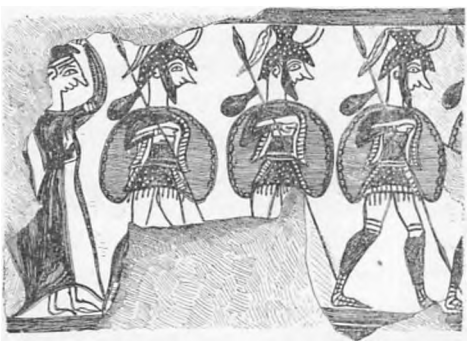

Fig. 81. Mykeniske Krigere.

varede i den historiske Tid. De bærer Hjelme med Tyrehorn og Fjerbusk, Kjortel (Chiton) med Frynser, Benskinner eller Gamasjer, Støvler, og paa Lanseskaftet dingler Brødsækken som hos de græske Krigere endnu paa Archilochos' Tid. I Baggrunden ses en sørgende Kvinde med Armen hævet i Klagegestus. Gennem hende erfarer vi, hvorledes Folkets Døtre gik klædt, ikke i kretiske Damekjoler à la Ariadne, men i lange og løshængende Kjortler, der minder om græsk Peplos eller Chiton.

I hele denne lange Udvikling indtager Mykenai en Førerstilling. Mykenais Akropolis (Fig. 82) ligger 15 Kilometer fra Havet og er 278 Meter høj. Borgklippen, der dog er mere end dobbelt saa høj som Athens Akropolis, virker nedefra ikke særlig imponerende, fordi den flankeres af to langt højere Bjerge, Zara mod Syd (t. h. i Billedet), 659 Meter, og Haghios Elias mod Nord (t. v. i Billedet), 807 Meter over Havet. Disse store Bjerge staar ligesom Vagt om Mykenai, og paa det sidstnævnte er fundet Rester af et mykenisk Fort, fra hvilket Pasovergangen mellem Bjergene kunde forsvares. Borgklippen er af haard Kalksten, men Kernen er omgivet af skrøbeligere Materiale, løst Konglomerat, i hvilket Gravene er udhuggede. I samme Materiale er ogsaa de Grave, der er fundne paa de nærliggende Bjergskrænter, hulede. Den nærmeste Bakke, Charvatihøjen, er derimod af haardt Konglomerat, det Materiale, hvoraf Løveporten, Piller og Tærskler i Paladset og de fineste af Gravene (f. Eks. Atreusgraven) er dannet. De gamle Stenbrud er endnu synlige ved Kapellet i Landsbyen Charvati.

De engelske Udgravninger har ført Bevis for, at Mykenais Borgklippe var beboet allerede i Early Helladic, altsaa i den tidlige Broncealder. Fra Middle Helladic er der endnu rigere Rester, særlig minyisk Keramik i alle Farvenuancer. Til Slutningen af denne Periode hører de ældste Skaktgrave, der var Led i en stor aaben Be-

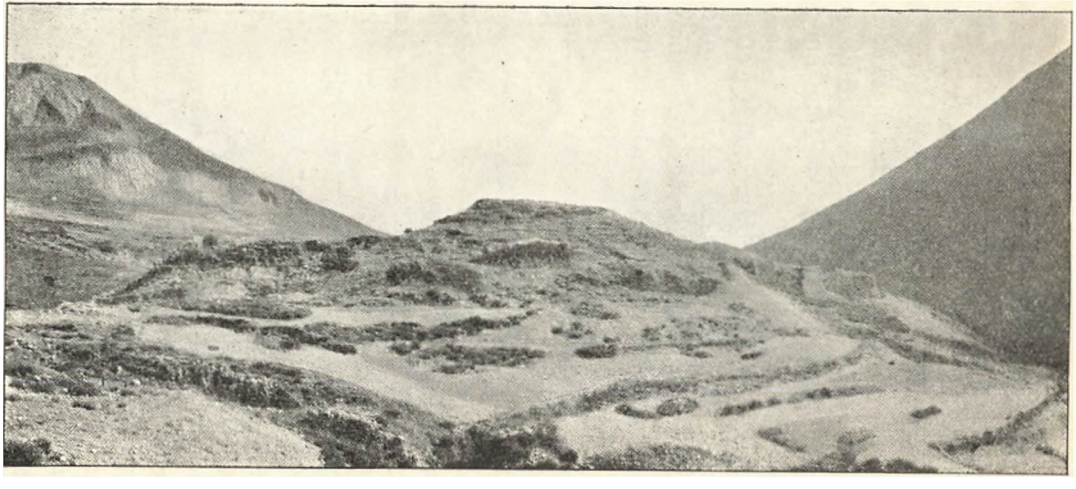

Fig. 82. Mykenais Akropolis.

gravelsesplads. I Skaktgravene finder vi matmalede, hjemlige Vaser og nogle faa importerede kretiske Vaser Side om Side. De omtalte Grave ligger noget nede paa Borgklippens Skrænt, mens den egentlige Bebyggelse dækkede Akropolis' Top, saaledes at Rester deraf findes overalt under det senere Palads. Af Mure om Staden er intet Spor fundet.

Med Late Helladic I, d. v. s. Tiden efter 1600, begynder Mykenais første Stortid under den Herskerslægt, som man med Rette har kaldt Skaktgravenes Dynasti. Af Paladset fra denne Periode er dog kun ynkelige Spor tilbage; de senere Paladsbygninger har saa at sige slettet det ud.

Men den lavere liggende Begravelsesplads blev nu fyldt med Skaktgrave, af hvilke kun en mindre Del var Kongegrave, der senere holdtes i Hævd. Under Husanlæg fra den følgende Periode er en Mængde ødelagte eller delvis bevarede Skaktgrave fundne, der i Mykenais anden store Periode altsaa har været sløjfede og dækkede.

Men seks af disse Skaktgrave er, da Borgen i 14de Aarhundrede blev helt ombygget, bleven skaanede og fredede, Ringmuren ført i en Bue udenom dem, og en Hegnsmur anlagt om Pladsen, hvor de laa. Paa Billedet (Fig. 83) ses Indgangen i den nordøstlige Del af den hellige Gravplads, brolagt med svære Fliser og flankeret af de høje, kantstillede Sandstensplader,

der danner en Dobbeltmur og fortsættes i en Kreds, 28 Meter i Diameter, omkring hele Indhegningen (Temenos). Anlægget af denne Hegnsmur og Planeringen af Gravpladsen krævede paa Vestsiden en større Terrassering og Byg-

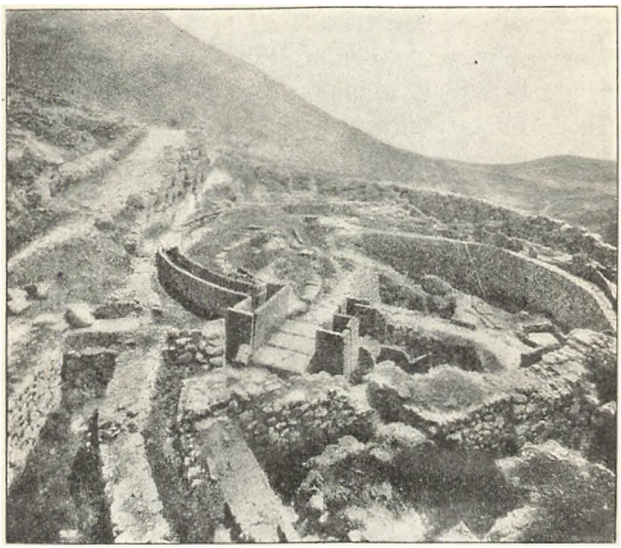

Fig. 83. Indhegningen om Skaktgravene.

ningen af en kraftig Terrassemur for at sikre mod Skred. Mod Øst var Klippen til Gengæld for høj og blev derfor nivelleret, og Jorden fra denne Terrænjævning blev anvendt som Fyld af Gravpladsens vestlige Del. Gravene var kendetegnede ved Gravsten, dels med, dels uden Skulpturudsmykning. Nogle af disse lod man

staa, hvor de stod, andre — navnlig de rigest dekorerede — flyttede man og anbragte dem ovenpaa den nye Fyld. Saaledes forblev den gamle Kongeslægts Grave sikrede mod Forfald og Ødelæggelse, og lige til den mykeniske Tids Slutning bragte man Gravofre i denne Temenos. Selv i den hellenistiske Tid, da Terrænet paany toges i Brug, har man ikke bygget paa den gamle hellige Gravplads. Dette forklarer, at vi hos en Forfatter fra 2det Aarh. e. Kr., Pausanias, møder som en halvdunkel Overlevering, at Atreus' og Agamemnons Grave fandtes oppe paa Borgen. Det forklarer tillige, at Schliemann fandt Gravene saa velbevarede og rigt udstyrede, endog med alle Guldsagerne intakte. Og det undskylder, at han kunde tro ligesom Pausanias her at have de sagnberømte Kongers Grave. Vi véd nu, at Gravene var fra 16de Aarh., henved 4 Aarhundreder ældre end Agamemnon.

Skaktgravene er ret forskellige i Anlæg og Udstyr. Nogle er ganske flade Gruber, andre virkelig dybe Skakter. Nogle indeholdt kun et eller to Lig, mens Grav IV, den største og rigeste, er 6 m 55 × 4 m 10 lang og bred og indeholdt 5 Lig. Gravene er indvendig forsynede med stensatte Vægge og havde oprindelig stærke Bjælkelofter, hvis Endestykker af Kobber er bevarede i Grav III. Selve Gravformen findes ikke paa det samtidige Kreta, er altsaa et Udslag af lokal Selvstændighed.

Ligene var bisatte i fuld Stads, enkelte af

dem muligvis i Trækister med gyldne Beslag. Guldmaskerne var dog ikke befæstede paa Trækisterne, som man en Tid troede, men paa Ligenes Ansigter. Sager af Guld, Ædelsten, Alabast, Elfenben og Fayence, Strudsæg og enkelte malede Lervaser udgjorde Gravenes Udstyr. De prægtige Dragter, Ligene oprindelig var iførte, er derimod helt forvitrede ligesom alt, hvad der var af Træ og andet skrøbeligt Materiale mellem Udstyret.

Det Spørgsmaal, der navnlig interesserer Nutiden, er, hvad der i disse Gravfund er kretisk Import, og hvor det Hjemlige, altsaa det Græske begynder.

At Gravstenene ovenpaa Gravene, baade de glatte Gravplader uden Udsmykning og de reliefprydede Sten, der snart er dekorerede alene med ornamentale Motiver, snart ogsaa smykkede med Billeder, ikke er importerede langvejs fra, viser Materialet — en hjemlig Kalksten —, Ornamenterne, blandt hvilke Spiraler af ganske ukretisk Form er fremherskende, og endelig selve Billedernes Primitivitet. Paa to af Stelerne er afbildet en Kriger, der med Sværd ved Lænd tilvogns fælder sin Lanse og forfølger en Fjende, der paa den bedst bevarede — fra Grav V — synes at flygte med løftet Sværd (Fig. 84). Figurerne er ynkelig tegnede og ser ud som savede ud i Træ. Hesten har Kattehale og kun ét Forben og ét Bagben. Selve Fremstillingen er uklar: man har ogsaa forklaret Billedet saa-

Fig. 84. Gravsten fra en Skaktgrav.

ledes, at Manden paa Vognen holder Tømmerne og har sin Væbner gaaende ved Hestens Hoved, ledende Dyret ved Bidslet. Relieffet kan bedst karakteriseres som raat nordisk Arbejde. Saadan var altsaa den græske Kunsts Genesis.

I de to Grave IV og V er ialt fundet 5 Guld-

Fig. 85. Guldmaske fra en Skaktgrav.

masker, der er af næsten lige saa ringe Kunstværdi. De to af dem synes at forestille skægløse Oldinge, men Udtrykket kan skuffe. Bedst er Masken af en skægget Mand, Schliemanns „Agamemnon", med smalle Kinder og en fastlukket Mund (Fig. 85). Øjebryn, Overskæg og det store Kindskæg er gengivet ved en virkningsfuld Blanding af Drivning og Skravering. Pudsig er Modelleringen af Øjnene, idet Kunst-

neren aabenbart har villet gengive disse samtidig aabne som i Livet og lukkede i Døden, hvad der unægtelig virker en Del forvirrende. Europas ældste Portræt har man villet kalde denne Maske, men udover Skægmoden, der er ganske individuel, er der ikke Tale om nogen virkelig Karakteristik af den paagældende Personlighed.

Ogsaa Keramiken i Gravene er overvejende

Fig. 86. Guldplader fra Mykenai.

hjemlig. Haandlavede monokrome eller matmalede Kar indtager Hovedpladsen, undertiden finder vi Ornamenter, der er paavirkede fra Kreta, men af ægte kretisk Import foreligger kun et eneste Stykke, en Tragtvase fra 3die Grav. I de bedste hjemlige Kar spores allerede Drejeskiven, der paa Kreta blev taget i Brug et Par Aarhundreder tidligere. Ogsaa i Asine i Argolis er Billedet fra de samtidige Lag det samme: meget lidt Import, men en Del Imitationer, særlig af Kamaresvaser.

I de talrige tynde, hamrede, runde Guldplader, der vistnok baade dækkede Kisterne og Ligenes

Klæder — i sidstnævnte Tilfælde som en primitiv og billig Efterligning af Guldbroderier, — er Ornamentiken dels nordisk Spiralornamentik, beslægtet med Gravstenenes, dels paavirket fra Kreta; navnlig Blæksprutterne og de svævende Sommerfugle minder om Kretas naturalistiske Stil, der netop i dette Aarhundrede kulminerede. Men den tørre Udførelse tyder absolut paa lokal Imitation (Fig. 86). Blæksprutten er bleven en Spiralrække om et pæreformet Midtpunkt. Og Sommerfuglen stiliseres til døde Linier.

Saaledes kan man overalt i de talrige Guldsmykker skelne det hjemlige og den kretiske Paavirkning. Til den første Gruppe hører det berømte Duebæger fra 4de Grav (Fig. 87), der er 14 cm højt og et af de faa Stykker, der virkelig svarer til en homerisk Skildring. I Iliaden (11,632) omtales et Bæger, tilhørende Kong Nestor:

> „Paa Bordet stillede Tjeneren et skønt Bæger, medbragt (til Troja) hjemmefra. Det var smykket med gyldne Nagler, havde fire Hanke og to Bunde, og to Duer af Guld hvilede paa hver af Hankene".

Det var saa tungt, at ingen uden Nestor kunde løfte det fra Bordet, naar det var fyldt af Vin.

Billedet viser Lighederne og Afvigelserne. Det alterkalklignende Bæger har virkelig to Par forskellige Hanke, det nederste Par tynde og gennembrudte og ligesom de sværere øverste

naglede med gyldne Nagler til Karlegemet. Baade Bægeret og Foden har hver sin Bund, og paa Hankene sidder to støbte og paanaglede Duer. Men særlig tungt er det ikke. Det er jo alligevel mærkeligt, at Nutidsmennesket kan holde

Fig. 87. Duebægret fra Mykenai.

saadan et Bæger i Haanden, naar man betænker, at Oldtidens Forfattere, som f. Eks. Asklepiades Myrleanos, der har skrevet en hel Afhandling om Nestors Bæger, var henviste til at fantasere uden faste Holdepunkter.

Blandt Gravenes mange Dyrehoveder er der et herligt Tyrehoved af Sølv, 31 cm højt, hvis

Mule og Horn er forgyldte, og hvis Bronceøren er indlagte med Sølv og Guld (Fig. 88). I Panden har Tyren en Guldroset, og hele Hovedet er et Drikkebæger (Rhyton) og sikkert kretisk Arbejde, thi nær beslægtede Tyrehoveder af Terrakotta og Steatit kendes fra kretiske Fund. Derimod er et 19 cm højt Løvehoved af tyndthamret Guldblik (Fig. 89) ligesaa sikkert mykenisk og staar til de kretiske Forbilleder som et longobardisk Guldsmedearbejde til et byzantinsk.

Fig. 88. Tyrehoved fra Mykenai.

Det er ogsaa de to Grave IV og V, der har bevaret til Eftertiden den skønneste Samling Lanser, Sværd og Dolke, der kendes fra Oldtiden, Pragtvaaben, som man intetsteds paa Kreta har fundet Mage til, men som dog for de bedste Stykkers Vedkommende sikkert er udførte af kretiske Kunstsmede. Vaabnene er alle af Bronce. Jernet

forekommer ikke i Skaktgravene og dukker først op ved den mykeniske Tids Slutning, til at begynde med i Ringe, d. v. s. anvendt som sjældent og ædelt Metal i Smykker.

Vi afbilder to af de herligste Dolke af dette Fund, begge med fint forsirede Plader indlagt

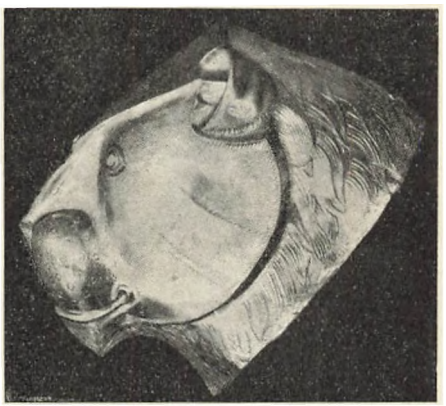

Fig. 89. Lovehoved af Guld. Mykenai.

i Bronceklingen. Paa den ene (Fig. 90) ses katteagtige Dyr, formodentlig Jagtleoparder, der anvendtes i Datidens Ægypten, forfølgende Vildænder mellem Siv og Papyrusplanter langsmed en Flod, der bugter sig slangeagtig hen over Klingen. Landskabet er ægyptisk, men ikke set og opfattet af en Ægypter. Billedet er med andre Ord et Vidnesbyrd om, at det gamle Ægypten ligesaa vel for Kreterne som for de senere Grækere vedblev at være Genstand for

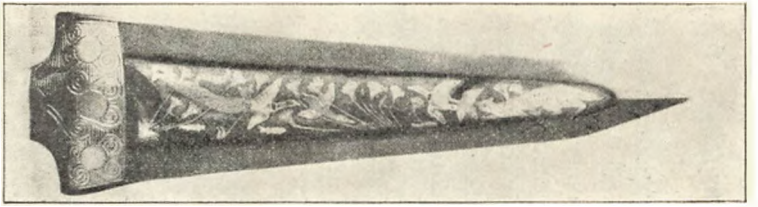

Fig. 90. Dolkklinge fra Mykenai. (Galvanoplastisk Reproduktion).

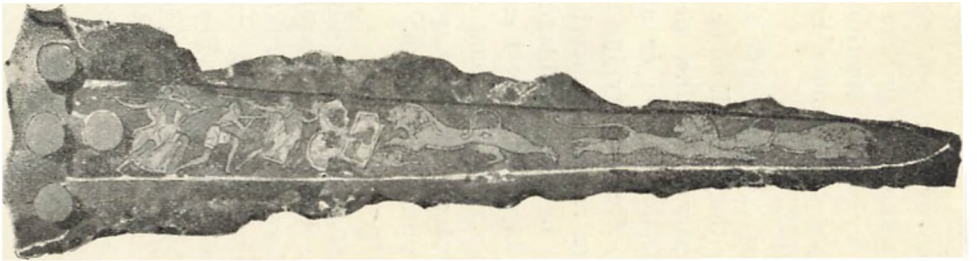

Fig. 91. Dolkklinge med Løvejagt. Mykenai.

Længsel og Beundring, selv da den kretiske Kunst overgik den ægyptiske. Jagtleoparden var sikkert heller ikke nogensinde indført paa Kreta, skønt en Steatitøkse, formet som en Jagtleopard med bundne Forben, fornylig er fundet i Malliá.

Den indlagte Plade i Klingen er af Sølv med Enkeltheder af Kobber og Guld. Leopardernes Legemer er gyldne, med Konturer og Haarlag af Niello; Floden er af Sølv med kobberrøde Fisk, Ænderne gyldne med Sølvvinger. Men en endnu rigere Nuancering fremkommer ved, at Guld og Sølv er blandede i ikke mindre end fire Legeringer, og i en femte er Kobber tilsat for at give en bestemt rødlig Farvetone. Ogsaa Ægypterne kendte Legeringen af Guld og Sølv og kaldte den Asem. Det græske Navn var Elektron.

I en lignende vidunderlig Teknik er den indlagte Plade med Løvejagten udført (Fig. 91). To Løver jager i strakt Galop — den ene med tilbagedrejet Hoved — ud mod Dolkspidsen, mens en tredie gør Front, har fældet en Jæger, der ligger paa Jorden, og vender sig med aabent Gab mod de andre Jægeres Pile og Lanser. Jægerne skærmes af mægtige Skjolde, der har Form snart som Ottetaller, snart som Kakkelovnsskærme, Skjoldformer som navnlig Bøoterne bevarede langt ned i den historiske Tid, og som derfor de attiske Vasemalere kendte og forsynede deres mytiske Helte med. Mændene bærer ikke

den kretiske Skørtedragt, men korte Benklæder, der minder om Svømmebukser. Tyder dette paa en mykenisk Guldsmed, dygtig Elev af Kreterne, der har misforstaaet den kretiske Dragt? Det véd vi ikke, kun saa meget er vist, at de mykeniske Herrer, hvad baade Billeder og Gravenes Bøjlenaale viser, gik anderledes varmt klædte end Kreterne, der baade i Klædedragt og Boligindretning efterlignede Ægypterne uden Hensyn til Klimaet, ganske som Nutidens Damer fryser med Anstand i næsten ingen Ting for Modens Skyld. I denne Dolkeklinge er Mændenes nøgne Kroppe og Løverne af Guld, Dragter og Skjolde af Guld- og Sølvlegeringer.

Den Periode, der følger nærmest efter disse navnkundige Kongegrave, Late Helladic II, Tiden fra 1500 til 1400 f. Kr., har kun efterladt sig faa Spor paa Mykenais Borgklippe, hvor senere Paladsanlæg har fjernet alle tidligere Rester. Heller ikke Terrasseringen eller Muranlæggene fra den Tid er kendte. Men ude i Sletten vidner store Gravanlæg om, at en mægtig Fyrste, omgiven af en velstaaende Adel, i denne Periode herskede over Borgen og Sletten.

Allerede i Late Helladic I, altsaa samtidig med Skaktgravene, begyndte to nye Gravformer at gøre sig gældende: Kammergraven og Kuppelgraven. Den i Klippen huggede Kammergrav med et eller flere rektangulære Rum var kendt i Datidens kretiske Samfund og vandrede derfra over Øerne til den helleniske Verden, hvor

Formen træffes lige fra Kefallonia til Lilleasien. Den berømte Kongegrav i Isopata nærved Knossos søger at kombinere den rektangulære Form med Hvælvinger, men senere fandt man det hensigtsmæssigere at give Gravrummet Form som en kuppelkronet Cirkel eller Halvcirkel og lade en Korridor, Dromos, føre ind dertil.

Af denne Form er den nye Kuppelgrav, Tholos, udviklet, altsaa saavidt det kan skønnes uden Forbindelse med de henved 600—800 Aar ældre Kuppelgrave i den kretiske Messará-Slette (ovenfor S. 30). De nye stensatte Kuppelgrave kendes kun fra det græske Fastland, særlig fra Argolis, hvor de foruden ved Mykenai er fundet f. Eks. ved Tiryns og ved det argiviske Heraion. Udenfor Argolis findes de i Lakonien, Messenien, Attika, Bøotien (Orchomenos) og Thessalien. Enkelte var tilgængelige Oldtiden igennem, og endnu i 2det Aarh. e. Kr. taler Pausanias (II 16,6) om Atreus og hans Sønners underjordiske Bygninger, hvor de har deres Skatkamre.

Under Navnet Atreus' Skatkammer var den største af Mykenais Kuppelgrave da kendt før Schliemann, og blandt andet havde Lord Elgin i 19de Aarhundredes Begyndelse, i Aarene før han bortførte Parthenons Skulpturer til London, foretaget en Prøvegravning i Kuppelgravens Indre. Da Schliemann i 1876 begyndte Arbejdet i Mykenai, overtog han selv Renselsen af „Atreusgraven", mens han overlod sin Hustru at udgrave en anden Kuppelgrav, den saakaldte

Klytaimnestra-Grav. Ialt kendtes dengang 6 Kuppelgrave ved selve Mykenai. Dertil føjede Tsuntas i 1886 tre, og nu har Wace paany i 1922-23 renset og undersøgt alle Gravene og

Fig. 92. Den kyklopiske Grav. Mykenai.

paavist deres indbyrdes Forhold og Udvikling fra primitivere til mere fuldkomne Typer samt søgt at datere dem ved Hjælp af de keramiske Fund.

Gravene falder i tre Grupper, af hvilke de to ældste tilhører Late Helladic I og II, saaledes

at Gruppe I slutter sig nær til Skaktgravene, hvad Tid og Indhold angaar.

Som Prøve paa den ældste Gruppe kan vi tage den saakaldte kyklopiske Grav (Fig. 92). Op til Gravdøren fører en Korridor, Dromos, men den er kun gravet ligesom i Kammergravene, ikke stensat som i de yngre Kuppelgrave. Fassaden ved Døren og Gravens Indre er opbygget med store, raa Sten, blandt hvilke mindre Sten danner Fyld. Der er ikke Tale om Skifter, overhovedet ingen bevidst Linieføring, det hele ser saa planløst og skrøbeligt ud, at man ikke begriber, at Kuplen, der ikke saaledes som det nederste Parti af den kresrunde Mur støttes af Klippen selv, men er bygget frit i Rummet, i det hele taget kunde rejses uden straks at styrte sammen. Nu er naturligvis alle Kuppelhvælv i 1ste og 2den Gruppes Grave styrtede ned. Over Døren ligger en forholdsvis lille Stenplade, der ikke kan have taalt noget Tryk fra oven.

I 2den Gruppe bliver Dromos stensat, og Døren forsynes med en Fassade af bearbejdede Porosblokke (Poros en porøs, let Kalksten). Døroverliggeren er nu en sværere Stenblok, men man begynder tillige over den at udbygge en Trekant, for at den ikke skal knække under Kuplens eller det øvrige Murværks Tryk. Samtidige med Gravene af denne Type er en Del Skaktgrave og Kammergrave i Terrænet omkring Akropolis, anlagte af de mindre bemidlede Slægter. Alle

Gravene er Slægtsgrave, indrettede til sukcessiv Bisættelse. Mens de samtidige kretiske Kammer- og Klippegrave i Reglen kun indeholder et eller to Lig, er altsaa Mykenais Stormandsgrave opførte til Familiebisættelser, og ældre Lig er brutalt skudte til Side for at give Plads til nye. I Gravkorridoren findes tillige ofte Menneskeknogler uden Gravgods, aabenbart Levn af ofrede Slaver. Heller ikke det kendes fra Kreta. I de to anførte Træk spejler sig Modsætningen mellem Kulturlandet i Syd og de endnu barbariske Grækere.

De tre Kuppelgrave fra Late Helladic III, d. v. s. fra ca. 1400 til ca. 1200 f. Kr., tilhører Mykenaiborgens Stortid og bærer Præg deraf. Det er i denne Tid, de gamle kongelige Skaktgrave indhegnes og fredes, men samtidig rejser det nye Dynasti sig Gravbygninger, der i Storhed og Kostbarhed vel kan maale sig med de mindre af Ægyptens Pyramider. Kuppelgravene er nu byggede af velhuggede og fint savede Blokke af haardt Konglomerat, samme Materiale, som er anvendt i Løveporten og det nye Palads' Piller og Tærskelsten i Mykenai og ligeledes i den yngre Del af Paladset i Tiryns.

Imponerende er Dromos og Fassaden af den største af alle Kuppelgravene, den saakaldte Atreusgrav (Fig. 93). Dromos er 36 Meter lang, 6 Meter bred, hugget i Klippen og derefter udbygget med vældige Kalkstensblokke, der ligger i regelmæssige Skifter, dog nu og da med mindre

Sten indskudt, hvor forneden en særlig stor Blok er anvendt. Døren er bygget af Konglomeratblokke med fine Profiler, i hvilke baade Mejsel og Sav spores. Som Døroverliggere er anvendt en indre og en ydre Blok, af hvilke den indre, der er svungen efter Gravrummets Kurve, er den vældigste Sten, der i hele den kretisk-mykeniske Kultur er flyttet med Men-

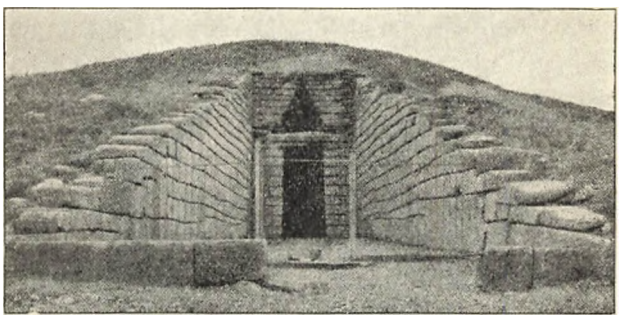

Fig. 93. Atreusgraven. Mykenai.

neskehænder. Den vejer nemlig 120,000 Kilo. Formodenlig er Bygningen af Graven ligefrem begyndt med, at Døroverliggeren blev rullet paa Plads paa det Sted af Skrænten, hvorfra Dromos og Døren skulde udgraves, og saa er Udhulingen af Graven begyndt. Døroverliggeren findes nemlig gerne liggende i selve Klippeplateauets Flade. Over Dørens Overligger er udsondret en Trekant, der sikkert oprindelig har været dækket af et Stenrelief med Spiraler og Rosetter. Denne Udsondring overflødiggør egenlig

Anvendelsen af saa kolossale Døroverliggere, og vi ser da ogsaa de mykeniske Ingeniører gøre denne Opdagelse i de to yngre Grave af samme Gruppe, Klytaimnestragraven, der har fire mindre Stenplader over Døren, og Genii-Graven, der har to ret spinkle Døroverliggere.

Døraabningen er 5,40 m høj, 2,70 m bred, og Tærskelspor røber, at Dørindfatningen var af Bronce, mens vi maa tænke os Dørfløjene selv af Træ med tilnaglede Plader af Guld og Elfenben. Paa begge Sider af Døren ses Sokkelstenene, der bar Halvsøjler af grønlig Marmor, af hvilke Fragmenter findes baade i London og Athen. Disse Stensøjler er udført som Efterligninger af Træsøjler, smallest forneden og med en Dekoration, der minder om Metalbeslag, og selve Fremstillingen af en saadan Blindingsarkitektur er jo mærkelig og minder mere om senere romersk end om græsk Bygningskunst.

Det store Inderrum er helt bevaret (Fig. 94). Kuplen (Fig. 95) er 14,50 m i Diameter og 13,20 m høj og bygget i fine regelmæssige Skifter af Blokke, der er tildannede saaledes, at kun Indersidens Kanter mødes, mens Bagsiden gaber og giver Plads til Fyld ved mindre Sten. For yderligere at sikre Hvælvet mod Fald er der bag Blokkene svære Stenpakninger. Selve Kuppelkonstruktionen er ret primitiv, efter Princippet: en Menneskemængde, der trænger paa, og som derfor ikke kommer af Stedet. Dette er altsaa overført i Stenblokkene, der ikke kan falde,

fordi de alle vil falde paa samme Tid. Jordfylden over Hvælvingens Top bidrager yderligere til at klemme Stenringene fast.

Foruden Hovedrummet har Atreusgraven som

Fig. 94. Det Indre af Atreusgraven før Schliemanns Udgravning.

ogsaa andre af Kuppelgravene et Sidekammer (Døren dertil synlig i Fig. 94), i hvilket en Grube optog ældre Lig, der fjernedes ved senere Begravelser. Hele Graven var plyndret, kun Vasefund bekræftede Dateringen til 14de Aarh. f. Kr.

Hvælvingen er nu mørknet og stribet af Sod fra Hyrdebaal, men engang dækkedes den, som

Spor viser, af Broncerosetter, der har funklet, naar de saas i Faklernes Skær, som Stjernerne paa Nathimlen og gjort Afskeden med den lyse Jord mindre smertelig for den døde Konge. Den Dag i Dag er Atreusgraven af uforglem-

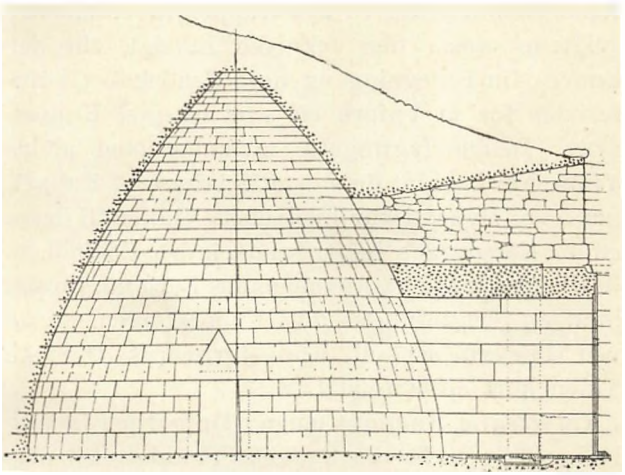

Fig. 95. Kuplen i Atreusgraven i Tværsnit.

melig Vælde og blev med Rette regnet til den gamle Verdens Underværker. Det er sikkert hverken Atreus eller Agamemnon, men en endnu ældre Hersker, der har ladet den bygge, sandsynligvis den samme store Konge, der lod Løveporten, de nye Ringmure og det store Palads paa Borgens Tinde rejse af hele Hærskarer af Kunstnere og Stenhuggere.

Den sidste og yngste Kuppelgrav af 3die Gruppe, den saakaldte Genii-Grav, er endnu i

Hovedsagen af samme solide Teknik, men Dromos er slettere bygget og staar i en sælsom Modsætning til den smukke Dørfassade, og inde i Gravrummet vrimler det med Liggruber. Det bliver derved tydeligt, at der ikke længere var Raad eller Kræfter til nye Kuppelgrave. Maaske svigtede ogsaa den tekniske Indsigt, thi der kræves fin Beregning og nøje Kendskab til Materialet for at opføre en stor og god Kuppelgrav. Denne Iagttagelse stemmer med andre Vidnesbyrd om, at de sidste Herskere af Kuppelgravenes Dynasti var hjælpeløse Vidner til deres stolte Kongestads begyndende indre Forfald.

Hvorledes saa nu Agamemnons Borg ud, førend Stad og Slægt fulgtes ad i Undergangen, altsaa ved Begyndelsen af Kuppelgravenes Dynasti, Tiden kort efter 1400 f. Kr.?

En mægtig Ringmur omgav Højborgen (synlig i Fig. 82). De lavere liggende Staddele fik derimod først langt senere, i hellenistisk Tid, en Ringmur. Alene herved betones det aristokratiske i Tiden. Naar Kongen er reddet, er alt godt. Men Kongen i Mykenai har dog haft sin Højadel med sig indenfor Borgmuren; han bor ikke alene paa Borgklippen som Tiryns' Hersker, men lige fra Løveporten til selve det øverste Plateaus Rand ligger de begunstigede Undersaatters Huse.

Adgangen til Borgen er fra Vestsiden og fører mellem svære Bastioner op gennem Løveporten (Fig. 96), der hele Oldtiden igennem var synlig

og vidtberømt. Porten er bygget af fire store Blokke af haardt, savet og mejslet Konglomerat.

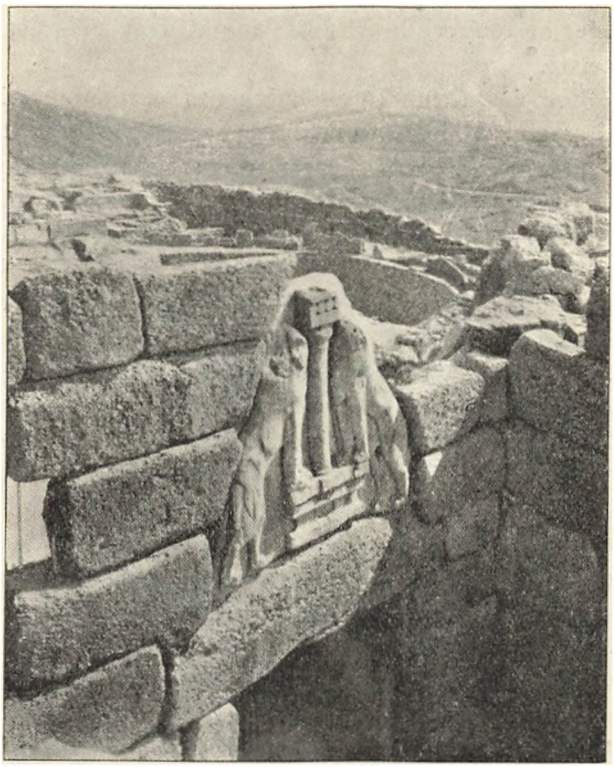

Fig. 96. Løveporten i Mykenai.

Portfløjene var af Træ, og Tærskelstenen viser Spor af Vognkørsel, mens Porten i Tiryns kun passeredes af Fodgængere. Dette er en betegnende Modsætning: trods den langt vældigere

Stigning og større Højde vilde Mykenai-Kongen køre, naar han forlod Borgen eller vendte tilbage dertil. Der maatte de bedste Heste til fra „det hestenærende Argolis" for at drage Vognen herop.

For at aflaste Døroverliggeren er der som i Kuppelgravenes Portaler udsondret en Trekant derover, og foran denne er det navnkundige Løverelief indsat, udarbejdet i en Blok haard Konglomerat. En alteragtig Sokkel bærer en Søjle, der har lav Basis og en Kapitæl med pudeagtig Vulst, derover en høj Plint. Vi kender Typen fra Kreta. De fire Cirkler over Plinten anskueliggør runde Bjælkehoveder, og den anden Plint over disse repræsenterer formodenlig Randen af det flade Tag. Paa begge Sider af Søjlen rejser sig en mægtig Løve med Forbenene hvilende paa Altret. Løvernes Hoveder var udarbejdede for sig og tilstykkede. Kompositionen er kendt fra kretiske Seglsten. Forestillingen om den hellige Pille eller Søjle som Repræsentant for Paladset er aabenbart ogsaa kretisk, og Løverne følger i kretiske Billeder en Jagt- og Modergudinde, beslægtet med den senere lilleasiatiske Kybele. Det er hendes Vaabendyr, der værner Borgen. Her viser sig tillige en tydelig Paavirkning af orientalsk Vaabenstil.

Men Udførelsen er ligesom Materialet selv hjemlig. Det er samme rutinerede Anvendelse af Mejslen, Saven og Boret, som vi kender fra Profilerne i Atreusgravens Dør. Og hvilket

kunstnerisk Fremskridt, naar man sammenligner med de et Par Aarhundreder ældre Gravsten fra Skaktgravene (Fig. 84)! Endnu er Stenskulpturen ligesom præget af Arbejdet i Træ, men der er en sund Djærvhed, en forbløffende Formsikkerhed i denne gamle „Altertavle" i Sten. Detaljeringen er ikke rig, men disse Dyrefigurer er virkelig monumental Kunst, Bebudere af den helleniske Plastiks kommende Kraft og Udtryksfuldhed.

Paa Indersiden var Porten skærmet af et Halvtag for ikke at udsætte Portfløjene for Sol og Regn, naar de stod aabne, altsaa en Parallel til Trojas Propylon (ovenfor S. 15). Og indenfor begyndte straks den store Rampe, der paa Billedet Fig. 83 ses tilvenstre for Skaktgravenes fredede Rundkres, og som førte opad mod Højborgens Tinde.

I Forgrunden af Fig. 83 ses en Del Murværk, der ved Waces Udgravninger er fremdraget af Jorden og viser sig at tilhøre en Magasinbygning i to Stokværk, af Englænderne kaldet the Granary. Den indeholdt formodenlig baade Korn- og Vaabendepoter og var bygget i nær Kontakt med Borgmuren.

I the Granary er fundet en Del Lerkar fra Borgens allersidste Tid. Keramiken i denne senhelladiske Tids sidste Aarhundreder viser sig at være en selvstændig Fortsættelse af Kretas Vasekunst, og man ser nu Pendulet svinge tilbage: i 14de og 13de Aarhundrede oversvømmer den

mykeniske Keramik ikke alene Kykladerne, men selve Kreta. Det drejer sig for Mykenais Vedkommende om langt større Eksport, end Kreta i Blomstringstiden havde kendt. Der er ikke Tale om særprægede smaa Kunstværker som Kamaresvaserne, men om en Storfabrikation, der

Fig. 97. Mykenisk Drikkebæger.

tog Livet af Kykladernes egen lokale Keramik. I Fylakopi paa Melos er de mykeniske Vaser eneraadende i Fundlagene fra disse Aarhundreder.

Uselvstændig er den mykeniske Keramik i mangt og meget, men dog ikke helt uden Opfindsomhed. En Form som de høje, slanke Drikkekar, der minder om moderne Champagneglas (Fig. 97), er baade egenartet — fra Kreta kendes Formen ikke — og yndefuld. Men Blæk-

sprutten, der dekorerer den afbildede Vase, har unægtelig tabt hele Livsindholdet sammen med de fleste af Armene.

Denne Vasetype dør ud før Slutningen af Late Helladic-Perioden. I 12te Aarhundrede herskede den Vasestil, som Wace har kaldet: Granary-style efter Hovedfindestedet, men som ogsaa kendes fra Fundene i Genii-Graven og fra senmykeniske Lag i Tiryns. Med deres lyse Overflade og forfinede Former viser Granary-stilens Kar endnu Præg af god, gammel Kunsttradition, men Dekorationen er bleven svært anæmisk, altsaa endnu et Vidnesbyrd om Kunstens Forfald en god Stund før Mykenais Ødelæggelse (Fig. 98).

Fig. 98. Kande af „Granary-style".

Paa de mykeniske Kar finder man ligesom paa de kretiske nu og da enkelte Bogstaver eller korte Indskrifter. Derimod er der i Fastlandets Borge og Paladser aldrig Spor af Arkiver, svarende til Lertavlerne i de kretiske Paladsfund. Er dette Tegn paa mindre Skrivekyndighed hos Grækerne end hos Kreterne? Homer har jo heller ikke mere end et Par Steder Omtale af Skriftstykker (kendtest de „fordærve-

lige Tegn", som Bellerofontes medførte paa sin Udenlandsfærd, og som nær havde voldet hans Død). Eller har man paa Fastlandet brugt et mere forgængeligt Materiale, Trætavler eller Papyrus i Arkiverne? Man kan henvise til, at netop i de Aarhundreder, hvor mykenisk Kultur blomstrede, trængte den ægyptiske Papyrus de hidtil anvendte orientalske Lertavler ud af Syrien. Med de internationale Forbindelser, Grækenland havde i 14de og 13de Aarh. f. Kr., kan noget lignende meget vel være sket her.

Vi følger Rampen i Mykenai videre opad mod Borgens Højplateau. Langs hele Vejen ligger ligesom omkring Skaktgravpladsen selv store og statelige Privathuse, Adelens Boliger, alle ligesom Rampen anlagte i 14de Aarhundrede.

Rampen mundede ud paa Borgklippens Top, der i det samme Aarhundrede blev omgivet med vældige Terrassemure af samme Konstruktion som Ringmurene. Kørevejen svinger ind ad det nordvestlige Hjørne af Pladsen og fører langs Paladsets Vestside til Indgangen til Paladsgaarden. Denne kunde naaes af Fodgængere ad en Trappe sydfra. Mykenais Paladsgaard med sine smukke Vinduer og sit to-Etagers Bindingsværk har mindet om Kretas Gaardspladser, blot har Beliggenheden og Udsigten været langt mere storslaaet. Den gamle Kongsgaard kan trods Murenes Forfald meget vel rekonstrueres paa Papiret (Fig. 99), saaledes at vi faar en Forestilling om

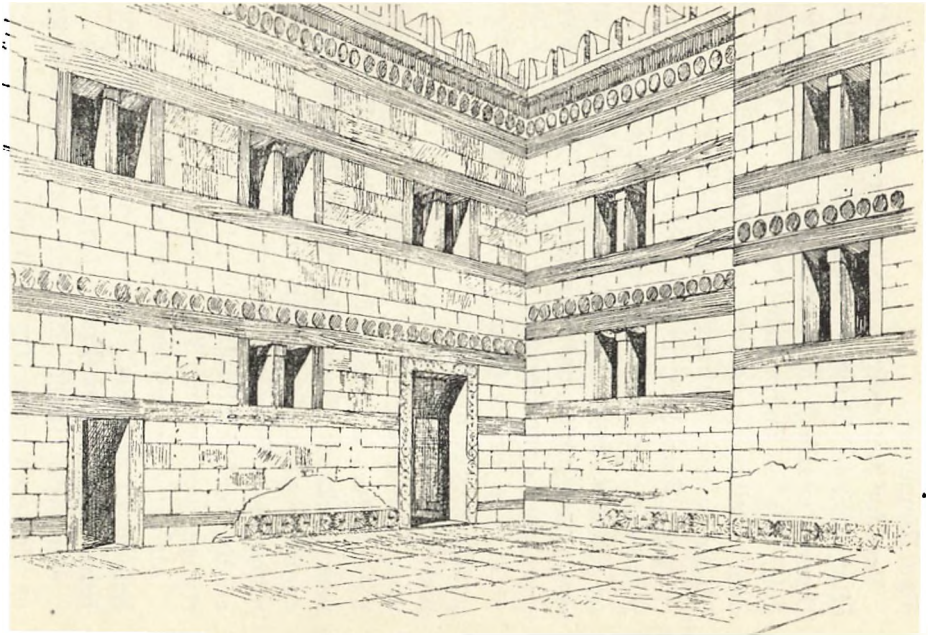

Fig. 99. Hjørne af Mykenais Paladsgaard rekonstrueret.

den virkelige Skueplads for Agamemnons blodige Hjemkomst.

Vest for Slotsgaarden laa en Tronsal, indrettet efter Knossos' Mønster, men kun den mægtige Dørsten er tilbage af Rummets synlige Bygningsdele, alle de andre usle Murrester er Levn af den usynlige Kerne, der oprindelig dækkedes af Bindingsværk, Stuk og Vægmalerier.

Ogsaa Korridorerne, Magasinerne, Tjenerrummene, det store, røde Baderum minder om Knossos og Faistos, men alt dette er for ødelagt til at interessere andre end Specialister. Øst for Slotsgaarden ligger derimod et Rum, der viser, at vi er paa græsk Grund: en Hovedhal af den gamle Megarontype (ovenfor S. 16 f.), med en muret Arne midt i Salen, hvis ti Lag malet Stuk vidner om flere Slægtleds Liv i Hallen. I dette Rum er fundet Fragmenter af Vægmalerier, i teknisk Henseende ganske kretiske, men aandelig prægede af den unge græske Krigernation, idet Hovedscenen forestillede Kampe om en By, med Afbildning bl. a. af en Kriger, der slynges ned fra en Taarnmur.

Alt dette er imidlertid saa slet bevaret, at vi hellere vil anvende Tiryns til at forklare, hvorledes en mykenisk Konge byggede og boede.

Men hvad ingen Tid har kunnet ødelægge, er Udsigten oppe fra dette Borgplateau. Den forklarer hele Dynastiet og giver Baggrunden for Agamemnons Storhed og Fald.

Kongen, der byggede sin Borg saa stor, at

den kunde rumme ogsaa Adelens Huse, havde fra Paladsgaarden og Tronrummet et Overblik over sit Rige, som ingen Hersker i Verden har haft Magt til. Ludvig XIV kunde fra sit Spejlgalleri i Versailles kontrollere sin Adels Gøren og Laden indenfor de nærmest liggende Dele af Parken. Agamemnon saa alt. Ingen Sammenstimlen fandt Sted, uden at han blev den vár fra sin Bjergtind, og forsømte en Bonde sin Jord dernede i Sletten, kunde Kongen være over ham som Tordneren Zeus, agende i sin hurtige, tohjulede Vogn. Som en Ørn kunde han lure og slaa ned, naar noget tiltrak eller mishagede ham, og de to høje Bjerge, der flankerer Mykenais Akropolis (ovenfor S. 150 f.) og gør den uanselig, set nedenfra, var nok dens bedste Værn i kritiske Tider, thi fra deres Tinder kunde Bavner straks give Kongen Underretning, naar Farer og Fjender nærmede sig. Ikke for intet er der Spor af en Søjlehal paa Borgklippens øverste Afsats, thi i denne Vandrehal har Vægteren gaaet og agtet paa Ildsignalerne fra det Fjerne, saadan som Aischylos — med digterisk Seerblik — har anet det og skildret det i Indledningen til „Agamemnon".

Maatte denne Hersker da ikke føle sig tryg? Stærk som en Gud tronede han paa Borgen, med den lydige Slette under sin Fod og havde Underkonger over hele Hellas, der var beredte til at drage ud paa hans Bud.

Og dog blev han styrtet, ynkeligere dræbt end

nogen anden af Sagnets Konger, slagtet af sin egen Hustru som Oksen ved Krybben, forraadt og ensom i al sin Glans. Dette var det sjælelige Udbytte af Heltetiden, at den menneskelige Svaghed blev Hellenerne bevidst. Denne Indsigt knugede dem ikke. I dens Skygge har de tiltraadt den nye stejle Vandring opad, under hvilken de skabte alt det, der holder Europa levende og ungt begejstret den Dag i Dag.

Men den ændrede deres Opfattelse af Forholdet mellem det Guddommelige og det Menneskelige. Da Borgen, vel omkring 1100 f. Kr., blev ødelagt, og nye Hellenere nogen Tid efter genrejste en Del af Staden, var det ikke et fyrsteligt Palads, men et Tempel for Gudinden Athena, der blev Byens Midtpunkt. Det anlagdes ligefrem paa det gamle Palads' Fundamenter. Allerede i Kongetiden havde Athena vel været Borgens Hovedgudinde, men hun havde kun Bolig i et Kapel i Slottet eller i Megaron selv som Kongens særlige Skytsgudinde. Saaledes optræder Guderne endnu i de homeriske Digte, hver Fyrste har sin særlige Gud eller Gudinde i sit Følge, der deler hans Vel og skærmer ham i Vé og Fare. Tænk blot paa Athena og hendes personlige Omsorg for Odysseus! Det var noget, der hørte Tidsaanden til. I en Lertavle-Tekst fortæller Hettiterkongen Hattusilis om, hvorledes Gudinden Ishtar hjalp ham til at vinde Magten. „Herskerinden frelste mig overalt og ud af enhver Fare, hun, min Gudinde, forlod

mig aldrig et Øjeblik, overlod mig aldrig til mine Fjender". Videre fortæller han, hvorledes han saa Ishtar i Drømme, hvor godt hun raadede ham, hvorledes hun støttede ham i Slaget, saaledes at han sejrede, og hvorledes hun efter Sejren forkyndte hans Navn. Ishtar signede hans Ægteskab, færdedes i hans Hus, lovede ham Kongeværdigheden, aabenbarede sig i Drømme for hans Hustru. „Hun gav mig alt, ligesom i sin Tid Solgudinden fra Arinna gav min Forgænger Kong Mursilis alt". Dette er, som man ser, ganske homerisk, og af denne Tro har ogsaa de kretiske og mykeniske Herskere været fyldte.

Men da Nederlaget kom, overlevede Gudinden baade Dynastiet og Borgen, og hun, der havde fulgt Herskeren som Jagtfalken paa Jægerens Haand, blev nu sig selv og fik sit eget nye Hus. „Det Guddommelige er til at lide paa", siger Pindar og udtrykker derved den nye Grundfølelse, der holdt sig gennem de følgende Aarhundreder, indtil ogsaa Guderne svigtede deres Yndlinge, og Tvivl først om deres Godhed, senere om deres Magt, tilsidst om deres Eksistens opkom. Men Guderne havde orienteret Grækerne bort fra det Menneskelige og Flygtige, hen mod det Varige, det der overlever Slægterne og er stærkere end de Dødeliges Skæbner, det Værende, der skænker Tryghed til enhver, der faar Øjnene opladt derfor. Da var Tiden moden til Platons Idélære, til Sjælens Beskuelse af det Evige bag

alt det Forkrænkelige. Kun gennem Skuffelser og sjælelig Nød blev Sandheden vundet, atter en Gang som da det første Skridt mod det Evige blev taget ved den gamle Heltetids Undergang.

Indtil 468 f. Kr. vegeterede en lille Provinsby Mykenai som den store Kongestads Ætling. Saa ødelagde Argiverne den, og i to Aarhundreder laa Stedet øde hen. Efter Midten af 3die Aarh. blev Mykenai genrejst, de gamle Fæstningsmure udbedrede og en ny Mur bygget for at omslutte de lavere liggende Bydele. Et Teater og enkelte Indskrifter vidner om Byens Liv i den følgende Periode, men i Romertiden forfaldt den igen.

Mykenais Ødelæggelse ca. 1100 f. Kr. skyldes sikkert de store doriske Folkevandringer, der ved denne Tid begynder. Endnu Pausanias betegner i 2det Aarh. e. Kr. disse Vandringer som det, de sikkert var, en Rædsel (deima). Meget tyder paa, at Indvandringerne af nordlige græske Stammer er foregaaet som Aarhundreder senere Tyrkernes Indfald i Lilleasien, saaledes at Stamme fulgte Stamme, hidlokket af Ryet om de sydlige Egnes Rigdom og de foregaaende Hæres Held. Bevægelsen bredte sig ud over Øerne, ogsaa Kreta blev dorisk i hine Rædselstider, da „Øerne i Havet var uden Hvile", som en ægyptisk Tekst siger. Da Achaierne fra Argolis omkring 1400 ødelagde Knossos og satte sig fast paa Øen, lod de sig kulturelt besejre af det erobrede Land som senere Rom af Hellas. Men

de doriske Vandringer var rigtige Folkevandringer, der satte Skel i Udviklingen som Vandalernes og Goternes Indfald Aarhundreder efter. De blev Udgangspunktet for en ny Periode, „den helleniske Middelalder" som man træffende har kaldet den, i hvilken Hellas' Folk brugte fire Aarhundreder for at vinde frem til en ny Klassicisme, rigere og betydningsfuldere end den kretisk-mykeniske.

Sagnhistorien véd at fortælle, at Orestes, Agamemnons Søn og Mykenais sidste Hersker, maatte flygte til Arkadien. Herodot omtaler Arkadere paa Kypros, og i historisk Tid bevaredes stadig en folkelig Slægtskabsfølelse mellem den arkadiske By Mantinea og det lilleasiatiske Landskab Bithynien. Alle disse Traditioner har faaet deres Sandhed bekræftet gennem moderne Forskning af græske Dialekter. Arkadiens og Kyperns Folk talte i historisk Tid samme græske Dialekt, og ogsaa lilleasiatiske Dialekter, navnlig Pamfyliens viser nært Slægtskab. Derigennem vinder vi Klarhed over Følgerne af de doriske Vandringer. Da Fremstødet kom, da Byernes Murringe sprængtes, og da de nye Stammer uden Naade tog Jorden i Besiddelse, joges den gamle Befolkning paa Flugt i to Retninger: op i Arkadiens vilde, utilgængelige Bjerge og ud over Havet til nye Lande: Kypern og de nærliggende Provinser i Lilleasien. Derfor har Kypern bevaret Rester af den gamle kretiske Skrift (ovenfor S. 110), og i kypriske Fund fra Aartusindets

Slutning finder vi mykeniske Kunstformer i Færd med at opløses under Indflydelse af den nære Orient. Saa kraftløs var altsaa den gamle Kultur bleven, at den ikke magtede at rejse sig paany i de nye Lande. Kun i den homeriske Digtning lever ikke alene Minderne videre; ogsaa noget af den kretiske Naturfølelse og lyse Livsglæde synes at være gaaet i Arv til de store, navnlose Sangere.

V.

TIRYNS

TIRYNS ligger sydligere end Mykenai i den argiviske Slette, kun 2 Kilometer fra Havet, og Ruinerne dækker en ret lav og uanselig Akropolis. Men gennem Fæstningsværker af usædvanlig Vælde, der har skaffet Borgen dens Tilnavn: den mursvære (Iliaden 2,559), har Tiryns' Herskere søgt at raade Bod paa Naturens Mangler.

Tiryns blev udgravet af Schliemann og Dœrpfeld i 1884—1885. Fra 1905 til Verdenskrigens Udbrud gravede Dœrpfeld bistaaet af forskellige tyske Lærde, og i de senere Aar har Tyskerne paany genoptaget Udgravningerne og Undersøgelserne af den gamle, mykeniske Borgfæstning.

Allerede i 3die Aartusind f. Kr., i Early Helladic var Tirynsklippen bebygget, dækket af en Landsby, hvis Huse havde alle de kendte forhistoriske Former: runde, ovale, rektangulære. Landsbyens største Hus — Paladset kan man godt kalde det — var en mærkelig Rundbygning af ikke mindre end 28 Meters Diameter,

dannet af to parallelle Murringe, af hvilke den yderste støttedes af tungeformede Stræbepiller. Murene var som sædvanlig af Ler paa Stensokler, Taget dækkedes baade af Skiferplader og flade, brændte Lertegl, de ældste brændte Tegl, der kendes fra græske Bopladser. En Rundbygning som denne forklarer, at Herskerne i det følgende Aartusinde, som vi har set det i Mykenai, kunde fastholde den runde Hustype i hvert Fald i Gravboligen.

I 17de Aarh. f. Kr., samtidig med Skaktgravenes Dynasti i Mykenai, blev denne ældre Bebyggelse sløjfet og en ny, langt mægtigere Borg anlagt paa dens Ruiner. Midtpunktet i det nye Anlæg var et Megaron, hvis Vægge kretiske Mestre havde dekoreret med Fresker. Men selv denne Borg kunde ikke tilfredsstille de stigende Krav til Sikkerhed og Luksus, og i 14de—13de Aarh., samtidig med de store Nyanlæg i Mykenai ved Kuppelgravenes Dynasti, byggede Tiryns' Herskere de Fæstningsmure, der til Oldtidens Slutning var Genstand for Hellenernes Beundring. Pausanias (2det Aarh. e. Kr.) betegner Murene i Tiryns ligesom Mykenais Ringmur som Kyklopernes Værk, altsaa som byggede af Jætter, og han siger rigtigt, at Murene bestaar af store, ubearbejdede Stenkvadre med Fyld af mindre Sten, tilpassede efter de store Blokkes Omrids. Naar han derimod hævder, at Blokkene i Murene er saa store, at et Muldyrspand ikke kan bevæge selv den mindste, er han ude i

Legenden. Enkelte af Blokkene er ikke sværere, end at en Arbejder kan tumle dem alene.

Fig. 100. Parti af Tiryns' Mur fra 17de Aarh. f. Kr.

Opgangen til Borgen er fra Østsiden, ad en bred Rampe langs et truende Fæstningstaarn.

Vender man sig, efter at have passeret den brede Aabning i Ringmuren, og ser tilbage, er-

Fig. 101. Parti af Tiryns' Mur fra 14de Aarh. f. Kr.

kender man uden Vanskelighed de to Byggeperioder i Fæstningsmuren: tilvenstre den ældre

Mur fra 17de Aarh. (Fig. 100) med uregelmæssige, lidet bearbejdede store og smaa Blokke,

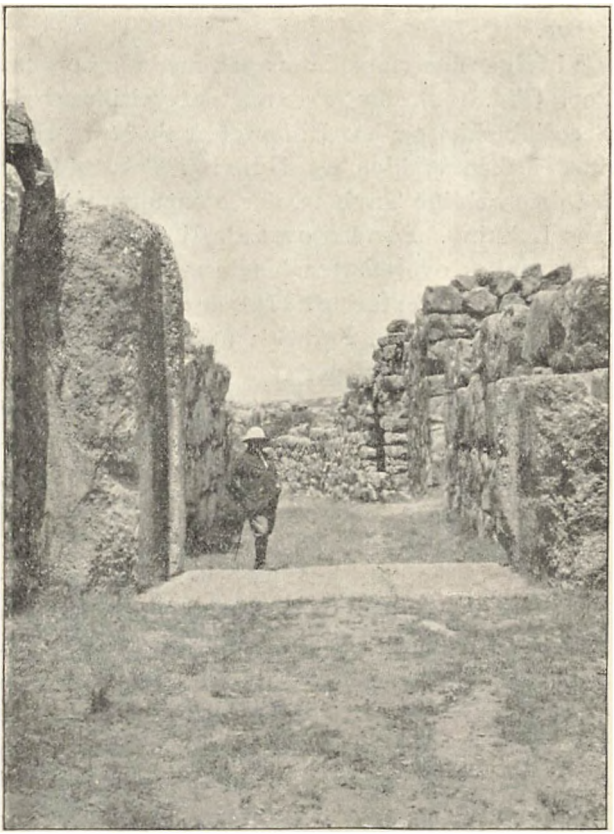

Fig. 102. Porten i Tiryns.

hvis Mellemrum er fyldte af mindre Sten, og tilhøjre det yngre Murværk fra 14de Aarh. (Fig. 101),

i hvilket Blokkene er tilhuggede og danner tydelige Skifter. Det er nøjagtig samme Udvikling, som man finder i de mykeniske Kuppelgrave.

Vi følger den yngre Mur opad mod Højborgens Port (Fig. 102), der er dannet af veltilhuggede Brecciablokke og har Riller efter de store Fløjdøre i Stentærsklen og Huller i Dørstolperne fra den vældige Træbom, der anvendtes til Portens Lukning. Portens øvre Parti mangler, men maa tænkes overensstemmende med Løveporten i Mykenai. Ovenfor (S. 175) er allerede peget paa en betegnende Forskel: at Porten i Tiryns kun var for Fodgængere.

Paa den afbildede Plan over Tiryns (Fig. 103) er den ydre Rampe betegnet ved Tal 23, Gennemgangen gennem Muren ved 22, Porten ved 20. Ved 19 passerer vi en Afløbsrende, der minder om, at de mykeniske Paladser ligesom de kretiske var fortrinlig kanaliserede. Den højtliggende Plads 18 har mod Øst ud mod Sletten haft en Kolonnade af Træ, en luftig Vandrehal, der ogsaa var egnet til Vagtudkig. Hele Pladsen danner en Bastion, fra hvilken man ad en Trappe kan stige ned til et lavtliggende Galleri med primitivt Spidsbuehvælv, dannet simpelhen ved Dækkvadrenes skraa Tilhugning. Mod dette Galleri (Fig. 104) aabner sig en Række Magasiner eller Kasematter, i hvilke man kunde have Vaaben og Skyts parat. Lignende Kasematter findes paa Borgens Sydside og tyder ved deres

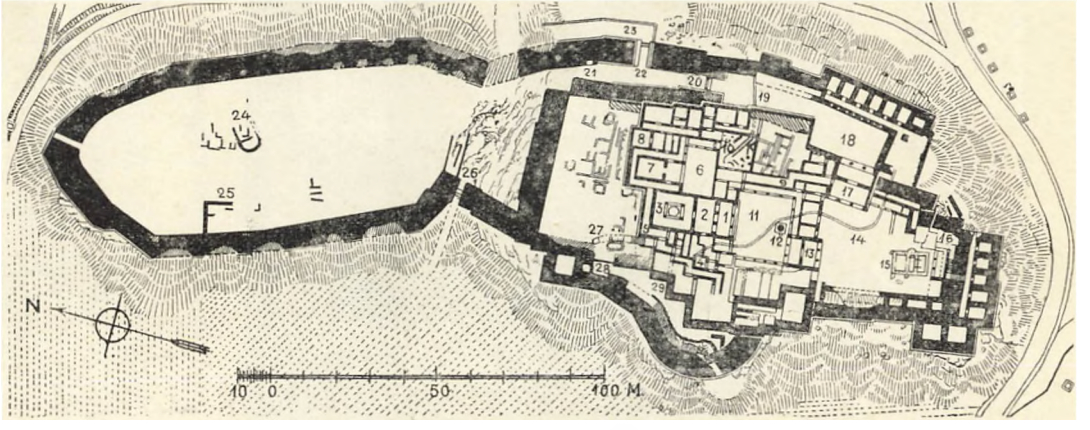

Fig. 103. Plan over Tiryns.

hele Anlæg paa Brugen af svært Fæstnings-skyts.

Fra den aabne Plads 18 drejer vi tilhøjre ind gennem en Portbygning med For- og Baghal

Fig. 104. Galleri i Tiryns.

ligesom Propylon i Troja (S. 16, Fig. 3). Dog blev Loftet i begge Hallerne i Tiryns støttet af Træsøjler, der vel som de kretiske var rigt bemalede. Tiryns' Propylon var da langt mere end Trojas en Festport og kan betegnes som

Forløber for den berømteste af alle Portbygninger, Propylæerne paa Athens Akropolis.

Fra den indre Porthal (17) naar man den ydre Paladsgaard (14), der ligesom Porten var brolagt med Flint og Mørtel. Den er omgivet af smaa, overdækkede Rum, Forraadskamre eller Slaverum, Thalamoi (sml. ovenfor S. 21). Den med 15 betegnede Bygning er en byzantinsk Kirkeruin, der er rejst ovenpaa Plateauet et Par Aartusinder senere. Mod Nord følger en ny Port (13), gennem hvilken man naaede den indre Paladsgaard (11), der som de kretiske havde et Alter (12) og paa de tre Sider Søjlehaller. Den vestlige Søjlehal var formodentlig aaben og gav Udsigt over Sletten.

Paa Nordsiden af den lille Indergaard rejser Paladset sig, et Megaron som i Troja og Mykenai, dog med to Forhaller. Den ydre Forhal (1) har to Søjler, den indre (2) to Piller i Aabningen, men til Hovedhallen (3) førte kun én Dør for at holde paa Salens Varme. Hovedhallens Midte (Fig. 105) dannes af den kresrunde Arne, flankeret af 4 Træsøjler, hvis Stensokler er bevaret. Det er en imponerende Sal, 11 m 80 × 9 m 80, men i sin nuværende Skikkelse gør den med de lave Sokkelmure af graablaa, formløse Kalkstensblokke i Lerfyld alligevel nærmest et kummerligt Indtryk. Murene selv var som i Trojas Megaron af lufttørret Ler og Træ (ovenfor S. 18, Fig. 4). I den mykeniske Bygningskunst er det stadig kun Gravene og Fæstningsmurene,

der har Styrke nok til at trodse Tiderne. Fyrstehallerne har endnu ikke det Evighedspræg som deres Efterkommere, de græske Templer.

Det, der gav Tiryns' Megaron Glans, var den

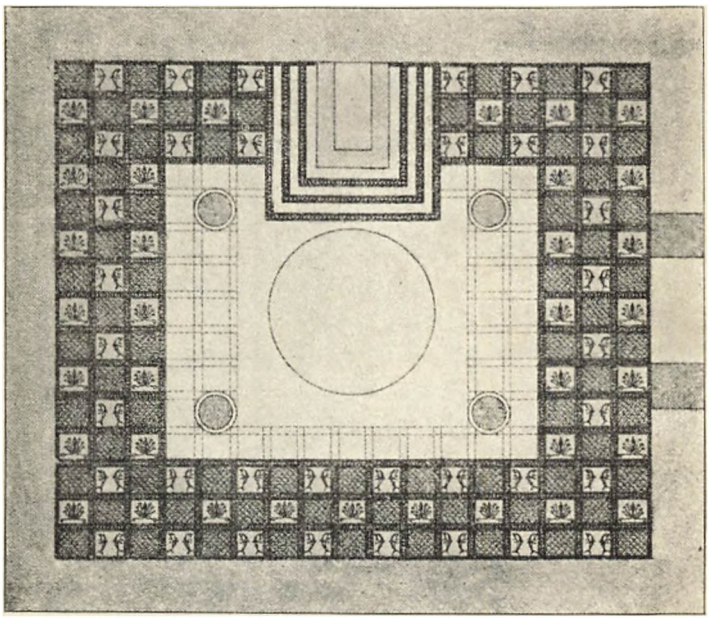

Fig. 105. Hovedhallen i Tiryns med Gulv og Arne.

nu hensmuldrede Beklædning af Gulv og Vægge. I yderste Forhal er fundet Rester af en Frise af kretisk Alabast med indlagte Detaljer af blaa Glaspasta. Det er en saadan Frise af „Kyanos", blaa Glasfluss, Homer lader Odysseus beundre i Alkinoos' Palads (Odysseen 7,87).

Gulvene i Forhallerne og i Hovedhallen var dækkede af fint bemalet Stuk. I Hovedsalen var Felterne (Fig. 105) smykkede henholdsvis med Bølgeornamenter, Blæksprutter og parvis ordnede Delfiner. Dyrene er tørt stiliserede, som vi maa vente i Late Helladic. Et firkantet Stykke af Gulvfladen er, som det ses i Planen, udsparet ved Østsiden og indrammet ved dekorative Baand. Her maa man tænke sig Fyrstens Trone anbragt.

Men det rigtige Indtryk af Salen faar man først ved i Fantasien at rekonstruere de freskosmykkede Vægge i al deres straalende, kretiske Pragt. Talrige Fragmenter af saadanne Fresker er fundne i Tiryns, uden at deres Fordeling til de enkelte Rum i Paladset er helt sikret. Freskerne er alle malede paa Kalkpuds, der sidder paa et Underlag af Ler. Fugerne viser, at Malerierne er udførte stykvis, saaledes som Freskoteknikken kræver, idet der maa males hurtigt, mens Kalken endnu er vaad. Grundfarverne er Hvidt, Rødt, Gult, Blaat og Sort. Mændene har som paa Kreta rød, Kvinderne hvid Hud.

Berømtest blandt alle Fresker fra Tiryns er den, der fremstiller en Procession af Kvinder i Legemsstørrelse, bevægende sig fra venstre og højre, aabenbart paa begge Sider af en Korridor, mod et Maal, der vel har været en malet Helligdom eller et Alter. Der er Fragmenter af mindst 8 Kvindefigurer, og tilsammen tillader de en ret sikker Rekonstruktion af Datidens

Hofdame (Fig. 106), der i sin Dragt og Haarsætning nøje følger den kretiske Mode. Haaret er samlet ved et rødt Baand i en lille Knude paa Issen, fra hvilken tre løse Lokker hænger ned. Andre Lokker falder fra Nakkens Haarmasse i Bundter paa tre, omvundne med Baand, ned ad Ryggen og Siden. Foran hvert Øre er der to Skulderlokker og over Panden fint stiliseret Krøl. Ansigtets Profil er ren kretisk, ligesaa Øjets Form og Stilling. Damen er iført en rød Bolerotrøje, der synes at lade Brystet blottet, endvidere et Bælte, der snører Midien ind, og en Nederdel, hvis Volants er sirlig ornamenterede. Om Haandleddene ses Perlebaand. I Haanden bærer hun en lille Elfenbensdaase, en Pyxis, hvis Felter er dekorerede med Væddere. Virkelige Elfenbensdaaser af denne Type er fundne i Mykenai og i Menidi i Attika. Pyxis maa tænkes fyldt med Røgelse eller Offerkorn.

Denne malede Kvindefrise er fra senhelladisk Tid, men har afløst en lignende fra den ældre Paladsbygning, af hvilken der ogsaa er fundet Fragmenter. En lignende mykenisk Freske af en Kvindeprocession kendes fra Theben, og stærkt ødelagte Fragmenter af en tredie er fundet i Mykenai. Det synes altsaa at have været et paa Fastlandet meget yndet Motiv, hvis Begrundelse maa søges i Kulten. Sandsynligvis drejer det sig overalt om Dyrkelsen af en Gudinde, der kræver at betjenes af kvindelige Adoranter. I Tiryns er denne Gudinde

Fig. 106. Kvindefigur. Fresko. Tiryns.

Hera, og vi tør da vel opfatte Processionen som et Festtog af Kvinder, der bringer Gudernes Dronning Gaver, paa samme Maade som 800 Aar senere Korerne paa Athens Akropolis er gavebringende Adoranter af Gudinden Athena.

Fra en af de store Sale stammer en pragtfuld Jagtfrise i Freskoteknik. Man ser Mænd og Kvinder tilvogns rykke ud til Jagt og i Midten Mænd og Kvinder jagende Vildsvin. Det sidste er interessant, thi Grækerinderne i historisk Tid gik ikke paa Jagt. Derimod er i den bekendte Myte om den kalydoniske Vildsvinejagt en Kvinde, Jægerinden Atalante Hovedpersonen. I Frisen i Tiryns er der Fragmenter af ikke mindre end tre „Atalanter", der med Jagtspyd opfanger Vildsvins Angreb. Damernes Deltagelse i Jagten minder ogsaa om det gamle Ægypten og antyder en lignende fri Stilling for den mykeniske som for den ægyptiske Kvinde. Ogsaa herom har Homer bevaret et Minde, i Faiakerdronningen Arete og den Højagtelse, hun nyder som Hjemmets og Folkets kloge Raadgiverinde.

Det bedst bevarede, henved 43 cm lange Fragment af dette Jagtmaleri fremstiller et Vildsvin i vild Galop, forfulgt af tre Jagthunde (Fig. 107). Dyrets Skæbne er beseglet, Jagtspydene, førte af kraftige Hænder, har allerede truffet dets Pande og Ryg. Planterne i Billedets Baggrund karakteriserer den sivbevoksede Sump, i hvilken Jagten foregaar. Dyrenes Galop med de stærkt strakte Legemer og Lemmer er typisk for sen-

mykenisk Tid, et ligefrem Skema for Galopfremstilling, til hvilket der ikke kendes noget tilsvarende i nogen anden Kunst. Maleren har forstaaet at gengive Vildsvinets frygtelige Kraft i Angrebet, endog det vildt rullende Øje er godt karakteriseret. Foruden de store Hugtænder

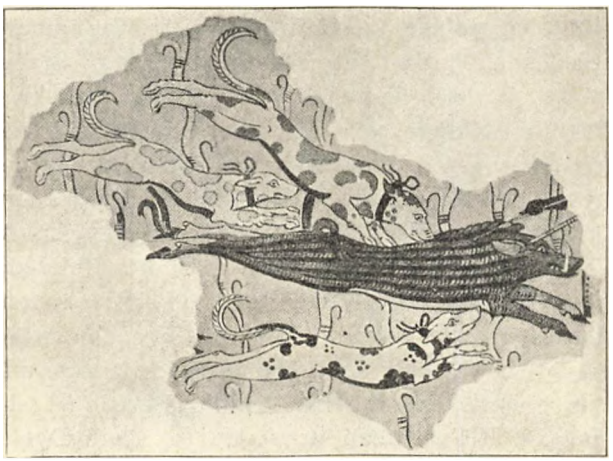

Fig. 107. Fresko med Jagtbillede. Tiryns.

blotter den krængede Tryne ogsaa de andre Tænder, et Vidnesbyrd om Dyrets Raseri. Ejendommelig er Vildsvinets Farve: gul med brune Striber. Det synes ved første Betragtning at være naturstridigt, thi der gives vel graa, rustfarvede, hvide og plettede Vildsvin, men ikke stribede. Men Zoologerne oplyser, at Vildsvineunger faktisk har gullige Striber paa gulrød Grund. Det kunde altsaa tyde paa, at Maleren

har benyttet Skindet af en lille Vildgris som Model.

Til Jagthundene knytter sig det interessante Spørgsmaal om Arten. Paa de Fragmenter af Jagtbilledet, hvor andre Jagtdyr: Hjorte og Harer optræder, er Hundene Vindhunde af en ret udpræget Race, der ogsaa kendes fra samtidige ægyptiske og kretiske Billeder. De importeredes aabenbart fra Ægypten og var Stamfædre til de i historisk Tid navnkundige kretiske Vindhunde, som Xenofon anbefaler at benytte netop ved Vildsvinejagter. Men i Scenerne, hvor Vildsvin jages, er Vindhundene altid langt bagude, anvendes aabenbart kun til at opspore Dyret, mens de Hunde, der som i det afbildede Fragment anfalder Vildsvinet, er af en hel anden, ganske ukendt, sværere Race og ikke har andet ægyptisk ved sig end Halsbaandene. Saa udviklet var altsaa Jagtens Teknik allerede i 14de Aarh. f. Kr., at man anvendte to Slags Dyr i Meuten.

Da der er Fragmenter af mindst 6 Vogne og 6 Vildsvinegrupper, bliver Jagtbilledets Længde i hvert Fald over 7 Meter og maa altsaa have smykket et Hovedrum i Paladset, sandsynligvis selve Hovedhallen. Det er en virkelig Jagt, ikke som de klassiske Jagtbilleder en mytisk med et enkelt Vildsvin, det kalydoniske som Midtpunkt for Jægernes Anstrængelser. Her er det Fyrsterne selv, der lader Maleren skildre deres og deres Gæsters Jagter, paa samme Maade som

Slotsherrerne gør det i Jagtbilleder i middelalderlige og moderne Slotte.

Enhver Læser af Homer vil spørge, om Væggene i de homeriske Høvdingehaller lignede dem i Tiryns. Vi kan svare benægtende. Homertidens Vægge var hvidkalkede eller i meget rige Sale malmklædte. Hverken Iliaden eller Odysseen omtaler Vægbilleder. Ikke engang Erindringen om Heltetidens Vægmalerier synes da at have været bevaret i 9de Aarhundrede, da de homeriske Digtninge fik fast Form.

Derimod holdt selve Megarontypen sig uforandret i de følgende Aarhundreder med Forhal, Hovedsal og Inderrum, hvor Ægtesengen stod. Senmykeniske Huse i Thermos i Aitolien har denne simple homeriske Grundform, der kan paavises allerede et Aartusinde tidligere i Troja II (ovenfor S. 19 f.). I de yngre Partier af Odysseen har Høvdingehuset dog faaet et øvre Stokværk, og man overvejer her først Muligheden af en Overføring til Fastlandet af det kretiske, flere Stokværk høje Hus. (S. 93, Fig. 51). En saadan Typevandring har dog næppe fundet Sted. Det øvre Stokværk i Odyssé-Huset var Fruerbur, og dette tyder paa Indflydelse fra Orienten, en Indflydelse der paa alle Omraader gør sig gældende i den homeriske Tid og særlig tydelig kan paavises i Datidens dekorative Stil (ovenfor S. 188). I den yngre Hustype røber Orientens Aand sig, og den ændrer i den følgende Tid efterhaanden hele Opfattelsen og Behandlingen

af Kvinden i Hellas. I det klassiske Athen var Kvindernes Liv og Færden endnu mere end i Odysseens yngre Partier begrænset til Højenloftet. I en af Lysias' Taler (I 9) faar en Husfrue sin Mand overtalt til at bytte Stokværk med sig af Hensyn til Børnene, der er udsatte for at brække Halsen paa de stejle Trapper. Manden giver efter, og Hustruen takker ham derfor ved, da han endelig er vel forvaret ovenpaa, at gøre ham til Hanrej.

Fra den indre Forhal i Tiryns' Megaron (Fig. 103,2) fører en Dør ud til en Gang, der munder ud i Badeværelset (4). Af dette er egentlig kun Gulvet bevaret (Fig. 108), der er dannet af en eneste, kæmpemæssig Kalkstensblok med en Afløbsrende i den ene Side. Spor i Stenblokkens Kanter viser, at Rummets Vægge var af Træ, og vi maa i Kamrets Indre tænke os et stort Badekar af Ler, lig dem der er fundne i de kretiske Paladser. Ogsaa i de homeriske Digte hører Badet til Dagliglivets Fornødenheder og bydes Gæsten som første Velkomst. I Baggrunden af Fig. 108 ser man, hvor elendige Paladsmurene i deres nuværende Skikkelse tager sig ud.

Øst for Hovedhallen ligger ud til en mindre Søjlegaard (Fig. 103,6) to mindre Megara (7 og 8), af hvilke det større, vistnok med Urette, betegnes som Kvindernes Megaron. Begge er ligesom Hovedhallen orienterede i Retningen Nord—Syd. Fastlandets Paladser havde ikke som de kretiske mangesidig orienterede Rum og Loggier,

der tillod Beboerne at skifte Plads efter Solens Stilling eller Vindens Retning. Den solide nor-

Fig. 108. Badeværelset i Tiryns.

diske Hal tvang Bygherren til en vel gennemtænkt Orientering en Gang for alle, og det blev

Retningen med Indgangen i Syd, man foretrak: Vintersolen kan da skinne varmende ind i Hallen, mens Sommersolen sejler for højt over Sydhimlen til at kunne svide med sine Straaler. En Del græske Templer, særlig i Aitolien, Landet med de barske Nordenvinde, bevarede i historisk Tid denne Orientering, men i Reglen foretrak man dog den ægyptiske Tempelretning Øst—Vest.

Megarontypen er trods al Ensformighed og Stivhed af en egenartet gediegen Kraft. Megaron er Herskerhuset, efter hvilket Gaardsplads og Portbygning orienteres. I Ægyptens, Orientens og tildels ogsaa i Kretas Storbygninger er Gaardspladsen den dominerende Faktor, og Rummene opstaar saa at sige ved Celledeling af den. Megaron derimod er et individuelt Rum, udeleligt. Megara er Enheder, der kan gentages, som de tre Megara i Tiryns viser, men ikke kædes sammen. Bygningen er i sin Oprindelse et gammelt Storbondehus, der bevarer sin Karakter trods Forfremmelsen til Herskerbolig, senere endog til Gudebolig. Dette betinger denne Bygningstypes Ethos. Den er Rammen om Helleneren, der bliver sig lig som Bonde, som Hersker, som Heros eller Gud. Den er Symbolet paa en ny Menneskehed, den europæiske. Flere Megara kan ligge Side om Side, som frie Mænd kan bo Dør om Dør. Paladset i Tiryns med sine tre Megara er Kimcelle til den græske Polis, hvor alle Mænd samtidig er delagtige i Magten.

I Tirynsborgens Stortid, altsaa i 14de—13de

Aarh. var den nordligere, lavere liggende Bjergkuppe, der i Tiden omkring 2000 havde været helt bebygget, praktisk talt ubeboet (Fig. 103, 24 og 25 er forhistoriske Bygninger). Denne „Unterburg" laa hen som et Tilflugtssted for Omegnens Bønder med deres Kvæg i Tilfælde af fjendtligt Indfald i Sletten. De ældste kendte Borgklipper fra de græske Øer Syra og Sifnos var ikke andet end befæstede Bjerghøjder, og ogsaa i klassisk Tid var denne Borgtype kendt, f. Eks. fra det aitoliske Chalkis eller fra Aeginas Koloni i Kynuria (Thukydid IV 57). Man kan sammenligne med de nordiske Fredborge eller med de bornholmske Rundkirker, der gav Bønderne Ly, naar Vendernes Skibe nærmede sig Øen. I Nutidens Kina ligger der den Dag i Dag talrige ringmurede Højdedrag, der til den nyeste Tid ydede Befolkningen Tilflugt mod Røverbander.

Tiryns blev ligesom Mykenai et Offer for de doriske Vandringer. Den sejrrige Fjende byggede i Megaron en ny, mindre Hal med Benyttelse af det gamle Gulv, én Inder- og én Fassadesøjle. Under den geometriske Periode (9de—8de Aarh.) var Højen paany helt bebygget, og den formindskede Hovedhal blev da taget i Brug som Tempelbygning for Hera. I 460 f. Kr. blev Tiryns ligesom Mykenai erobret af Argiverne og affolket. Senere laa her en Landsby uden politisk Selvstændighed, et stærkt besøgt Turist-

sted for de gamle, svære Mures og de straalende Minders Skyld.

Der kunde endnu fremdrages mange Bygninger, Grave og Enkeltfund fra mykenisk Tid, fra Thessalien, Bøotien, Attika og Peloponnes, men vi vil nøjes med det Fund, der bortset fra Mykenai og Tiryns har vakt størst Interesse baade ved den kunstneriske Form og ved Indholdet: de to Guldbægre fra en Kuppelgrav ved Vafio nær Sparta.

Bægrene er Modstykker og begge udførte i svært Guldblik med en lille støbt Hank fastnaglet nær Mundingen (Fig. 109). Reliefbillederne i den ydre Guldplade er drevne. Ingen Afbildninger formaar at gengive Originalernes vidunderlige Reflekslys og Relieffernes djærve Kraft.

Paa det ene af Bægrene ses tilvenstre nærmest Hanken en svær Tyr i et mægtigt Spring (Fig. 109). Den er faret forbi en Mand, som den har kastet tilside: man ser ham flyve mod Jorden med udstrakte Arme og krumme Knæ i en meget naturtro Stilling. Han bærer den kendte kretiske Dragt: Lændeskørt og Halvstøvler. Mellem Tyrens fældede Horn svæver en anden Mandsling; ved første Blik tror man, at Tyren har spiddet ham, men nærmere Studium af Originalen viser, at han med venstre Haand har fat i Tyrens Øre, med højre i en Hudvalk mellem Hornene, mens venstre Knæ er slynget om det ene Tyrehorn, højre strakt

og i Færd med at svinge til Spring. I næste Nu vil han flyve bort over Tyrens Ryg, reddet.

Terrænangivelsen: Klipperne, der danner Bræmmer langs Billedfeltets Rammer, viser dog, at vi ikke som i Fresken Fig. 76 er Vidne til en professional Tyrekamp i Hoffets Paasyn, men

Fig. 109. Guldbæger fra Vafio.

er ude i den frie Natur, mellem Hyrder, dèr hvor de kretiske Tyrekampe oprindelig hørte hjemme. Og følger vi Billedfeltet videre (Fig. 110), kommer vi til en Tyr, der brølende spræller i et Net, udspændt mellem to smaa Træer. Til-højre derfor jager en Tyr i strakt Galop ud af Billedfeltet, bort fra eventuelle Forfølgere. Dens Bevægelse og Linier modsvarer den angribende Tyrs tilvenstre, og som denne skæres af den faldende Mand og Tyren i Midten af Nettet,

krydses denne ilende Tyrekrop af en urolig vuggende Palme. To andre Palmetræer afslutter Kompositionen, og ogsaa de giver i deres Stammer og Bladværk Reflekser af Handlingens voldsomme Bevægelighed.

Det andet Bæger (Fig. 111) er som Vindstille efter Storm, Freden efter Kampen. Ogsaa her falder Fremstillingen i tre Dele: tilvenstre en Tyr, som en Hyrde har tøjlet med et Reb om venstre Bagben. Som en sidste Protest løfter Tyren brølende Hovedet, der stilistisk viser nært Slægtskab med det brølende, røde Tyrehoved fra Knossos (Fig. 77). Midten af Scenen indtages af to Dyr: Tyr og Ko. Tyren drejer Hovedet brølende tilbage, men Koen slikker den, trøster den over Tabet af Friheden og danner derved Overgangen til Idyllen: den roligt græssende Tyr tilhøjre. Alle Linier i Kompositionen stemmer med Billedets Fredelighed: i Stedet for de udad, bort fra hinanden jagende Tyre har vi her alle Dyrene parallelt ordnede i stille Rækkefølge, og deres Legemer krydses ikke af Figurer, Net eller Planter, men udfolder sig ubrudt i Fladen mod en Baggrund ikke af vuggende Palmer, men af rolige bredkronede Oliventræer, der leder Tanken hen paa Sletteland, Græs og kølige Skygger.

Der kan ikke være Tvivl om, at disse to Mesterværker af Guldsmedekunst er kretisk Arbejde. Dragter, Typer, Stil og Tegning viser det. De er Importsager og vidner altsaa endnu

Fig. 110. Relief paa Vafiobæger.

Fig. 111. Relief paa Vafiobæger.

en Gang om, at de fineste Klenodier i Fyrsternes Skatkamre maatte indføres sydfra, fra Minos' Vidunderø.

Men gennem Værker som disse blev græsk Aand befrugtet. Hvorvidt der har fundet en virkelig Blodblanding Sted mellem Eteokreterne, Achaierne og Dorerne, som Homer nævner ved Siden af Kydonere og Pelasgere som Kretas Beboere paa hans Tid (Odysseen XIX 175 ff.), derom véd vi intet. Men aandelig har Krydsningen i hvert Fald fundet Sted. Kun saaledes kan det forklares, at Vafiobægrene minder os om homeriske Strofer. Kampbilledet i sin Kontrast mellem de mægtige Tyre og de spinkle Dødelige forklarer et Sted i Iliadens 12te Sang (41 ff.), hvor Hektor sammenlignes med et Vildsvin eller en Løve, der drejer sig hid og did blandt Jagthunde og Jægere, tryg ved sin Styrke; men Jægerne slutter op til Modstand i murtæt Fylking og lader Kastespydene regne over Dyret, der ikke kender til Skælven eller Frygt og bliver Dødens Bytte alene ved sit Mod; hyppigt vender Dyret sig i Mændenes Skare, prøvende at slippe ud, og hvor det styrter frem, viger Rækkerne angst tilbage.

Saa stærke er Dyrene, saa svage er Menneskene, fortæller disse Strofer, og kun ved deres Talrighed og List kan de sidste berede Dyret Død eller Fangenskab. Men det er ogsaa Vafiobægrenes Indhold. Et andet Sted siges der om Meriones, da han fældes (Iliaden 13,571), at han

„sprællede som Oksen, som Bjerghyrder fanger og binder med Vold".

Idyllen i det andet Vafiobæger er en ny Bekræftelse paa den kærlige Forstaaelse af Dyrenes Sjæleliv, der er fælles for Ægypterne og Assyrerne, og som ogsaa giver sig Udslag i de homeriske Lignelser. Det er en Følelse for Kreaturet, der i Nutiden er saa sjelden, at en Strofe af Carducci virker som en Anakronisme:

> T' amo,o pio bove; e mite un sentimento
> di vigore e di pace al cuor m'infondi.

(Jeg elsker dig, fromme Okse, og mildt fylder en Stemning af Styrke og Fred mit Hjerte).

Men det, der forbinder den kretisk-mykeniske Kunst med Homer og derigennem med Hellas og Europa, er dog først og fremmest dens straalende Friskhed, dens funklende Liv. Kreterne overtager Billedet af Plante, Dyr og Menneske fra Ægypten, men fornyer det ved en Menneskelighed i Tilegnelsen, der som alt, der griber os hos Hellenerne, skyldes et ungt, lysvaagent Menneskesamfunds Glæde og Rastløshed. Straks ved sin første Indtræden i Verdenshistorien viser Europas Aand sin higende Utaalmodighed. Kunstformer og Opgaver, som Ægypterne brugte et Aartusind til at gribe om, søgte den kretiske Kunst at vinde eller løse indenfor korte Tidsrum. Derfor er Skitsen disse Kunstnere kærere end det gennemarbejdede Værk, de maler uden Tegningens strenge Skole, søger uafladelig nye

Bevægelser og finder ikke Ro i nogen hvilende Form, førend Dekadencen stivner deres Hu. Sidestillet Ægyptens vise Langsomhed virker Kreta som en Knøs i Overgangsalderen, der gør alle mulige Fejl og er noget højlydt i Mælet, men allerede røber Glimt af det gaadefuldt Geniale, der skal løfte hans Værk over Læremesterens.

Ægyptens Kunst ligner Natten, er i Pagt med de dunkle Gravboliger, Templernes dystre Haller, de hellige Dyrs skumle Mystik. I den kretiske Kunst træder Dagen os imøde, Morgenlyset flammer over vuggende Kornblomster og flyvende Sommerfugle, over det perlende Hav med Delfinernes og Flyvefiskenes Leg i Vandspejlet og Korallernes og Algernes tyste Liv under Fladen. Vi følger Hyrden ud i Bjergene, hvor han jager og betvinger de vilde Tyre; vi beundrer Geden og Koen, Høstkarlene i deres støjende Munterhed, rigt klædte Kvinder, der plukker Blomster i Enge eller hilser de hellige Hegn med løftede Hænder eller i Logerne bivaaner Hoffets muntre Fester. Forbi os drager stilfulde Processioner af slanke Hofmænd med smækre Midjer og svajede Rygge, Sportsmænd løber omkap eller slaar hinanden i Gulvet, og hele denne Lysverden ses og skildres med samme indtagende Glæde, samme barnlige Overfladiskhed og Friskhed.

Forunderligt minder denne Verden uden Skygger og Synder os om den græske Olymp. Den kretiske Religion selv synes, at dømme efter

Dæmonverdenen paa de smaa Seglsten, uden virkelig Forbindelse med det Liv og den Aand, som Kretas Billedkunst i Blomstringstiden aabenbarer. Det er noget, der ogsaa kendes fra andre Religioner, at Gudeverdenen betegner et tilbagelagt Kulturtrin. Til Eksempel er Ægypternes Pantheon fyldt af Væsener, der ikke er dette Kulturfolk værdige. I den græske Religion har Forskerne i de senere Aartier ligeledes paavist talrige Fænomener, der har deres Paralleller blandt primitive Folk, hellige Træer og Dyr, Amuletter, Fallossymboler og salvede Fetischer, Haarofre og Tryllekviste og Formler, der kan forgøre Børn eller fremkalde Regnvejr, Trolde, der ødelægger Pottemagerens Værk, og uforsigtige Ord, der faar en Væddekørsel eller en Barnefødsel til at ende med Ulykke.

Men ovenover disse religiøse Naturformer, som en tysk Religionshistoriker har kaldt dem, lever den græske Gudeverden sit Liv i Skønhed og Frihed. Dens Skikkelser er noget for sig, uden Paralleller i andre Religioner. De ægyptiske Guder er alle Bærere af bestemte Funktioner, hver Gud har sin og løsner sig ikke fra den, saalidt som den ægyptiske Statue løsner sig helt fra Blokken. Guderne i Ægypten er, for at bruge et moderne Kraftudtryk, Fagidioter. Man kan ikke tænke sig den lille abelignende Visdomsgud Thot i andre Situationer end under Bøn og Læsning. Det er umuligt f. Eks. at lade ham gaa paa Jagt. Men Visdommens og San-

gens Herre, Apollon, kan baade passe Oraklet og jage Bjergenes vilde Dyr, han kan tømme et Bæger og ramme et lille Kvindfolk med en Solstraales Pludselighed og Hurtighed. Og som han er de alle, hans Søster Artemis, der baade jager med sine Hunde og værner Kulturlivet, baade skøtter Afgrøde og Husdyr, og ligesaa gerne lægger sin forløsende Haand paa svangre Kvinders Underliv som tager et sygt Barn i Favn. Athena raader for Visdom, Krig og Kvindernes stille Virken i Hjemmet. Alt kan de, alt fængsler dem, intet menneskeligt er dem fremmed eller uvedkommende. I Indsigt og ved deres Udødelighed er de overmenneskelige, men ellers deler de vor Attraa og vore Længsler. Derfor kan de færdes iblandt os og færdes sammen, skønt de gerne kives. De ægyptiske Guder er ensomme og ser ikke til hinanden. De græske danner uden teologisk Tvang eller System en Familie, ja et lille Statssamfund. Guderne i Ægypten er ensartede og hviler i et Tillægsord. Hellas' Guder er ikke til at fæstne i Formler, deres Virkekres er ligesom deres Sjæleliv ubegrænset, og i Forholdet til Verden er de bestandig i indre og ydre Bevægelse, uophørlig handlende og oplevende. I dette aabenbarer de deres aandelige Slægtskab med den gammelkretiske Kunst. Uden en Linie Litteratur eller anden forklarende Tekst ser vi dette Fællesskab.

Og deres guddommelige Liv ejer den samme Uskyld som den, hvormed Kretas gamle Kunst-

nere saa paa Planter og Dyr uden at analysere eller reflektere. Der er i den olympiske Religion ingen Modsætning mellem Gud og Verden, mellem Kød og Aand, ingen virkelig Syndsbevidsthed og ingen smaalig Sondring mellem tilladelige og syndige Drifter. Platon allerede fandt talrige af Myterne om de græske Guder umoralske og fornedrende. Han krævede Udrensning, og Eftertiden har opfyldt Kravet, indtil de katolske Helgener i deres blege overmenneskelige Ensidighed afløste de vidtfavnende, menneskelige Guder. Men for os er den græske Olymp en Hilsen fra vor Kulturs Barndom, førend Reflektionen havde ført Menneskene ud i Syndens Besvær eller i den altudtørrende Ligegyldighed for Verden, der er Asketens Maal og Stolthed. Den græske Gudetro skabte intet fælles Præsteskab til Værn om Læren, ingen hellig Bog og intet nidkært Koncil, men naaede alligevel i al sin naive Uskyld at omfatte hele den menneskelige Tilværelse med en Kærlighed og en Aabenhed, som ingen anden Religion har kendt Mage til.

Imellem Kretas Blomsterverden og Olympens Tinder er der da en aandelig Forbindelse, som ingen forhen kunde ane, men som først de sidste Tiaars vidunderlige Fund har gjort os det muligt at opdage.

LITTERATUR

I.

Schliemanns Udgravninger efter Dr. *Carl Schuchardts* Fremstilling. Oversat af *E. H. Ludvigsen*. København 1891.

Ingvald Undset: Fra Akershus til Akropolis, S. 52 ff. (Hos *Schliemann).* Oslo 1925.

H. Schmidt: Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer. Berlin 1902.

Wilhelm Dærpfeld: Troja und Ilion. Athen 1902.

Fr. Poulsen: Thermos. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 133 (om primitive Hustyper i Hellas).

Om Forbindelsen mellem Megarontypen og Norden, se *Boëthius'* Artikel: Mycenean Megara and Nordic houses i Annual of the British School at Athens 24, 1919—21, S. 101 ff.

II—III.

Den kretiske Messará-Kultur er behandlet af *Xanthudides* i „The vaulted tombs at Messará". Liverpool University Press 1924.

Om kretisk Keramik og Kunst:

Ernst Reisinger: Kretische Vasenmalerei. Berlin 1912.

Fr. Poulsen: Die dekorative Kunst des Altertums. Berlin-Leipzig 1914. S. 36 ff.

L. Curtius: Die antike Kunst *(Burgers* Handbuch der Kunstwissenschaft). II. S. 22 ff.

D. Fimmen: Die kretisch-mykenische Kultur. 2det Oplag 1924.

Arthur Evans: The Palace of Minos at Knossos I. London 1921.

Gerhard Rodenwaldt: Der Fries des Megarons von Mykenai. Halle 1921.

Helmuth Th. Bossert: Altkreta. 2den Udg. Berlin 1923.

R. Dussaud: Les civilisations préhelleniques. 2den Udg. 1914.

R. B. Seager: Explorations in the island of Mochlos. Boston-New York 1912.

R. M. Burrows: The discoveries in Crete. London 1908.

H. R. Hall: Aegean Archaeology. London 1915.

Maraghiannis: Antiquités Crétoises. I—III.

G. Glotz: La Civilisation Égéenne. Paris 1923.

IV—V.

Waces Udgravninger i Mykenai er offentliggjort i Annual of the British School at Athens XXV 1921—23.

Fundene fra Skaktgravene behandles af *Georg Karo* i en endnu ikke offentliggjort Artikel i Athenische Mitteilungen 1916, som jeg ved Forfatterens Elskværdighed har kunnet læse i Korrekturen.

Om Forholdet mellem Hettiter og Achaier en Oversigt af *Wilhelm Weber*: Die Staatenwelt des Mittelmeers in der Frühzeit des Griechentums. Stuttgart 1925.

Om Tiryns: *Georg Karo*: Führer durch die Ruinen von Tiryns. Athens 1915.

Tiryns. Ergebnisse der Ausgrabungen des deutschen Instituts. I og II (Bind III og IV under Forberedelse).

Om kretisk-mykenisk Religion *Martin P. Nilsson*: A History of Greek religion. Kap. I. Oxford 1925.

I 1927 vil udkomme:

Martin P. Nilsson: The Minoan-Mycenean Religion and its survival in Greek Religion. I Kungl. Humanistiska Vetenskabssamfundets i Lund Skrifter Bd. X.

Jeg skylder mine to svenske Venner megen Tak for værdifuld Hjælp ved Udarbejdelsen af denne lille Bog om et Emne, der endnu i mange Henseender er fuldt af Vanskeligheder og Usikkerhed: Professor *Martin P. Nilsson* for Gennemlæsning af Manuskriptet og mange gode Vink med Hensyn til Enkeltheder, Docent *Axel Boëthius* for en Oversigt over Fundene i Mykenai, der har været mig til stor Nytte.